

TRANSILVANIA

serie nouă, anul L (CLIV), numărul 1-2 (2022)

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC | ADVISORY BOARD:

Ștefan Afloroaei (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)

Cornel Ban (Copenhagen Business School, Danemarca)

Manuela Boată (Universitatea Albert-Ludwigs, Freiburg, Germania)

Constantin Chiriac (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

Petr Kopecký (Universitatea din Leiden, Olanda)

Mihaela Miroiu (Școala Națională de Studii Politice și Administrative, România)

Christian Moraru (Universitatea North Carolina Greensboro, SUA)

Sorin (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

Maria Bucur - Dechard (Indiana University, SUA)

Marci Shore (Universitatea Yale, SUA)

Stefan Sienerth (Universitatea „Ludwig Maximilian” din München, Germania)

Andrei Terian (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

Galin Tihanov (Universitatea Queen Mary, Regatul Unit)

Alexandru Zub (Academia Română)

REDACȚIA | EDITORIAL TEAM:

Redactor-șef | Editor-in-Chief: **Radu Vancu**

Redactori | Editors: **Dragoș Varga, Vlad Pojoga**

Secretar de redacție | Editorial Secretary: **Ștefan Baghiu**

Tehnoredactor | DTP: **Mihaela Basarabă**

Fotografia de pe copertă | Cover Photo: **Vlad Petri**

Revistă editată de **Complexul Național Muzeal ASTRA**, sub autoritatea **Consiliului Județean Sibiu**

Journal edited by **ASTRA National Museum Complex** under the authority of the **Sibiu County Council**

Director general C.N.M. ASTRA | General Manager ASTRA NMC: **Ciprian Anghel Ștefan**

CONTACT:

551037 Sibiu, Bastionului 6A

Tel./fax: +40 269 202 400

revistatransilvania@muzeulastra.com

www.revistatransilvania.ro

office@muzeulastra.com

www.muzeulastra.ro

Cuprins | Contents

Zoltán Rostás | 1

Henri H. Stahl și mediul lui
[Henri H. Stahl and His Milieu]

Ionuț BUTOI | 5

Recitindu-l pe Stahl
[Rereading Stahl]

Ioana-Ruxandra Fruntelată | 15

O rediscutare a viziunii lui Henri. H. Stahl despre „adevărata și falsa cultură sătească”
[Revisiting Henri H. Stahl's View on “True and False Village Culture”]

Ioana Repciuc | 25

Laminorul observației. Tehnica cercetării de teren în concepția lui Henri H. Stahl
[The Rolling Mill of Observation: The Research Technique According to Henri H. Stahl]

Cristian Vasile | 33

Biografia și opera lui Henri H. Stahl reflectate în dosarul său de cadre
[The Biography and Academic Work of Henri H. Stahl as Reflected in His *Cadre* File]

Alina Juravle | 39

Henri H. Stahl și obștile agricole în 1942 – o incursiune în problematica modernizării agriculturii românești
[Henri H. Stahl and the Agricultural Communes in 1942 – A Foray into the Issue of Modernizing Romanian Agriculture]

Cristian Preda | 55

Un student al lui Henri H. Stahl: Matei Dogan în 1945–1946
[Henri H. Stahl's Student: Matei Dogan in 1945–1946]

Dumitru Sandu | 59

Valori centrale în comunități de practică a cercetării științifice la H.H. Stahl
[Central Values in Communities of Practice for Scientific Research at H.H. Stahl]

Theodora-Eliza Văcărescu | 65

Suave făpturi, cerbere, blânde mume, diletante agreabile, vivandiere...Femeile în publicațiile periodice ale Serviciului Social, România 1935–1939
[Suave beings, amazons, tender mothers, agreeable dabblers...Women in Rural Interventionism: Romania, 1935–1939]

Marian Coman | 80

Sociologul și istoricii. Henri H. Stahl despre istoriografia română
[The Sociologist and the Historians: Henri H. Stahl on Romanian Historiography]

Dana Costin | 91

Amințirile scrise și povestite ale lui Henri H. Stahl
[The Written and Narrated Memories of Henri H. Stahl]

Documente Henri H. Stahl în Curierul Serviciului Social | 97

Rucsandra Pop | 103

„Nu știm decât foarte puțin ce este satul”
[“We know very little about the village”]

Zoltán Rostás | 111

Henri H. Stahl – un sociolog constructor de istorie. Perspectiva unui istoric budapestan
[Henri H. Stahl: A Sociologist Building History. The Perspective of a Historian from Budapest]

Maria Larionescu | 119

REVIEW: Zoltán Rostás, Theodora-Eliza Văcărescu, eds. *In honorem SANDA GOLOPENȚIA*

Antonio Momoc | 125

REVIEW: Zoltán Rostás, Scrisori inedite adresate lui Dimitrie Gusti

Marian Zulean & Andrada Nedeleu | 129

REVIEW: Maritta Koch-Weser, Scott Guggenheim, eds. *Social Development in the World Bank. Essays in Honor of Michael M. Cernea*

Gabriela Cătălina Danciu | 132

REVIEW: Zoltán Rostás, ed. *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist. Școala gustiană după 23 august 1944*

Sorin Mitulescu | 138

REVIEW: Revista *Polis* nr. 4 (2021): 130 de ani de la nașterea lui Petre Andrei
[REVIEW: *Polis* Journal no. 4 (2021): 130 years since the birth of Petre Andrei]

Balázs TELEGDY | 141

REVIEW: Vera Szabari, ed. *(Disz)kontinuitások. A Magyar Szociológia 1960 és 2010 között*

David Ilină | 143

REVIEW: Sorin Mitulescu, ed. *Sociologi în comunism. Începuturile unei profesii fără statut*

Ioana Repciuc | 146

REVIEW: Ioana-Ruxandra Fruntelată, *Despre interpretarea etnologică*

HENRI H. STAHL ȘI MEDIUL LUI

Zoltán ROSTÁS

Universitatea din București, Cooperativa Gusti
University of Bucharest, The Gusti Cooperative
Personal e-mail: zoltan.z.rostas@gmail.com

HENRI H. STAHL AND HIS MILIEU

Abstract: In this introductory article, it is emphasized that Professor Henri H. Stahl's birthday is an opportunity to deepen the knowledge of his work and to identify new ways of researching unclear periods. An innovator in both village research and its social history, Henri H. Stahl became well known in the international scholarly circles too. Research into his work, activity and environment should not only be an act of respect, but a contribution to the modernization of the social sciences.

Keywords: Henri H. Stahl, sociological monographs, Dimitrie Gusti, social intervention, sociology of history, sociology in the communist regime.

Citation suggestion: Rostás, Zoltán. „Henri H. Stahl și mediul lui”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 1-4.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.01>.

Acest număr dublu al revistei „Transilvania” este consacrat profesorului Henri H. Stahl. Nu neapărat fiindcă au trecut 120 de ani de la nașterea lui. De altfel, această modalitate de aducere aminte, devenită o cutumă culturală, este din ce în ce mai problematică. Prin „protocolizarea” acestor evenimente, în majoritatea cazurilor, se urmărește nu atât evocarea sărbătoritului, cât, mai de grabă, evidențierea personalității vorbitorilor. În asemenea ocazii este important gestul invitării, nu competența vorbitorului în opera celui aniversat. Majoritatea invitaților nu vin pentru că au ceva de spus despre personalitatea aniversată, ci pentru a-și pune în valoare propria personalitate și, eventual, instituția. Mai mult, cuvântările lor dau impresia că personalitatea și opera sărbătoritului sunt arhicunoscute, apreciate și, din acest motiv, este suficientă sublinierea perenității lor. Acest fenomen, în context academic, l-am putut urmări și la aniversarea a 150 de ani de la nașterea profesorului Dimitrie Gusti.

La aniversarea lui Henri H. Stahl ne-am gândit să organizăm nu o sesiune omagială, ci un colocviu* deloc festiv, dimpotrivă, foarte aplicat, în spiritul critic al profesorul. Pentru că acesta a practicat toată viața acest spirit față de documente, față de instituții, față de autori cu producții neștiințifice, ba chiar și față de propria-i operă. Rămâne memorabilă recenziia autocritică despre monografia Nerejului, deși aceasta a fost singura lucrare terminată a școlii gustiene. Iar, când în anii '80 a început un curent mitologizant al culturii populare (asemănător celui din anii '30), a reeditat eseurile critice interbelice, suportând valul de comentarii injuste ale propagandei național-comuniste. Mai mult, a refuzat să ia parte la sărbătorirea lui la 85 ani de către forurile academice, replicând că în loc de sărbătorire,

mai bine i s-ar edita manuscrisele (evident, tot de factură critică) care zăceau la edituri.

O asemenea atitudine ne obligă să avem altă abordare față de el, chiar și la o aniversare. Așadar, nici colocviul organizat de Facultatea de Științe Politice a Universității din București, în 12-13 noiembrie 2021, nici noi, Cooperativa Gusti, care am pregătit acest număr, nu ne-am gândit la o comemorare propriu-zisă. Pentru noi a fost și este un prilej de (re)citire critică a unor pasaje publicate de Stahl în perioada interbelică, o ocazie de clarificare prin noi documente a unor date biografice importante, de regândire a sarcinilor de cercetare a operei și activității postbelice nu mai puțin fructuoase, în ciuda condițiilor mai grele. Bineînțeles, nu mă refer la o recitare rituală, evlavioasă, ci la una analitică, comparativă cu alte studii din epocă, în context mai larg. Astfel, este deosebit de instructivă lectura analizei unor texte de Stahl, realizată de Ioana Frunteală și Ionuț Butoi, care se completează reciproc în abordarea scrierilor sale despre cultura satelor.

O relectură de asemenea instructivă realizează și Ioana Repciuc, prin analiza primei metodologii de cercetare empirică, aducând sugestii importante și pentru etnologul și sociologul contemporan. Și metodologiile ulterioare publicate ar trebui să fie citite și de istorici, pentru o mai bună cunoaștere a naturii surselor de arhivă. Prin urmare, lectura paginilor profesorului nu este importantă doar pentru înțelegerea modului de gândire al unuia intelectual original, ci și pentru sugestiile metodologice pe care le oferă contemporanilor.

Dincolo de opera accesibilă sau mai puțin accesibilă, analizată sau dată uitării a profesorului Stahl, datorită cercetătorilor ar fi cunoașterea exactă a vieții lui, inclusiv

din perspectiva oficialităților de la serviciile de cadre până la Securitate. Din păcate, încă nu a fost întocmită o cronologie a vieții și activității profesorului (ca aceea a lui Dimitrie Gusti și Anton Golopenția, la îndemâna cercetătorilor). Nici măcar golurile mari din viața sa nu au fost abordate serios, cum ar fi tinerețea social-democrată sau perioada marginalizării din anii '50. În această ordine de idei, este salutar studiul istoricului Cristian Vasile, care, pe lângă furnizarea unor date importante, analizează tentativele autorităților universitare de a falsifica documentele personale-identitare ale profesorului.

O imixtiune și mai gravă a fost cea a Securității, care, pentru niște articole de presă despre înființarea de colhozuri în Basarabia și Bucovina după 1940, îl considera pe Stahl dușman al socialismului, ceea ce explică marginalizarea sa timp de peste 15 ani. Acest studiu al Alinei Juravle, pornind de la articolele respective, dezvoltă o latură puțin cunoscută a lui Stahl, care, pe lângă cunoașterea profundă a satului și a gospodăriei țărănești, caută și găsește soluții pentru gestionarea economiei rurale. Desigur, în ciuda volumelor de memorialistică *Amintiri și gânduri* și *Monografia ca utopie*, sunt multe neclarități importante în activitatea lui, determinate pentru înțelegerea operei.

Pentru formarea Școlii sociologice de la București a fost esențială crearea unei noi relații cu studenții. Inovația introdusă de Dimitrie Gusti, cu seminarii ca ateliere de creație și cu campanii monografice la țară, a fost preluată și de principalii săi colaboratori, Anton Golopenția, Traian Herseni, Henri H. Stahl și Mircea Vulcănescu. Sunt puține evaluări în această privință și puține documente adunate și publicate. Din toată școala monografică, Stahl a fost cel care a avut cei mai mulți ani la dispoziție pentru a forma studenți. Din acest punct de vedere, este importată prezentarea realizată de Cristian Preda, prin articolul despre tânărul Mattei Dogan, studentul postbelic al lui Stahl la Universitatea din București. Ajuns la faimă mondială, profesorul de științe politice de la Paris a reluat legătura în anii '60 cu Stahl, profesorul său mult apreciat. Printr-un demers inversat, Dumitru Sandu, unul dintre studenții ultimei perioade de profesorat a lui Stahl, într-o manieră personală, dar oferind și un model, explică de ce și cum a fost acesta un profesor eminent.

Unul dintre cele mai stranie fenomene ale vieții noastre științifice este maniera unilaterală în care este tratat Stahl ca sociolog, deși este în aceeași măsură și istoric. În ciuda acestei situații, de circa 40-50 de ani, în afara țării, din Statele Unite până în Franța, din Italia până în Ungaria, este cunoscut și apreciat în primul rând ca istoric. Este ciudată (pe de altă parte, de înțeles) această percepție, pentru că, după marginalizare, Stahl a început să publice preponderent cărți și studii de istorie. Este adevărat că a participat la revigorarea sociologiei în a doua jumătate a anilor '60, dar a lucrat continuu la studii critice de istorie. Mai ales că, după patru ani de la reabilitarea sociologiei, și-a dat seama că învățământul sociologic merge pe o cale greșită.

Iată de ce consider important faptul că cele mai interesante discuții la colocviul amintit au avut loc pe tema concepției istorice a lui Stahl, iar articolul istoricului Marian Coman

dezbată argumentat motivele nereușitei dialogului dintre Stahl și istorici. Într-un fel, tot relația cu istoricii este analizată și de istoricul budapestan Ambrus Miskolczy, într-un cadru interdisciplinar mai larg, prezentată în recenzie scrisă de subsemnatul despre antologia maghiară a textelor profesorului Stahl. În această serie poate fi plasată și interesanta comparație, realizată de Dana Costin, între două tipuri de ego-istorie, unul realizat de Stahl prin publicarea amintirilor redactate de el și confesiunile sale orale, înregistrate și publicate după 20 de ani. Desigur, datoria istoricilor este de a reconsidera atitudinea lor față de studiile de istorie ale lui Stahl. Această schimbare va avea loc atunci când măcar o parte dintre istorici va dărâma frontierele dintre istoriografie și celelalte științe sociale, la fel cum a făcut-o și Stahl în decursul carierei sale exemplare. Deși a devenit cunoscut în literatura de specialitate printr-o istorie socială (sau o sociologie istorică) originală, numele lui Henri H. Stahl se leagă indestructibil de formarea și consolidarea Școlii sociologice de la București, de a sociologiei românești însăși. Această școală, deschisă la interdisciplinaritate, a dezvoltat instituții, a consacrat spații sociale, comunități exemplare cercetate și o rețea largă de specialiști care au dăinuit mai mult decât existența formală a școlii gustiene. Prin urmare, mediul social-intelectual al profesorului Stahl este „arhipelagustian” – cum a fost definit de Sanda Golopenția. Bineînțeles, cum viața și activitatea lui Stahl sunt departe de a fi cunoscute, și entourageul său se află doar la începutul defrișării. Din acest motiv, studiile incluse în acest număr cel mult semnalează, nicidecum nu acoperă întinderea acestui mediu.

Theodora-Eliza Văcărescu, care a publicat o serie de studii despre implicarea studenților în campaniile monografice, scrie despre Serviciul Social și studenții participante la această instituție în 1938-1939. Această temă se leagă indisolubil de Stahl, care a considerat utilă munca studenților la monografii și apoi în echipele regale studențești ale Fundației Culturale Regale și care, pe de altă parte, a participat la redactarea Legii Serviciului Social în 1938, și ulterior a scris în publicația periodică *Curierul Serviciului Social*.

Următorul articol exemplifică o temă puțin cercetată: ce s-a întâmplat cu monografiștii gustieni după 1948. Rucsandra Pop abordează tema legată de activitatea unui participant la campaniile sociologice de la țară, aceea a lui Mihai Pop la Institutul de Folclor în anii '50-'60. Articolul ilustrează o modalitate de supraviețuire a sociologiei învățate de la Gusti în diferite instituții, deci și la cea de folclor.

Un salt și mai mare în timp și o surpriză autentică, dar rămânând în spațiul gustian: articolul Otiliei Hedeșan și interviul Cosminei Timoce despre o cercetare de după 1989 la Cornova (Basarabia), din încă R. S. S. Moldovenească. Cercetarea acestei localități se leagă, de asemenea, de numele lui Stahl. În timpul campaniei de la Cornova din 1931, Gusti, ocupat cu diferite angajamente manageriale, i-a delegat lui Henri H. Stahl organizarea și conducerea monografiei. După război, decenii întregi nu se putea vorbi despre Cornova, iar Stahl a fost primul care, în 1981, în volumul *Amintiri și gânduri*, a consacrat un capitol consistent acestei monografii de dincolo de Prut.

Dincolo de aceste trei momente, cred că și rubrica de recenzii, prin cărțile prezentate, contribuie la nuanțarea imaginii noastre despre Stahl și lumea lui. Prin acest număr dublu, ca și prin colocviul amintit, am vrut să atragem atenția asupra importanței cercetării acestui patrimoniu național și internațional pe care îl reprezintă opera și documentele activității profesorului Henri H. Stahl. Dacă o comparăm cu marea întreprindere a Sandei Golopenția privind opera tatălui ei, cea de inventariere, sistematizare, pregătire spre publicare

(și republicare) a lucrărilor de sociologie, istorie, de folclor și etnografie ale profesorului Stahl încă nici nu a fost demarată. Este timpul să înceapă.

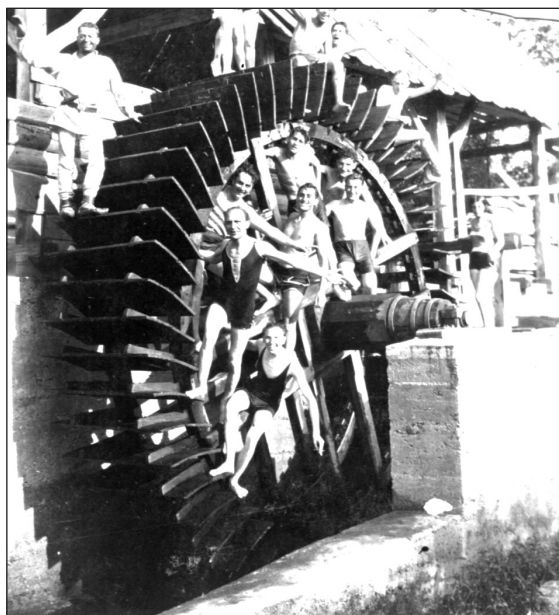
* Colocviul virtual intitulat „De ce este greu de desenat profilul acestui savant. Henri H. Stahl la 120 ani” a avut loc în zilele de 12-13 noiembrie sub auspiciile Facultății de Științe Politice al Universității din București, organizat de lectorii Irina Nastasă-Matei și Domnica Gorovei.

Bibliography:

- Butoi, Ionuț. *Mircea Vulcănescu, o microistorie a interbelicului românesc* [Mircea Vulcanescu, a Microhistory of the Romanian Interwar Period]. Bucharest: Eikon, 2015.
- Chirot, Daniel. “Honoris Causa Reception Address: Why 20th Century Romanian Sociology and History Are Relevant Today” [Honoris Causa Reception Address: Why 20th Century Romanian Sociology and History Are Relevant Today]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 101-106.
- Golopenția, Anton. *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1932-1950)* [The Epistolary Rapsody: Anton Golopenția's Sent and Received Letters], vol. II. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2010.
- Mihăilescu, Ioan, and Zoltán Rostás. *Dialog neterminat* [Unfinished Dialogue]. Bucharest: Curtea Veche, 2007.
- Rostás, Zoltán. “Monografia Drăgușului și contextul ei” [Drăguș Monography and its Context]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 4-9.
- Rostás, Zoltán. *Monografia ca utopie: interviuri cu Henri H. Stahl (1985-1987)* [Monography as Utopia: Interviews with Henri H. Stahl]. Bucharest: Editura Paideia, 2000.
- Stahl, Henri H. *Tehnica monografiei sociologice* [The Sociological Monograph Technique]. Bucharest: Institutul Social Român, 1934.
- Stahl, Henri H. *Nerej: Un village d'une région archaïque. Monographie sociologique dirigée par H. H. Stahl*, vol. I-III. Bucharest: Institut des Sciences Sociales de Roumanie, 1939.
- Stahl, Henri H. *Teoria și practica investigațiilor sociale: Metode și tehnici* [Theory and Practice of Social Investigations: Methods and Techniques], vol. I. Bucharest: Editura Științifică, 1974.
- Stahl, Henri H. *Teoria și practica investigațiilor sociale: Cercetările interdisciplinare zonale* [Theory and Practice of Social Investigations: Zonal Interdisciplinary Research]. Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1975.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [Memories and Thoughts from the Old School of ‘Sociological Monographs’]. Bucharest: Minerva, 1981.
- Stahl, Henri H. *Eseuri critice despre cultura populară românească* [Critical Essays on Romanian Folk Culture]. Bucharest: Minerva, 1983.
- Stahl, Henri H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* [Contributions to the Study of Romanian Villages], vol. I, *Confederații de ocol, structuri teritoriale și tehnici agricole*, 2nd edition, edited by Paul Stahl. Bucharest: Cartea Românească, 1998.
- Stahl, Irina. “Ordinea locurilor în biserică Fișele de teren inedite păstrate în arhiva lui Henri H. Stahl (Drăguș, 1929-1932)” [The Order of Places within the Church – The Family Strana: Unpublished Field-notes from Henri H. Stahl's Private Archive]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 46-58.
- Văcărescu, Theodora-Eliza, ed. *„Personajele acestea de a doua mână”. Din publicațiile membrilor Școlii Sociologice de la București* [‘These Secondhand Characters’: From the Publications of the Bucharest School of Sociology Members]. Bucharest: Eikon, 2018.

RECITINDU-L PE STAHL

Ionuț BUTOI

Universitatea din București, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării
University of Bucharest, The Faculty of Journalism and Communication Studies
Personal e-mail: ionut.butoi@cooperativag.ro

REREADING STAHL

Abstract: In this paper, I highlight mostly ignored aspects of the work of H. H. Stahl: his stance on the issue of “national specificity,” on village culture, and on the modernization of Romanian villages through “culturalization”. Reviewing some of his popularization and scientific texts from the 1930, but also his late contributions from the 1980, show a remarkable continuity and consistency of Stahl’s vision on these subjects. And it is not the kind of vision someone would expect from a socialist or Marxist social scientist. For Stahl, the village culture was the true (and unique) Romanian culture, a peasant culture that he was very fond of. In some respects, and, in fact, not so surprisingly, Stahl, what regards “national specificity” and village culture, is much closer to (the reactionary, traditionalist, autochthonous) Mircea Vulcănescu, his monographist fellow and personal friend, than any other leftist thinker in interwar Romania.

Keywords: Henri H. Stahl, village culture, sămănătorism, monographic research.

Citation suggestion: Butoi, Ionuț, „Recitindu-l pe Stahl”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 5-14.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.02>.

„O fi avut dreptate Gherea, dar nu știa ce-i satul românesc. Satul românesc? Iorga știa ce înseamnă”. Henri H. Stahl în dialog cu
Zoltán Rostás

Henri H. Stahl rămâne un autor a cărui gândire socială, în ciuda notorietății sale în cadrul Școlii Sociologice de la București, dar și ca personalitate aparte, precum și a cercetărilor nu puțin și de bună calitate despre opera și biografia sa, este incomplet cartografiată, ascunzând zone surprinzătoare și necunoscute. Uneori este vorba despre aspecte necunoscute dar aflate „la vedere”, foarte vizibile în opera consacrată a sociologului, dar, din varii motive, ignorate. Alteori este vorba despre scrieri inedite sau foarte puțin cunoscute care ne arată un observator al fenomenelor sociale și istorice foarte complex și, în multe privințe, raportat la științele sociale contemporane, avangardist.

În cercetarea de față îmi propun să prezint unul din aceste aspecte ignorate, dar la vedere din opera lui H.H. Stahl: raportarea la chestiunea „specificului național”, la cultura sătească și la modernizarea satelor românești prin acțiuni de „culturalizare”. Trecerea în revistă a textelor interbelice sau din anii 1980, de popularizare sau științifice, contextualizate cu elemente biografice (situație socială, corespondență etc.) arată o continuitate și consistență considerabilă a viziunii lui Stahl asupra acestor subiecte, într-atât încât calitatea sa de gânditor marxist sau socialist se relativizează până la a deveni

secundară. Mult mai evidentă este o gândire care-l situează pe sociologul istoric în familia conceptuală poporanistă de extracție sămănătoristă și răsăriteană. În anumite privințe și, de fapt, deloc surprinzător, îl regăsim pe Stahl, în chestiunea „specificului național” și a culturii sătești, mult mai aproape de (reacționarul, tradiționalistul, autohtonistul) Vulcănescu decât de oricare alt gânditor de stânga din România din perioada interbelică. Făcând o atență arheologie conceptuală, această componentă a gândirii sociale a lui Stahl ne relevă mai degrabă un gânditor răsăritean decât un cartezian occidental preocupat doar de „știință” care nu doar descoperă „devălmășia”, „obștea” și „sobornicitatea” ca fenomene sociale, ci le reconsideră normativ ca realități culturale demne de a fi cunoscute și, în măsura în care se mai putea, salvate.

În cele ce urmează voi porni de la o scriere târzie a lui Henri H. Stahl, cunoscuta *Eseuri critice*, pentru a arăta maniera în care tratează „specificul național”, existența unei culturi „autentice” românești și posibilitatea de a o cunoaște și reda, precum și sămănătorismul și alte curente „romantice” și „retrograde”. În al doilea pas, voi arăta că ideile lui Stahl din anii 80 comunisti nu sunt diferite esențialmente de scrierile sale științifice, de popularizare și de opinie din anii 1930 interbelici. În fine, voi discuta diferite „urme” care contextualizează aceste concepții ale lui Stahl și care se regăsesc în corespondență, conversații de istorie orală, mici fragmente din arhive private.

Eseuri critice, dar nu foarte

Controversele stârnite de aparentul demers iconoclast al lui Henri H. Stahl la adresa unor „corifei” ai culturii naționale precum Eliade și Blaga se numără printre motivele pentru care a trecut aproape neobservat chiar principalul argument al criticii sale: anume, cei doi nu sunt certați pentru că vor să descrie specificul național sau cultura autentică/profundă/abisală românească, ci pentru că o fac „neștiințific”, în lipsa unei cercetări de teren. De ce este important acest aspect? Pentru că arată limitele și fundamentele criticii aduse de Stahl: el nu atacă un consens de bază al culturii românești din ultimul veac cu privire la existența unui presupus „specific național” și cu privire la existența unei culturi „autentice” românești, nici nu consideră o astfel de preocupare drept lipsită de sens sau reflectând o pistă falsă, spre deosebire de cea a evidențierii antagonismelor sociale, așa cum te-ai aștepta la un gânditor marxist. Dimpotrivă, Stahl asumă această premisă de bază și elaborează pe temeiul ei o critică ce este îndreptată asupra mijloacelor folosite. În acest sens, critica lui este mai mult o ceartă de familie decât un demers alternativ sau o deconstrucție structurală. Astfel, încă din introducerea *Eseurilor*, Stahl arată:

„(...) în adevăr, se pare că, dacă vrem să avem certitudinea că în istoria culturilor, pe plan universal, putem veni și noi cu un aport valoros, nu avem altă soluție decât să acceptăm ideea că neamul românesc există cultural în special prin făptura social-culturală a „satului”, adică a folclorului și a etnografiei sale.”

Mai mult decât atât, reia binecunoscutul topos al clivajului cultural dintre sat și oraș, ultimul nefiind înzestrat cu o cultură autentic românească. După ce admite că și orașele au „propriile valori” care „nici ele nu trebuiesc și nu pot fi contestate”, Stahl reia teza artificialității culturii urbane românești inclusiv din cauza amestecului de populații:

„Căci orașele noastre nu au un caracter specific național, populația lor fiind amestecată, loc de adăpost a câți s-au putut refugia aci, după căderea Bizanțului, dar și loc de cucerire, prin migrație năvălitoare, ale unor neamuri venite de la est și de la vest. Specific românesc nu rămâne a fi socotit decât satul, populația rurală, care, ca strat de fund, modest, tăcut, mult răbdător, dar extraordinar de tenace, a reușit să supraviețuiască, păstrând tradiția unei limbi și a unei culturi occidental latine, degradată, ruralizată, totuși suficient de puternică astfel încât să constituie ceea ce s-a numit «o enigmă și un miracol al istoriei».”¹

Odată circumscris acest cadru al dezbaterii, în care distinge și menționează curente „ruraliste” latiniste, junimiste, sămănătoriste și poporaniste, Henri H. Stahl invocă și experiența „sociologiei națiunilor” a lui D. Gusti, pentru a o diferenția de tentativele „filosofic-culturale” de investigare a culturii românești, în care îi încadrează pe cei doi autori discutați,

Blaga și Eliade. Este semnificativ, așadar, că critica lui Stahl nu ține de exclusivism metodologic prin care se resping alte căi de accesare a „specificului național” decât cea monografistă („sociologia națiunii”). A căuta să descrii „specificul național” dintr-o perspectivă filosofic culturală nu este o cale greșită, pentru Stahl, ci decuplarea acestei perspective de informarea făcută posibilă de folclor, etnografie și alte științe socio-culturale:

„atât față de unul, cât și față de celălalt va trebui scos în relief faptul că niciunul nu a cunoscut prea bine satul despre care totuși filosofează; și mai mult decât atât, că ei afirmă răspicat că nici nu au avut nevoie să-l studieze pe căile științifice indicate de disciplinele sociale. Este chiar ciudat să constăți cum refuză acești doi gânditori să meargă pe căile științei, unul afirmând că, făcând parte din fenomenul românesc, e suficient să se autoanalizeze, celălalt spunând că istoria religiilor reprezintă cheia pentru corecta înțelegere a specificului românesc.”²

Stahl continuă cu o pledoarie pentru „baza documentară” și contactul cu realitățile de pe teren care trebuie să stea la baza oricărui sistem teoretic, fie el filosofic, teologic sau științific, avansând și unele explicații biografice pentru calea nedocumentată aleasă de Blaga și Eliade. Pledoaria se încheie cu evocarea unor formulări specifice mediului monografist: contactul cu realitatea socială este metaforizată prin trimiterea la mitul lui Anteu, a cărui forță izvoră din contactul cu pământul.³ Relevantă pentru cercetarea de față este și poziționarea lui Stahl față de proiectul identificării unui sistem metafizic care să subîntindă multitudinea de rituri, obiceiuri, fapte sociale și culturale observabile prin cercetarea științifică de teren. Este acesta posibil, se întreabă monografistul: „ne putem întreba dacă în dosul întregii serii de practici în legătură cu viața omului de la naștere până la moarte nu s-ar putea ascunde totuși un sistem sau măcar un germene de sistem de gândire metafizică?”

După care explorează posibilitatea reconstituirii a unei astfel de gândiri „existente latent” după modelul oferit de științele lingvistice care, plecând de la „graiul” vorbit, reconstituie o „limbă” cu reguli gramaticale. Stahl nu exclude un eventual rezultat al unei astfel de întreprinderi de a sistematiza diversele „semnificații” desprinse din fapte sociale, dar o consideră o muncă laborioasă aflată la început de drum și care trebuie așezată într-o corectă și științifică înțelegere a „naturii vieților folclorice” sau a „culturii folclorice”, obiectul Părții a IV-a a *Eseurilor*. Fără a explora o astfel de tematică, sociologul reia teza sa a obștii pe bază de tradiție difuză, explorând mecanismele sociale de reproducere a „bunurilor culturale”.

Este de discutat în ce măsură viziunea de bază a lui Stahl cu privire la „cultura folclorică” este cu adevărat diferită (și, astfel, pronunțat marxistă) față de cea împărtășită de Dimitrie Gusti sau alți monografiști care au teoretizat „sistemul” sociologiei gustiene. „Economicul” este o manifestare a societății, precum în schema clasică monografistă, element preluat de Stahl ca atare, la intersecția dintre „natură” și „social”, fiind nu doar un

factor condiționant, ci și condiționat prin inserția sa în social:

„în structura economică de „bază” a societății intervine și problema relațiilor sociale, adică stabilirea modalităților diverse prin care oamenii își organizează relațiile dintre ei, relații care, pe de altă parte, nu sunt numai economice, ci și de multiple feluri, de la cele care se stabilesc în sânul unei gospodării familiale, până la cele de natură juridic-politică, ale statului.”⁴

De asemenea, prin modul în care sociologul se referă la funcția socială și semnificația faptelor/textelor folclorice, de asemenea, nu se diferențiază de modul în care, de pildă, Mircea Vulcănescu prescria cercetarea manifestărilor economice în monografie. Unde este categoric Stahl în privința „specificului național” este în respingerea existenței vreunui „duh al poporului”, trimitere directă la abordările herderiene, și, mai mult decât atât, la postularea unui unice culturi folclorice, precum și a mitologiei speculative practicate de Eliade sau Blaga. În cele din urmă, însă, nici această trăsătură nu-l singularizează pe Stahl în Școala monografică, unde „sociologia națiunii” avea alte rădăcini decât cele strict etno-culturale. Până și Vulcănescu, în a sa *Dimensiune românească a existenței*, realizează un demers exploratoriu ce are ca obiectiv crearea unui profil de mentalitate colectivă pe baza configurației limbii, nu atât hermeneutica vreunei esențe culturale transistorice și asociale.

În fapt, *Eseurile* sunt doar o aducere la zi a unor mai vechi idei și critici ale lui Stahl. Despre Blaga publicase încă din 1938, în *Sociologie Românească*. De altfel, reia în 1983, în anexe, și câteva studii mai vechi, printre care și „Satul”, publicat inițial în 1935 (nu în 1933, cum este datat eronat în *Eseuri*) în *Criterion*, revistă a cărei responsabilitate era asumată de Henr H. Stahl în compania lui Petru Comarnescu, Ion Cantacuzino, Constantin Enescu, Constantin Noica, Mircea Eliade, Alexanru Cristian Tell și Mircea Vulcănescu.⁶ În acest text și în altele de popularizare și pedagogie a acțiunii sociale a monografiei Stahl este și mai vehement în ceea ce privește clivajul dintre sat și oraș și politicile culturale de educare a țăranilor. Articolul este preluat ca atare, autorul considerând de cuviință să-l amendeze într-un singur loc, unde evocă pozitiv rolul curentelor sămănătorist și poporanist în cunoașterea satului. Astfel, la acest paragraf: „fondul gândirii noastre despre sat, chiar a acelora care se declară antisămănătorști, este fără să o vrem sămănătorist, în măsura în care din îndemn sufletesc, înțelegere sau interes politic ne apropie clasa țărănească.”⁷

Stahl adaugă o notă infrapaginală în care precizează că, deși în 1933 s-ar fi aflat „sub înrăurirea directă a școlii lui Nicolae Iorga”, ulterior, tocmai în urma experienței de pe teren, perspectiva asupra sămănătorismului s-ar fi schimbat „radical”, indicând pentru actualizare primul capitol al *Eseurilor*. Așa cum am precizat, articolul pentru *Criterion* a fost publicat nu în 1933, ci în 1935, iar până atunci Stahl avusese o vastă experiență monografică de teren de aproape 10 ani. Excluz să fi avut, la momentul acela, naivități iorghiste nedepistate sau neconștientizate. Cât privește părerea „radical” schimbată,

Stahl discută, într-adevăr, sămănătorismul și poporanismul ca fiind „retrograde”, „tradiționaliste”, idealizatoare ale satului și „închise oricărui progres”, dar trezind, cu toate acestea, un interes anume pentru folclor și etnografie. În *Amintiri și gânduri* evocase influența resimțită a sămănătorismului fără a mai simți nevoia vreunei delimitări critice, de fapt găsind în aceleași curente „retrograde” de mai târziu aplecări „progresiste”:

„în biblioteca de acasă, lucrările lui Iorga se aflau în foarte mare număr, precum și revistele sămănătoriste (dar și cele din Transilvania) astfel că ele au constituit lectura mea cea mai de temei, adică cea a primei tinereți, pe care de altfel am continuat-o și mai târziu, lectura lui Iorga având până astăzi farmecul pe care numai Michelet îl mai are (...). Crescut în această atmosferă, era normal să-mi rămână multe din ale *Sămănătorului*. Nu reneg nici acum această formație din tinerețe, căci oricât de iluzorie ar fi fost credința poporanistilor că ar putea obține rezultate, politice și sociale, prin «apropierea de popor», nu e mai puțin adevărat că această «iluzie» era profund umană și progresistă (sbl.m.).”⁸

În plus, în același volum de amintiri, Stahl își asumă deschis „sămănătorismul”:

„Am fost acuzat uneori de «sămănătorism». Pe bună dreptate; dar nu spre rușinea mea, căci sămănătorismul a fost o opțiune socială și politică de apărare a țăranimii, măcar că teoretizată excesiv de «romantic» (sbl.m.). Dacă am socotit că din tot ce a dat țara românească mai valoros ca creație culturală se datorește oamenilor din sate, e poate o atitudine excesivă; semn însă, în tot cazul, că în luptele sociale care se purtau la acea vreme, optasem să stau de partea acestora și nu a opresorilor lor. «Romantismul» l-am avut însă numai ca temelie sentimentală a cercetărilor mele, străduindu-mă totuși să fiu cât mai «științific» cu putință.”⁹

Într-adevăr, din multe rânduri scrise despre Stahl în anii 1930 despre cultura satelor răzbate clar și răspicat „sentimentalismul” său sămănătorist, până acolo încât în multiple privințe concepția sa se aseamănă până la identitate cu cea a unui „reacționar”, „tradiționalist” și „ortodoxist” ca Mircea Vulcănescu. Nu sunt temeiuri pentru a considera că această atitudine adoptată de sociolog în scrieri publicate era conjuncturală; dimpotrivă, după toate indiciile, ea reflectă convingerile sale, așa cum se poate vedea în corespondența de tinerețe și în conversațiile de istorie orală de la bătrânețe. În această privință, Stahl este surprinzător de constant, iar fatalismul său nostalgic, provocat percepția că dispariția formelor vechi și autentice de viață țărănească este inevitabilă, nu dilua concepția despre cultura satească, ci avea ca efect un puternic scepticism vis-a-vis de proiectele politice sau sociale demarate în numele țăranimii.

„Să nu lăsăm să se piardă țărâna adevărată a satelor”

În articolul menționat publicat în *Criterion* regăsim mai multe teze reluate, parțial, în scrierile despre sat și cultura satească de mai târziu:

- Forma autentică de cultură românească se găsește la sate;
- Cultura orașelor este hibridă și artificială;
- Satul nu este cunoscut sau este rău cunoscut de elitele României moderne;
- Există o falie, socială și culturală, între elitele modernizării României, reprezentate ale orașului, și țărânie;
- Politicile de modernizare/civilizare a satului prin introducerea de coduri de legi noi, prin școală și prin misiunile de „culturalizare” sunt inadecvate și au efecte negative (de fapt, Stahl le consideră o „crimă” la adresa satului), ducând la transformarea acestuia într-o „mahala” a orașului (într-o periferie deculturalizată a orașului);

- Satul trebuie ajutat mai cu seamă pentru a avea practici igienice mai bune și tehnici gospodărești adecvate; acestea, însă, trebuie aplicate în respectul și în cunoașterea „culturii satești”;

În mod evident, aceste teze sunt corespondente cu cele expuse de Mircea Vulcănescu în cunoscutul său articol *Cele două Românii*, publicat în *Dreapta*, precum și în alte articole și conferințe pe tema satului. Lucrul nu este surprinzător, având în vedere că Stahl a colaborat, alături de Vulcănescu, atât la *Dreapta*, cât și *Criterion*. Suprapunerea de viziune arată, de fapt, o concepție și o identitate comună de grup monografist. Diferențele țin de calea imaginată pe care se mai putea face ceva pentru sate. Astfel, Stahl consideră că nu mai e posibil un stat țărănesc în care societatea ar fi rămas „rurală în toată structura ei psihologică și socială”, așa cum găsea că există în Bulgaria sau Serbia. Singura cale rămasă disponibilă pentru cunoașterea adecvată a satului rămâne, așadar, pentru sociolog, „calea înțelegerii critice, prin atente studii și neconținute altoiri a ceea ce gândim cu ceea ce am aflat la sate”. Astfel: „Cunoașterea științifică a satului este o datorie națională, pentru că singură ea ne poate duce, pe calea cunoașterii națiunii, la o conștiință națională în sensul cel adevărat al cuvântului”.¹⁰ În schimb, Vulcănescu, adept al tezei ceajanoviste potrivit căreia nu există un curs inexorabil către capitalism și socialism, ci sunt posibile căi diferite pentru societăți cu structuri sociale și economice diferite, explora în 1933 posibilitățile existenței unui stat țărănesc, o combinație de sfaturi sovietice, cantoane elvețiene și guvernare locală/regională.¹¹

În problematica înțelegerii satului, Stahl enumeră câteva curente, dintre care cele mai însemnate sunt cele gherist-socialiste și sămănătoriste. Gherismul a fost important pentru că, potrivit sociologului, a descris consecințele capitalismului asupra satului; cu toate acestea, însă, chiar dacă „gherismul a cunoscut prea bine ce era capitalismul care ne influența, nu știa decât prea puține despre ce era satul el însuși, asupra căruia se exercita influența capitalistă”.¹² În schimb, „mișcarea cea mai însemnată pentru cunoașterea satului rămâne tot aceea a *Sămănătorului*” (vezi mai sus cum a atenuat aceste afirmații Stahl în 1983, în *Eseuri critice*). Dar scopul articolului

nu era de justificare a sămănătorismului, în cele din urmă, ci de subliniere a importanței cercetărilor monografice: sociologia lui Gusti și a adeptilor săi era soluția adecvată pentru înțelegerea „adevărată” a satului, prin specialiștii formați și prin contextul social și politic: reforma agrară și cea a votului universal (pentru bărbați).¹³ Mai departe, Stahl trasează câteva „linii mari de forță” care se degajă din viața satelor, se subînțelege, în urma cercetărilor de pe teren la care a participat. Sociologul reia ideea unei „structuri” aparținând ceea ce privește țărâniea, care alcătuiește „un bloc omogen de puternică creație originală” având ca trăsătură distinctivă „obștea creatoare”, „mentalitatea colectivă” care este adevăratul depozitar al culturii satești. Omogenitatea de care vorbește aici Stahl nu se referă la un conținut cultural identic, ci la forma colectivă de viață și de reproducere socială, de vreme ce, mai încolo, el afirmă că „nu sunt două sate care să se aseмене”.¹⁴

În broșurile de popularizare a idelilor sale asupra „culturalizării” satelor și de îndrumare a activităților echipelor studențești din etapa Fundațiilor Regale, *Pentru sat și Cultura satelor*, Stahl reia și dezvoltă aceleași teze. În *Cultura satelor. Cum trebuie înțeleasă*¹⁵, alcătuită cu un an mai devreme, sociologul are în vedere relația dintre școală și sat sau cultura satească, mai exact, politica de „culturalizare” a statului modern prin intermediul școlii care se rezuma, în analiza lui Stahl, la o răspândire a „culturii orașelor” la sate.¹⁶ Astfel, este atacată critic chiar o premisă și, totodată, un standard de bază al politicilor educaționale moderne, anume alfabetizarea, printr-o răsturnare a perspectivei: nu „poporul” este refractar educației prin numărul mare de analfabeți existent, ci aceasta este prost concepută și inadecvată satelor:

„Ei bine, dacă există o vină criminală față de cultura noastră și poporul acesta românesc, apoi ar fi fără îndoială să credem așa! Nu poporul este lipsit de putințele culturii, ci noi, cărturarii orașelor, tare greșiți am fost față de ei, atuncia când le-am asasinat, prin falsa noastră «culturalizare», vechea lor cultură, fără măcar să o înlocuim cu altceva, cel puțin la fel de bun.”¹⁷

Este remarcabil tonul vehement al lui Stahl. De două ori în același paragraf acesta denunță proiectul educațional al României moderne drept criminal. Indiciile arată că e vorba despre un proiect editorial personal, dedicat rolului școlii la sat și publicat la editura unei reviste adresate învățătorilor și axată întocmai tematicii precizate.¹⁸ Sociologul voia să-și facă auzită vocea în conversația interbelică despre sat și despre „culturalizarea” țăranilor. Broșura cuprinde, de altfel, articole scrise pentru revistă: „Școala, cultura și mediul social”¹⁹, „Falsa cultură la sate. Adevărata cultură satească”²⁰, „Cea dintâi nevoie: sănătatea”²¹, „Școala: pildă vie a satului”²², „Temeiul culturii satești: gospodăria.”²³

În „Falsa cultură la sate. Adevărata cultură satească”, Stahl supune criticii „culturalizarea” satelor prin „măimățirea sclifosită a orașelor”, prin inducerea unui model aspirațional urban care are ca efect nu doar ignorarea realităților locale, ci

și inducerea unui sentiment de dispreț – sau ură de sine, am spune astăzi – față de propriul mediu de proveniență. Săteanul „educat” astfel are ca ideal în viață un mod de viață asemănător orașului. Și din nou Stahl folosește, în acest context, termenul tare de „crimă”: „Ei bine, nu acesta trebuie să fie rezultatul școlii. Este nepermis, este o crimă ca școala să dea celor care au trecut prin ea sentimentul de dispreț față de semenii săi și să-i facă a se simți exilați în mijlocul unei vieți pe care trebuie totuși să o trăiască.”²⁴

Într-un stil mai degrabă polemic, monografistul deplânge „mitocăizarea” satelor, imitație a unei imitații (orașul), vorbirea „cârâită” și „pășărească” a „educaților” și pretențiozitatea inutilă și ridicolă a „apostolilor culturali”. Consideră că singurul rezultat al unei astfel de „culturalizări” ar fi transformarea satelor în „mahalaua nesfârșită a orașelor” și invocă o „țărănie adevărată” care trebuie salvată:

„Să nu lăsăm să se piardă țărănia adevărată a satelor, care nu este ceea ce este și orașul, însă în mai prost, ci este ceva deosebit, de sine stătător, *singurul* lucru pe care neamul românesc l-a creat ca valoare adevărată în istoria universală și *singura cale* prin care neamul românesc poate să ajungă ceea ce este menit să fie (sbl.m.). Nu ne trebuie, deci, în ruptul capului «cultură la sate», ci „cultură sătească”, adică o cultură care să crească firesc dinlăuntrul satului, întemeiată pe toată tradiția de veacuri a culturii noastre țărănești, care a ajuns să fie trup din trupul însăși al României și pe care de aceea numai cu foarte multă băgare de seamă o putem clinti din loc.”²⁵

În alte locuri din aceeași broșură Stahl este de un lirism care aduce aminte de modul în care Dostoievski invoca cultura religioasă a mușicilor ruși – fragmente care probabil sunt inspirate de dialogurile avute cu Vulcănescu pe această temă.

Pentru sat²⁶ este tot o culegere de articole, prelegeri și conferințe pe teme de „culturalizare a satului” dedicată echipelor studențești finanțate de Fundația Culturală Regală „Carol I” și însărcinate cu acțiunea socială. Textele incluse în volum datează încă de la sfârșitul anilor 1920, continuând până spre finele anilor 1930, și fuseseră publicate în diverse reviste sau ziare, precum *Azi*, *Dreapta*, *Criterion*, *Revista Fundațiilor Regale*, cele mai multe fiind culese din *Curierul Echipelor*, periodicul instituit de Dimitrie Gusti pentru popularizarea campaniilor echipelor studențești, dar și pentru informarea și ghidarea echipelor ca atare. Lor li se adaugă unele cuvântări rostite de Stahl la diferite evenimente monografiste, precum și câteva conferințe rostite la radio.

În această culegere include Stahl și eseu „*Satul*” publicat la *Criterion* și reluat, decenii mai târziu, și în *Eseuri critice*, fapt în sine semnificativ care arată continuitatea concepțiilor sale. Se regăsesc, de asemenea, texte cunoscute, precum „Între stânga și dreapta, o datorie”, sau „Să ne vorbească românește”, publicate la *Dreapta*, în perioada de implicare a monografiștilor în dezbaterile „tinerei generații”.²⁷ Calul de bătaie este tot „bonjurismul”, o atitudine socială de imitare a Apusului și de abordare a problemelor sociale ale țărănimii în

lipsa unei cunoașteri reale a satului, dar și parada naționalistă de care face caz de „țăranul român” dând dovadă, în schimb, de aceeași ignoranță și lipsă de interes față de acesta.

Într-un articol publicat pe baza stenogramelor unei prelegeri ținute în cadrul unui curs dedicat bibliotecarilor, Stahl dezvoltă reflecțiile despre rolul „distrugător” al școlii față de cultura satelor referindu-se la „analfabetismul postșcolar”, fenomen observat în cursul campaniilor monografice.²⁸ Prin analfabetism postșcolar, sociologul înțelege pe cei care fie nu mai știu să citească și să scrie deși au parcurs ciclul primar, sau cei care, deși au rămas alfabetizați, nu obișnuiesc să citească. De fapt, problema nu ar fi că vechea cultură țărănească nu ar fi penetrabilă influențelor „culte”, căci acestea sunt identificabile. Astfel, Stahl invocă influența lui Anton Pan, a Mitropolitului Dosoftei, a altor substraturi religioase-culte regăsite de acesta în cultura satelor cercetate. De asemenea, pe plan juridic, erau vizibile urmele Regulamentelor Organice în practicile normative sătești. Aceste precedente de interacțiune și influențare a vieții satelor de către cultura „cărturărească” a elitelor arată, consideră Stahl, că, de fapt, problema constă în calea aleasă de „moderni”:

„Este vorba nu de a turna cu sila o cultură pe care o ai gata făcută de la oraș și învățată în școli, în viața satelor, ci dimpotrivă, de a crea o cultură pe care satele să o primească, mai mult decât atât, care să crească organic din însăși ridicarea satelor, pentru că oricât de minunată ar fi cultura pe care o știi de la oraș, dacă ea efectiv nu este întrebunțată de către sat, atunci este exact ca și cum n-ai avea-o.”²⁹

Stahl considera că acțiunea potrivită de „culturalizare” a satelor poate fi concepută doar în urma unei cunoașteri reale, științifice a satului, prin participare la viața țărănească, și prin stabilirea unor obiective cu caracter practic: o mai bună igienă, o mai bună și eficientă organizare economică, remedierea unor probleme de ordin „moral”. Este ceea ce s-a și încercat, cel puțin ca proiect, de către echipele regale studențești, prin cele patru domenii de acțiune stabilite, anume cultura muncii, cultura sănătății, cultura minții și cea a sufletului: infuzarea/transmiterea unor practici din interiorul culturii sătești.³⁰

„Neosămănătorism eficient”

Scrierile editate ale lui Stahl, fie din interbelic, fie din comunism, nu sunt singurele surse care ne informează asupra concepțiilor sale despre cultura satelor. Corespondența lui Anton Golopenția din anii 1930 și interviul de istorie orală din anii 1980 completează acest tablou. Într-o scrisoare către Ștefania Cristescu din decembrie 1933, Anton Golopenția, pe atunci aflat la studii în Germania, îi dă acesteia noutăți din țară legate de monografie. Cea mai importantă: numirea lui Dimitrie Gusti la Fundațiile Regale:

„(...) profesorul a fost numit directorul «Fundației Regale Principele Carol» (răspândirea culturii în popor, ca scop). Ceea ce deschide posibilități de lucru câtorva monografiști,

acum și în viitor, și îngăduie îndeosebi lui Ricu Stahl, nădăjduiesc, să facă neosămănătorism eficace”³¹

Reiese de aici că în grupul monografist erau binecunoscute concepțiile lui Stahl, dar și că acesta avea ocazia să le pună practică odată cu numirea lui Gusti la Fundațiile Regale, ceea ce sugerează că sociologul nu avea, cel puțin în prima parte a anilor 1930, doar obiective personale strict „științifice” distincte în cadrul Școlii Sociologice, ci și obiective mai practice de influențare politicilor intervenționiste la sat. Mai mult decât atât, într-o epistolă de această dată trimisă chiar lui Stahl în februarie 1934, Anton Golopenția îi înfățișează acestuia – ca pe un exemplu pozitiv – tendința tot mai accentuată a sociologiei germane către o „știință a neamului”, adică spre o poziție deja adoptată și practică, în percepția lui, de Școala sociologică de la București. „Te-ar bucura Sămănătorismul integral de aici”³², scrie Golopenția, detaliind, în continuare, „respectul fără margini” cu care se vorbește despre țărănime în literatură, sociologie, vizibil în expozițiile tematice vizitate de român. Și adaugă concludiv spre finalul scrisorii: „Ce bine dacă i-am putea dăscăli și noi în stilul acesta pe orașenii noștri occidentalizați! Și pe țăranii care visează orașul”³³

În mod evident, considerațiile lui Golopenția sunt inspirate nu doar de articolele publicate pe temă de Henri H. Stahl, ci și de conversațiile dintre ei sau în cadrul social monografic. Lui Golopenția îi răspunde un Stahl care pare din ce în ce mai dezamăgit atât de atmosfera deteriorată din cadrul monografiei (ne aflăm în anii critici 1933-1934) cât și de naționalismul de paradă dominant din epocă. Astfel, în martie 1934 Henri H. Stahl îi scrie lui Golopenția: „Acuma dai cu tunul și nu găsești un om care să freamăte pentru sat, așa cum s-ar fi căzut unui monografist (peste 500 am fost de toții) care a deschis ochii să vadă și ar fi înțeles ceva.”³⁴

În ceea ce privește lucrul la Fundație, Stahl constată că „profesorul nu are curajul necesar. Cred că o să batem apa în piua. Și totuși, s-ar putea face ceva”³⁵ În schimb, într-o altă scrisoare a acestuia către Golopenția, datată incert între 1934-1935, Stahl devine liric atât în dragostea sa față de sat, cât și față de modul în care își reprezenta în acel moment propriul său rol în monografie și în raport cu satul:

„Tu știi cât de mult am fost prins de dragostea țăraniei și ce aș fi vrut să fac, întreg puținul ce puteam, pentru ea. (...) Țărănia pe care o iubesc nu mai poate fi. O mănâncă, zi de zi, alt suflet. Nu cel al orașului, căci nu în urbanizare văd primejdia, ci în stilul „național” fals al acelor care luptă cu-aceleași cuvinte cu care aș fi luptat eu, dacă aș fi fost un luptător, însă pentru un ideal fals. Când occidentul e furios «naționalist», bonjuriștii noștri inevitabili sunt și ei tot așa: adică fac, sau vor să facă, ce fac ceilalți, însă în numele «autohtonismului» și îmbrăcați în «țărani», ca într-o cămașă colorată. Nu pot primi această dureroasă nouă formă fără fond”³⁶

Aceste rânduri sunt un ecou mult mai personal al intervențiilor lui Stahl din *Dreapta* și din atmosfera acelor ani. Într-adevăr,

nici în celelalte scrieri editate discutate mai sus nu la urbanizare în sine se referă critic Stahl, ci la procesul de imitare și de transfer al acestei imitații la sat, cu atât mai primejdios când acesta este făcut, aparent, în numele „autohtonismului”. Stahl este congruent și de această dată cu alți monografiști, îndeosebi Vulcănescu, însăși tentativa lor de a interveni în dezbaterile „tinerei generații” fiind menită distanțării critice de tendințele fascizante tot mai de succes pe plan intern, în raport direct cu afirmarea naționalist-fascistă din Italia și Germania. Trebuie reținut că echivalarea bonjuriștilor/pașoptiștilor cu naționaliștii români la modă în interbelic, respectiv cu legionarii, era o idee reluată de Stahl și mai târziu, în interviurile de istorie orală³⁷, și exprimată și de Vulcănescu în mai multe texte dedicate tinerei generații, inclusiv în *Dimensiunea românească a existenței*.³⁸ Adică era un alt loc comun al gândirii monografiste măcar pentru grupul Stahl-Vulcănescu-Golopenția (la care se adaugă, cel mai probabil, Dumitru Georgescu).

De fapt, după cum răzbate din această epistolă transmisă către Golopenția, Stahl ajunsese la un scepticism complet privitor la ajutorarea „țăraniei” pe cale politică sau chiar culturală: „refuz indignat participarea la așa ceva. Și mă voi amesteca, numai în măsura în care voi putea îndulci puțin moartea lucrurilor care sunt ale mele, sortite pierii, pe care poate singur mi le fac năluca”³⁹ Sociologul explică pe larg această reticență față de remediile intervenționiste pentru a salva instituțiile sociale ale vechiului sat în *Amintiri și gânduri*, ani mai târziu:

„Ajunsesem astfel la o concepție care nu mai avea nimic din felul meu cel vechi de a gândi pe vremea când mai credeam încă într-un «sămănătorism» literar și un «narodnicism» politic. Nici măcar cu felul de a gândi al activismului cultural întemeiat sociologic, cum îl organizase Fundația, nu mai eram acum de acord”⁴⁰

Intervenit cândva în anii debutului lucrului la Fundație, acest scepticism legate de mijloace nu aduce atingere concepției lui Stahl despre cultura satelor. În interviurile de istorie orală realizate de Zoltán Rostás, referindu-se la anii formării sale intelectuale, Stahl înfățișează astfel raportul dintre referințele sale socialiste și iorghiste:

„– Care au fost determinațiile unei opțiuni posibile, pentru un tânăr din generația Dvs.? – Eu cred că problema de bază era aceea că am plecat de la o rădăcină gheristă. Gherea a fost, și prin fratele meu, și prin ceea ce am citit din Gherea, cel care a centrat problema pe ceea ce am spus adineaori: marea problemă de istorie socială: cum s-a întâmplat că a pătruns capitalismul la noi în țară. Deci, eu aveam o legătură cu probleme de marxism. Unde se discutau aceste probleme? Numai în cluburile socialiste. – Dar, în același timp, marea simpatie pentru Iorga putea să vă determine să mergeți spre dreapta. – Nu, legătura s-a făcut așa cum spuneam. O fi avut dreptate Gherea, dar nu știa ce-i satul românesc. Satul românesc? Iorga știa ce înseamnă. Deci,

legătura se făcea pe această problemă, a satului românesc, a istoriei sociale a țării românești. Asta era legătura. Nu m-am dus spre Iorga, după cum nu m-am dus nici spre socialiști, politicești. Dar problemele gheriste nu le puteai discuta decât în cluburile socialiste, nu în altă parte”.⁴¹

Remarci de încheiere

Într-o scriere recentă îl descriam pe Henri H. Stahl ca fiind „un socialist cu accente sămănătoriste.”⁴² După recitirea textelor sale despre cultura satelor și cultura folclorică, fie din anii 1930, fie din anii 1980, fie texte de popularizare, fie științifice, fie de opinie, fie memorialistice, probabil că descrierea de mai sus este o subestimare a caracterului sămănătorist al sociologului monografist. *Neosămănătorist* ar părea o formulă poate mai adecvată, dar, în cele din urmă, nu acesta este obiectivul cel mai important în cercetarea noastră, de a găsi și

folosi etichete, ci de a lărgi cunoașterea pe care o avem asupra membrilor Școlii Sociologice de la București. Henri H. Stahl este un autor mai complex și mai surprinzător decât știm că este deja. În chestiunea culturii satelor, concepția sa a fost modelată nu doar prin interacțiunea cu socialismul gherist sau cu sămănătorismul lui Iorga, ci și prin interacțiunea cu ceilalți monografiști, îndeosebi Mircea Vulcănescu. Inițial, Stahl era mult mai înclinat către acțiune destinată „salvării” satelor, iar o parte din prietenii săi monografiști au considerat că preluarea Fundațiilor Regale de către Dimitrie Gusti ar fi fost o oportunitate pentru acesta pentru a-și materializa ideile. Experiența sa de „activist”, însă, mai degrabă îl convinge că nu există nicio cale adecvată prin care cultura satelor (ceea ce el numea „țărâna adevărată”) să mai poată fi salvată; își propunea, în schimb, să o studieze cât mai are ocazia și să intervină acolo unde împrejurările i-o permiteau și unde considera că poate „îndulci” moartea celor pe care le iubea.

Note:

1. Henri H. Stahl, *Eseuri critice despre cultura populară românească* (București: Editura Minerva, 1983), 5-6. Expresia citată de Stahl este din cartea lui Gheorghe Brătianu, *O enigmă și-un miracol istoric: poporul român*, (București: Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol al II-lea”, 1940).
2. Ibid., 8.
3. Anteu este o trimitere care a circulat în cercul monografiștilor, sursa fiind Anton Golopenția, care la rândul său a preluat-o de la Hans Freyer, sociologul cu care și-a făcut doctoratul în Germania.
4. Stahl, *Eseuri critice*, 231. În *Îndrumări pentru monografiile sociologice* (1940), la capitolul privind cercetarea manifestărilor economice, se arată că „în cadrul unei monografii sociologice, manifestarea economică nu este privită de sine stătător, ca un fenomen desprins de societate, cum procedea de cele mai multe ori economia politică, ci dimpotrivă, ca un fenomen social structurat și având deci legături cu întreaga viață socială și cadrele ei” (170). A se vedea și modul în care Vulcănescu explică diferența dintre diverse sociologii „unilaterale” și cea gustiană în *Teoria și sociologia vieții economice. Prolegomene la studiul morfologiei economice a unui sat*, disponibil online în arhiva SOCIOLBUC. Vezi https://sas.unibuc.ro/storage/downloads/contributii-in-sociologia-economiei-34/MV97-PROLEG_SOC_EC.pdf, îndeosebi pp. 159-163. Accesat pe 20 februarie 2022.
5. Stahl, *Eseuri critice*, 232: „Această greșală (de a considera că există un singur folclor românesc, «dător de seamă pentru întreg neamul românesc») se bazează în fond tot pe vechea credință că folclorul este expresia directă a unui „duh al poporului”, astfel că e de ajuns să pui mâna pe un exemplar bun pentru ca acesta să dea seama pentru tot restul producțiilor de același fel, «etnia» unui popor manifestându-se deci în permanență și neschimbat în fiecare din manifestările ei. În realitate, dimpotrivă, ceea ce este specific folclorului este imensa lui capacitate de a se diversifica, îmbrăcând forme variate de la un domeniu la altul, de la un emițător la altul, ba chiar și de la o emisie la alta a aceluiași informator”.
6. *Criterion*, an I, nr. 3-4, 15 noiembrie – 1 decembrie, 1934.
7. Stahl, *Eseuri critice*, 280.
8. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Minerva, 1981), 16.
9. Ibid., 69-70.
10. Henri H. Stahl, „Satul”, *Criterion*, An II, nr. 6-7 (1935): 3.
11. Vezi pentru detaliile concepției lui Vulcănescu capitolul „Satul românesc, o „terra incognita””, din Ionuț Butoi, *Mircea Vulcănescu, o microistorie a interbelicului românesc* (București: Eikon, 2015), 165-238; „«Cele două Românii» – originile și contextul unei formule controversate”, din Ionuț Butoi, *Canonizare, demitizare și realism științific. Studii despre Mircea Vulcănescu* (București: Eikon, 2017), 120-167.
12. Stahl, „Satul”, 3.
13. Ibid.
14. Ibid., 4.
15. Henri H. Stahl, *Cultura satelor. Cum trebuie înțeleasă* (Cluj: Editura Revistei „Satul și școala”, 1934). Online: disponibilă online în Arhiva SOCIOLBUC: https://sas.unibuc.ro/storage/downloads/sociologia-culturii-populare-90/HHS35b.CULT_SATELOR1.pdf. Accesat în 20 februarie 2022.
16. Ibid., 8-9.

17. Ibid., 11.
18. Revista lunară pentru educație și învățământ *Satul și școala* (1931-1941) este redactată de profesorii și pedagogii Constantin Iencica și Dimitrie Goga și în paginile ei publică o varietate de autori care acoperă întreg spectrul cultural și ideologic al României interbelice. În cuvântul către cititori din primul număr, redactorii scriu: „Vom ca învățătorul să privească cât mai atent viața sufletească a satului, s-o poată urmări în evoluția ei, s-o aducă în cât mai mare măsură la școală. Pentru această cunoaștere, vom cerceta cu ajutorul cititorilor diferite probleme ale vieții sătești de socială, morală, religioasă și economică. Acest material îl vom oferi învățătorilor sub formă de concluzii ca să-l utilizeze în activitatea lor, potrivit regiunilor în care se găsesc.” Citat din Constantin Iencica, Dimitrie Goga, Ana Iencica, „Cuvânt către cititori”, *Satul și școala*, an I, nr. 1 (1931): 2. Online: https://dSPACE.bcucluj.ro/jspui/bitstream/123456789/53494/1/BCUCLUJ_FP_279940_1931-1932_001_001.pdf
19. Henri H. Stahl, „Școala, cultura și mediul”, *Satul și școala*, An III, nr. 8 (1934): 243-246. Online: https://dSPACE.bcucluj.ro/jspui/bitstream/123456789/53515/1/BCUCLUJ_FP_279940_1933-1934_003_007_008.pdf.
20. Henri H. Stahl, „Falsa cultură la sate. Adevărata cultură sătească”, *Satul și școala*, An III, nr. 9 (1934): 281-288. Online: https://dSPACE.bcucluj.ro/jspui/bitstream/123456789/53516/1/BCUCLUJ_FP_279940_1933-1934_003_009.pdf.
21. Henri H. Stahl, „Cea dintâi nevoie: sănătatea”, *Satul și școala*, An III, nr. 10 (1934): 333-336. Online: https://dSPACE.bcucluj.ro/jspui/bitstream/123456789/53517/1/BCUCLUJ_FP_279940_1933-1934_003_010_012.pdf
22. Henri H. Stahl, „Școala, pildă vie a satului”, *Satul și școala*, An IV, nr. 7-8, (1935): 193-196. Online: https://dSPACE.bcucluj.ro/jspui/bitstream/123456789/53522/1/BCUCLUJ_FP_279940_1934-1935_004_007_008.pdf.
23. Henri H. Stahl, „Temeiul culturii sătești: gospodăria”, *Satul și școala*, An IV, nr. 1-2 (1934): 20-23. Online: https://dSPACE.bcucluj.ro/jspui/bitstream/123456789/53518/1/BCUCLUJ_FP_279940_1934-1935_004_001_002.pdf.
24. Stahl, „Falsa cultură la sate”, 284.
25. Ibid., 286.
26. Henri H. Stahl, *Pentru sat* (București: Fundația Culturală Regală „Carol I”, 1939). Online: https://sas.unibuc.ro/storage/downloads/dezvoltare-comunitara-si-regionala-25/HHS39b.PENTRU_SATb.pdf.
27. Despre implicarea monografistă la *Dreapta*, vezi Butoi, *Canonizare, demitizare*, 133-141.
28. Stahl, *Pentru sat*, 37.
29. Ibid., 40.
30. În această privință, la nivel principial, se remarcă aceeași identitate de viziune între cei doi monografiști și prieteni, Mircea Vulcănescu și Henri H. Stahl. Într-o conferință pe tema „tinerei generații interbelice”, Vulcănescu precizează mai direct unde anume ar fi utilă acțiunea de „culturalizare” dusă pe baza campaniilor monografice: „dacă, în ceea ce privește partea materială a vieții rurale, studenții *pot* să ajute pe țărani, în ceea ce privește cultura satelor – împotriva a ceea ce se crede îndeobște – studenții nu au decât de *învățat* de la sate. Pentru că satele au o cultură proprie, integrată perfect în orizontul lor material, pe când studenții, dacă sunt de la țară, sunt dezrădăcinați de această cultură; iar dacă sunt de la oraș, nu o cunosc. În amândouă cazurile, dacă se apucă de altceva decât să o cunoască, la fel cu monografiștii, cultura satelor, ei zdruncină această cultură – singurul bun tradițional ce ne-a mai rămas *viu* până astăzi – fără a putea pune nimic în schimb” (sbl.aut.). Citat din Mircea Vulcănescu, *Tânără generație* (București: Compania, 2010), 131. Textul este din 1934, fiind adăugat în varianta scrisă a unei conferințe a autorului despre „tendențele tinerei generații”.
31. Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1932-1950)*. Vol. II (București: Editura Enciclopedică, 2010), 204-205.
32. Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)*. Vol. IV (București: Editura Enciclopedică, 2014), 429.
33. Ibid., 431.
34. Ibid., 432.
35. Ibid.
36. Ibid., 435-436.
37. Henri H. Stahl despre Codreanu: „L-am cunoscut și eu pe Căpitan foarte bine, în casă la Polihroniade. Cum să nu. Era de o prostie catastrofală. Era incapabil să vorbească. Nu vorbea decât în fraze scurte, scurte lozinci. Dar avea o prezență fizică impresionantă. Mai întâi că era un bărbat puternic, un munte de bărbat, mare, impresionant. Și avea această calitate, un tip excepțional... Este unul dintre puținii români care a reușit să provoace un curent de mistică socială. Nu știu cum or fi fost pe vremuri pașoptiștii, că ei au mai avut..., se zice despre ei că ar fi avut darul să provoace un curent de mistică politică. Bălcescu, poate? Poate, dar Bălcescu a lucrat așa de puțin, foarte puțin în țară, luptându-se cu Heliade-Rădulescu din plin. Golești... frații Golești, foarte respectabili, dar... C.A. Rosetti era un fanatic, fără îndoială, dar fără posibilitatea, fără darul... Nimeni n-a spus că C.A. Rosetti era impresionant, că reușea să strângă în jurul lui oamenii. Deși e foarte ciudat ce s-a întâmplat atuncea, cu încălzirea aceasta pașoptistă. Și dincolo de '48, până la Zelea-Codreanu n-a mai fost nimeni care să fi creat un curent. Nici partidul comunist n-a creat un curent; era un grup foarte restrâns, de câțiva oameni, pe care-i numărai pe degete, nebăgați în seamă de nimeni, decât de poliție. Poliția avea clientela asigurată, să se ducă în urma acestor douăzeci-treizeci de oameni. N-a avut priză în masă”. Din Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie: interviuri cu Henri H. Stahl (1985-1987)* (București: Paideia, 2000). Online aici: <https://www.cooperativag.ro/h-h-stahl-despre-mircea-eliade/>.
38. Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței* (București: Editura Fundației Culturale Române, 1991), 143-146. „Momentul

- nespiritual” la care se referă Vulcănescu este cel al ideologizării progresive a anilor 1930.
39. Golopenția, *Rapsodia epistolară IV*, 437.
40. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 381.
41. Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie: interviuri cu Henri H. Stahl (1985-1987)* (București: Paideia, 2000). Online: <https://www.cooperativag.ro/interviu-cu-h-h-stahl-extras-din-monografia-ca-utopie-eu-n-am-fost-fanatic-niciodata/>.
42. Ionuț Butoi, „De la satul hiperbolic la satul periferic: reprezentări despre lumea țărănească”, în Ionuț Butoi, Mircea Platon (editori), *Percepții privind satul românesc. Antologie din clasici ai culturii naționale* (București: Cuvântul Vieții, 2019), 206.

Bibliography:

- Butoi, Ionuț. *Mircea Vulcănescu, o microistorie a interbelicului românesc* [Mircea Vulcanescu. A Microhistory of The Romanian Interwar Period]. Bucharest: Eikon, 2015.
- Butoi, Ionuț. *Canonizare, demitizare și realism științific. Studii despre Mircea Vulcănescu* [Canonization, Demystification and Scientific Realism. Studies on Mircea Vulcanescu]. Bucharest: Eikon, 2017.
- Butoi, Ionuț. „Punctul de cotitură” [The Turning Point]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 1-3.
- Butoi, Ionuț, and Mircea Platon, eds. *Percepții privind satul românesc. Antologie din clasici ai culturii naționale* [Perceptions on the Romanian village. Antology from the classics of national culture]. Bucharest: Editura Cuvântul Vieții, 2019.
- Chiroț, Daniel. „Honoris Causa Reception Address: Why 20th Century Romanian Sociology and History Are Relevant Today” [Honoris Causa Reception Address: Why 20th Century Romanian Sociology and History Are Relevant Today]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 101-106.
- Costin, Dana. „Istoria socială implicită în cercetarea sociologică de la Drăguș” [The Implicit Social History in the Monographic Writings of Drăguș]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 59-63.
- Golopenția, Anton. *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1932-1950)*. Vol. II [Epistolary Rhapsody: letters sent and received by Anton Golopenția (1932-1950). Vol. II]. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2010.
- Golopenția, Anton. *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)*. Vol. IV [Epistolary Rhapsody: letters sent and received by Anton Golopenția (1923-1950) Vol. IV]. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2014.
- Iencica, Constantin, Dimitrie Goga, and Ana Iencica. „Cuvânt către cititori” [A Word to the Readers]. *Satul și școala* no. 1 (1931).
- Herseni, Traian, Dimitrie Gusti. *Îndrumări pentru monografiile sociologice* [Guidelines for sociological monographs]. Bucharest: Social Science Institute in Romania, 1940.
- Rostás, Zoltán. *Monografia ca utopie: interviuri cu Henri H. Stahl (1985-1987)* [Monography as Utopia: interviews with Henri H. Stahl (1985-1987)]. Bucharest: Paideia, 2000.
- Rostás, Zoltan. „Monografia Drăgușului și contextul ei” [Drăguș Monography and its Context]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 4-9.
- Stahl, Henri H. *Eseuri critice despre cultura populară românească* [Critical Essayes on Romanian Popular Culture]. Bucharest: Minerva, 1983.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [Memories and Thoughts from the Old School of „Sociological Monographs”]. Bucharest: Minerva, 1981.
- Stahl, Henri H. *Cultura satelor. Cum trebuie înțeleasă* [The Village Culture. How to be understood]. Cluj: Editura Revistei „Satul și școala”, 1934.
- Stahl, Henri H. *Pentru sat* [For the Village]. Bucharest: Cartea Echipelor, Fundația Culturală Regală „Carol I”, 1939.
- Stahl, Henri H. „Satul” [The Village]. *Criterion* no. 6-7 (1935).
- Stahl, Henri H. „Școala, cultura și mediul” [The School, The Culture and The Medium]. *Satul și școala* no. 8, (1934).
- Stahl, Henri H. „Falsa cultură la sate. Adevărata cultură satească” [The False Culture of Villages. The True Culture of Villages]. *Satul și școala*, no. 9 (1934).
- Stahl, Henri H. „Cea dintâi nevoie: sănătatea” [The First Need: Health]. *Satul și școala*, no. 10 (1934).
- Stahl, Henri H. „Școala, pildă vie a satului” [The School, The Living Example Of The Village]. *Satul și școala* no. 7-8 (1935).
- Stahl, Henri H. „Temeiul culturii satești: gospodăria” [The Foundation of The Village Culture: The Household]. *Satul și școala*, no. 1-2 (1934).
- Vulcănescu, Mircea. *Teoria și sociologia vieții economice. Prolegomene la studiul morfologiei economice a unui sat* [Theory and sociology of economic life. Prolegomena to the study of the economic morphology of a village].
- Vulcănescu, Mircea. *Tânără generație* [The Young Generation]. Bucharest: Compania, 2004.
- Vulcănescu, Mircea. *Dimensiunea românească a existenței* [The Romanian Dimension of Existence]. Bucharest: Editura Fundației Culturale Române, 1991.

O REDISCUȚARE A VIZIUNII LUI HENRI H. STAHL DESPRE „ADEVĂRATA ȘI FALSA CULTURĂ SĂTEASCĂ”

Ioana-Ruxandra FRUNTELATĂ

Facultatea de Litere, Universitatea din București,
Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”, Academia Română
Faculty of Letters, University of Bucharest
Institute of Ethnography and Folklore Constantin Brăiloiu, Romanian Academy
Personal e-mail: ioana.fruntelata@litere.unibuc.ro

REVISITING HENRI H. STAHL'S VIEW ON “TRUE AND FALSE VILLAGE CULTURE”

Abstract: This article sets into light the context of ideas and relevant biographical circumstances at the time when the Romanian sociologist Henri H. Stahl issued the leaflet *Cultura satelor. Cum trebuie înțeleasă* [The Village Culture. How It Should Be Understood] (1934), in a period of crisis of the Sociological School of Bucharest, when the project of its founder, Dimitrie Gusti, to employ the results of the monographic research campaigns in order to initiate a social reform, seemed to have reached a dead point. At the same time, we pay attention to the cultural distinctions and relations (rural and urban culture, popular/ folk and literate culture) that Stahl debates in his text on village culture. Taking into account the fact that each new reading of a scientific work implicitly updates its content, we also find in the pages written by Henri H. Stahl in 1934 an interesting material for revisiting engaged anthropology, a direction of study developed in the U.S.A. in the late 1970s but rooted in an older model of addressing anthropological research which was created during the Second World War and anticipated as early as the end of the nineteenth century. Beyond different labels applied to research tendencies in social sciences or ethnological/ anthropological approaches in various epochs, we argue that the manner in which researchers influence (more or less intentional) their target-communities not only challenges professional ethics but also provokes a meaningful reflection on the values which are ‘at stake’ in any intercultural encounter.

Keywords: Henri H. Stahl, The Sociological School of Bucharest, Village Culture vs Urban Culture, True vs False Culture, Genuine vs Spurious Culture, Cultural Action, Engaged Anthropology.

Citation suggestion: Frunteletă, Ioana-Ruxandra. „O rediscuțare a viziunii lui Henri. H. Stahl despre „adevărata și falsa cultură sătească”. *Transilvania*, no. 1-28(2022): 15-24.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.03>.

Argument

Preocuparea lui Henri H. Stahl pentru acțiunea educativă și culturală a intelectualilor la sate se situează în contextul poziției polemice a școlii gustiene față de „haretism”, privit ca „misionarism” cu finalitate îndoielnică, întrucât nu se baza pe o cunoaștere îndeaproape a realității rurale. Dar, în același timp, reflectă o convingere personală, izvorâtă din cunoașterea aprofundată a unui autor ce era nu numai bun cunosător al lumii rurale pe care o cercetase, ci și empatic cu aceasta. Totuși, după cum vom vedea apropiindu-ne de *Cultura satelor. Cum trebuie înțeleasă*, textul lui Stahl ce ne prilejuiește explorarea din acest studiu, haretismul nu este întrutotul respins sau criticat de Stahl, ci mai degrabă problematizat

critic în raport cu abordarea gustiană.

Programul de educare a păturii țărănești/ populare, prin transmiterea sistematică a cunoștințelor păstrate în scrieri și deținute de clasele urbane, ține de ideologia iluministă, însă poate fi socotit chiar o aspirație mai veche a intelectualilor, cu rădăcini în raționalismul Antichității grecești, dacă ne amintim că filosofi erau, în primul rând, oameni ai cetății, a căror activitate consta în practicarea virtuții și în transmiterea învățăturilor lor către tineri (e drept, în principal către cei ce aveau mijloace de a se instrui), pentru ca și aceștia să ducă o viață orientată spre binele tuturor.

Fără a ne propune o întoarcere în istoria „ridicării” poporului prin educație, în continuare ne vom opri asupra contextului de idei și conjuncturii biografice din perioada apariției

broșurii lui Henri H. Stahl cu titlul *Cultura satelor. Cum trebuie înțeleasă*², o perioadă „de criză”³ a activității Școlii sociologice de la București, în care direcția cercetării monografice părea că eșuase în a constitui baza unui plan de reformare socială, așa cum dorise fondatorul Școlii, Dimitrie Gusti.

În al doilea rând, ne va interesa ce spune „profesorul de sociologie” al Școlii gustiene (dacă-l putem numi așa pe Stahl, reconstituindu-i vocația pedagogică din operă și din mărturisirile publicate), dintr-o perspectivă ce va favoriza reflecția asupra relațiilor dintre culturi (rurală și urbană, populară/ folclorică și cărturărească). Ținând cont de faptul că orice scriere se actualizează la o nouă lectură, nu ni se pare lipsit de interes ca, fără a aborda problema succesului sau insuccesului Școlii sociologice de la București de a reforma societatea românească, să privim, în al treilea rând, paginile publicate de Stahl în 1934 în raport cu problemele așa-numitei „antropologii angajate”, al cărei program de „acțiune culturală” s-a dezvoltat în Statele Unite ale Americii începând de la finalul anilor 1970, pornind de la un model creat în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial și prefigurat încă de la finalul sec. al XIX-lea⁴.

Dincolo de etichetări ale orientărilor din științele umaniste și sociale în diverse epoci, credem că modul în care cercetătorul sociolog, etnolog ori antropolog influențează (intenționat sau nu) cultura/ culturile pe care le studiază impune nu numai problematizarea eticii sale profesionale, ci și interogarea gravă cu privire la valorile ce „sunt în joc” într-un asemenea act de interculturatie.

Cultura satelor. Cum trebuie înțeleasă – o contextualizare a preocupărilor lui Henri H. Stahl pentru pedagogia și acțiunea culturală

În *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, cartea sa de excepțională importanță pentru orice sociolog, etnolog ori antropolog român, ce documentează din interior anii formării profesionale a autorului, pe baza amintirilor, a notelor „luate mai de mult”, a corespondenței, a tipăriturilor și documentelor păstrate într-o viață petrecută în împrejurări istorice și politice tulburate și periculoase, Henri H. Stahl semnalează că, în primele trei decenii ale secolului al XX-lea, „dăinuia încă, la noi, așa-numitul curent «haretist», iluzorie nădejde că se pot face reforme structurale ale societății noastre, prin «luminarea» poporului, adică prin «răspîndirea cunoștințelor folositoare», prin mijlocirea unor «apostoli» și «misionari culturali»”⁵.

Programul de acțiune culturală în satul românesc, conceput și aplicat de savantul și ministrul Spiru Haret la începutul veacului trecut, pornea de la considerația că era datoria celor educați de a ridica „păturile de jos” ale societății „la nivelul civilizației epocii”. Acest lucru se putea realiza prin găsirea unor „agenți” adecvați, bine pregătiți, convinși ei înșiși de necesitatea transmiterii culturii „înalte” a elitelor către popor și capabili de a realiza o atare sarcină⁶.

În condițiile industrializării accelerate a societății românești de la cumpăna sec. al XIX-lea și al XX-lea, „se

impunea crearea unui nou model de societate de masă și în consecință autorizarea unui alt agent creator de social”, cu „o misiune organică, aceea de a asigura și susține circulația informației culturale de la nivelele înalte către clivajele de jos și de a institui – prin intermediul acestui agent – un model transductiv bivectorial”⁸. Respectivul „agent” era învățătorul cu funcție „apostolică”. Modelul învățătorului „este acela al misionarului organic, adică al omului înzestrat cu chemarea mesianică a iubirii de aproape și înnobilit cu pasiunea celui dezinteresat, care continuă să răspândească binefacerile culturii și în afară de școală, adică în rândul maselor de oameni ai pământului”, făcând parte dintre ei, știind să le vorbească pe înțeles, rămânând constant și stabil într-o anumită localitate⁹. În concepția haretistă, învățătorii nu făceau doar „propagandă”, ci arătau, prin exemplul lor, al familiei și gospodăriei pe care le conduceau cu pricepere, cum se poate propăși la sat¹⁰.

După 1907, Haret a fost acuzat, în special de reprezentanții Partidului Conservator, că a încurajat revolta țăranilor prin acțiunile și discursurile lui reformatoare și că a făcut din învățător „un instigator subteran de răscoală și anarhie publică”¹¹. Stahl subliniază că, față de „haretism”, „mișcarea culturală” gustiană reprezintă „o reală cotitură, din păcate nu în sensul depășirii limitelor «reformismului» și nici prin părăsirea credinței că prin «cultură» se pot obține rezolvări ale marilor conflicte de clasă, dar în tot cazul prin preconizarea tezei juste că orice reformă socială urmează a fi întemeiată pe o prealabilă cunoaștere științifică a realităților care trebuiesc reformate”¹². Desigur, „cunoașterea științifică” a realității claselor sociale rurale, dar și urbane, care aveau nevoie de reformă, urma a fi realizată în paradigma sociologică: „Părtașii acestui nou tip de «reformism», care încerca o îmbinare a «cunoașterii» cu «acțiunea», puse «în slujba națiunii», au depus o muncă rodnică, în dublul domeniu al creării unor metode și instrumente de cercetare socială și în cel al experimentării unor tehnici de acțiune”¹³. În același timp, însă, Henri H. Stahl nu respinge tradiția de enculturare a satului, considerând-o, dimpotrivă, „un punct obligatoriu de pornire”, care, însă, trebuie depășit pentru a se ajunge la progres, după ce vor fi extrase „învățăturile” ce merită a fi continuate, dar și „învățăturile de minte” cu privire la căi de acțiune ce trebuie abandonate, întrucât nu duc la niciun rezultat¹⁴.

Amintindu-și de prima lui întâlnire cu Dimitrie Gusti, în anul 1926, când l-a însoțit la Brăila, unde profesorul se dusesese să țină o conferință despre Grundtvig¹⁵ și școlile țărănești, Stahl notează că atunci a avut „cel dintâi prilej de a-l asculta pe profesorul Gusti expunându-și însuflețit credința că, față de starea îngrijorătoare a țăranimii noastre, era o datorie să se facă ceva. Pentru ridicarea nivelului de viață, materială și spirituală a lumii rurale, școlile țărănești, așa cum le crease Grundtvig, i se păreau a fi utile. Se știe în ce largă măsură a realizat el, mai târziu, rețeaua de școli țărănești din țară”¹⁶. O lecție esențială pe care tânărul Stahl a învățat-o de la profesorul lui a fost aceea „de a nu primi nici un fel de teorii sau tehnici scoase din cărți, înainte de a le fi experimentat și de a fi încercat să creezi tu însuși ceva mai potrivit pentru realitățile pe care le cercetezi”¹⁷. În același timp, însă, niciun

sociolog nu se poate lipsi de documentare și nu se poate ocupa de un subiect pe teren decât după ce a citit și a asimilat teoriile din bibliografia de referință a subiectului respectiv.

Gusti, care era interesat de trecerea de la cunoaștere la acțiune, a fost uimit și indignat când a constatat că în biblioteca sătească din Rușetu, Brăila (unde monografiștii au descins în 1926), donată și organizată de Kalinderu, fostul administrator al moșiei Coroanei în care era cuprins Rușetu, se găseau volumul în lb. franceză al lui A.D. Xenopol despre „teoria istoriei” și cărțile „academicianului Kalinderu” (aceeași persoană cu administratorul) despre „portul bărbii la romani”, „ceea ce evident era de un ridicol desăvârșit, dar și semn al unei totale lipse de înțelegere a problemei culturii sătești”¹⁸. Întorcându-ne spre concepția lui Dimitrie Gusti privind acțiunea culturală organizată politic, trecem în revistă câteva dintre ideile importante exprimate de el în conferința „Politica culturii și statul cultural”, ținută pe 10 iunie 1928, în ciclul cu tema „Politica culturii”, organizat de Institutul Social Român¹⁹. Pornind de la premisa că o politică a culturii dă societății „coeziune și un sens mai înalt”²⁰, Gusti distinge mai multe paliere ale culturii: „cultura obiectivă” definită ca „un sistem de bunuri culturale care formează stilul unei epoci”, incluzând, de exemplu, „un cod, o poezie, o melodie, o descoperire științifică, un cult religios”; „cultura instituțională”, prin care se înțelege „totalitatea regulilor pe care instituțiile sociale le alcătuiesc într-un moment dat” („statul, biserica, obiceiurile, organizările economice”) și „cultura personală” sau „propriu-zisă”, având ca referent „atitudinea personală față de opera de cultură, adică raportul trăit, viu, de activitate între persoana de cultivat și valoarea de cultură”²¹. De asemenea, profesorul discută și despre „cultura asimilată”, prin care individul se încadrează „în sfera valorilor culturale a [*sic!*] unui timp” și despre „cultura creatoare”, prin care individul „se eliberează” de cadrul cultural al timpului său, „prin creații de noi valori”²².

O altă distincție relevantă este aceea între „cultura poporului” și „așa-zisa cultură generală”²³. „Cultura generală este fantoma unei culturi răspândite în mod egal în fiecare ins al poporului; este gândul prietenesc și filantropic de a înfrupta poporul cu valorile culturale ale timpului. Este așa-zisa «popularizare» a științei, adică străduința de a feri poporul de o prea mare încordare spirituală și a-i da «cultură» cu lingurița, fără să observe, fără să știe, cu abilități și stratageme”²⁴. În schimb, „Cultura adevărată [din specia căreia înțelegem că face parte „cultura poporului”; *v. și infra* „cultură autentică” la Edward Sapir] este facultatea câștigată ca din punctul în care omul este fixat de natură și soartă să se regăsească pe el însuși în realitatea în care trăiește și să-și clădească o lume spirituală proprie”²⁵.

Într-un asemenea cadru de idei, pledoaria lui Gusti pentru cunoaștere, creație și muncă intelectuală are un argument logic: „capitalul intelectual este un element cel puțin egal cu capitalul economic ori cu munca”, deoarece munca devine posibilă doar datorită „inventiei”, „științei și tehnicii”, „geniului, talentului, capacității” ori, cu un termen generic, „inteligentei”²⁶. Ca urmare, o politică a culturii trebuie să încurajeze creația științifică. „Trebuie înființate

instituții speciale undeva care să studieze condițiile specifice ale creației spirituale românești”²⁷. În aceeași conferință, afirmând „importanța hotărâtoare pentru viața de stat” a „culturii poporului”²⁸, Gusti dă exemple de „viață culturală” cu „roade strălucite”, printre care, școala lui Grundtvig, din Danemarca, o instituție care „a înlesnit Danemarcei să iasă din grozava criză economică și morală în care se zbătea, pentru a ajunge la situația privilegiată de astăzi, când țărănimea daneză, pe lângă o vioiciune practică, uimește prin o cultură proprie, plină de perspective spirituale și de căldură sufletească”²⁹. Criticând „mișcarea ateneistă” de la București, care pornește de la intenții bune, dar „pe lângă că pune mai mult accentul pe distracție cu orice preț, nu are nici miez, nici unitate și mai ales niciun început de comunitate de lucru”³⁰, profesorul repetă că inițierea unei biblioteci la țară, cu un fond de carte inadecvat, ori ținerea vreunei conferințe, din când în când, nu va răspândi „adevărata cultură” la sate.

„Oare în România nu s-ar putea crea școli superioare țărănești după modelul lui Grundtvig, fără însă a imita servil modelul, ci transformându-l într-o școală specific românească, adaptată nevoilor specifice ale satului și țaranului român, menită a satisface trebuințe naționale și de stat ce sunt caracteristice numai societății românești de la țară?”³¹

Ținta concretă a unor asemenea școli ar fi aceea de a-i educa pe tinerii satelor, astfel încât aceștia să devină conducătorii comunităților din care provin, către prosperitate economică, socială și culturală³². În continuare: „Poporul trebuie adică să i se dea acele valori culturale de care el are nevoie și numai după capacitatea lui actuală spirituală de recepție, rămânând, firește, ca în același timp, potrivit firii sale specifice, să i se deștepte și trebuințe spirituale superioare celor existente. Așadar, înainte de a purcede la cultivarea poporului, poporul trebuie cunoscut”³³. Acceptând că: „Adevăratul rost al culturii poporului este transformarea poporului, o unitate biosocială, în națiune, o unitate superioară spiritual socială. Cultura așa înțeleasă formează spiritul de comunitate, conștiința valorilor naționale, conștiința de solidaritate națională”³⁴, Gusti propune cinci principii care ar trebui să stea la baza unei politici culturale de stat: 1) nu se poate despărți „cultura creatoare” [*i.e.* cărturărească] de „cultura poporului”; 2) cultura nu se impune de sus, ci „trebuie deci să trăiască într-o atmosferă de libertate, spontaneitate și specificitate națională”; 3) „Cultura trebuie clădită pe specificul național, care trebuie cercetat prin metoda monografică sociologică”; 4) trebuie garantată o autonomie „cât mai largă” instituțiilor de stat care se ocupă cu „organizarea culturii naționale”; 5) instituțiile ce se ocupă de cultură nu o creează, ci creează condiții prielnice pentru dezvoltarea ei, „descoperind, stimulând și organizând colaborarea tuturor elementelor culturale ale țării”³⁵, întrucât „Ajutându-i pe ei [pe purtătorii «culturii poporului»], ne vom ajuta pe noi înșine, căci vom ajuta întărirea neamului și a statului”³⁶.

În capitolul IV din volumul *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, intitulat „Reluarea

activității în cadrul Fundației culturale”, Henri H. Stahl apreciază că lui Gusti, aflat în criză din cauză că eșuase în da „o nouă organizare culturii noastre”, în calitate de ministru al învățământului, „i s-a oferit (poate ca o mângâiere) prilejul de a prelua conducerea Fundației Culturale Regale, deci posibilitatea de a se ocupa, în continuare, măcar că la o scară mai modestă, de organizarea unei acțiuni culturale, în cadrul unei instituții nestatale, dotată totuși cu mijloace mult mai mari decât ale catedrei și Institutului Social Român”³⁷.

În cadrul Fundației, „accentul urma să se deplaseze de la «cercetare» la «acțiune», inversându-se deci, față de anterioarele campanii «monografice». Ceea ce urma să aibă consecințe importante în întreaga ideologie a vechii sale școli”³⁸. Așadar, „Dacă în vechile campanii schema de organizare, teoretică și organizatorică, fusese cea a «cadrelor și manifestărilor», în noile echipe, cele de acțiune, schema trebuia să cuprindă un inventar sistematic al «problemelor» sociale asupra cărora urma să se activeze. Formula propusă a fost concretizată în patru cuvinte: «Sănătate, muncă, minte, suflet» (...)»³⁹.

Consecvent cu principiul său de a-și baza activitatea pe o cercetare nemijlocită a terenului, încă de la Rușetu, Gusti căutase să găsească mijloacele prin care „o masă de oameni, aflați la un nivel cultural nesatisfăcător, ar putea fi antrenați într-o muncă de ridicare a vieții lor sociale spre forme superioare, atât materiale, cât și spirituale. Trezirea și organizarea inițiativelor locale ajunsese astfel a forma problema de bază a acțiunii culturale”. Nu se căuta să fie antrenați doar „intelectualii” sau „fiii satului”, ci chiar sătenii. Gusti încercase „experimental”: șezători, conferințe, biblioteci, muzee, campanii pe probleme, școli țărănești, „toate urmând a se integra sistematic în cadrul preexistent al căminelor culturale tradiționale”⁴⁰.

Faptul că primarul din Fundu Moldovei, Teofil Frîncu, fusese interesat de cercetările lor și dorise să colaboreze și la altele, venind la Drăguș, i-a încurajat pe monografiști să creadă că și oamenii „de acțiune” vedeau un beneficiu în „știința” practică de ei. Problema acțiunii culturale s-a ridicat în ședințele din „sala luminoasă” de la Drăguș, care se făceau la prânz și Stahl amintește două luări de cuvânt importante în acest sens, una a lui Constantin Brăiloiu, care a spus că, după părerea lui, cultura „de caracter folcloric, a țăranilor, este atât de prețioasă, încât cunoașterea ei științifică trebuie dublată de o acțiune de salvare a tot ce se mai putea salva, prin ridicarea ei la un nivel de superioară artă, menită să însușească întreaga noastră cultură cultă” și a doua a lui [Henri H. Stahl], adăugând, pe baza experienței de „imersiune” în viața „de obște” a vrâncenilor, că această acțiune de păstrare a culturii țărănești trebuie dublată de una de înlăturare a „părților rele, negative, care fac ca țăranimea să nu beneficieze de viața pe care o merită și la care are dreptul”⁴¹.

Angajat la Fundația Culturală Regală ca „director de studii”, Stahl se documentează serios cu privire la activitățile derulate înainte de venirea lui acolo, sub conducerea „haretistului” Gh. D. Mugur. În acest context, își nuanțează aprecierile critice despre „haretism” și întemeietorul lui, Spiru Haret, sociolog de talie internațională, care aplicase, în volumul *Mecanica socială*

(1910), matematica în studiul vieții sociale: „Soluțiile pe care le propunea [Haret] constau, ca mijloace de acțiune culturală, în antrenarea învățătorilor, preoților și altor intelectuali din sate, într-o muncă de «răspândire a cunoștințelor folositoare», pe calea tipăriturilor și a conferințelor populare, potrivit unui plan elaborat central, deseori punându-se la dispoziția «misionarilor culturali» texte prefabricate, pe diverse teme de știință popularizatoare”. Spiru Haret purta o corespondență intensă cu oamenii de la sate, pe care i-a influențat în mod hotărâtor⁴².

Stahl recunoaște că, peste tot pe unde au făcut cercetări, monografiștii au fost sprijiniți cel mai mult de „haretisti” ce se identificau prin folosirea cuvintelor „apostolat” și „misionarism” ca atribute ale „acțiunii culturale”. Dar, în același timp, „ei se caracterizau printr-un orizont limitat, care nu depășea credința că o cultură populară se poate crea pe calea propagandei orale, prin conferințe și biblioteci”. În paralel cu „haretismul”, erau active mai multe asociații pentru „ridicarea maselor”, printre care „Asociația Transilvană” (ASTRA), „Casele naționale”, „Ateneele”, „Prietenii științei”⁴³.

În vreme ce Gusti propusese, în 1920, să se înființeze o „Casă a culturii poporului”, care nu a avut durată, *Broșura Fundația culturală Principele Carol 1922-1925* menționează 454 de cămine culturale îndrumate de Fundație și animate de „Misiunile culturale” ale acesteia, ce se desfășurau în felul următor: grupe de „misionari” „veneau în sat, vizitau casele satului, luau cunoștință de relele care bântuiau acolo, dădeau sfaturi, făceau conferințe, organizau o bibliotecă, dădeau consultații medicale, și, în final, organizau o «sărbătoare» populară”⁴⁴.

Tradiția monografiilor rurale și urbane, îndrumate prin „chestionare” și „planuri de muncă” oficiale, în tradiția instaurată de Ion Ionescu de la Brad, a continuat în paralel cu campaniile monografice, dar, după cum observă Stahl, aceste monografii erau făcute de intelectuali locali, nu de specialiști și aveau caracter mai degrabă „folcloric” și „istoric”, consemnând și că Gh. D. Mugur, fostul director al Fundației, a colaborat cu V. Voiculescu la redactarea unui „Chestionar folkloristic” (1930) „într-o broșură care nu e deloc lipsită de interes”⁴⁵.

Idea lui Gusti era una modernă (tip *spin-off*), de a-i stimula pe membrii comunităților să progreseze ei înșiși, în cadrul unor Căminele cultural model, care urmau să coaguleze energiile locale. Rolul echipelor de „acțiune culturală” ale Fundației consta în „prestarea unor servicii social-profesionale, realizate prin analiza problemelor locale, diagnosticarea lor, explicarea lor etiologică, găsirea soluțiilor potrivite pentru soluționarea lor și, mai ales, antrenarea maselor la realizarea soluțiilor propuse”⁴⁶.

Găsim, în *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, câteva informații prețioase despre conjunctura în care Stahl a alcătuit textul de care ne vom ocupa în continuare: „În afara Fundației, la cererea profesorului C. Iencica, am publicat în revista *Satul și școala*, pe care o conducea, o serie de articole, pe care le-am strâns într-o broșură, *Cultura satelor; cum trebuie înțeleasă* (1935), în editura aceleiași reviste”⁴⁷. Scrierea a fost receptată pozitiv: „Am avut surpriza de a primi, din partea profesorului Simion

Mehedinți, o carte de vizită în care îmi aducea «cele mai bune mulțumiri pentru buna înțelegere a fenomenului numit „cultura sătească” (pag. 27). Curaj înainte!» E de la sine înțeles că gestul acestui profesor m-a mișcat și într-adevăr mi-a dat «curaj» să merg înainte. Deși recitind azi «pagina 27»⁴⁹ mă pot învinui totuși că mai aveam încă, pe vremea aceea, o viziune destul de romantică, care tocmai aceea interesase pe Simion Mehedinți, deși mie, azi, nu prea îmi mai place, decât poate prin claritatea formulărilor ei⁵⁰.

H. H. Stahl despre „adevărata” și „falsa” cultură sătească: idei și probleme

În No. 10-12/ Iunie-August 1935 al revistei „Satul și școala”, redactate de „C. Iencica și D. Goga, profesori” se semnalează apariția textului *Cultura satelor; cum trebuie înțeleasă*⁵¹, semnat de H. H. Stahl: „În această broșură se arată cum trebuie înțeleasă cultura sătească. Autorul ei este un distins colaborator al D-lui prof. D. Gusti. Prețul 15 lei”⁵².

În primul capitol, intitulat „Școala, cultura și mediul social”, Henri H. Stahl observă că mintea „meseriașului dascăl” se deformează profesional și „ajunge să creadă că orișice cultură stă în buchea scrisă”⁵³, dar, după cum subliniază autorul, în afară de învățătura cărții, există și învățătura comunității, transmisă informal, prin tradiție, întrucât: „Copilul învață ceea ce îi este lui folositor în viață, mai întâi în legătură nemijlocită cu părinții și semenii lui de trai, prin simplul fapt al creșterii în preajma lor”⁵⁴. Pe lângă profesia exercitată în școală, de „ajutător al trecerii tradiționale a zestrii de cultură de la o generație la alta”, „dascălul mai are și o altă menire: aceea de a ajuta la ridicarea culturală a grupului social întreg”, de a acționa ca „un deschizător de drumuri noi și un îndemn spre o ridicare spre o mai înaltă cultură, pentru toți semenii lui”⁵⁵. În acest punct, apare problema spinoasă a „alegerii idealului cultural pe care trebuie să-l propovăduiască” învățătorul, înțeles ca „dascăl al unui grup social”⁵⁶. După cum înțelegem din textul lui Stahl, intelectualii din mediul rural sunt persoane enculturate, care au ales să se instruiască în școli superioare și au aderat la valorile culturii cărturărești, ale „bucheii scrise”, dar, în același timp, prin prima lor cultură, deprinsă informal în familie și comunitate, ei sunt oameni ai satului, îi cunosc la modul organic tradiția și fiind formatori de opinie, ar putea fie s-o valorifice inteligent, ca pe o parte vie și activă a moștenirii sociale, fie s-o instrumentalizeze mai mult sau mai puțin aleatoriu pentru uzul unor conjuncturi „savante”, transformând-o într-un accesoriu dispensabil al vieții colective și contribuind, astfel, la pierderea ei ireparabilă. În consecință, „o cultură populară trebuie să fie făcută pe măsura nevoilor populare”⁵⁷, idee ce apare și la Gusti (v. *supra*).

Henri H. Stahl problematizează, în continuare, raporturile dintre cultura „orașului” și aceea a „satului” (prin care înțelege culturile „cărturărească” și „orală moștenită”); În opinia lui, cele două tipuri de culturi nu pot fi rupte una de alta, dar nici substituite una prin alta, ci puse într-o legătură de sprijin reciproc care să le ajute pe ambele să se dezvolte⁵⁸. Culturalizarea promovată de statul român implică

răspândirea culturii orașelor (a cuvântului scris, a „bucheii”) la sat, „alfabetizarea”, care rămâne un fals indicator de progres, atâta vreme cât mulți dintre cei ce ies din școală știind carte o uită apoi, pentru că nu mai au nevoie de ea; astfel, se creează o scindare între clamarea sentimentală a valorii satului și a folclorului și impresia generală că „poporul” e prost și trebuie cultivat impunându-i-se cultura școlii. Urmează o frază memorabilă, la fel de actuală astăzi cum era și la data elaborării studiului lui Stahl: „Nu poporul este lipsit de putințele culturii, ci noi, cărturarii orașelor, tare greșiți am fost față de ei, atuncia când le-am asasinat, prin falsa noastră «culturalizare», vechea lor cultură, fără măcar să o înlocuim cu altceva cel puțin, măcar tot așa de bun”⁵⁹.

Capitolul al doilea, intitulat „Falsa cultură la sate”, aduce în discuție ideile blagiene de „cultură majoră” și „cultură minoră”, înțelese de Blaga fără conotații ierarhice, drept două etape ale formării culturii unui popor înțeles ca organism aflat în dezvoltare de la vârsta copilăriei (pentru care se potrivește „cultura minoră”) la vârsta maturității (a „culturii majore”). Polemizând deschis cu Blaga (ca, de altfel, și cu Mircea Eliade, din motivul că îi considera pe amândoi savanți de bibliotecă, a căror erudiție nu putea suplini cercetarea nemijlocită), Henri H. Stahl atrage atenția că nu putem transfera la sate doar formele „copilărești”, simplificate și edulcorate, ale culturii orașenești, pentru că oamenii satelor au propria lor cultură. Cu toate acestea, făuritorii statului român au preluat modele occidentale, deși „Creările acestea de state din peatră seacă nu se pot face desăvârșit, căci imitația rămâne imitație și viața adevărată a poporului răzbate totuși din dedesupturile acelea unde e silită să mocnească”⁶⁰. În continuare: „cultura noastră orașenească este o cultură străină de firea noastră” pentru că „școala noastră, în viața ei de zi la zi, a fost creatoarea unor oameni care nu au fost în stare să nască o cultură vie, ci au trebuit veșnic să ție în fața ochilor, modelul apusean de imitat”, doar marii cărturari făcând excepție de la propagarea acestei false culturi mimetice, pentru că ei au rămas aproape de tradiția neamului: „au păstrat legăturile cu faptele de aci și au lucrat pentru ele”⁶¹.

Găsim, fără îndoială, în textul lui Stahl, ecouri ale dezbaterilor despre „sufletul poporului” ori „specificul etnic”, atât de acute la începutul secolului al XX-lea, când se desăvârșea construcția națională: „După cum suntem noi, regățenii, franțuși, așa sunt transilvănenii ungurizați, precum și basarabenii rusificați: nu în ceea ce privește sentimentul național, nici în ceea ce privește limba, dar uneori în ceea ce privește duhul, psihologia și lucrurile acelea de taină ale unui suflet care te fac să fii o făptură sau altă făptură”⁶².

Autorul nu respinge necesitatea pedagogiei culturale la sate, dar o înțelege ca pe un efort concertat de a-i (re)da satului propria cultură, oferindu-i, din „cultura orașului”, doar binefacerile civilizației aducătoare de prosperitate materiale: „Astăzi, când suntem în măsură de a da acestor țărani *cultura* lor, suntem datori s-o facem. Însă trebuie să o facem așa cum trebuie. Căci dacă este vorba să le trecem și lor învățătura pe care noi orașenii am făcut-o, greșit, pentru noi înșine, ori am primit-o de-a gata de la alții, mai bine ar fi să nu ne mai

apucăm de lucru”⁶³.

Stahl critică „falsa cultură”, subliniind, cu argumente gustiene, că: „În loc ca să se simtă cultura printr-un grad mai mare de curăţenie trupeză, printr-o mai bună gospodărire a casei, printr-o agricultură mai ridicată, printr-un dor de a citi cartea bună şi de a trage din ea foloasele ce le poate da, falsa cultură se întâlneşte peste tot în maimuţăreala sclifosită a oraşului. Iar «culturalul» la sate e un om care nu seamănă cu nimic: ţăran nu mai e, oraşan nu este încă şi nici nu poate fi; ceva aşa, cam la mijloc de drum, cum îi stă omului mai rău; corcitură adică”⁶⁴.

Condiţia dascălului de ţară, aflat „între lumi”, ca neuitatul personaj Huţu din „Budulea taichii” de Ioan Slavici, apare ca una de-a dreptul dramatică, „omul şcolii” nemaiaflându-se „acasă” în nicio cultură: „Căci aceasta este mentalitatea pe care din nefericire şcoala o creează în elevii săi. Cei cari au făcut carte se rup de ceilalţi şi îşi schimbă felul lor de a fi. Rămân în mijlocul satului pentru că nu au încotro: oraşele sunt pline şi vremile grele. Dar rămân de nevoie şi îşi poartă de-a lungul noroiului uliţelor de sat, o tristeţe de martir, ca a lui Ovidiu, gingaşul surghiunit în ţara sălbatecă a Sciţilor”⁶⁵. Trecând de la modelul „Huţu” la modelul „Popa Tanda” – pentru că literatura este întotdeauna revelatoare atât pentru simptomatologia socială, cât şi pentru tipologia mentalitară a epocii din care se hrăneşte – Stahl observă că, spre deosebire de „gingaşul surghiunit”, dascălul neadaptat al satului, „Adevăratul cărturar munceşte pentru ridicarea satului lui; ajunge a fi el însuşi, în toată făptura lui, un model şi un îndemn pentru ceilalţi”⁶⁶. Capitolul al treilea, intitulat „Adevărata cultură sătească”, propune câteva principii şi metode prin care situaţia culturalizării „false” ar putea fi remediate: „Condiţia pentru aceasta ar fi ca satul să fie aşezat înaintea instituţiei şcolare”⁶⁷. Argumentul este acela că „satul nu este o hârtie albă pe care putem scrie orişice, satul nu este un câmp de experienţă pe care putem încerca orişice culturalizare voim, ci satul este o realitate copleşitoare, care ea singură pune probleme, pe care noi datori suntem să le cunoaştem întâi şi să le rezolvăm apoi”⁶⁸.

O culturalizare silită, pornită exclusiv de la centru, ar duce, în opinia autorului, la „mitocănizarea” satelor, în sensul vechi al cuvântului, pornind de la „mitoc”, definit ca o comunitate mică a călugărilor, aflată în subordinea unei mănăstiri şi organizându-şi viaţa de obşte prin imitarea modelului „de la centru”. Criticând deschis modelul „apostolului cultural” haretian, Henri H. Stahl observă că acesta strică limba şi face morală, scoate cărţi „de o ineptă nulitate şi cărţi de o completă inutilitate”, organizează piese de „teatru” inadecvate cu realităţile satului şi cu înţelegerea oamenilor din mediul rural şi orchestrează aşa-numite „şezători culturale”⁶⁹. Spre deosebire de astfel de activităţi mimetice şi superficiale, ar trebui ca, în loc de „cultură la sate”, să se promoveze o „cultură sătească”, adică o cultură care să crească firesc dinlăuntrul satului, întemeiată pe toată tradiţia de veacuri a culturii noastre ţărăneşti, care a ajuns să fie trup din trupul însuşi al României”⁷⁰.

Paginile următoare, începând cu pagina 27, care-l

impresionase atât de mult pe Simion Mehedinţi, unul dintre cărturarii ce s-au identificat cu pedagogia culturală în sensul şi spiritul tradiţiei populare moştenite (*v. supra*), sunt o pledoarie „din interior” pentru valorile *ethos*-ului ţărănesc, pe care Stahl le cunoscuse bine şi le apăra, empatizând cu „viaţa satului” şi „firea poporului”, ca viaţă de „obşte” şi „viaţă de grup”: „Ţăranii trăiesc aşa. Cu cât îi cunoşti mai mult, cu atât te uimeşte trăinicia acestei vieţi de obşte, desigur mereu proaspăt investimântată în chipuri noi, după oameni şi împrejurări, însă totuşi una şi aceeaşi pentru tot neamul românesc [...]! Cât de străveche, până în ce veacuri bătrâne trebuie să se urce tradiţia aceasta ţărănească, aşa cum nu o mai are niciun alt popor, dacă a putut rămâne până în zilele noastre, mută, nebăgată în seamă, dar îndărătnică, fără să dea loc la fărâmiţări dialectale, în ciuda atâtor «culturalizări» ale atâtor stăpâniri străine!”⁷¹

Prin urmare, cea dintâi grijă a cărturarului „trebuie deci să fie aceea de a nu se lăsa desprins de viaţa de obşte a neamului său”, aşa cum au făcut, de exemplu, Dosoftei ori mai târziu, Anton Pann. Dacă activitatea culturală a intelectualului este „spărgătoare de obşte, este un atentat împotriva neamului său”⁷². În continuare, Stahl enunţă ideea, foarte importantă după părerea noastră, că „sufletul unui neam” se alcătuieşte în fiecare zi, deci nu este un dat, ci o lucrare, un proces⁷³. Prin urmare, o „falsă” culturalizare constituie mai mult decât un accident, pentru că afectează şi deturneză viaţa „adevăratei” culturi (*v. infra* sublinierea necesităţii de a participa creativ la propria cultură, în teoria lui Edward Sapir despre „cultura autentică” – engl. *genuine culture* şi „cultura artificială/falsificată” – engl. *spurious culture*). Următoarele trei capitole (Cap. IV „Cea dintâi nevoie: sănătatea”, Cap. V „Temeiul culturii săteşti: gospodăria” şi Cap. VI „Şcoala, pildă vie a satului”) comentează priorităţile acţiunii culturale la sate, postulate de strategia gustiană. Stahl crede că ameliorarea îngrijirii sănătăţii trebuie făcută prin mijloace de stat şi se impune practicarea „medicinii sociale”, pornind de la propagarea, de către învăţătorul instruit în acest sens, a unor noţiuni elementare de igienă şi de medicină. Tot învăţătorul ar trebui să facă şi asistenţă socială, să ştie unde locuiesc şcolarii, să le cunoască familiile şi să le dea sfaturi cu privire la viaţa gospodărească⁷⁴. Asistenţa socială şi câte o baie populară ar folosi mai mult în sat decât biblioteci şi şezători, iar prestigiul învăţătorului ar contribui la modificarea atitudinii şi valorilor membrilor comunităţii: „De ruşinea şi de dragul lui [al învăţătorului], gospodăriile acestea ar începe să fie mai curate şi oamenii să ducă un trai mai omenos”⁷⁵. Tot învăţătorul „trebuie” să fie un bun gospodar, „pilduitor prin faptă” şi să facă „şcoală de gospodărie”, pentru că organizarea economică a ţăranilor, în „organizaţii tradiţionale, după obiceiul pământului”⁷⁶ ar elimina sărăcia. Ar trebui păstrat modul patriarhal de organizare în obşte, însă „tradus” pe înţelesul vremurilor noi de acelaşi agent al enculturaţiei, „dascălul de ţară”⁷⁷.

Stahl propune ca, în loc de „misionarism”, să fie vizată o „tovărăşie” a satului cu şcoala, pentru că sătenii nu sunt nişte „barbări”, ci purtătorii unei tradiţii din care dascălul are şi el de învăţat. Acest educator ideal din mediul rural ar trebui să fie

„un om viu, cel mai viu om în tot satul. Cel mai legat sufletește de obște, cel mai pilduitor prin fapte, pentru toată lumea”, trăind „o iubire activă, o iubire din acelea care nu se rabdă să nu muncească neconținut la înfrumusețarea și înălțarea lucrului iubit”⁷⁸. Remarcăm că, în final, ca și „misionarismul” haretian, și „utopia” reformistă gustiană împărtășită de Henri H. Stahl se reduce la activitatea educativă a unei rețele de dascăli multicompetenți, având vocația sacrificiului pentru neam și care ar trebui să ia asupra lor programul de „culturalizare” gândit de la „centru”. Trecând peste observația subiectivă că „fișa de post” a dascălului – agent cultural poate fi privită și ca un fel de autoportret „în oglindă” al lui Stahl însuși, „profesorul” monografiștilor, dar și „fiu de adopție” al obștei vrâncene („O singură datorie avem: aceea de a lua din nou țărâna, cu dragoste, la sânul nostru și a o purta întreagă lipită strâns de sufletul nostru, spre zările noi ale unei lumi mai bune”⁷⁹), subliniem însă că, în viziunea sociologului „de servici” al mișcării gustiene, intelectualii trebuie să-i (re) învețe pe țărani să-și (re)cunoască și păstreze propria lor cultură țărănească, „adevărată cultură”, conștientizând cu toată responsabilitatea importanța fundamentală a acesteia pentru obținerea progresului social.

Importanța și oportunitatea acțiunii culturale: de la Școala gustiană la antropologia angajată

Într-un volum publicat prima dată în 1949, lingvistul american Edward Sapir aduce în discuție culturile „autentice” (*genuine*) și pe cele „artificiale”/ „fabricate” (*spurious*), pornind de la ideea că nu elementele, în sine, ale unui culturi îi legitimează acesteia autenticitatea, ci „modelarea caracteristică” a componentelor unei „civilizații naționale” (*the characteristic mold of a national civilization*), astfel încât să satisfacă o „formă ideală” (*ideal form*) pe care participanții la respectiva cultură și-o asumă activ și creativ, deoarece o investesc cu sens moral⁸⁰. Culturile numite de Sapir „fabricate” (*spurious*) pot apărea atât în societăți avansate din punct de vedere al nivelului de progres material, cât și în societăți aflate într-o stare de „relativă ignoranță și degradare”. „Cultura autentică” nu este, în mod necesar, „înaltă” sau „joasă”, dar este, întotdeauna, „armonioasă, echilibrată și autosuficientă”, fiind expresia unor „atitudini” de mare varietate în fața vieții, însă o varietate ce se manifestă în unitate și consistență, întrucât privește fiecare element al unei civilizații în relație cu toate celelalte⁸¹. „Este, la modul ideal, o cultură în care nimic nu este insignifiant spiritualicește, în care nicio parte importantă din ansamblul funcțional general nu produce o stare de frustrare ori de efort rău condus și lipsit de rezonanță colectivă”⁸².

Sapir insistă asupra rolului participativ al individului la cultura „autentică”, un tip de cultură în care toate aspectele vieții (economic, social, religios, estetic) alcătuiesc un tot semnificativ. Cei ce aparțin unei culturi „autentice” o modelează activ și neconstrâns, trăind-o, pentru că își asumă tradiția și se simt parte a comunității⁸³. Astfel, individul dintr-o asemenea cultură „autentică” „nu este un producător, reproducător și consumator de cultură, ci este un făuritor al

ei, oricât de modest înzestrat ar fi, dacă își exercită spiritul creator în «modelarea» culturii, fie și cu rezultate umile, în detrimentul unor interese materiale ce ar putea părea mai urgente. Prin această înscriere firească în acțiunea culturală, se menține viu și un trecut împărtășit, nu pentru că este cultivată iubirea trecutului, ci pentru că ne simțim înrudiți profund cu acel trecut și ne recunoaștem în el, transformându-l, prin includerea în demersul nostru creativ, în prezent apropiat și apropiat”⁸³.

La finalul celui de-Al Doilea Război Mondial, Edward Sapir observă că instrumentalizarea politică a culturilor în slujba statelor-națiuni (activitate echivalentă, *mutatis mutandis*, cu aceea de „culturalizare” din societatea românească interbelică, despre care vorbește Henri H. Stahl) poate pune în pericol culturile „autentice”, care sunt „de neconceput” în absența unei dezvoltări a conștiinței spirituale individuale și trebuie să-și păstreze bazele locale, teritorializate, pentru a pune în valoare aportul indispensabil al indivizilor la păstrarea și perpetuarea lor⁸⁴.

Ideea „culturii autentice”, așa cum este înțeleasă de Sapir, poate fi comparată cu aceea a „adevăratei culturi sătești” din viziunea lui Henri H. Stahl, care formula, cu privire la desprinderea de cultura de origine a intelectualului contemporan cu el, următorul avertisment: „Putem afirma sus și tare, la nevoie costumându-ne în costum național, că ne prăpădim de dorul țaranului. [...] Și, totuși, felul nostru de a reacționa, sensibilitatea noastră să fie absolut străină de cea a poporului pentru că, la un moment dat al dezvoltării noastre sufletești, am rupt legătura cu obștea și ne-am desprins din zodia colectivității, singura sub care putem fi într-adevăr ceea ce suntem”⁸⁵. În ceea ce privește actualitatea unei „științe militante”, așa cum concepea Dimitrie Gusti sociologia, aceasta apare cu deosebire în antropologia americană, care conține, încă la de la începutul secolului al XX-lea, note de critică culturală, ducând, în cele din urmă, la dezvoltarea așa-numitei „antropologii angajate” care implică, în deceniul al optulea al secolului trecut, pledoaria pentru participarea populației studiate de cercetători la cercetările antropologice⁸⁶. În antropologia angajată, „informatorii au devenit colaboratori, co-cercetători și colegi [ai cercetătorilor antropologi] mai degrabă decât subiecte de studiu”⁸⁷. De la această idee se ajunge la o teorie a acțiunii culturale, cu scop de a reflecta corect, în opera științifică, unele categorii (de gen, vârstă, rasă etc.) marginalizate și a conferi „periferiei” aceași „putere” pe care o are și „centrul”. În 1993, lucrarea lui Shephard Forman, *Diagnosing America: Anthropology and Public Engagement* [Diagnosticând America: Antropologie și angajament public], lansează un apel deschis pentru o antropologie „implicată și angajată”, în cadrul întâlnirii anuale a membrilor Asociației Americane de Antropologie, din care va rezulta un text publicat, „Statement to the Profession”, conținând argumente în favoarea unei antropologii care să-și asume în mod prioritar, două „misiuni”: realizarea unei critici sociale fundamentate empiric, pe de o parte și participare, în cadre teoretice clare, la procesele de realizare a unor politici publice, pe de altă parte⁸⁸.

Întorcându-ne la viziunea lui Henri H. Stahl despre „adevărată” și „falsa cultură sătească”, o privim ca pe o expresie personală și nuanțată a principiilor de acțiune culturală enunțate de Dimitrie Gusti, pornind de la axioma că, înainte de a-l „culturaliza”, poporul trebuie cunoscut. În același timp, „cultura intelectuală” și „artistică” trebuie să-i fie prezentată poporului, împreună cu inițierea în avantajele și oportunitățile civilizației urbane. Numai un astfel de „schimb” cultural este benefic pentru ambele părți: o asimilare forțată

a culturii populare tradiționale cu o „propunere” aleatorie de elemente „reinventate” de cărturari, care nu au nicio coerență semnificativă, poate parazita ireparabil procesualitatea culturii vii. În schimb, comunicarea cu valorile culturii cărturărești, cu știința și arta, în primul rând, poate fi benefică pentru cultura tradițională, atâta vreme cât valorile pe care le cultivă și le transmite „pedagogii” culturii nu sunt „barbare”, ci rămân legate de cultura țării, recunoscând-o și sublimând-o în tot ceea ce creează.

Note:

1. Henri H. Stahl, *Cultura satelor. Cum trebuie înțeleasă* (Cluj: Editura Revistei „Satul și școala”, 1934).
2. Henri H. Stahl, *Cultura satelor. Pentru înțelegerea motivelor declanșării unei crize din interior a mișcării monografiste*, vezi Zoltán Rostás, „Monografia gustiană. Prima criză (1932-1933)”, în „Apostrof”, Anul XXXII, nr. 4 (371) (2021).
3. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Minerva, 1981), cap. III, „Perioada de criză dintre 1932 și 1934”, 195 *sqq.* În toate citatele, am actualizat ortografia după normele curente, lăsând însă grafia cuvintelor ca în textele originale, atunci când acestea documentează particularități de pronunțare ale epocii în care au fost scrise.
4. Setha M. Low și Sally Engle Merry, „Engaged Anthropology: Diversity and Dilemmas”, *Current Anthropology* 51, no. 2 (2010): 203-226.
5. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 9.
6. Ibid., 7.
7. Virgil Constantinescu, „Haret și fenomenul haretism”, *Sociologie românească*, anul I, nr. 3-4, București, (1990): 233.
8. Ibid., 234-235.
9. Ibid., 235.
10. Ibid., 236.
11. Ibid., 242.
12. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 7-8.
13. Ibid., 8.
14. Ibid., 8-9.
15. Vezi prezentarea lui Max Lawson, „N. F. S. Grundtvig (1783-1872)”, *Prospects: The Quarterly Review of Comparative Education* (Paris, UNESCO: International Bureau of Education) XXIII, no. 3/4 (1993): 613-623. Din articol aflăm că prima carte a clericului Grundtvig despre educație se numește *Det danske fūr-klover* [Trifoiul danez cu patru foi] și apare în 1836. În opinia lui Grundtvig, soluția de participare a poporului la dezvoltarea țării era fondarea unei „școli folclorice superioare” în care tot ce se studiază să fie în legătură cu „Regele și Poporul, Patria și Limba maternă” (cele „patru foi” ale „trifoiului danez”). În aceste școli, „skalzii” (barzii) urmau să aducă laude regelui și patriei în cuvinte „luate din gura poporului”, făcându-se astfel utili și lucrând „pentru pâine și onoare”. Grundtvig se ocupase de mitologia nordică și se considera el însuși un „skald”, afirmând că acești purtători ai cântecului epic folcloric sunt „adevărații educatori” ai poporului, întrucât au abilitatea „de a trezi în întregime și a întreține iubirea de patrie și de a obține forță și bogăție în folosirea limbii materne”. Lawson, 614.
16. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 23.
17. Ibid., 32.
18. Ibid., 41.
19. Dimitrie Gusti, „Politica culturii și statul cultural”, în Dimitrie Gusti, *Pagini alese*, texte stabilite și note de Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu, studiu introductiv de Ovidiu Bădina (București: Editura Științifică, 1965), 255-315.
20. Ibid., 258.
21. Ibid., 259.
22. Ibid., 260.
23. Ibid., 267-268.
24. Ibid., 267.
25. Ibid., 269.
26. Ibid., 260-261.
27. Ibid., 261.
28. Ibid.
29. Ibid., 263. V. și nota de subsol 15.
30. Ibid., 264.
31. Ibid., 265.
32. Ibid., 266-267.

33. Ibid., 269–270. După cum observa Henri H. Stahl, „E greu unui orașan să priceapă ce sunt țărani. La teatru, de pildă, nu am văzut niciun actor în stare să reprezinte un țăran real, fără să-l schimonosească, colorându-l în ton idilic sau în sumbru. În literatură, de asemenea țărani înfățișați nu sunt cei pe care îi cunosc eu. Din toată literatura privind viața populară, nu pot citi cu adevărată plăcere decât tot pe Ion Creangă”. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 268.
34. Gusti, *Politica culturii*, 270.
35. Ibid., 271.
36. Ibid., 273.
37. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 273.
38. Ibid.
39. Ibid., 274.
40. Ibid., 274–276.
41. Ibid., 275–276.
42. Ibid., 279.
43. Ibid., 280.
44. Ibid., 281.
45. Ibid. „Broșura” este „Chestionar folkloristic”, redactat de Vasile Voiculescu în colaborare cu Gh. D. Mugur, (Craiova: Scrisul românesc, 1930), 75 p. Aceiași autori au publicat, tot în 1930, „Cartea misionarului. Îndreptar cultural”, Craiova: Scrisul românesc, 527 p. Vezi Gheorghe Postelnicu, „Vasile Voiculescu, omul cultural”, „România literară”, nr. 25, 11 iunie 2021, 21.
46. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 285.
47. Ibid., 304.
48. Cităm câteva paragrafe semnificative din pagina despre care este vorba: „Nu ne trebuie deci în ruptul capului «cultură la sate», ci dimpotrivă o «cultură sătească», adică o cultură care să crească firesc dinlăuntrul satului, întemeiată pe toată tradiția de veacuri a culturii noastre țărănești, care a ajuns să fie trup din trupul însăși [sic!] al României și pe care de aceea numai cu foarte multă băgare de seamă o putem clinti din loc”. Cărturarului „Îi trebuie trăirea umilă, cot la cot, cu satele astăzi disprețuite, pe care să le înțeleagă și să le iubească. Trebuiește ca, sufletește, cărturarul – și vorbesc acum și despre cărturarul cel de la oraș – să nu se despartă de obștea semenilor lui”. Stahl, *Cultura satelor*, 27.
49. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 304–305.
50. Titlul reia, într-o notă de intertextualitate profesională, propoziția din celebrul curs al profesorului Ovid Densusianu din 1909: „Folklorul. Cum trebuie înțeles”.
51. *Satul și școala*. Revistă lunară pentru educație și învățământ, Anul IV „Institutul de Arte Grafice «ARDEALUL»”, Cluj, no. 10–12/ Iunie–August (1935): 330.
52. Stahl, *Cultura satelor*, 3.
53. Ibid., 4.
54. Ibid., 5.
55. Ibid.
56. Ibid., 7.
57. Ibid., 8.
58. Ibid., 11.
59. Ibid., 13.
60. Ibid.,
61. Ibid., 14.
62. Ibid., 15.
63. Ibid., 16–17.
64. Ibid., 18.
65. Ibid., 19.
66. Ibid., 21.
67. Ibid., 22.
68. Ibid., 24–25.
69. Ibid., 26–27.
70. Ibid., 28–29.
71. Ibid., 29.
72. Ibid., 31–32.
73. Ibid., 38–39.
74. Ibid., 42.
75. Ibid., 47.
76. Ibid., 49–50.

77. Ibid., 54 *sqq.*
78. Ibid., 62.
79. Edward Sapir, „Culture, genuine and spurious” [1965], în *Culture, Language and Personality, Selected essays*, ed. David G. Mandelbaum, (Berkeley/ Los Angeles / London: University of California Press, 1956), 78-119. Am prezentat concepția lui Sapir asupra celor două tipuri de cultură („autentică” – engl. *genuine* și „fabricată”/ „artificială” – engl. *spurious*) și în Ioana-Ruxandra Frunteletă, „Cultura – comentariu etnologic al unui termen supralicitat”, în *Anuarul Societății Prahovene de Antropologie Generală*, anul 7, nr. 7, coordonator: Sebastian Ștefănuță, Centrul Județean de Cultură Prahova (Ploiești: Mythos, 2021).
80. Sapir, *Culture*, 90.
81. Ibid. „It is, ideally speaking, a culture in which nothing is spiritually meaningless, in which no important part of the general functioning brings with it a sense of frustration, of misdirected or unsympathetic effort”).
82. Ibid., 96 *sqq.*
83. Frunteletă, „Cultura”.
84. Sapir, *Culture*, 115-117.
85. Henri H. Stahl, *Eseuri critice despre cultura populară românească* (București: Minerva, 1983), 283.
86. Low și Merry, *Engaged Anthropology*, 207.
87. Ibid.
88. Ibid.

Bibliography:

- Constantinescu, Virgil. *Haret și fenomenul haretism* [Haret and the phenomenon *haretism*]. *Sociologie românească*, new series, year 1, no. 3-4 (1990): 233-242.
- Chirot, Daniel. “Honoris Causa Reception Address: Why 20th Century Romanian Sociology and History Are Relevant Today” [Honoris Causa Reception Address: Why 20th Century Romanian Sociology and History Are Relevant Today]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 101-106.
- Frunteletă, Ioana-Ruxandra. “Cultura – comentariu etnologic al unui termen supralicitat” [Culture – an ethnological comment on an overcharged term]. In *Anuarul Societății Prahovene de Antropologie Generală*, year 7, no. 7, edited by Sebastian Ștefănuță (coord.), Prahova County Cultural Centre (Ploiești: Mythos, 2021).
- Gusti, Dimitrie. “Politica culturii și statul cultural” [Politics of cultural and cultural state], conference delivered on 10 June 1928, as part of a cycle on the theme Politics of culture, organized by the Romanian Social Institute. In Dimitrie Gusti. *Pagini alese* [Selected pages], edited by Ovidiu Bădina and Octavian Neamțu, 255-315. Bucharest: Editura Științifică, 1965.
- Lawson, Max. “N. F. S. Grundtvig (1783-1872).” *Prospects: the quarterly review of comparative education* (Paris, UNESCO: International Bureau of Education), vol. XXIII, no. 3/4 (1993): 613-623.
- Low, Setha M., and Sally Engle Merry. “Engaged Anthropology: Diversity and Dilemmas.” *Current Anthropology* 51, no. 2 (2010): 203-226.
- Postelnicu, Gheorghe. “Vasile Voiculescu, omul cultural” [Vasile Voiculescu: the cultural man]. *România literară*, no. 25, June 11, 2021, 21.
- Rostás, Zoltán. “Monografia gustiană. Prima criză (1932-1933)” [Gustian Monograph. The first crisis]. *Apostrof*, Year 32, no. 4 (371), 2021. Retrieved on 05.17.2021 at <http://www.revista-apostrof.ro/arhiva/an2021/n4/a22>.
- Rostás, Zoltan. “Monografia Drăgușului și contextul ei” [Drăguș Monography and its Context]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 4-9.
- Sapir, Edward. *Culture, genuine and spurious, in Culture, Language and Personality*. In Edward Sapir, *Selected essays*, edited by David G. Mandelbaum, 78-119. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 1956.
- Satul și școala [Village and School]. *Monthly Review for Education and Teaching*, Year 4, No. 10-12/ June-August 1935, Cluj: ARDEALUL Institute of Graphic Arts.
- Stahl, Henri H. *Cultura satelor. Cum trebuie înțeleasă* [The Village Culture. How It Should Be Understood]. Cluj: Printing House of the Review „Satul și școala”, 1934.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [Memories and Thoughts of the Old School of Sociological Monographs]. Bucharest: Minerva, 1981.
- Stahl, Henri H. *Eseuri critice despre cultura populară românească* [Critical Essays on Romanian Folk Culture]. Bucharest: Minerva, 1983.
- Stahl, Irina. “Vechea biserică ortodoxă de lemn din Drăguș. Două documentele inedite păstrate în arhiva lui Henri H. Stahl (Drăguș, 1933)” [The old Orthodox Wooden Church from Drăguș: Two Unpublished Documents from Henri H. Stahl’s Private Archive (Drăguș Village, 1933)]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 40-45.

LAMINORUL OBSERVAȚIEI. TEHNICA CERCETĂRII DE TEREN ÎN CONCEPȚIA LUI HENRI H. STAHL

Ioana REPCIUC

Departamentul de Etnologie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română – Filiala Iași
Department of Ethnology, The “A. Philippide” Institute of Romanian Philology, The Romanian Academy – Iasi
Personal e-mail: irepciuc@gmail.com

THE ROLLING MILL OF OBSERVATION: THE RESEARCH TECHNIQUE ACCORDING TO HENRI H. STAHL

Abstract: The paper presents the book of Henri H. Stahl, *The Technique of the Sociological Monograph* (1934) and delineates the author's main achievements within the fieldwork methodology from the point of view of Romanian ethnology and folklore studies. As an important member of the interwar sociological school of Bucharest led by D. Gusti, Stahl was thoroughly interested in developing a comprehensive research methodology ready to be applied by the new members of the large research teams of the monographic campaigns. His method includes the attention devoted to getting in touch with the life of the village and the peasants while building psychological trust and empathy between interviewer and interviewee; this complex protocol of accommodation proves to be one of the first and the most sympathetic strategy in the history of anthropological fieldwork. Another aspect of primary interest in Stahl's methodology is the fact it is drafted simultaneously with the development of peasant studies and rural sociology in the U.S., and the challenges that western anthropology faces in having to adapt its methods to studying peasant societies. Though Stahl often opposes in his studies the sociological school and the Romanian folklore studies, his contribution to Romanian folklore research was undoubtedly acknowledged and appreciated.

Keywords: Henri H. Stahl, the Sociological School of Dimitrie Gusti, fieldwork methodology, social anthropology, folklore, peasant studies.

Citation suggestion: Repciuc, Ioana. „Laminorul observației. Tehnica cercetării de teren în concepția lui Henri H. Stahl”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 25-32.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.04>.

Într-un scurt paragraf din *Amintirile* sale, Henri Stahl explică sintetic rolul esențial pe care școala monografică l-a jucat în configurarea și consacrarea unui mod de cercetare a satului, pe care o considera cadrul „celei dintâi încercări de a trece prin laminorul observației casă după casă, fără alegere, satul întreg așa cum era el”¹. Viziunea lui Stahl asupra tehnicii „terenului” s-a conturat direct în realitatea acestei experiențe concrete de investigare a satelor din campaniile monografice la care a participat; e o viziune prin urmare esențialmente practică, fapt vizibil în numeroasele și relevantele exemple pe care le oferă în textul din 1934, *Tehnica monografiei sociologice*, apărut în calitate de complement al „teoriei” oferite anterior de colegul Traian Herseni.

Abordarea lui Stahl aspiră în mod clar spre a servi ca ghid nou-veniților în școala monografică, într-un timp în care sociologul gustian observa o „modă a anchetelor sociale și o reinventare a unor tehnici vechi”². Stahl se

adresează mai ales studenților care se alăturau echipelor de cercetători experimentați, odată cu creșterea exponențială a membrilor monografiei de la o campanie la alta. În contrast cu autosuficiența unor cutezători dispuși să întemeieze o metodă în condițiile în care aceasta deja funcționează, Stahl nu-și arogă calitatea originală a demersului său, ci are drept scop principal să pună în fața cititorilor-practicieni un text de inițiere a unui potențial neofit în lumea „terenului”, printr-un discurs adresat persoanei a doua și plasându-l deja pe interlocutorul imaginat în fața provocărilor acestui tip de experiență. Nu divulgă însă cine ar fi ceilalți anchetatori tentați de reinventarea în van a metodei de investigare a realității sociale, dar remarcă extraordinara intuiție a lui Gusti de a demara cercetările de teren, întrucât realitatea socială este adevăratul „laborator pentru sociolog”³. În textele sale memorialistice mărturisește că „terenul” îndelungat al antropologilor, cu rămânerea sau revenirea constantă în

același loc a cercetătorului îl atrăgea în mod deosebit și că și-ar fi dorit o astfel de „soluție organizatorică radicală”⁴. După volumul din 1934, atenția pentru eludarea cvasi-exhaustivă a experienței concrete a terenului va continua în alte seturi de îndrumări și discursuri despre metodă, fie că acestea vor fi adresate studenților în asistență socială, îndrumătorilor culturali sau activiștilor sociali⁵. După introducerea din 1934, această orientare metodologică a autorului se așază concludent în primul volum al cărții publicate în 1974, *Teoria și practica investigațiilor sociale*, acolo unde reia idei și chiar fragmente din volumul apărut în 1934.

Henri H. Stahl afirmă în mod repetat valoarea pedagogică a monografiei și, implicit, a „terenului” pe care această acțiune de investigare a realității sociale l-a antrenat: „monografia este o școală de învățat sociologie (...) Acolo trebuie să-i învățăm pe oameni ce-i sociologia. Și acum cred că nu poate cineva să învețe sociologia dacă nu are practică de teren. Până n-ai făcut tu însuși cercetări, nu ai simțul critic față de valoarea informației”⁶.

Tehnica monografiei sociologice pare varianta adaptată domeniului a *Scrisorilor către un tânăr romancier* ale lui Mario Varga Llosa. Neofitul în monografia sociologică e condus de mână de un Stahl – dascăl și tehnician conștient de capcanele traseului întortocheat pe cărările satului care trebuie „cucerit” simbolic de uneltele analitice ale cercetătorului și ale cărui obiecte, fapte și credințe trebuie exhaustiv înregistrate. Acest stil dominant practic așază textul lui Stahl printre cele mai mari reușite ale genului din cercetarea românească de profil și asigură aplicabilitatea tehnicii monografiei în actualitate:

„Să fim iertați dacă în cele ce urmează, din nevoie de propagandă pentru o preocupare științifică pe care o socotim de deosebită valoare, vom renunța la o expunere rigidă, care ar putea transforma cartea de față într-un capitol de logică aplicată, și vom alege forma unei expuneri povestite, menite să ușureze citirea și în același timp, cel puțin în dorința noastră, prin arătarea părții de farmec pe care o are munca într-o monografie sociologică, să facă și pe alții să se apuce de lucru”⁷. Lăsând la o parte contextul aplicabil școlii gustiene și ambițiilor metodologice și teoretice ale acesteia, tehnica prezentată de Stahl poate fi cu succes concretizată astăzi în investigarea unor mici unități sociale și teritoriale. Stahl a mărturisit de multe ori că a fost provocat la a se gândi la tehnica cercetării odată cu augmentarea numărului de monografiști și de problemele organizatorice apărute în cadrul monografiei, dorindu-și astfel să-și perfecționeze mereu tehnica: „De când am intrat prima oară, în 26, până la urmă, asta am urmărit totdeauna, pentru că a fost străduința mea de a perfecționa, dea lămuri, de a pune la punct toate aceste probleme”⁸.

Primează însă, dincolo de formatul comprehensiv și holistic al setului de reguli configurat de Stahl, o dimensiune mai puțin discutată în mediul de specialitate, ocolită probabil din rațiunea dificultății de a se recomanda reguli valide pertinente pentru o diversitate de situații, cercetători și subiecți. Este

problema transformării temporare a cercetătorului în psiholog social sau asistent comunitar, pe care-am putea-o numi a limitării intruzivității inevitabile a anchetei etnografice în desfășurarea organică a vieții individuale și comunitare. Cum anume Henri Stahl găsește antidot la această esențială problemă a „terenului” reprezintă una dintre marile reușite ale *Tehnicii monografiei sociologice*. O altă temă explorată pasager, dar exemplar, în unele pasaje ale cărții este cea a raportului dintre tehnicile de lucru ale școlii gustiene și cele ale folcloricității și etnografiei timpului, pe de o parte și, pe de alta, cele ale antropologiei sociale sau culturale deja pe cale de consacrare în momentul în care Stahl își pune pe hârtie metodele „terenului”. Analiza acestor teme poate contribui la o mai bună și necesară implicare a „metodei” stahlene în referințele etnografice și antropologice ale prezentului.

Mijlocul anilor '30 era epoca în care observarea etnografică a societăților non-europene se profesionalizează, începe să fie performată de specialiști, și nu de amatori (călători, aventurieri, misionari, administratori coloniali) – cei care dominau, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, descrierile de societăți exotice: „By the mid-1930s one can fairly speak of a developing international consensus: valid anthropological abstractions were to be based, wherever possible, on intensive cultural descriptions by qualified scholars. By this point the new style had been made popular, institutionalized, and embodied in specific textual practices”⁹. Dacă în primele tipuri de „manuale” pentru studierea populațiilor primitive (cum ar fi *Manual of Ethnological Inquiry* din 1852 sau *Notes and Queries on Anthropology* din 1847), autorii se concentrau pe alcătuirea de lungi și brute chestionare aplicate fără prea mult protocol de amatori, treptat, apar în aceste broșuri și minime indicații de metodă. Odată cu cercetarea intensivă și profesionistă stabilită de Malinowski, prezența pe teren a cercetătorului conferă validitate interpretării și teoriei, iar diversele faze ale relaționării cu subiecții trebuie deprinse ca un veritabil meșteșug:

„Malinowski gives us the image of the new «anthropologist» – squatting by the campfire; looking, listening, and questioning; recording and interpreting Trobriand life”¹⁰.

Cercetătorul – un musafir nepoftit?

Debutul cercetării, a raportului direct cu realitatea socială, reprezintă punctul culminant al procesului de inițiere în „teren” și acea parte a experienței etnografice care poate decide eșecul sau reușita demersului. În primele pagini ale volumului despre argonauți, publicat în 1922, care fixează onest și pe larg reperele orientării etnografice concrete, Malinowski contemplă îndelungatele vizite pe care le face în satul băștinaș și încercările ce duraseră săptămâni în șir de a intra „într-o legătură reală cu nativii”¹¹. Malinowski sugerează că talentul etnografului presupune capacitatea acestuia de a se insinua în existența subiecților săi, căutându-le constant compania așa cum ar face cu orice amic din viața personală¹². Celălalt pol al tipologiei descinderilor etnografice este descris mai recent

de un folclorist american ca o pătrunderea brutală și fără tact în societatea și atenția subiecților, un „atac frontal”¹³; Toelken subliniază că cercetarea nu se face pe pragul ușii, ci, în funcție de talentul etnografului, în casa celui intervievat.

Henri Stahl este astfel, în istoria instrucțiunilor pentru ancheta de teren, unul dintre primii teoreticieni ai unei practici până atunci subînțelese. Cu puțin înaintea lui, la noi, Ion Mușlea încerca să-i instruiască pe învățători rurali să-și facă, gradual, loc în casele și inimile sătenilor:

„Trebuie să știe, însă, că simpla lui prezență nu e suficientă. Poporul nu se deschide de la întâia vedere, mai ales învățătorului venit de curând în sat, ori celui tânăr. De aceea, trebuie să i se câștige încrederea, trebuie îndemnat la povestit, adeseori trebuie chestionat în mod dibaci. Culegătorul va trebui să-și dea osteneala: cel puțin la început, până reușește să se introducă”¹⁴.

„Introducerea” sau inserarea în viața comunității studiate ori „cucerirea” prin conversație a oamenilor satului care să devină ulterior surse privilegiate de informație sunt acțiuni descrise de Stahl ca momente esențiale din protocolul anchetei, așa cum îi mărturisește, în volumul din 1974, unui virtual ucenic în sociologie: „«statul de vorbă», constituie cel mai greu din capitolele pe care le are de învățat. Aparent, nimic mai ușor decât a convorbi cu oamenii și a te înțelege cu ei; în fond, nimic mai greu”¹⁵. În plus, Stahl explică pe îndelete diferența dintre interviu și conversație¹⁶ și insistă asupra imperativului ca sociologul să deprindă tehnici ale discuției de la psihanalist și de la jurnalist. Redă și micile întreceri pe care le puneau la cale monografiștii îndemnându-i pe cei mai talentați dintre ei să obțină informații și de la subiecții mai puțin sociabili: „Tactul de care ai nevoie, puterea de sugestie de care trebuie să dai dovadă, capacitatea de înțelegere, de empatie de care trebuie să dispui, nu se capătă decât după un foarte lung antrenament, făcut sub privegherea și îndrumarea unor mai vechi și versați profesioniști”¹⁷. Stahl susține că tehnica cercetării de teren nu o deprinsese de la Gusti, care, la rândul lui, nu beneficiase de experiență de anchetator social, ci i-a fost de ajutor doar talentul propriu.

Accentul pe care-l pune Stahl asupra acestui esențial ritual al cercetării sociologice a fost apreciat corespunzător de etnologi contemporani: „După ce decenii de-a rândul culegătorii români nu și-au pus decât în mod pasager problema creatorului și a purtătorului de folclor, Henri H. Stahl va așterne câteva pagini exemplare privind «contactul cu informatorii» în care formulează o serie de norme, dublate de calități de care trebuie să dea dovadă cercetătorul în această privință”¹⁸. Narcisa Știucă redă pe larg sfaturile oferite de Stahl în privința calităților de care trebuie să facă dovadă cercetătorul în creionarea relației cu informatorii: tactul, respectul, empatia. Septimiu Chelcea remarcă de asemenea prezentarea magistrală oferită de Stahl, în *Tehnica metodei sociologice*, a „observației nestructurate” ce poate funcționa „ca prim pas în cercetarea sociologică de teren”¹⁹. „A merge din poartă-n poartă” atât ca observator, cât și ca individ capabil

să genereze un dialog natural, echilibrat, jumătate implicat, jumătate întâmplător sau chiar superficial cu cei pe care-i întâlnește, devine în viziunea lui Stahl cea mai bună lecție de sociologie practică, ritualul de inițiere al oricărui „anchetator social de profesie” descris ca „exercițiul de intrare în case străine, făcându-se luat în serios și ascultat”²⁰. În *Amintirile* sale, Stahl subliniază că la Rușetu a descoperit rolul important al acestei investigații „din casă în casă”, ce a marcat o perioadă eroică a monografiei: „Metoda cea adevărată a monografiei, cheia și lacăta experienței noastre sociale: anume, trecerea din casă în casă, iscodirea și cotrobăirea, în același timp înduioșată și neobrăzată a vieții întregi a oamenilor, așa cum sunt ei, cu păcate tănuite și truții pe te miri ce”²¹. Într-o relatare a fascinației cu care l-a privit la lucru, în momentul desfășurării unui interviu, pe Ion Conea, autorul *Tehnicii monografiei sociologice* sugerează capacitatea extraordinară a colegului său de a pune în aplicarea „tehnica tirbușonului”²² – un instrument care scoate la suprafață, printr-o alternare de întrebări standardizate, întregul bagaj informativ al intervievatului. Cercetătorul pe care-l întrușionează are aproape o natură cameleonică: „să te faci nevăzut în sat, să fii mut, să știi să ascuți, să vezi, să nu fii băgat în seamă, să fii puțin cameleonic, să poți să te ghidezi după psihologia lor...”²³.

Ritualul cuceririi amicitiei țaranului, prezentat aproape matematic de Stahl, atinge riscul ca anchetatorul să fie calificat drept un ins fără scrupule, gata să disimuleze și să-și manipuleze subiectul chestionat. Experimentați cercetători de teren au arătat că anchetatul este, totuși, mai puțin intimidat de această întâlnire decât este etnograful însuși²⁴. În inițiative mult mai recente de identificare și descriere a tehnicii cercetării de teren, s-a vorbit chiar de „seducție etnografică”, ale cărei date capătă accente psihanalitice:

„Ethnographic fieldwork operates and advances through a dialectic of involvement and detachment, of participation and observation, that is comparable to the psychoanalytic oscillation between introjection and projection. (...) Ethnographic seduction makes the interviewer feel that he or she has arrived at a profound understanding and has somehow entered a back region that hides a deeper truth”²⁵.

În ciuda oscilației între implicare și detașare, o alianță dialogică se creează între anchetat și anchetator, lăsându-se astfel deschisă posibilitatea schimbului pertinent de informație și, în subsidiar, acumularea cunoașterii necesare configurării tezei și sintezei sociologice. Imprevizibil aspect al relaționării pe „terenul” etnografic, mecanismul seducției declanșat de anchetator este o temă pe care Henri H. Stahl o abordează frontal, lăsând drept mărturie pentru o mai posibilă concretizare a ei în pedagogia adresată noilor cercetători însași experiența sa personală. În această flexibilă relaționare a anchetatorului cu subiectul anchetat, conversația rămâne o resursă exponențială a cercetătorului: „Stai și vorbești cu ei în mod normal, ca într-o conversație între oameni. Conduc conversația spre ce te interesează pe tine, ăsta este viclesugul tău. Dar, să nu-i spui!”²⁶. Tehnica discursivității se aplică

remarcabil în acea componentă a investigației care se regăsește în *Tehnica monografiei sociologice* la secțiunea „Observarea și înregistrarea unor opinii”; în acest caz, cercetătorul este chemat să „provoace o discuție vie”²⁷. Sociologul detaliază astfel datele spiritului de observator de care trebuie să dea dovadă cercetătorul: „Arta observării unui informator este arta de a-l surprinde tocmai în momentul când trăiește unele din faptele sociale care te interesează (...) Cu oarecare abilitate poți găsi pentru fiecare problemă în parte puțină de a observa aceste trăiri, fie spontane, fie provocate”²⁸. Cercetătorul social este un „agent provocator” în sens pozitiv, atent să provoace expresia concretă a realității sociale, fără a influența însă abuziv starea naturală a faptelor: „cât mai multe fapte, cât mai precise, cât mai direct observate, cu cât mai puțin amestec al nostru e cu puțință”²⁹.

Ambițiile cercetătorului, în concepția lui Stahl, sunt evidențiate în necesitatea „epuizării statistice” a materialelor pentru atingerea unui nivel de cunoaștere ce ar permite deducerea unor concluzii: „Epuizarea statistică trebuie să fie un ideal al cercetătorului în teren, chiar dacă nu întotdeauna îl va putea atinge”³⁰. Cercetătorul este astfel obligat să facă unele alegeri, dar „alegerea faptelor nu trebuie însă să fie arbitrară și nici subiectivă, ci va trebuie și ea să urmeze anumite reguli precise, cercetătorul având întotdeauna datoria să arate care au fost criteriile întrebunțate în alegerea faptelor și să prezinte toate faptele astfel strânse”³¹.

Orășeanul și țăranii: distanță sau empatie?

În dialogul cu Zoltán Rostás, Henri H. Stahl face referire la propria trăire a „șocului binecunoscut al antropologului cu realitatea” din perspectiva descinderii orășeanului în realitatea țărănească³². Chestiunea acestui șoc provine, explică Stahl în altă parte, de fundamentul exclusiv urban al experienței sale personale, pe care îl subînțelegem drept critică a folcloriștilor, impulsionați din păcate să facă mici colecții de chestiuni pitorești ca reacție la uimirea pe care le-o provoacă întâlnirea cu satul și ale lui elemente pitorești:

„Sosești într-un sat oarecare: vezi o horă, un detaliu de costum care se izbește, o tehnică de lucru primitivă, un cântec bătrânesc, rămașițe de feluri de a fi foarte vechi pe care tu le cunoști din stampe sau din descrierea istoricilor și ca un fel de colecționar «bric-à-brac» te apuci să strângi toate aceste «tradiții» pitorești și stranii”³³.

Devine astfel naturală nevoia de acomodare, însă, din punct de vedere metodologic, presupune o extraordinară fundamentare a unei antropologii a țăranescului sau a „țăraniei” – cu termenul folosit în contexte mai puțin formale de autor.

Antropologia, forțată ca studiu al societăților preindustriale, tribale, se orienta deja, în timpul desfășurării campaniilor gustiene, odată cu destrămarea lumii coloniale, spre societățile țărănești, țăranii fiind văzuți ca „sălbatici de aproape” sau ca o categorie intermediară între băștinașii regiunilor exotice și cei ai societăților industrializate. În Statele Unite, încep

să apară, în cadrul instituțiilor care se ocupau de studiul primitivilor, preocupări pentru studiul „vieții comunitare” din Mexic sau Peru. Anul 1926, când fondatorul Școlii de la Chicago, Robert Redfield făcea prima cercetare de teren în Mexic, este momentul fondator pentru cercetarea societăților țărănești. La începuturile acestor demersuri, țăranul sau societatea țărănească nu reprezentau o categorie analitică în sine, ci interesul pentru țăran era inițial doar parte a unei sociologii comparative sau, mai precis spus, doar o ramură a sociologiei urbane. Din punctul de vedere al metodei și viziunii antropologice, studiul societăților țărănești reprezintă aplicarea studiului structuralist-funcționalist, configurat de Malinowski și Radcliffe-Brown de la studiul societăților iliterate, exotice la cele literate³⁴.

Sublinierea contrastelor dintre sat și oraș, dintre comunitatea de tip rural și eterogenitatea mediilor de viață urbană devine de asemenea o temă principală a studiilor despre țăran, așa cum avea să observe, retrospectiv, Redfield însuși analizându-și propriile revelații generate de studiul Tepoztlanului: „I had at most in mind the simple thought that Tepoztlan was a kind of community intermediate between primitive tribal group and town or city, and that changes were occurring in Tepoztlan which moved it along a road of transition from one to the other”³⁵. Considerând țăranul fie o categorie profesională, fie reprezentantul unui mod de viață comunitară autosuficientă, izolată, ori efigia unei culturi specifice, studiile care au apărut mai cu seamă în a doua parte a secolului trecut au lăsat nerezolvată problema centrală a metodelor de cercetare a acestei realități, așa cum arată Clifford Geertz: „However, the most worrisome problem for anthropologists who have turned from tribes to peasants has been to determine the proper methods of study”³⁶. Același mare antropolog american subliniază dificultatea de a identifica și aplica o serie de metode antropologice consacrate studiului țăranilor: „And, in fact, the comprehensive definition and analysis of a total civilization is perhaps the most refractory, as well as the most awe-inspiring, of the tasks imposed upon recent anthropology by the increased concern with peasants”³⁷.

Se știe că Stahl era la curent cu cercetările antropologilor occidentali în mediile muncitorești, demers ce reprezenta o nouă ipostază a aplicării metodei etnografice; cunoștințele sale asupra evoluției metodologiei internaționale îi permit să susțină că școala Gusti a fost prima inițiativă de sociologie rurală la nivel mondial³⁸. Philip Mosely, colaboratorul american la câteva campanii monografice, le mărturisea conaționalilor că oarecare afinități care s-ar putea remarca între școala gustiană și sociologia rurală americană țin mai degrabă de calitatea rezultatelor, decât de asemănările de metodă³⁹.

Intersecția metodologiei școlii gustiene cu tehnicile de anchetă ale antropologiei occidentale este reflectată în mărturiile unor monografiști cu studii la Paris asupra cursurilor în științe etnologice din capitala Franței din acea perioadă, cursuri orientate încă dominant spre cercetarea societăților primitive⁴⁰. Ion Ionică este inițial interesat

să frecventeze cursul de cercetare de teren al lui Marcel Mauss, însă, așa cum îi scria lui Stahl în 1934, este dezamăgit de interesul exclusiv al urmașului lui Durkheim asupra populațiilor indigene atâta timp cât el era exclusiv interesat să practice „etnografia poporului român”⁴¹.

Henri H. Stahl reușește deja în anii '30, concomitent cu primele manifestări consistente ale școlii create de Redfield, să aplice o privire „apropiată” asupra lumii țărănești, în contrast cu inevitabila distanțarea culturală și geografică pe care o experimentau antropologii descinși în societăți primitive. Empatia nedisimulată a lui Stahl pentru subiectul său de studiu poate fi citită doar în subsidiar în paginile *Tehnicii monografiei sociologice*, dar e mărturisită deschis în textele mai personale și se dezvăluie în profunzime în câteva scrisori către Anton Golopenția, cu care are în comun „dragostea pentru sat”. În *Amintiri* admite bucuria coparticipării la viața satului: „(...) încă o altă latură a vieții mele de cercetător: cea a bucuriei pe care o ai luând parte la viața altora. Nu doar ca observator, ci și ca participant efectiv. Se poate întâmpla să ajungă a-ți place, până la patimă, folclorul țăranilor”⁴². Omul de știință și orășeanul se transformă astfel treptat într-un companion genuin al țăranilor pe care-i studiază. Chiar în 1934 îi scria cu tristețe lui Golopenția aflat încă la studii în străinătate că nu mai găsește niciun „monografist care să freacă pentru sat”⁴³, iar într-o altă scrisoare invocă simpatia pentru obiectul cercetării sale, un fapt care se pare că îi era deja cunoscut destinatarului: „Tu știi cât de mult am fost prins de dragostea țăraniei și ce-aș fi vrut să fac, întreg puținul ce puteam, pentru ea”⁴⁴. Nu e de mirare că un asociere similară la viața și sufletul satului regăsim în mărturiile lui Brăiloiu; într-un preambul la studiul despre nunta din Someș, marele etnomuzicolog rememorează momentele petrecute alături de subiecții studiului, atunci când „a poposit cândva în casele oamenilor de acolo, că și-a așezat fonograful pe mesele lor, că a împărțit cu ei pâinea și slămina”⁴⁵.

Preocupările școlii sociologice bucureștene de a întemeia o sociologie a satului și a țăranului, cu programul cultural adiacent, este susținut în mod coerent nu doar de o viziune științifică, ci, în plus, de o participare intens personală, eludându-se astfel privirea „îndepătată”, rece, abstrasă a omului de știință. *Manualul de etnografie*, al lui Mauss, publicat în 1947, rezultat al cursurilor predate de sociologul francez la Institutul de Etnografie al universității pariziene, este, atunci când îl comparăm cu cel al lui Stahl, dominat de un stil sec, exact, sobru; metoda sa era una din care intuiția era exclusă, iar atenția dominantă nu este îndreptată spre ființe, ci spre fapte și spre raportul dintre ele⁴⁶.

A-i studia pe „primitivii din interior” a însemnat astfel pentru etnografii și antropologii din micile națiuni europene unica opțiune în lipsa accesului la cei din afară⁴⁷, însă această apropiere dintre cercetător și cercetat contribuie la o acomodare mai firească dintre cele două instanțe în comparație cu timpul și eforturile pe care Malinowski, de pildă, le-a utilizat în a se apropia de trobrianzi. „Câștigarea satului”, despre care Stahl vorbește într-un subcapitol special al *Tehnicii monografiei sociologice*, devine în consecință o

adaptare reciprocă la sensul și rostul anchetei de teren și este realizată în sensul „înfrățirii” simbolice dintre oaspeții-etnografi și gazdele-țărani: „Nici nu-și poate cineva închipui ce efect poate să aibă o grupă de 60 de oameni care se poartă frățeste cu satul”⁴⁸. Insistența lui Stahl asupra problemei acestei cuceriri a simpatiei țăranului era însă informată, așa cum aflăm din paginile sale subiective, de faptul că el însuși se lăsase cucerit de subiectul cercetat; sensul activității sale, al raportării atât de personale la realitatea satului interbelic era parte esențială a proiectului personal de a înregistra o lume țărănească amenințată cu dispariția. „Nu cred nici măcar în puțința țăraniei de a mai fi. Am o singură datorie: să alcătuiesc procesul verbal al morții unei vechi vieți frumoase românești (...). Parcă aș vrea să strig și să țip moartea tăcută a satelor”⁴⁹, îi scria prietenului Anton Golopenția în 1934/1935, făcând dovada unei percepții profund personale asupra situației societății țărănești.

În final, sugerează Stahl, satul „cucerit” de metodele sociologului se antropomorfizează, devine un personaj cu care te împrietenești pe viață: „Într-o săptămână satul este cu desăvârșire câștigat. Știe anume ce cauți, nu se mai sfiește de tine, te primește în gospodărie ca ceva de la sine înțeles, ba are grijă să te cheme din proprie inițiativă ca să asisti la evenimentele importante ale satului: te vestește când se naște, se botează sau moare cineva, ori când se căsătoresc doi tineri, sau are loc vreo șezătoare ori vreo clacă. Ba te roagă să fii părtaș la aceste fapte, primind să participi cu un rol efectiv: naș la botez sau la nuntă, vornic în alaiul mirelui sau al miresei etc. (...) Încetul cu încetul, monografiștii se constituie ca un fel de cetățeni ai satului și ca un fel de sprijinitori firești ai lui”⁵⁰.

Sociologie, antropologie, folclor?

Fără îndoială, pentru folcloristul sau etnologul român din orice epocă, *Tehnica monografiei sociologice* este un text eminent instruktiv. Fie că o mărturisesc ori nu, autorii autohtoni de îndrumări pentru cercetarea etnografică s-au inspirat din experiența școlii sociologice de la București și, în special, din regulile practice enunțate de Henri H. Stahl. Deși sursă de inspirație pentru etnologii autohtoni, *Tehnica* lui Stahl face însă, în repetate rânduri, o critică necamuflată a poziției metodologice a folcloriștilor contemporani lui:

„Folcloriștii, deși astăzi tind spre o sociologizare din ce în ce mai confuză a muncii lor au început prin a se preocupa exclusiv de ceea ce în viața și cultura țărănească avea caracterul de arhaic și pitoresc. Sentimentul de mirare pe care o asemenea viață țărănească îl poate trezi în sufletul unui orășean pare a fi dat, la origine, impuls cercetărilor folclorice...”⁵¹.

Stahl pune astfel în opoziție cercetarea sociologică holistică, ordonată, cu mijloace clar definite și orientată spre un scop teoretic și demersurile izolate, individuale ale folcloriștilor – „colecționari” fără metodă de „tradiții pitorești și strani”. Referința la ineficiența metodologică și lipsa de sistem a folcloriștilor străbate întregul text al *Tehnicii monografiei sociologice*, revine frecvent în memorialistică

și interviuri și culminează în *Eseuri critice despre cultura populară românească* (1983).

În exemplele concrete prezentate în cartea din 1934, Stahl folosește drept referință negativă obișnuințele interpretative ale folcloriștilor de a genera observații și concluzii pripite pe baza unor ocurențe singulare ale unui gest ritual. Cercetarea nunții ca relevant „complex de fapte” îi oferă posibilitatea de a pune în balanță tendința superficială a folcloriștilor și etnografilor de a se opri la analiza „ceremoniosului”, când fenomenul nupțial e văzut de sociologi ca un complex de manifestări spirituale, economice, juridice⁵². Culegerea „superstițiilor și credințelor” nu se face, subliniază Stahl, ca un proiect în sine, cum tind să procedeze folcloriștii, ci în contextul mai larg al cercetării religiosului și magiei⁵³. Într-o formulă mai conciliantă, în cursul campaniei de la Nereju, Stahl admite asemănarea dintre „arheologie socială” pe care o profesa pentru a scoate la lumină „obștea pe bază de tradiții difuze” a Vrancei și studiul „supraviețuirilor” de către folcloriști⁵⁴, motiv pentru care va accepta și aprecia, în descifrarea vechiului sistem de organizare vrâncean, contribuțiile folcloristului Ion Diaconu. Folcloristica românească și sociologia gustiană au însă în comun meritele indubitabile aduse ambelor științe de Constantin Brăiloiu, a cărui figură luminoasă apare frecvent în paginile memorialistice ale lui Stahl. Autorul *Tehnicii monografiei sociologice* nu se îndoiește că Brăiloiu a fost singurul care, în calitate de folclorist, „a acceptat punctul de vedere teoretic și metodele de cercetare ale sociologului”⁵⁵.

În 1967, părintele școlii etnologice bucureștene, Mihai Pop publică un ghid de cercetare a folclorului destinat cu precădere membrilor mișcării artistice de amatori, în consens cu rolul propagandistic spre care se orienta, din ingerințe politice, în acea vreme folcloristica autohtonă. Pop invocă aici perspectiva metodologică a lui Brăiloiu exprimată în 1931, și anume articolul-program publicat la înființarea Arhivei de Folclor a Societății Compozitorilor Români, unde marele etnomuzicolog sublinia că folclorul, ca obiect de cercetare, este un „fapt social” și este astfel necesară, pentru cunoașterea lui, investigarea sociologică a ansamblului de fapte care-l creează și susține. Profesorul bucureștean recunoaște că numeroase științe și metodele lor (istoria, dialectologia, etnografia, psihologia socială) pot contribui la cunoașterea folclorului dar că, totuși, „folclorul fiind creația artistică literară, muzicală, coregrafică, mimică și dramatică a poporului, atenția noastră trebuie să se îndrepte în chip deosebit asupra realizării artistice a faptelor de folclor”⁵⁶. În *Metoda de cercetare a folclorului*, Ovidiu

Bârlea asumă, mai mult decât Pop, rolul pe care-l are pentru lămurirea faptelor de folclor „cercetarea economico-socială a localităților”⁵⁷, dar arată de asemenea că analiza folcloristului trebuie să meargă dincolo de locul în care se sfârșește cea a sociologului, și anume spre o cercetare a fenomenului estetic. Bârlea limitează punctul de vedere al școlii sociologice la cel al teoriei funcționale încă populară în epocă, dar recunoaște marile reușite aduse folcloristicii de Constantin Brăiloiu și Ion Ioniță. În ceea ce privește relaționarea cu insul purtător de material folcloric, Mihai Pop nu-și mai pune problema „câștigării satului” sau a săteanului, întrucât această chestiune centrală în metodologia lui Stahl părea deja soluționată fie de contextul socio-cultural diferit de cel în care echipele monografice își făceau ucenicia, fie de acomodarea subiecților cu interesul deja constant al folcloriștilor și al publicului larg pentru repertoriul lor folcloric: „Acest contact se stabilește ușor astăzi când bunii interpreți și creatori de folclor sunt conștienți de valoarea creației lor și dornici să o transmită cercetătorilor, mișcării artistice de amatori, radiodifuziunii”⁵⁸.

În ciuda distanței și intersecției parțiale dintre metoda sociologică și cea folcloristică, a scindărilor între oameni și școli, a secolului care aproape că ne desparte astăzi de adevăratul „manual” de etnografie publicat în 1934, contribuția lui Henri H. Stahl la identificarea, descrierea și aplicarea unei metode de abordare a cercetării satului românesc nu și-a pierdut valabilitatea. Citit și folosit astăzi, când o metodă eficientă și obiectivă a analizei societăților țărănești sau „post-țărănești” europene este încă un motiv de dispută metodologică între antropologii occidentali și etnologii est-europeni, ghidul alcătuit de Stahl admite relevanța stabilirii unei relații umane, personal dintre cel care inițiază și cel care conduce ancheta și cel căruia îi este dedicată. Apropierea sau îndepărtarea, răceala sau empatia, indiferența sau respectul între cei doi protagoniști sunt date ale experienței etnografice din orice timp și loc, o experiență care nu poate fi tratată exhaustiv în niciun manual de specialitate. Cadrul profesional, istoric, politic și cultural în care a fost scrisă *Tehnica monografiei sociologice*, personalitatea și sistemul de valori ale autorului au generat un instrument unic de inițiere a cercetării etnografice. Stahl demonstrează că „laminorul” care descompune realitatea socială a satului în constatări și fișe de teren se întrebuintează în corelație cu un mecanism ce întregeste și acumulează cunoaștere, un mecanism ale cărei roade continuă să apară în inițiativele altor generații de etnografi și sociologi.

Note:

1. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Editura Minerva, 1981), 49.
2. Henri H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*, în D. Gusti, Traian Herseni, Henri H. Stahl, *Monografia – teorie și metodă* (București, Editura Paideia, 1999), 175. Prima ediție: H. H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice* (București: Institutul Social Român, Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică, condusă de D. Gusti, Seria A. Studii și contribuții, nr. 2, 1934)
3. Henri H. Stahl, în Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl (1985-1987)* (București: Editura Paideia, 2000), 45.
4. Stahl, *Amintiri*, 108.
5. Vezi Prefața la Henri H. Stahl, *Teoria și practica investigațiilor sociale*. Volumul 1: *Metode și tehnici* (București: Editura Științifică, 1974), 5-7.

6. Henri H. Stahl în Rostás, *Monografia ca utopie*, 93.
7. Stahl, *Tehnica*, 181.
8. Stahl, *Monografia ca utopie*, 114.
9. James Clifford, *On Ethnographic Authority*, în *The Predicament of Culture* (Cambridge: Harvard University Press, 1988), 25.
10. Ibid., 30.
11. Bronislaw Malinowski, *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Western Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesia New Guinea* (Prospect Heights: Waveland Press, 1984), 4.
12. Ibid., 5.
13. Barre Toelken, *Dynamics of Folklore* (revised and expanded edition) (Logan: Utah State University Press, 1996), 349.
14. Ion Mușlea, *Înzățătorii și folclorul* (1928), în *Arhiva de folclor a Academiei Române. Studii, memorii ale întemeierii, rapoarte de activitate, chestionare, 1930-1948*, prefața de Ion Cuceu, ediție critică, note, cronologie, comentarii și bibliografie de Ion Cuceu și Maria Cuceu (Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene EFES, 2003), 105.
15. Stahl, *Teoria și practica*, 14.
16. „La «interviu», tehnica constă în a pune o întrebare și a aștepta un răspuns. La «convorbire» (cărui francezii îi spun «entretien») regula de bază este să vorbești tu cât mai puțin, pentru a lăsa pe celălalt să vorbească, tu neintervenind decât rar și discret, pentru a menține povestirea pe făgașul ei.” Ibid., 243.
17. Ibid., 244.
18. Narcisa Alexandra Știucă, *Cercetarea etnologică de teren, astăzi* (București: Editura Universității din București, 2007), 79.
19. Septimiu Chelcea, *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*, ediția a doua, (București: Editura Economică, 2006), 397.
20. Stahl, *Teoria și practica*, 250.
21. Stahl, *Amintiri*, 49.
22. Ibid., 158.
23. H.H. Stahl, în Rostás, *Monografia ca utopie*, p. 50.
24. „Fortunately, too, most ethnographic encounters are, despite even the ethnographer, very human experiences. The savage is, so to speak, less cowed by the ethnographer than the ethnographer is by the savage”. Vincent Crapanzano, *Tuhami: Portrait of a Moroccan* (Chicago: University of Chicago Press, 1980), 140.
25. Antonius C. G. M. Robben, *Ethnographic Seduction, Transference, and Resistance in Dialogues about Terror and Violence in Argentina*, *Ethos* 24, no. 1 (1996): 71-106.
26. H.H. Stahl, în Rostás, *Monografia ca utopie*, 51.
27. Stahl, *Tehnica*, 230.
28. Ibid., 190.
29. Stahl, *Tehnica*, 260.
30. Stahl, *Tehnica*, 272.
31. Ibid.
32. H.H. Stahl, în Rostás, *Monografia ca utopie*, 50.
33. Stahl, *Tehnica*, 178-179.
34. Sydel Silverman, *The peasant concept in anthropology*, *The Journal of Peasant Studies* 7, no. 1 (1979): 49-50.
35. Robert Redfield, *The Little Community: Viewpoints for the Study of a Human Whole* (Chicago: University of Chicago Press, 1955), 135.
36. Clifford Geertz, „Studies in Peasant Life: Community and Society”, *Biennial Review of Anthropology* 2, (1961): 6.
37. Ibid., 26.
38. H.H. Stahl, în Rostás, *Monografia ca utopie*, 109.
39. Philip E. Mosely, „The Sociological School of Dimitrie Gusti”, *The Sociological Review* 28, no. 2, April 1936. Reprodus în Vasile Pușcaș, *Philip E. Mosely despre Transilvania și Basarabia* (Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2017), 201.
40. Sanda Golopenția, *Romanian Sociologists in Paris in the 1930s*, în Sanda Golopenția, *Arhivele lui Gusti. Contribuții la istoria Școlii Sociologice de la București* (București: Editura Enciclopedică, 2016), 306-340.
41. Scrisoare a lui Ion Ionică adresată lui H.H. Stahl, în vol. Henri H. Stahl, *Epistolar monografist. Din arhiva de scrisori a lui Henri H. Stahl*, editat de Zoltán Rostás (București: Editura Paideia, 2015), 132, 135.
42. Stahl, *Amintiri*, 62.
43. Scrisoare a lui Henri H. Stahl către Anton Golopenția, în Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară*, vol. IV, text stabilit de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza, introducere și note de Sanda Golopenția (București: Editura Enciclopedică, 2014), 432.
44. Ibid., 435.
45. Constantin Brăiloiu, *Opere*, vol. V, studiu introductiv, traducere și îngrijire de Emilia Comișel (București: Editura Muzicală, 1981), 93.
46. Marcel Mauss, *Manual de etnografie*, studiu introductiv și traducere de Cristina Gavriluță (Iași: Editura Institutul European, 2003), 23-28.
47. Orvar Löfgren, „Linking the Local, the National and the Global. Past and Present Trends in European Ethnology”, *Ethnologia Europaea* 26 (1996), 157.
48. Stahl, *Tehnica*, 307.

49. H.H. Stahl, în Golopenția, *Rapsodia epistolară*, 436.
50. Stahl, *Tehnica*, 307-308.
51. Ibid., 178.
52. Ibid., 240.
53. Ibid., 354.
54. H.H. Stahl, *Amintiri*, 137-138.
55. H.H. Stahl, în Rostas, *Monografia ca utopie*, 255.
56. Mihai Pop, *Îndreptar pentru culegerea folclorului* (București: Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, 1967), 32.
57. Ovidiu Bârlea, *Metoda de cercetare a folclorului* (București: Editura Pentru Literatură, 1969), 43-48.
58. Pop, *Îndreptar*, 55.

Bibliography:

- Bârlea, Ovidiu. *Metoda de cercetare a folclorului* [The Research Method in Folklore]. Bucharest: Editura Pentru Literatură, 1969.
- Brăiloiu, Constantin. *Opere* [Works], vol. V, edited by Emilia Comișel. Bucharest: Editura Muzicală, 1981.
- Chelcea, Septimiu. *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative* [The Methodology of Sociological Research: Quantitative and Qualitative Methods], 2nd Edition. Bucharest: Editura Economică, 2006.
- Chirot, Daniel. "Honoris Causa Reception Address: Why 20th Century Romanian Sociology and History Are Relevant Today" [Honoris Causa Reception Address: Why 20th Century Romanian Sociology and History Are Relevant Today]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 101-106.
- Clifford, James. *On Ethnographic Authority*, în *The Predicament of Culture*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988.
- Crapanzano, Vincent. *Tuhami: Portrait of a Moroccan*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Fulga, Ligia. "Discursul afectiv și memoria colectivă a Drăgușului privind cercetările lui Dimitrie Gusti după 70 de ani (2000-2001)" [Sensitive Discourse and Collective Memory of Drăguș Village Concerning Dimitrie Gusti's Research after 70 Years (2000-2001)]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 92-100.
- Geertz, Clifford. "Studies in Peasant Life: Community and Society." *Biennial Review of Anthropology* 2 (1961): 6.
- Golopenția, Anton. *Rapsodia epistolară* [The Epistolary Rhapsody], vol. IV, edited by Sanda Golopenția. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2014.
- Golopenția, Sanda. *Romanian Sociologists in Paris in the 1930s*. In Sanda Golopenția, *Arhipelagul gustian. Contribuții la istoria Scolii Sociologice de la București*. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2016.
- Löfgren, Orvar. "Linking the Local, the National and the Global. Past and Present Trends in European Ethnology." *Ethnologia Europaea* 26 (1996): 157.
- Malinowski, Bronislaw. *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Western Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesia New Guinea*. Prospect Heights: Waveland Press, 1984.
- Mauss, Marcel. *Manual de etnografie* [Ethnography Workbook], translated by Cristina Gavriliuță. Iași: Editura Institutul European, 2003.
- Mosely, Philip E. "The Sociological School of Dimitrie Gusti." *The Sociological Review* 28, no. 2 (1936).
- Muşlea, Ion. *Învățătorii și folclorul* (1928) [The Teachers and the Folklore]. In *Arhiva de folclor a Academiei Române. Studii, memorii ale întemeierii, rapoarte de activitate, chestionare, 1930-1948*, edited by Ion Cuceu and Maria Cuceu. Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene EFES, 2003.
- Pop, Mihai. *Îndreptar pentru culegerea folclorului* [Guide to Folklore]. Bucharest: Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, 1967.
- Puşcaş, Vasile. *Philip E. Mosely despre Transilvania și Basarabia* [Philip E. Mosely on Transylvania and Bessarabia]. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2017.
- Redfield, Robert. *The Little Community: Viewpoints for the Study of a Human Whole*. Chicago: University of Chicago Press, 1955.
- Robben, Antonius C. G. M. "Ethnographic Seduction, Transference, and Resistance in Dialogues about Terror and Violence in Argentina." *Ethos* 24, no. 1 (1996): 71-106.
- Rostás, Zoltán. *Monografia ca utopie. Interviuuri cu Henri H. Stahl (1985-1987)* [The Monograph as Utopia: Interviews with Henri H. Stahl (1985-1987)]. Bucharest: Paideia, 2000.
- Silverman, Sydel. "The peasant concept in anthropology." *The Journal of Peasant Studies* 7, no. 1 (1979): 49-50.
- Stahl, H. H. *Tehnica monografiei sociologice* [The Technique of the Sociological Monograph] Bucharest: Institutul Social Român, Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică, condusă de D. Gusti, Seria A. Studii și contribuții, no. 2, 1934.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [Memories and Thoughts from the Old School of Sociological Monographs]. Bucharest: Editura Minerva, 1981.
- Stahl, Henri H. *Epistolar monografist. Din arhiva de scrisori a lui Henri H. Stahl* [Monographist Epistolary: From the Archive of Letters belonging to Henri H. Stahl], edited by Zoltán Rostás. Bucharest: Paideia, 2015.
- Stahl, Henri H. *Tehnica monografiei sociologice* [The Technique of the Sociological Monograph]. In D. Gusti, Traian Herseni, and Henri H. Stahl, *Monografia – teorie și metodă* [The Monograph – Theory and Method]. Bucharest: Paideia, 1999.
- Stahl, Henri H. *Teoria și practica investigațiilor sociale. Volumul 1: Metode și tehnici* [The Theory and Practice of Social Investigations. Vol. 1: Methods and Techniques]. Bucharest: Editura Științifică, 1974.
- Știucă, Narcisa Alexandra. *Cercetarea etnologică de teren, astăzi* [Ethnological Field Research Today]. Bucharest: Editura Universității din București, 2007.
- Toelken, Barre. *Dynamics of Folklore*, revised and expanded edition. Logan: Utah State University Press, 1996.

BIOGRAFIA ȘI OPERA LUI HENRI H. STAHL REFLECTATE ÎN DOSARUL SĂU DE CADRE

Cristian VASILE

Institutul de Istorie „N. Iorga”, Academia Română, București
N. Iorga Institute of History, Romanian Academy, Bucharest
Personal e-mail: cristivasile2002@yahoo.com

BIOGRAFIA ȘI OPERA LUI HENRI H. STAHL REFLECTATE ÎN DOSARUL SĂU DE CADRE

Abstract: This paper discusses the content of the cadre file of Henri H. Stahl preserved in the Archives of the University of Bucharest's Rectorate. In the form in which it has been preserved after 1989, the personnel file of H.H. Stahl seems, from several points of view, atypical. If we compare it with the cadre files of the 1950s, it surprises by the apparent “goodwill” of the communist cadres towards H.H. Stahl. This ideological solicitude is manifested in the interpretation given to main cultural and political events in H.H. Stahl's life. In other circumstances such political past could be labeled as unusable in a communist context. Equally curious and noteworthy is the issue of the ethnic origin attributed (and not necessarily real or assumed by the one described in the file), more precisely the issue of Stahl's nationality (Jewish) which was recorded in the file. Analyzing Stahl cadre file we can wonder if the integrity of this dossier has not been compromised by removing, extracting or modifying documents by the personnel staff services or by someone else.

Keywords: Henri H. Stahl, cadre file, communism, Department of Sociology, University of Bucharest.

Citation suggestion: Vasile, Cristian. „Biografia și opera lui Henri H. Stahl reflectate în dosarul său de cadre”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 33-38.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.05>.

Practici informale similare legate de favorizarea (sau ostracizarea) cuiva, inclusiv la numirea într-o funcție, au traversat regimurile politice, inclusiv în spațiul românesc. Sistemul comunist a adus însă ceva nou: o draconică verificare prin dosarul de cadre, din care nu lipsea autobiografia și cercetarea partinică a candidatului la o funcție în PMR/PCR și/sau în aparatul de stat (serviciile de cadre apelau adesea la „referințe”).

Dosarul de cadre

Este foarte probabil ca, odată cu anul 1948, H.H. Stahl să fi intrat în atenția serviciilor de cadre cu ocazia mutării sale forțate de la Facultatea de Litere și Filosofie (în curs de desființare și separare) la Școala de Asistență Socială. Ulterior, sub regimul Gheorghe Gheorghiu-Dej, Stahl a trecut și prin alte instituții de stat și culturale (Institutul de proiectare a orașelor și de sistematizare teritorială; Academia Republicii Populare Române). În postcomunism a ajuns însă în atenția cercetătorilor – până la acest moment cel puțin (după știința noastră) – doar dosarul de cadre al lui Henri H. Stahl conservat

în arhiva Rectoratului Universității din București¹. Trebuie să mulțumesc cu acest prilej istoricului Mihai Burcea pentru faptul că mi-a semnalat această importantă sursă istorică. În forma în care ni s-a păstrat, dosarul de cadre al lui H.H. Stahl pare, din mai multe puncte de vedere, unul atipic. Dacă îl comparăm cu dosarele de cadre (cu dosarele de personal) ale anilor 1950, dar nu numai, surprinde prin aparenta „bunăvoință” a cadriștilor (a responsabililor Serviciului de personal); este o solitudine – să îi zicem „ideologică” – manifestată în ceea ce privește interpretarea dată unor evenimente dintr-un trecut (politic) aparent inutilizabil în context comunist, chiar dacă într-o etapă zisă de „liberalizare”. La fel de curioasă și demnă de semnalat este și problema originii etnice atribuite (și nu neapărat reale sau asumată de cel descris în dosar), mai precis chestiunea naționalității trecute în fișele de cadre – cea evreiască. Din această perspectivă, nu putem să nu ne punem problema dacă nu cumva integritatea dosarului a fost compromisă prin eliminarea sau prin extragerea sau modificarea unor file de către serviciile de cadre sau de către altcineva.

Un al doilea aspect care poate surprinde este absența unor referiri consistente – cel puțin în formă dactilografiată (și eventual compromițătoare) – la sora lui Henri H. Stahl, Henriette Yvonne Stahl, scriitoarea care fusese reținută și anchetată de către Securitate în 1960 (pentru aproximativ un an)³, imediat după defectarea în Occident a cunoscutului prozator Petru Dumitriu (fostul soț al scriitoarei). Nu știm dacă eventuale rețineri și autocenzurări ale cadriștilor au fost legate de faptul că, pentru mai bine de un an (între 1969 și 1970), Miron Constantinescu – perceput drept protector al lui Henri H. Stahl – a îndeplinit funcția de ministru al Învățământului⁴, organism care patrona și Universitatea din București cu al său serviciu de cadre. Miron Constantinescu a continuat să rămână influent și după 1970, mai ales ca membru supleant al Comitetului Executiv al CC al PCR și ca președinte al Academiei de Științe Sociale și Politice, iar un alt „binefăcător” al lui H.H. Stahl era Ștefan Voitec (fost social-democrat, ca și Stahl, dar și membru al aceleiași CPEX al CC al PCR).

Henri H. Stahl – profesor la Facultatea de Filosofie

Câteva date „tehnice” despre dosarul de cadre întocmit pe numele lui Henri H. Stahl. Este vorba despre un dosar numerotat, pe copertă, cu cifra 135, reprezentând probabil ordinea evidenței profesorilor/a cadrelor didactice de la Facultatea de Filosofie din București, fie de la 1948-1949, fie de la alt moment. H.H. Stahl a ajuns abia în 1966 la Facultatea de Filosofie, mai precis la catedra de Sociologie tocmai înființată, în condițiile în care imediat după 1948 nu mai fusese acceptat drept cadru didactic al catedrelor și departamentelor întemeiate pe ruinele fostei Facultăți de Litere și Filosofie unde preda. Fișele biografice de cadre nu sunt date; prima fișă – cea de la filele 1-3 – pare a fi elaborată imediat după 1 martie 1973⁵, adică la puțin timp după ce Stahl fusese „numit profesor consultant în specialitatea filozofie”. Trebuie precizat însă că – la fel ca în cazul dosarelor elaborate de Securitate pentru urmărirea informativă a persoanelor suspecte – ordinea în care sunt înșiruite documentele nu este neapărat una cronologică, ci mai degrabă se începe cu sfârșitul perioadei de analizare (represivă) a cazului.

Fișa de cadre reluată și rescrisă în mod periodic păstrează unele elemente sensibile din punct de vedere politic din biografia lui Henri H. Stahl; de pildă faptul că: „în anul 1952 a fost exclus din partid [pe atunci Partidul Muncitoresc Român/PMR, rezultat din unificarea Partidului Social-Democrat cu PCR – *notă C.V.*], pe motivul colaborării sale cu Șerban Voinea”⁶. După cum se știe, la finele anului 1947 și începutul lui 1948 Șerban Voinea defectase, își înaintase demisia din funcția de șef al reprezentanței diplomatice românești de la Berna (Elveția) și se refugiase la Paris, unde devenise un dușman politic din perspectiva guvernului comunist de la București.

Unele pasaje din dosar sunt tăiate cu creionul, probabil pentru a nu mai fi reluate în fișele revizuite ulterior: de exemplu, în dreptul unuia dintre fiii săi, Virgil Stahl, precizarea „întreține corespondență cu fratele și mama sa” a fost tăiată⁸. A fost păstrat însă un alt pasaj – „Stahl Virgil – la vârsta de 17

ani (în 1946) – a fugit din țară. În prezent se găsește în Brazilia la Rio de Janeiro”⁹. Probabil se ștergeau detaliile care nu mai erau de actualitate sau care nu mai erau oportune din punct de vedere politic.

Documentul care îi este cel mai favorabil lui H.H. Stahl se intitulează „*Caracterizarea activității profesorului dr. Henri H. Stahl*”, fiind datat 4 februarie 1974; era semnat de rectorul Universității din București, prof. dr. George Ciucu (matematician), precum și de secretarul Comitetului de partid al Universității, conf. dr. Gheorghe Cazan (care era și coleg la Facultatea de Filosofie cu H.H. Stahl). În fapt, era o recomandare pe alocuri la superlativ pentru intrarea în Academia Republicii Socialiste România, ca membru corespondent, a profesorului Henri H. Stahl. La puțin timp, în martie 1974, Stahl chiar a fost ales în această poziție academică¹⁰.

De ce a fost neglijat/ignorat Stahl de istorici?

Simt nevoia să deschid cu această ocazie o paranteză, care este însă esențială dacă încercăm să răspundem la o întrebare fundamentală, repetată în ultima perioadă îndeosebi de istoricul medievist Marian Coman¹¹ (cercetător științific la Institutul de Istorie „N. Iorga”): de ce au fost neglijate sau ignorate de către istorici contribuțiile istoriografice ale lui Henri H. Stahl după 1948 (în principal *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* – 1958-1965; *Civilizația vechilor sate românești* – 1968; *Controverse de istorie socială românească* – 1969; *Studii de sociologie istorică* – 1972 etc.)? Încerc – cu timiditate și cu conștiința că mă pot înșela – să dau și eu câteva posibile răspunsuri.

În primul rând, este cunoscută inapetența mai multor istorici români pentru teorie și teoretizare. În al doilea rând, Stahl folosea o terminologie marxistă și aplica elemente ale teoriei sociale marxiste (mă grăbesc să adaug că metodologia lui se diferenția net de profilul istoriografiei rolleriste/staliniste). Spre deosebire însă de alți istorici medieviști profesioniști, Stahl – dincolo de scoaterea de la catedră, de marginalizare – nu a trecut prin universul concentraționar sau pe la Canal (cum s-a întâmplat cu medieviști precum Șerban Papacostea). În plus, acești istorici nu aveau relațiile politice de care beneficia Stahl (Miron Constantinescu, Ștefan Voitec) și nici nu au ajuns membri ai Academiei RPR/RSR și/sau președinți de Secție la Academia de Științe Sociale și Politice/ASSP (După 1970 Stahl fusese numit și președinte al Secției de Sociologie a ASSP¹²). Importanța academică și politică a acestor demnități nu trebuie exagerată, unii cercetători (precum profesorul Zoltán Rostás) considerând că rolul lor era mai mult decorativ, ornamental.

Însă medieviștii de la care Henri H. Stahl poate aștepta un dialog, un răspuns, rămăseseră de multe ori simpli cercetători, neajungând în posturi de conducere. Aceștia din urmă este posibil să îl fi perceput pe Stahl – eronat sau nu, aceasta este o altă discuție – ca pe un sociolog/istoric cu „spate politic”, cu acces la ministrul Învățământului Miron Constantinescu și Ștefan Voitec (președinte al Marii Adunări Naționale, cel ce îl învestea în martie 1974 ca președinte al republicii, cu sceptru voievodal, pe Nicolae Ceaușescu). Să reamintim că Stahl

folosea o terminologie marxistă, *aparent* apropiată de cea a puterii (sau cel puțin așa putea să se înfățișeze din perspectiva istoricilor). În fine, cum am anticipat poate, se mai adaugă și tendința istoricilor – îndeosebi după demascarea politică a lui Andrei Oțetea pentru folosirea conceptului de „a doua iobăgie” – de a evita orice dezbatere teoretică (percepută oficial drept discuție „ideologică”) și deci periculoasă pentru cariera profesională¹⁹. Sunt doar câteva *posibile* explicații pentru tăcerea istoricilor în fața provocărilor istoriografice lansate de H.H. Stahl. Evident, sunt primul care admit, plutim încă pe tărâmul ipotezelor.

Reabilitarea parțială a unor instituții și autori

Revenind acum mult mai aplicat la documentul supus analizei, este important de precizat că sus-amintita *Caracterizare* prezentă în dosarul de cadre valorizează și validează vechile instituții educaționale și academice precomuniste (inclusiv Facultatea de Litere și Filosofie, Catedra de sociologie, etică și politică, unde H.H. Stahl fusese integrat ca asistent onorific din 1929, ba chiar și Fundațiile Regale, numite însă într-o formă deliberat prescurtată, adică *Fundațiile Culturale*²⁴. Într-un mod asemănător o face și Henri H. Stahl în volumul său de rememorări din 1981²⁵.

Până și ereticul și reformistul marxist Karl Kautsky (Kauțki) – altminteri demonizat în spațiul cultural ideologic autohton rămas fidel perspectivei leniniste (până spre momentul 1965-1970) – este reabilitat în textul *Caracterizării*, autorii săi găsim de cuviință să laude inclusiv traducerea de către Stahl a unei lucrări semnate de Kautsky, este vorba de *Antagonismele de clasă în timpul revoluției franceze*, traducere din 1947²⁶, asumată chiar de Stahl²⁷ într-unul dintre rapoartele de activitate ajuns atât la serviciul de cadre, cât și la cei doi sus-amintiți referenți (profesorul George Ciucu și Gheorghe Cazan). Este posibil ca readucerea în atenție într-o manieră calmă a lui Kautsky să fi influențat scrisul istoric autohton. Așa cum remarcă istoricul și politologul Victor Rizescu, *Curentul cultural de la „Contemporanul”* – volumul lui Zigu Ornea – a apărut la puțin timp (în 1977²⁸), cu prezentarea favorabilă, elogioasă, a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, care era kautskyan-plehanovist. Și alte recuperări ale lui Gherea datează din aceeași perioadă (Damian Hurezeanu, de exemplu). Or, din perspectiva lui Victor Rizescu, nu puteai să îl recuperezi pe Gherea fără să recuperezi întreaga școală marxistă de care aparținea, care era în esență kautskyană²⁹.

Atribuirea naționalității evreiești

O altă fișă de cadre, elaborată după momentul martie 1973, făcea precizarea că naționalitatea lui Henri Stahl ar fi fost cea evreiască³⁰. Este aspectul cel mai problematic și greu de înțeles și de descifrat pentru cel ce încearcă să analizeze dosarul Stahl. În primul rând, nu este clar când a fost aplicată pentru prima dată această etichetă etnică și cum de s-a perpetuat.

În documente ale Securității din perioada timpurie, Henri Stahl apare ca fiind de religie³¹ (de confesiune, de

fapt) catolică³², subînțelegându-se că naționalitatea sa este română. De altfel, din punct de vedere oficial, în perioadele de aplicare a legilor rasiale, antisemite (după august 1940 și până în august 1944), Henri H. Stahl nu a fost considerat evreu și nu a devenit o victimă a persecuțiilor și discriminării. Însă aceasta nu înseamnă că imediat după 4 septembrie 1940 nu a avut „neplăceri”, cum spune Stahl. În rememorările sale din 1981, Stahl afirmă că: „am avut apoi dificultăți și cu obligația de a face dovada că nu sunt evreu, ceea ce m-a silit să port o întreagă corespondență cu locurile natale ale strămoșilor mei, în speță cu Ingoldstadt din Bavaria, pe linia strămoșului și la Caen și Argentan, din Normandia, pe cea a bunei și a mamei, precum și să obțin de la bisericile catolice din București dovezile necesare despre căsătoria bunicilor, părinților și a botezului meu”³³. Era o măsură menită a preveni posibile hărțuiri sau represalii motivate rasial/etnic în contextul intrării României în sfera de hegemonie germană, nazistă.

Probabil această etichetă etnică evreiască din timpul regimului comunist s-a pus cumva din oficiu, fără ca Henri H. Stahl să și-o asume, ceea ce este un caz demn de investigat. Stahl a declarat și în interviurile din anii 1980 realizate de profesorul Zoltán Rostás că: „dacă aș fi [evreu], nu înseamnă nimic și, în al doilea rând, nu sunt”³⁴. Cu toate acestea, fără să fie o regulă, dosarul de cadre consemna de obicei – dar nu întotdeauna! – o afirmare identitară a subiectului, a celui căruia i se întocmea dosarul. Pe de altă parte, nici teza cum că Stahl s-ar fi complăcut cu această identitate dată de alții nu pare plauzibilă, din mai multe motive: unul care ține de structura interioară a lui Stahl, al doilea: un motiv obiectiv ce rezidă în contextul politic și istoric. Anii 1960 – momentul în care Stahl era reintegrat (3) la Universitate – nu au fost tocmai prielnici pentru cadrele didactice universitare de naționalitate evreiască din Facultatea de Filosofie a Universității din București, deoarece perioada a cunoscut o schimbare a compoziției naționale, etnice, vegheată, dirijată și impusă de către factorul politic. Astfel, profesori de naționalitate evreiască, precum Henri Uschersohn, Iosif Cernea și alții, s-au trezit marginalizați. Angajările de personal țineau cont în primul rând de originea etnică românească a candidaților, pentru a se asigura, în limbajul epocii, o mai bună reprezentare la nivelul cadrelor universitare a compoziției naționale a țării.

Legat de acest sus-amintit subiect, în rememorările sale, profesorul Mircea Flonta afirma următoarele: „știam în momentul în care am venit în Facultatea de Filosofie, în octombrie 1966, că [profesorul și decanul de la Filosofie] Tudor Bugnariu a avut de suferit; [din 1965] nu mai era decan, era retrogradat ca șef de catedră. Și [știam] că se considera că învingătorii sunt cei din partida românilor verzi, cea care l-a răpus pe Bugnariu, perceput ca susținător al profesorilor de naționalitate evreiască”³⁵. Succesorul lui Tudor Bugnariu în poziția de decan a fost Constantin Nicuță (sociolog fără operă, mai mereu în grațiile puterii după 1948), însă în memoriile sale Henri H. Stahl consemnează faptul că acesta nu s-a opus integrării sale în facultate, ba din contra.

Prin urmare, de unde vine etichetarea etnică este o chestiune încă în discuție, necesitând clarificare. Probabil etichetarea

s-a făcut pe principiul rostit și de Zoltán Rostás: „când nu ai argumente, atunci inventezi ce poți. [Observi că] are un nume străin, [deci zici că] o fi probabil evreu”²⁶. O ipoteză care la acest moment pare fantezistă și nu este în niciun fel documentabilă ar fi că, într-un anume context politic dificil (momentul 1948), Henri H. Stahl s-ar fi complăcut cu o atribuire etnică ce părea mai dezirabilă și avantajoasă într-un context politic dificil. În memoriile sale, Stahl se arată cumva îndatorat lui Mihail Roller afirmând că: „Familia Costa-Foru îl oblojise [în perioada de dinainte de 1944 – *nota C.V.*] pe [Mihail] Roller, care [după 1945] i-a aranjat o pensie personală lui Xenia (sic!) [Xeniei Costa-Foru – *nota C.V.*]. Grație ei, Roller a binevoit să mă numească și pe mine, că altfel nu mă numea, la Școala de Asistență [Socială]. Că[ci] din [19]48 până în [19]52 am lucrat la Școala de Asistență, unde am fost numit de Roller, la insistențele Xeniei Costa-Foru”²⁷. Este oare posibil ca serviciile de personal ale Școlii de Asistență Socială, având în vedere persoana ce l-a recomandat pe Stahl (un cerber ideologic de temut), precum și rezonanțele numelui său și pasivitatea lui Stahl (care după 23 august 1944 se ascunsese și pentru a nu fi asociat cu etnicii germani, trecuți pe listele de deportare în URSS în contextul ocupației sovietice) să fi întocmit fișe de cadre în care să fi plasat apartenența evreiască a fostului profesor de la Facultatea de Litere și Filosofie? În virtutea inerției și din alte motive, etichetarea s-ar fi putut păstra până la momentul 1966 și chiar după. Este doar o ipoteză care la acest moment pare hazardată, dar care – credem – nu trebuie complet abandonată până nu este infirmată de probe documentare, istoriografice. O altă ipoteză – care mi-a fost sugerată de profesorul Zoltán Rostás – este aceea că etichetarea etnică s-ar fi putut petrece și în urma ignoranței/inculturii vădite în rândurile primei generații de cadriști.

Asocierea lui Stahl cu instituții ale Academiei Române

La începutul anilor 1960, Stahl și-ar fi dorit să preia mai degrabă conducerea Secției de Etnografie de la Institutul de Etnografie și Folclor și nu atât o catedră de sociologie, unde intuia că va fi mai îngrădit în cercetările și studiile sale²⁸. Pentru numirea definitivă ca șef al Secției de Etnografie ar fi fost nevoie de câștigarea unui concurs „pe care, de asemenea, n-am putut să-l iau, pentru că nu aveam licența, și [iar] »doctoratul necunoscut». – mărturisește Stahl în convorbirile purtate cu profesorul Zoltán Rostás. Ca într-un fel de Lege a compensației care ar ghida universul și viețile oamenilor, Stahl s-a ales cu un dosar politic mai curat și cu poziția de membru corespondent al Academiei, o palidă recunoaștere a meritelor sale care, oricum, nu putea compensa înlăturarea de la catedră pentru aproape două decenii (între 1948 și 1966), fără niciun fel de justificare științifică, didactică, ci doar pe criterii politice specifice unui regim dictatorial de tip sovietic.

În aceeași fișă de cadre în care îi era consemnată naționalitatea, se preciza că: „În anii 1961-1963 [Henri H. Stahl] a fost în concediu de creație, după care a fost angajat la Acad[emia] R.S. România [de fapt, Academia Republicii Populare Române, *nota C.V.*] ca redactor, fiind apoi șef adjunct

și redactor șef al colecției «Bibliotheca Historica Romaniae». În anul 1966 a fost numit profesor suplinitor la Catedra de sociologie a Universității din București, unde a funcționat până la 31 octombrie 1971. La 1 martie 1973 a fost numit profesor consultant în specialitatea filozofie”. Se mai menționa faptul că: „În anul 1969 a fost distins cu titlul de «Profesor emerit»”²⁹.

Pentru că am menționat Academia, avem dovada că serviciul de cadre al acestei instituții, de unde provenea H.H. Stahl înainte de a se transfera la Universitatea din București, elaborase un dosar de cadre, menționat și în documentele dosarului pe care îl analizăm aici – la fila 24 sunt extrase date din dosarul de la Academie, atât din dosarul lui Henri H. Stahl, cât și din acela al fiului său, Paul Stahl (și el angajat într-un centru de cercetare al Academiei, la Institutul de Studii Sud-Est Europene înființat în 1963). Cadriștii au luat declarații, referințe inclusiv de la vecinii familiei Stahl din str. Haga, de la Alexandra Mitran, de exemplu, care are cuvinte de apreciere față de soții Stahl (Henri H. și Margareta). Sunt doar câteva „note din dosarul personal aflat la Academie”, al său și al lui Paul Stahl, documente colectate în anul 1969, anul în care Paul Stahl s-a stabilit în străinătate, în Franța, fără a mai reveni în România. Dincolo de această coincidență, tatăl – Henri H. – aparent nu are de suferit de pe urma rămânării în Occident a fiului.

Actualizări și discrepanțe

Dosarul de cadre conține și rapoartele de activitate ale lui Henri H. Stahl, documente care erau depuse în mod periodic, probabil anual, pentru conducerea Facultății, a Catedrei, și care ajungeau în original sau în copie și la Serviciul de cadre. Pe acest circuit rapoartele erau prelucrate și de multe ori erau completate de cadriști (inclusiv cu informații eronate). Este oportun să precizăm că, la un moment dat, la rubrica *activitatea profesională didactică* în cazul lui H.H. Stahl se menționează și „Cursuri ținute la Academia Militară”³⁰. Oare chiar a predat H.H. Stahl, pe urmele tatălui său, la „Academia militară” (comunistă sau burgheză)? Era, de fapt, o referire la *Școala Superioară de Război* burgheză, denumirea instituției de dinainte de 1944, unde *Henri Stahl*, părintele lui Henri H., chiar predase. Nu există o probă palpabilă că și Henri H. Stahl a avut o activitate didactică la Școala de Război/Academia Militară (titulatura este adaptată astfel încât să corespundă cu cea oficială și să nu trezească semne de întrebare). O posibilă ipoteză este aceea că altcineva decât H.H. Stahl (cadriștii sau alți responsabili ai Universității/Facultății) au făcut o confuzie între biografia academică a tatălui și cea a fiului și au efectuat „actualizare” deja amintită (au transformat *Școala Superioară de Război* în *Academia Militară* și au pus în dreptul fiului cursuri susținute de fapt de Henri Stahl).

Există o discrepanță ce iese repede în evidență analizând comparativ dosarul de cadre și dosarul de securitate (dosarul de urmărire informativă întocmit de poliția secretă pe numele lui Henri H. Stahl). Însăși deschiderea urmăririi informative s-a făcut sub suspiciunea/învinuirea că Stahl ar fi dus o propagandă antisovietică, manifestată mai ales cât timp

sociologul ar fi fost directorul Recensământului Transnistriei din partea Institutului Central de Statistică. Ca material compromițător, Securitatea avea la dosar extrase din ziarul *Țîmpul* din iunie și iulie 1942 (afirmații ale lui Stahl despre satul Dodești și despre realitatea colectivizării sovietice, incluzând existența nefastă a colhozului). La 17 aprilie 1962, atunci când România începea timid să ia distanță față de URSS, dosarul de urmărire a lui Stahl este clasat și supravegherea informativă sistată²¹.

*

Se impun câteva remarci conclusive. Interpretările pe care le-am dat dosarului de cadre pot suferi îndreptări, modificări și nuanțări pe măsură ce alte surse și mărturii vor ieși la

lumină. Un mare impediment în interpretarea acestor surse istorice (documentele din dosarul de cadre de la Universitate) este faptul că nu avem încă acces la celelalte dosare similare, de la Școala de Asistență Socială (unde Stahl a funcționat între 1948 și 1952), de la Institutul de proiectare a orașelor și de sistematizare teritorială (1952-1961) și, în fine, de la Academie (1961-1966). Putem spera că „revoluția arhivistică” declanșată după 2006-2007 – odată cu impulsurile date de activitatea unei comisii pentru adevăr²² și cu numirile de noi directori la Arhivele Naționale – va cuprinde și arhivele departamentale, guvernamentale sau alte instituții deținătoare de arhive. Poate în acest nou context vom elucida cazul Stahl sau vom lămuri măcar câteva aspecte cețoase din jurul dosarului său de cadre păstrat la Universitate.

Note:

1. Pentru mai multe detalii, vezi Cristian Vasile, „Comunismul și selecția cadrelor pentru domeniul cultural științific”, *Dilema veche*, nr. 887, 8-14 aprilie 2021. Online: <https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/articol/selectia-cadrelor-pentru-domeniul-cultural-stiintific-in-comunism>.
2. Arhiva Rectoratului Universității din București (în continuare se va cita: ARUB), [Fond Facultatea de Filozofie], dosar nr. 135, Stahl Henri [H.], nepaginat. În cele ce urmează voi menționa totuși numărul filei în ordinea în care se regăsește în dosar. În cadrul acestui proces de paginare am ignorat coperta dosarului. Completările în paranteze drepte (din text și de la notele de final) îmi aparțin.
3. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare se va cita: ACNSAS), Fond Penal (Ancheta Petru Dumitriu – Henriette Yvonne Stahl), dosar nr. 207, vol. 4.
4. „Constantinescu, Miron”, în *Membrii CC al PCR 1945–1989. Dicționar*, ed. Florica Dobre (București: Editura Enciclopedică, 2004), 175-176.
5. Cf. ARUB, [Fond Facultatea de Filozofie], dosar nr. 135, Stahl Henri, [f. 2].
6. Ibid.
7. Alina Juravle, „Henri H. Stahl și Șerban Voinea: despre cunoaștere ca mijloc de acțiune și supraviețuire în 1947”, în *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist. Școala gustiană după 23 august 1944*, ed. Zoltán Rostás (Chișinău: Editura Cartier, 2021), 97-140.
8. ARUB, [Fond Facultatea de Filozofie], dosar nr. 135, Stahl Henri, [f. 3].
9. Ibid.
10. Vezi Dorina N. Rusu, „Stahl, Henri H.”, în *Membrii Academiei Române, 1866–2003. Dicționar* (București: Editura Enciclopedică/Editura Academiei Române, 2003), 905.
11. Marian Coman, „H.H. Stahl și istoricii”, comunicare prezentată la 12 noiembrie 2021 la Colocviul dedicat împlinirii a 120 de ani de la nașterea lui Henri H. Stahl, organizat de Cooperativa Gusti, Facultatea de Științe Politice și Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării (Universitatea din București), 12-13 noiembrie 2021.
12. Ștefan Bosomitu, *Miron Constantinescu. O biografie*, cu o prefață de Vladimir Tismăneanu (București: Editura Humanitas, 2014); Cosmin Popa, *Intellectualii lui Ceaușescu și Academia de Științe Sociale și Politice, 1970–1989* (București: Editura Litera, 2018).
13. Această idee a fost reluată foarte recent (26 noiembrie 2021) de domnul Ovidiu Cristea – „«Schimbarea vremurilor și a domnilor»: percepții despre Evul mediu românesc” – cu ocazia conferinței „#România100+. Trecuturi contestate, prezent conflictual, viitor incert?”, organizată de Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București.
14. ARUB, [Fond Facultatea de Filozofie], dosar nr. 135, Stahl Henri, [f. 4].
15. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Editura Minerva, 1981), 273-402.
16. Karl Kautsky, *Antagonismele de clasă în timpul Revoluției franceze*, trad. H.H. Stahl (București: Editura Partidului Social-Democrat, 1947), 94p.
17. ARUB, [Fond Facultatea de Filozofie], dosar nr. 135, Stahl Henri, [f. 20].
18. Z. Ornea, *Curentul cultural de la „Contemporanul”* (București: Editura Minerva, 1977).
19. Îi mulțumesc lui Victor Rizescu pentru aceste precizări transmise cu ocazia prezentării textului de față sub formă de comunicare (la 13 noiembrie 2021) și prin email (la 23 noiembrie 2021); cf. *Biografia și opera lui Henri H. Stahl reflectate în dosarul său de cadre*, comunicare prezentată la 13 noiembrie 2021 la Colocviul dedicat împlinirii a 120 de ani de la nașterea lui Henri H. Stahl, organizat de Cooperativa Gusti, Facultatea de Științe Politice și Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării (Universitatea din București), 12-13 noiembrie 2021.
20. ARUB, [Fond Facultatea de Filozofie], dosar nr. 135, Stahl Henri, [f. 9].
21. Confuzia dintre *religie* și *confesiune* era o constantă înainte de 1945. Chiar și astăzi se vorbește despre o *religie* ortodoxă, ignorându-se că este vorba despre *religia* creștină și *confesiunea* ortodoxă.
22. ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 3828 (Stahl Henri), f. 9 – referat al Corpului Detectivilor din 30 decembrie 1946.

23. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 400.
24. Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl (1985–1987)* (București: Editura Paideia, 2000), 196.
25. Interviu realizat de Cristian Vasile cu prof. Mircea Flonta, 5 martie 2011.
26. Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie*, 196. Completările din parantezele drepte îmi aparțin.
27. Ibid., 246.
28. Ibid., 235.
29. ARUB, [Fond Facultatea de Filozofie], dosar nr. 135, Stahl Henri, [f. 19].
30. Ibid., [f. 18].
31. ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 3828 (Stahl Henri), f. II. Alina Juravle a comentat dosarul de Securitate al lui Stahl și s-a aplecat și asupra textelor publicate în *Țîmpul*.
32. Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (CPADCR a funcționat între aprilie și decembrie 2006).

Bibliography:

- Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS) [Archive of the National Council for the Study of Security Archives], Fond Penal (Ancheta Petru Dumitriu – Henriette Yvonne Stahl), dossier no. 207, vol. 4.
- ACNSAS, Fond Informativ, dossier no. 3828 (Stahl Henri).
- Arhiva Rectoratului Universității din București [Archive of the Rectorate of the University of Bucharest], Fond Facultatea de Filozofie, dossier no. 135, Stahl Henri [H.]
- Bosomitu, Ștefan. *Miron Constantinescu. O biografie* [Miron Constantinescu: A Biography]. Foreword by Vladimir Tismăneanu. Bucharest: Humanitas, 2014.
- Dobre, Florica, ed. *Membrii CC al PCR 1945–1989. Dicționar* [The Members of the Romanian Communist Party's Central Committee: A Dictionary]. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2004.
- Juravle, Alina. "Henri H. Stahl și Șerban Voinea: despre cunoaștere ca mijloc de acțiune și supraviețuire în 1947" [Henri H. Stahl and Șerban Voinea: On Knowledge as a Means of Action and Survival]. In *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist. Școala gustiană după 23 august 1944* [Condemnation, Marginalization and Survival During the Communist Regime: Gusti's Sociological School after August 23, 1944], edited by Zoltán Rostás. Chișinău: Editura Cartier, 2021.
- Ornea, Z. *Curentul cultural de la „Contemporanul”* [The Cultural Movement from *Contemporanul*]. Bucharest: Minerva, 1977.
- Popa, Cosmin. *Intelectualii lui Ceaușescu și Academia de Științe Sociale și Politice, 1970–1989* [Ceaușescu's Intellectuals and the Academy of Social and Political Sciences, 1970–1989]. Bucharest: Litera, 2018.
- Rostás, Zoltán. *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl (1985–1987)* [Monograph as Utopia. Interviews with Henri H. Stahl (1985–1987)]. Bucharest: Paideia, 2000.
- Rusu, Dorina N. "Stahl, Henri H." In *Membrii Academiei Române, 1866–2003. Dicționar* [The Members of the Romanian Academy, 1866–2003: A Dictionary]. Bucharest: Editura Enciclopedică, Romanian Academy Publishing House, 2003.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [Memories and Thoughts from the Old School of "Sociological Monographs"]. Bucharest: Minerva, 1981.
- Vasile, Cristian. "Comunismul și selecția cadrelor pentru domeniul cultural științific" [Communism and the selection of cadres for the scientific cultural field]. *Dilema veche*, no. 887, 8–14 April, 2021. Online: <https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/articol/selectia-cadrelor-pentru-domeniul-cultural-stiintific-in-comunism>.

HENRI H. STAHL ȘI OBȘTILE AGRICOLE ÎN 1942 – O INCURSIUNE ÎN PROBLEMATICA MODERNIZĂRII AGRICULTURII ROMÂNEȘTI

Alina JURAVLE

Universitatea din București
University of Bucharest

Personal e-mail: alina.juravle@gmail.com

HENRI H. STAHL AND THE AGRICULTURAL COMMUNES IN 1942 – A FORAY INTO THE ISSUE OF MODERNIZING ROMANIAN AGRICULTURE

Abstract: The following study is an attempt to analyze a series of articles – or a five part commentary – that Henri H. Stahl publishes in the Romanian newspaper *Timpul*, in June and July 1942. His texts deal with a policy aiming to promote the creation of agricultural communes, a form of cooperative organizations designed to help peasants buy modern agricultural machinery, receive state guidance, increase agricultural productivity, and thus meet the needs of the market and the state. Our finds suggest that the articles are part of a public campaign and dialogue, regarding the problems of Romanian agriculture – and their solutions. Stahl carries a deep knowledge of the underlying breadth and history of the issues he discusses and a consciousness of his position – on the side of the peasantry and of the community development methods the Royal Foundation's Teams had promoted.

Keywords: Henri H. Stahl, 1942, agricultural communes, peasants, agricultural policy, rural development, agricultural machinery, modernization, Aurelian Pană.

Citation suggestion: Juravle, Alina. „Henri H. Stahl și obștile agricole în 1942 – o incursiune în problematica modernizării agriculturii românești” *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 39-54.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.06>.

O introducere

Urmărind a completa un studiu publicat anterior¹, lucrarea de față pornește de la o serie de 5 articole, o construcție din 5 părți intitulată „Comentarii la satul Dodești” și publicată de Henri H. Stahl în cotidianul „*Timpul*” în vara anului 1942. Fără a epuiza toate conexiunile necesare a fi analizate, lăsând pentru viitoare lucrări o parte din datele problemei, studiul de față tratează scrierile sociologului român ca parte a unei discuții mai ample din spațiul public românesc, una ce vizează soluționarea problemelor agriculturii românești, împărțind în același timp vocile din arenă în susținători ai marilor sau micilor proprietari agricoli.

Este foarte probabil ca aceasta serie din „*Timpul*” să se fi pierdut în neguri de uitare dacă nu aș fi întâlnit trimiteri repetate la ea în conținuturile dosarului de Securitate al

sociologului², ajuns la mine mulțumită lui Zoltan Rostas, la ceva vreme după publicarea primului meu studiu dedicat problematicii obștilor agricole. Citate extinse din aceste articole din 1942 sunt identificate de Securitate și incluse în dosarul sociologului, ca argumente doveditoare pentru atitudinea lui față de U.R.S.S. și regimul sovietic. Citit în original, în ziarul în care a fost publicat, textul lui Stahl nu lasă, într-adevăr, loc de echivoc în interpretarea atitudinii sale. De la bun început, sociologul critică dur felul în care s-a făcut colectivizarea în spațiul sovietic, respectiv transformarea brutală, cu sila, a economiei și a vieții țărănești, în genere, după canoane impuse de regimul revoluționar. Articolele lui Stahl conțin însă mult mai mult decât această critică, de altfel foarte semnificativă. Am aflat în cele 5 părți ale seriei o nouă pledoarie pentru înființarea obștilor agricole, publicată la foarte puțin timp după apariția în *Timpul* a „*Decretului-lege*

numărul 488 pentru organizarea obștiilor agricole³. Adoptat pe 24 iunie 1942, decretul este publicat în data de 26 iunie în cotidian – iar a doua zi, pe 27 iunie, apare prima parte din *Comentariile la satul Dodești*, intitulată „Între colhoz și obștie”. Articolele publicate de Stahl în *Ecoul*, la începutul lui 1944, apar astfel ca fiind o a doua instanță în care Stahl susține, în spațiul public, oportunitatea organizării țărănimii în aceste obști. Am descoperit, drept urmare, o încercare repetată de promovare a acestor obști – ce a născut pentru mine noi întrebări de cercetare.

Ce susține sociologul în *comentariile* sale? Ce anume din contextul anului 1942 sau al anilor precedenți ar fi parte din peisajul social și economic, cunoscut lui Stahl, în funcție de care acesta acționează? Există elemente ale contextului identificat ce contribuie la o lărgire și o clarificare a sensurilor textelor sale? Iată câteva din întrebările la care voi încerca să răspund în cele ce urmează.

Conținuturi

Dintre cele cinci articole analizare, primul este citat cel mai mult în filele dosarului de Securitate al sociologului. Intitulat „Între colhoz și obștie” și publicat pe 27 iunie 1942, acesta subliniază o condiție esențială pentru succesul pe care acțiunile Fundației Regale l-au avut în Dodești, un sat de răzeși din Moldova, situat undeva în actualul județ Vaslui. Aici, arată Stahl, totul s-a făcut fără constrângeri și cu adeziunea sufletească a țăranilor înșiși. Acest fapt este prezentat într-un foarte puternic contrast cu situația din colhozuri, pe care Stahl ajunsese să o cunoască în Transnistria (a fost trimis acolo ca șef al Biroului Statistic al Consiliului de Miniștri în perioada 1941-’42) dar și în Bucovina de Nord și Basarabia.

Articolul este o critică foarte vehementă a impunerii silnice a schimbării sociale și economice în spațiul rural de către statul sovietic, cu unicul scop de a asigura și spori producția agricolă și indiferent dacă acest lucru se realizează în dauna agricultorilor înșiși. Îl voi cita și eu extensiv, considerându-l foarte relevant și interesant pentru cei interesați de gândirea lui Stahl apropos de colectivizarea de tip sovietic. Comparând colhozurile cu realizările echipierilor în Dodești, Stahl afirmă despre cele din urmă lucruri precum următoarele: „Aveam în plus adeziunea sufletească a sătenilor și în minus degradantul păcat al siluirii maselor umane”.⁴ Și continuă:

„Ar fi orb acela care ar crede că sovieticii au căpătat din partea colhozurilor, adeziunea sufletească. În tot lungul și latul Bucovinei, Basarabiei și Transnistriei, o imensă revoltă psihologică mocnește în sufletul țăranilor împotriva colhozului, o ură abia stăpânită, care izbucnește în cuvinte grele, în blesteme. Dealtfel adevărul afirmației pe care o fac este atât de vizibil, încât observatorul cel mai superficial, dacă nu cumva are idei preconcepuate prosovietice, va recunoaște că în Basarabia și în Bucovina simți răsufletul unui imens oftat de ușurare, ca din sute de mii de guri, pentru pieirea aceste năpraznice unelte de siluire care a fost colhozul. Iar în Transnistria simți arzătoarea nădejde,

abia stăpânită, a tuturor țăranilor de acolo, că în curând li se va ține în seamă dorința și se vor împlini făgăduielile făcute de armatele liberatoare, ștergându-se până și ultimele rămășițe ale colhozurilor, până și amintirea visului urât pe care ei l-au trăit, înspăimântați, ani de zile”⁵

Vorbind în numele țăranilor, prezentându-le punctul de vedere, Stahl reușește să se poziționeze dintru bun început și pe sine – de partea lor, prezentând și reprezentând punctul lor de vedere, și împotriva colhozurilor. Lucrurile pe care Stahl le prezintă ca fapte și le asociază *colhozurilor* au o coloratură negativă puternică, trădând imediat și punctul său de vedere – autorul rândurilor de mai sus pare că nu doar prezintă ci și empatizează puternic cu cauza țăranilor despre care scrie. Textul lui Stahl se integrează bine în paginile „*Timpului*” anului 1942, fiind în ton cu duhul vremurilor de război cu URSS-ul și cu atitudinea generală pro-Guvern și antisovietică a cotidianului în care publică aceste articole. Ne-am putea întreba, așadar, dacă ne-am putea afla în fața vreunei forme de cameleonism sau de deghizare a atitudinii politice a sociologului, necesară pentru oarecare scopuri, poate pentru a putea publica și a transmite unele mesaje esențiale. Exemple în sensul acesta s-ar mai putea găsi în scrierile publicate de Stahl⁶, inclusiv în cuprinsul unuia dintre celelalte articole ce urmează să fie analizate în acest studiu. Cu toate acestea, o constantă absolută a scrierilor sale este, din punctul meu de vedere și în măsura în care le-am cunoscut și cercetat până acum, tocmai ipostazierea sa în voce a cauzei țărănești, în apărător al intereselor țărănimii. S-ar putea concluziona deci că, scriind cu mult patos despre relele suferite de țărani prin silnicia colhoznică, H. H. Stahl este pe deplin autentic, convins de cele pe care le susține. Critica sa neiertătoare la adresa colectivizării de tip sovietic continuă, mai departe, astfel:

„Pe vechiul fond al latifundiei boierești, cu moravurile iobăgiei medievale, au introdus tractorul comunismului sătesc primitiv, aci Sovhozul și Colhozul. Operația a fost făcută cu cele mai moderne mijloace ale siluirii propagandistice împreunate cu cele mai barbare metode ale batjocoririi individualității umane. Sistematic, au distrus tot ce le putea sta în cale, toate insulele de „reacțiune”, familie, biserică, prin deportări în masă, prin răsculăcire, prin desagregare psihică a oamenilor, cu mijloacele teroarei de Stat. Cu alte cuvinte: formula Rușilor a fost: binele, făcut cu sila și tractorizarea, prin poliția secretă! Nu putem afirma că n-ar fi reușit. Mărturisesc chiar că n-aș fi crezut cu puțință ca puterea politică a Statului să fie atât de cumplită, încât să impuie unui popor, o formulă socială abstractă”⁷

Colectivizarea este prezentată ca un experiment social și economic, implicând crearea unui comunism sătesc primitiv *tractorizat* prin distrugerea vechiului fond social și economic – unul în care încă predomină latifundiile boierești și moravurile iobăgiei medievale. Sovieticii distrug, aflăm, orice formă de opoziție, cu mijloace prezentate cu mult meșteșug și multă revoltă de către Stahl, ce-și mărturisește și uimirea în fața capacității statului sovietic de a

concentra suficientă putere politică încât să reușească să impună maselor, prin opresiune, o viziune abstractă a dezvoltării. Această viziune, arată el mai departe, a fost născocită, pur și simplu, de conducerea politică, de doctrinarii sovietici, ea neaparținând nici țărănimii, nici muncitorimii:

„Țărănimea rusă nu a dorit o reformă agrară în sensul colhozurilor. Și nici proletariatul rus, adică muncitorimea industrială, nu a putut avea idealuri de cedat, gata făcute, țăranilor. Ci doar conducerea politică, partidul comunist, doctrinarii, au putut născoci acest ideal colhosnic, ca pe o formulă a viitorului, a societății ideale, ce trebuie să fie impusă neghiobilor de țărani care singuri nu erau în stare să vadă încotro le e mai binele. Și acest ideal teoretic, al colhozului, alcătuit, în ceiace privește detaliile lui, mai mult falansterian decât marxist, a fost impus, în adevăr, masei țărănești. S-ar părea așa dar că este vorba în cazul Rușilor, de o politică în genul despotiei luminate, de siluire a poporului către un ideal progresist. Iar Stalin ar apărea ca un emul al lui Petru cel Mare, care în loc să se lupte cu boerii lui retrograzi, siliți a se bărbieri și îmbrăca europenește, s-ar lupta cu zecile de milioane ale țăranilor, ca să-i tractorizeze și americanizeze”.

Bunele intenții ale regimului sovietic sunt însă, argumentează Stahl mai departe, doar aparente:

„Dar în realitate, în experiența rusă nu avem de-a face numai cu vizionari. Colhozul nu s-a născut numai dintr-o filantropie rău înțeleasă. E de ajuns a ne aduce aminte că sovieticii, adică orașele sovietice, au avut și altă atitudine decât cea filantropică față de frații lor țărani. În perioada „rechizițiilor” orașele organizau, sincer și brutal, razii înarmate, conduse de către Stat și Partid, prin care jefuiau sistematic satele de tot ce se putea mânca, în mijlocul unor scene de foamete generală a căror descriere, făcută de cei ce au trăit-o, îți lasă pe toată viața un iz amar ca de iad”.

Toate acestea, subliniază Stahl, au fost făcute doar pentru a asigura hrana celor din orașe și pentru a goni spectrul foametei:

„Problema capitală pentru Ruși a fost aceea a foametei. De aceea, pe ei nu i-a interesat agricultorul, ci agricultura. Nu oamenii, ci randamentul la hectar. Iată de ce în colhozul lor, ceea ce urmărește nu este buna stare a oamenilor, traiul lor liniștit și fericit, ci sporirea producției”.

Stahl merge și mai departe și declară că ceea ce bolșevicii au implementat este o minciună deghizată în “socialism”, ce ascunde de fapt aceleași vechi moravuri de exploatare a țărănimii:

„Iar formula lor «socialistă» este o imensă minciună, sub care se ascund, în forme contabile extrem de savante, vechile moravuri de exploatare a iobagului, dator cu clacă și dijmă,

unui boier latifundiar care de data asta este desumanizat și deci inuman: Statul el însuși. În locul obiceiului pământului, «norma» de lucru fixată de conducere, supravegheată de «brigadieri», «prezidate» și «buhaltări», vătafi ai Statului. În locul oblăduirii patriarhale a boerului sau a sfatului sătesc, grija N. K. V. D.-ului de a te menține «pe linia partidului»”.

Putem întrezări, la o lectură printre rânduri, în fragmentul citat mai sus, mai ales, dar și în cele anterioare, ecouri ale unor idei ce țin de critica social-democrată a bolșevismului, poate chiar al ideilor unui Karl Kautsky. Pe Kautsky Stahl îl și menționează, de altfel, cu puțin înainte de acest fragment, comentând prețul uriaș pe care țărănimea a trebuit să îl plătească în numele unui progres potențial, viitor:

„Ne răsună în urechi răspunsul socialistului Kautsky, care afirmă că dacă acesta este prețul care trebuie plătit pentru a obține societatea viitoare, mai bine să renunțăm la ea.”

Notăm, între ecourile criticii social-democrate a bolșevismului, prezentarea revoluției drept o încercare de realizare directă a socialismului, fără sorți de izbândă, pe un teren nepregătit și inadecvat social și economic, într-o țară înapoiată ca Rusia, declararea eșecului acesteia în a realiza cu forța socialismul și argumentarea faptului că rezultatul ei a fost substituirea dominației unor clase privilegiate anterior cu un nou tip de despotism, cel al partidului-stat.

Stahl continuă prin a sublinia încă o dată zădărnicierea eforturilor statului sovietic de către lipsa adeziunii sufletești a țărănimii – degeaba s-a încercat instruirea generală dar și politică a acestor țărani, insuflexia ideii că aceste colhozuri vor fi o binefacere în viitor. Zadarnic li s-a oferit colhozurilor și sovhozurilor acces la tehnica agricolă modernă sau îndrumarea specialiștilor în agricultură – prețul plătit a fost prea mare, beneficiile au fost culese de alții iar țăranii sunt doar prizonieri plini de ură ai acestora: „Țăranii au răspuns la întreg acest sistem de exploatare la maximum a pământului și a oamenilor, camuflat în formule filantropice ale binelui cu sila, printr-o unanimă și clarvăzătoare ură; adeziunea sufletească, la colhoz a colhoznicilor, nu s-a putut înfăptui.”

Nu lipsa generală de deschidere față de progres a țărănimii, arată Stahl, este motivul pentru care acestea sunt sortite eșecului și pentru care au fost înlăturate grabnic, ca un mare rău, din teritoriile eliberate de armata română. Ci la mijloc sunt mijloacele și scopurile colectivizării sovietice ce au avut drept rezultat mai ales lipsa de adeziune sufletească a țărănimii la scopurile statului sovietic.

Dodeștii, în schimb, sunt dovada faptului că lucrurile pot fi făcute și altfel, cu participarea și voința liberă a țăranilor. Cooperarea, accesul la tehnica agricolă modernă, planificarea și îndrumarea producției, pot fi realizate și altfel, cu participarea voluntară a celor în beneficiul cărora se realizează. Stahl își încheie textul cu întrebări, deschise răspunsurilor – se întreabă, în esență, dacă exemplul acestui sat ar putea servi drept model și catalizator pentru o extindere a acestui tip de dezvoltare în satele României: „Oare n-ar putea trage

o pârtie, pentru multe alte obștii? Și n-am putea noi obține modernizarea agriculturii noastre pe calea aceasta?”

Mergând mai departe, cel de-al doilea articol al seriei este intitulat „*Agricultură și agricultori*” și apare *Țîmpul* în 28 iunie 1942. Întreg articolul este o pledoarie în favoarea ideii că agricultura ar trebui să se facă în principal în beneficiul celor mulți și nu doar de dragul sporirii producției și a randamentului la hectar. Stahl pare a contracara un curent de gândire, ce apare doar conturat de argumentele împotriva sa, ca un spațiu negativ, o replică necunoscută dintr-un dialog la care nu avem acces, un dat curent necunoscut nouă căruia sociologul i se opune. Acest curent de gândire nu este atribuit sau localizat precis – ceea poate lăsa de înțeles că el ar putea fi prezent și în România, nu doar în spațiul sovietic, unde a fost extrem de distructiv, după cum am aflat din articolul anterior. Conform acestui curent de gândire, scopul principal al acțiunilor din sfera agriculturii trebuie să fie sporirea utilizării tehnicii agricole moderne și creșterea producției agricole. Sporirea bunăstării populației țărănești și îmbunătățirea standardului ei de viață nu sunt vizate neapărat de partizanii acestui curent. Conform lui Stahl, însă, alta ar trebui să fie soluția pentru problemele de dezvoltare ale spațiului rural. În cuvintele lui:

„Evident, nimeni nu ar putea accepta, de dragul agriculturii motorizate, moartea României și înlocuirea ei cu o Tractorie. Este clar că mai de preț decât necesitatea de ridicare agricolă e națiunea, adică oamenii care o alcătuiesc; de aceea misiunea Statului național este de a spori și de a da puțință de dezvoltare maselor naționale. Dacă un conflict s-ar pune deci între agricultura și agricultori, Statul Național ar trebui să ia partea naționalilor săi și, la nevoie în ciuda agriculturii, să caute scăparea agricultorilor, adică a milioanele de săteni care reprezintă poporul, care justifică doar prin prezența lor însăși esența Statului și care sunt în definitiv însăși materia din care Statul se alcătuiește”.⁸

Mai mult, argumentează Stahl mai departe, însăși premisa că există o opoziție de fond între agricultură și agricultori este de fapt falsă. Ea este creată și susținută artificial de cei care cred că singura agricultură bună posibilă este cea extensivă, interpretată întotdeauna ca o agricultură a marilor agricultori:

„De aceea, spuneam că formula care pune în opoziție pe agricultori cu agricultura este falsă. Cei care o pun, dovedesc prin aceasta însăși că li se duce gândul la altceva decât ceea ce afirmă. Și anume: agricultură bună, înseamnă agricultură mare, adică agricultor mare. Deci, interesul tuturor este ca să promovăm pe agricultorul mare. Aceasta ar fi concluzia practică, pe care mulți o trag din constatarea că agricultura țăranilor noștri nu este ceea ce ar trebui să fie”.⁹

Stahl pare a schița în aceste rânduri un conflict de idei, ce corespunde unui conflict social – iar în acest conflict el însuși se situează de parte micilor agricultori țărani. Putem identifica aici urme ale gândirii sale sociologice marxiste – sau ale

preferințelor sale politice, social-democrate. Pentru ca, puțin mai departe, să întâlnim un pasaj despre o *rasă românească*:

„Rasa românească, a avut puțință să scoată din sânul ei, în decurs de veacuri, mari cărturari, oameni de știință și poeți, mari fețe bisericești, mari căpitani de oaste, strategii și diplomați. Rasa este încă tânără și viguroasă. Îi trebuie doar să nu greșească calea, și va scoateți de aci înainte tot ce trebuie pentru ca să-și ție cu fală locul între celelalte națiuni ale lumii. Va scoate așadar și pe agricultorii ei”.¹⁰

Este ciudat să îl aflăm pe Stahl vorbind despre o *rasă românească*, un concept straniu și străin în raport cu restul scrierilor lui sale – la fel de ciudat cum va fi să îl aflăm, doar câțiva ani mai târziu, semnând alături de Șerban Voinea un manual de sociologie în care, printre altele, cei doi prezintă elogios realizările U.R.S.S.-ului.¹¹

Conceptul său de *rasă românească* reflectă însă destul de bine alăturarea de naționalism și rasism din care a rezultat denumirea persecuțiilor la care autoritățile îi supun pe evrei ca fiind o *operă de românizare* – operă ce ocupă numeroase pagini ale *Țîmpului* în perioada în care Stahl publică aceste articole. Disonanța aceasta, pentru mine, ascunde, cel mai probabil, doar o formă de adaptare a discursului sociologului pentru a-l face acceptabil pentru partizanii gândirii politice dominante, o integrare a mesajelor esențiale în conținuturi adaptate duhului vremurilor. Ideile fundamentale ale sociologului, exprimate în restul articolului, rămân însă constante ale gândirii sale. După ce se poziționează, așa cum am arătat, de partea micilor agricultori, Stahl mai susține și argumentează și alte idei semnificative – incapacitatea țăranilor de a participa la progres este o prejudecată; așa cum acum pot lupta pe front utilizând echipamentul modern de război, vor putea să utilizeze și tehnica agricolă modernă; cu implicarea lor dar și a intelectualilor și a Statului, obștile țărănești se pot mobiliza pentru a-și alimenta setea de progres și a progresa, după cum o demonstrează exemplul satului Dodești.

Cel de-al 3-lea articol, intitulat „Foamea de pământ și foamea de tractoare” este publicat în 30 iunie 1942. Stahl începe prin a demonstra că problema agrară înțeleasă ca o luptă și o „foame de pământ” este una de dată recentă, corespunzând unei etape economice și istorice în care se dezvoltă cultivarea cerealelor pentru comerț. Această foame de pământ, arată Stahl, aparține la origini marilor proprietari, boierilor latifundiați – implicați în comerțul cu cereale, acaparatori de terenuri agricole, lor le aparține și „rezolvarea în suprafață a problemei agricole”.¹² Stahl analizează și lămurește scurt – și clar – o întreagă dispută istorică:

„Dar „noi vrem pământ” a fost mai întâi lozinca marilor proprietari, a boierilor latifundiați. Ei au fost cei dintâi care, în toată țara, au găsit că soluția pentru a avea mai multe cereale este exclusiv aceea de a avea mai mult pământ. Rezolvarea în suprafață a problemei agricole, le aparține. Evident că și țăranii, nu puteau vedea altfel chestiunea: și ei au vrut pământ, să păstreze cât mai mult din vechiul pământ

pe care l-au avut, să intre în concurență cu boerii, pentru pământurile de vagă și incertă proprietate, să dea lupta pentru a căpăta și ei un drept la împroprietărire, ca să-și astâmpere foamea lor de pământ. Ce este mai interesant, guvernării ei înșiși au crezut că problema noastră agrară e tot o chestiune de pământ și au rezolvat-o dând țăranimii, prin împroprietăririi succesive, noi suprafețe de pământ în exploatare. La toți deci, de sus și până jos, recunoști o mentalitate de agricultori extensivi, care e firească de altfel, și mai mult decât atât, necesară agriculturii, atâta vreme cât o populație care începe a se îndesi are la îndemână vaste terenuri nedesteleneite”.¹³

Este foarte interesantă perspectiva pe care Stahl o prezintă aici. El schițează aici o parte dintr-o teză fundamentală pe care o va susține de-a lungul timpului – anume aceea că dreptul modern de proprietate asupra terenurilor agricole este un artificiu de import, impus în spațiul rural românesc de către marii proprietari, pentru a-și legitima acapararea terenurilor în cursul unui proces de disoluție a devălmășiei. Acapararea și apoi împroprietăririi le este necesară tuturor agricultorilor, mari și mici, în condițiile practicării unei agriculturi extensive, necesară pentru obținerea unor sporuri destinate comerțului precum pentru consumul unei populații tot mai numeroase. Pentru perioada contemporană lui, însă, sociologul subliniază faptul că soluția nu mai stă în agricultura extensivă, practică pe terenuri tot mai vaste – ci în transformarea acesteia în agricultură intensivă, prin utilizarea belșugului mijloacelor științifice de sporire a producției ce sunt disponibile. În acest proces, agricultorii mari, școliți la școli înalte, având resursele necesare, pot să utilizeze mai ușor aceste mijloace – de aceea ei ar trebui să aibă obligația de a fi modele pentru micii producători. Mai mult, micii producători nu trebuie să fie excluși de la beneficiile științei, ce ar trebui să fie disponibile tuturor, țăranii fiind, repetă Stahl, perfect capabili să le utilizeze. Foamea de știință și nu foamea de pământ ar trebui să îi anime pe agricultorii mari dar și pe cei mici, trezirea acesteia în micii agricultori fiind esențială pentru angajarea lor în progresul necesar. În cuvintele lui:

„Bunurile culturale trebuie să fie bunurile masselor populare, de binefacere științei trebuind să se bucure deopotrivă toată omenirea satelor și orașelor. Mai sănătos și mai durabil e poporul în care cultura nu este a unei clase de mandarina, ci a neamului întreg. Vom face astfel încât țăranimea noastră, în totalitatea ei, să înceapă a striga, a țânji, a se strădui și a munci cu sudori de sânge ca să aprindă în ea și apoi să stingă prin isbândă o foame cumplită după știință? Se va schimba lozincă lor din «noi vrem pământ» în «noi vrem tractoare»”.¹⁴

Al 4 - lea articol este intitulat „Secretul satului Dodești”, apare pe 1 iulie 1942 și este unul din cele 2 articole citate de Securitate în dosarul lui H. H. Stahl. Textul acestuia este, în primul rând, un elogiu adus metodelor utilizate de Fundația Regală pentru susținerea dezvoltării satelor, puse în practică în Dodești de

echipa condusă de Victor Ion Popa. Bazându-se pe cuceririle științei, echipele nu au urmărit să obțină rezultate prin simpla asaltare a țăranilor cu informații sau cunoștințe:

„Fundația Regală care trimisese echipa, avusese gândul bun și cuminte de a îndruma acțiunea ei pe calea serioasă a științei. În concepția ei, concepție cât se poate de serioasă și de adâncă, cultura satelor nu este o chestie de „dumping cultural” de turnare pe gât, deasila, a unui bagaj de „cunoștințe” în masa poporului, prin publicații cu nemiluita, conferințe interminabile, predici permanente, sezători, serbări și alte asemenea lucruri efeme”.¹⁵

Dezvoltarea sau *cultura satelor* e un ideal ce cuprinde dimensiuni multiple și complexe ale existenței acestora – iar echipierii își asumă rolul de a fi doar catalizatori ai acesteia, susținând mobilizarea comunităților rurale și implicarea lor în rezolvarea problemelor lor de dezvoltare: „Ci cultura satelor este o ridicare a satului el însuși, prin propriile lui puteri, pe toate laturile sale; o ridicare economică, o ridicare a stării sanitare, o ridicare a stării morale și intelectuale. Cultura muncii, cultura sănătății, cultura sufletului și a minții, acesta au fost lozincele echipelor. Iar echipa lor era doar un catalizator. Munca de ridicare urma să o facă însuși satul”.¹⁶

Echipele nu au avut întotdeauna succes, menționează Stahl, iar diferitele experiențe ale acestora au fost prilej de învățare și perfecționare – în Dodești, însă, munca îndelungată a echipei a dat roade. Obștea însăși devine aici promotoarea propriei dezvoltări, conștientă de nevoile sale și de calea către progres. Obștea însăși își construiește și consolidează Căminul Cultural ca instituție cu funcții multiple, își formează viitorii lideri și începe să stăpânească tehnicile de persuasiune și de presiune ce o vor ajuta în a obține, în relația cu autoritățile, cele ce îi sunt necesare. Iar exemplul satului Dodești, susține sociologul, poate fi contagios. Ceea ce ar mai fi necesar ar fi mobilizarea unor intelectuali care să își asume repetarea unei astfel de reușite, cunoscând acest secret:

„Căci tot secretul acestei opere de transformare a țăranimei noastre într-o țăranime care să ne facă fală și să o putem asemui cu țăranimea țărilor înaintate, este pentru noi foarte simplu: dragostea de oameni, dragostea pentru obștea neamului tău, integrarea ta perfectă în această obște, astfel ca orice slăbiciune a lui să facă să roșească de rușine obrazul tău de cărturar și orice izbândă a lui să te bucure ca o izbândă personală a ta. Tu cărturar și el sătean, o apă și un pământ, în slujba aceluiași ideal, al izbânzii neamului întreg. Și cu această dragoste vie, cu adeziunea neamului tău întreg întru cele bune, nu mai vei avea nevoie de silă, de N. K. V. D, de deportări, răsculăcări și alte blestemății; ci doar de răbdare, muncă și dragoste”.¹⁷

Secretul ar consta, așadar, în implicarea și integrarea deplină a cărturarilor în obștea satului și eforturile acesteia. Acestea nasc adeziunea comunității la misiunea transformatoare a cărturarilor, fără a mai fi nevoie de mijloacele silnice și brutale

ale sovieticilor.

În fine, ultimul dintre articole, publicat joi, 2 iulie 1942, este intitulat „Obștii țărănești și proprietate mare” și este o argumentație clară, directă, pentru înființarea de obștii agricole, ce ar fi soluția ce se preconizează pentru integrarea exploatațiilor țărănești, cu sprijinul Statului, fără de noi exproprieri și fără o schimbare a regimului proprietății, în agricultura comercială globală. Motive suplimentare pentru care înființarea acestui tip de obști este necesară ar fi facilitarea accesului la tehnologie precum și tendința de integrare a tuturor exploatațiilor într-un sistem de planificare și de reglare a cererii și ofertei, ce are deja o dimensiune internațională. Este foarte interesantă convingerea cu care Stahl, analizând tendințele momentului, prezintă accentuarea dirijismului sau intervenționismului unor organisme statale ca fiind calea inevitabilă, direcția inevitabilă de dezvoltare, inclusiv în sfera agriculturii:

„Iar vremurile actuale, de economie dirijată nu numai în sânul unei singure țări ci pe complexe de state, fac încă mai simțită nevoia de a organiza fiecare teritoriu al nației astfel ca el să se încadreze cât mai perfect în planul raționalizat al producției generale. Un țăran de azi nu mai este chemat să producă ceea ce îi trebuie lui în gospodărie, idealul lui nu mai trebuie să fie acela al izolării complete de piață – ci dimpotrivă trebuie să fie acela de a produce specializat ce este necesar națiunii și de a se integra cât mai complex în piață. Dar o raționalizare a producției nu se poate face când ai în față o pulbere de mici unități economice recalcitrante. Nevoia de a le uni într-un singur complex asupra căruia să poți face o politică de cultură sistematică, cu rotațiile și assolamentele necesare, revine acută”.¹⁸

Stahl admite, așadar, o necesitate inevitabilă a micilor exploatații de a se integra într-o economie de piață ce este dirijată nu doar la nivel național ci și internațional, supunându-se unei *raționalizări* a producției – practic o îndrumare a ei, o dirijare realizată de către autorități. Adaugă apoi:

„Nu inventăm nimic și nu propunem nimic senzațional. Cei care au cetit legea de organizare a agriculturii știu că acesta este sistemul către care tindem în acest moment. A poseda un pământ rural, înseamnă a fi preluat o datorie față de Stat. Nimeni nu e liber să semene, sau să nu semene după cum vrea. Ci toți sunt datori să nu lase nicio brazdă nesemănată. Și tot astfel, nimeni nu este liber să semene cum vrea și ce vrea. Ci un plan agricol, elaborat de organe tehnice, supravegheat de agenți agricoli, spune fiecăruia ce trebuie și cum trebuie să facă. Proprietatea agricolă devine o funcțiune socială, tinde spre socializare. Și trebuie să recunoaștem că Statul în acest moment, și desigur an după an, o va face din ce în ce mai eficace, a ajuns să fie un Stat agricultor, care dispune în chip rațional și științific de întreaga suprafață a țării. Ceea ce deci făcea pe vremuri doar agricultorul mare pe pământul lui, face astăzi Statul pe pământul tuturor”.¹⁹

Sociologul vorbește despre o schimbare a statutului și a funcției proprietății agricole – cultivarea acesteia devine o obligație iar Statul este văzut ca având dreptul să dirijeze producția agricolă, folosindu-se de mijloace validate științific. Aceasta este tendința actuală, susține el, acestea sunt lucrurile ce se preconizează. Cumva, totuși, același Stahl păstrează și ideea menținerii unei libertăți a producătorilor mici în cadrul obștilor agricole:

„Iar mașinile agricole, tractoarele care să umble pe vaste întinderi de pământ se vor introduce numai pe moșiile marilor proprietari. Tot din actuala organizare a Statului nostru putem vedea că accentul se pune pe OBȘTIE, adică pe asocierea unor loturi individuale țărănești, în complexe terenuri care pot fi arate, semănate și secerate în comun, cu unelte comune pe care le pune la îndemâna poporului, Statul. Obștile acestea, asociațiuni de liberi proprietari, care își păstrează fiecare libertatea desăvârșită și lucrează în comun doar acele munci tehnice care spre folosul tuturor se pot lucra mai bine pe suprafețe mari nu sunt de altfel, nici ele o invenție a actualei conduceri de stat”.²⁰

Obștile agricole ar fi, astfel, o alternativă la marea proprietate, făcând posibilă accesarea și utilizarea mașinilor agricole și de către micii proprietari, care își păstrează totuși statutul de proprietari și libertatea de acțiune. Un argument suplimentar în favoarea obștilor propuse de guvernarea Antonescu se referă la precedentele istorice ale acestora – putând fi actualizate prin obștile agricole reglementate de decret, obștile ca formule de organizare arhaică a satelor românești, supraviețuind în parte chiar și în contemporaneitate, sunt perfect adaptabile necesităților de viață economică actuale:

„Dar, rămase în viață până în zilele noastre, aceste arhaice organizații, pot fi date unei vieți cu totul noi. Cetele răzășești, moșnenești, composesoratele, averile grănicerești, comunitățile de avere sunt toate admirabile puncte de plecare pentru o viață economică modernă. Avem pentru asta dovada și în străinătate și la noi în țară. Câte «allmenduri» elvețiene nu s-au transformat în puternice cooperative de lăptărie? Și ce splendid exemplu nu ne-a dat Brezulescu organizând cooperativa forestieră a moșnenilor din Novaci, Gorj? Iar în satele unde nu sunt asemenea obștii gata constituite, satele au mai păstrat măcar rămășițe din vechea viață. În câte sate nu se mai păstrează încă rotația colectivă a culturilor pe mari tarlale sătești? În câte oare nu se mai obișnuiesc «tovărășiile de plug», asocierea sâtenilor laolaltă în tovarășii de treer, în tovarășii de clacă și ajutor reciproc? Toate acestea ar putea fi puse în valoare, prin readucerea lor la viață, în stil modern, în obștii de producere și vânzare, în cooperative de tot felul”.²¹

De toate supraviețuirile formelor tradiționale de coeziune a obștii se pot folosi promotorii actuali ai obștilor agricole pentru a avea succes. Concluzia lui Stahl este următoarea:

„Este drept că a fost nevoie și de vorbele de îndemn, de munca susținută, de ajutorul de tot ceasul al unei mâni de oameni de bine. Acesta este secretul satului Dodești; un sat de oameni cuminți, cum se mai găsesc atâtea altele în țara românească; o mână de oameni de ispravă, cum iarăși se mai găsesc la noi în țară; o formulă de organizare socială fericită, în obște; un ideal precis de modernizare agricolă și o muncă necurmată, de ani de zile. O întregă poveste deci, care merită să fie povestită.”²²

Mici și mari proprietari în arena anilor '30-'40

Odată încheiată explorarea textelor pe care Stahl le publică în *Timpu*, putem să ne aplecăm asupra unor elemente de context ce extind și adâncesc sensurile acestora. Voi încerca să trec în revistă, sumar, problemele agriculturii românești așezate într-un context mai larg, subliniind în mod special pe cele ale agriculturii țărănești. Încercarea mea este de a le surprinde așa cum i-ar fi fost, cel mai probabil, cunoscute sociologului. Situația din anii '40 a țărănimii și spațiului rural românesc este puternic influențată de problemele create de Marea Criză și de situația națională și internațională la nivelul anilor '30. Încă din anii '30 în spațiul public românesc se discută despre necesitatea unei noi reforme a agrare, constatându-se o puternică fragmentare a proprietăților agricole, un proces accentuat de pauperizare a țărănimii și începuturile proletarizării acesteia. Conștientizarea acestor probleme sporește mai ales în a doua jumătate a anilor '30, odată cu publicarea rezultatelor recensământului din 1930, ale cercetărilor monografice dar și ale unei anchete pe care o realizează, în 1935, Uniunea Camerelor Agricole din România. La conștientizarea și acutizarea problemei țărănești contribuie însă mai mulți factori. În primul rând, este un fapt cunoscut atât publicului larg cât și autorităților de stat acela că soarta economică – și, într-o bună măsură și socială – a României din această perioadă depinde de exporturile de materii prime. Între aceste exporturi, produsele agricole ocupă în continuare un rol foarte important, exporturile de cereale și produse cerealiere fiind depășite, începând cu prima jumătate a anilor '30, doar de cele de petrol, care devine în această perioadă cel mai important produs de export al României.

Statutul exporturilor în această perioadă este strâns legat de disponibilitățile economice ale țării dar și de prioritizarea de către statul român a dezvoltării industriale și susținerea puternică a acesteia. Statul intervine și susține prin măsuri multiple dezvoltarea industrială. Pe de o parte, printre altele, impune tarife vamale tot mai ridicate pentru importul de produse industriale precum și contingentarea anumitor categorii de produse, pentru a limita pătrunderea acestora pe piața din România; pe de altă parte, sunt permise și încurajate în special importurile de produse industriale ce pot asigura înființarea sau capitalizarea unor ramuri industriale. În acest sens, în 1936 este promulgată o lege pentru încurajarea industriei care acordă un monopol, pentru o perioadă de 16-36 de luni, asupra importurilor de mașini industriale pentru întreprinderile nou înființate ce pun bazele unor ramuri

industriale noi. Această măsură are un rezultat pozitiv, anume dezvoltarea a 13 ramuri industriale noi în România²³. Ea facilitează însă dezvoltarea monopolurilor în aceste ramuri, adăugându-se unei tendințe deja existente către constituirea acestora. Acestea țin de un alt fenomen caracteristic anilor '30-'40, anume cartelarea. Asocierea întreprinderilor sub forma cartelurilor elimină competiția dintre acestea, accentuând tendința de constituire a monopolurilor, și contribuie semnificativ la sporirea prețurilor industriale în acele ramuri în care ea se produce. Statul mai contribuie, de asemenea, la dezvoltarea industriei printr-un volum semnificativ de comenzi. După cum subliniază mai mulți autori ai unor lucrări dedicate problemelor economice ale epocii²⁴, aceste comenzi de stat, realizate, în special în anii '30, pentru susținerea funcționării unor companii publice cum ar fi cea a căilor ferate dar și, mai ales, pentru înarmarea țării, sunt investiții masive, care au un rol important în dezvoltarea industriei românești. Cheltuielile de înarmare ale României ajung a reprezenta, spre finele anilor '30, o mare proporție din bugetul statului – iar România cunoaște, grație acestor măsuri, un adevărat boom industrial spre finele anilor '30. După cum susține Mircea Vulcănescu²⁵, ritmul în care se produce industrializarea acesteia este depășit în lume doar de către Japonia și îl întrece chiar și pe cel al URSS-ului, industria depășind, în acest moment, agricultura ca proporție în veniturile naționale generate. Costurile acestei industrializări sunt însă foarte ridicate pentru statul român. Astfel că o parte mare din veniturile publice și din împrumuturile externe contractate de către stat sunt utilizate pentru sprijinirea dezvoltării industriale. În consecință, exporturile de produse agricole precum și cele de material lemnos și de produse petroliere sunt folosite pentru a finanța, prin mecanisme diverse, dezvoltarea industrială a țării și rămân surse foarte importante de venituri pentru organizația de stat a perioadei.

Aceste venituri sunt totuși tot mai mici după 1929 – prețurile produselor agricole se prăbușesc după această dată, atât din cauza Marii Crize cât și din cauza pătrunderii pe piața mondială a cerealelor foarte ieftine, provenite din afara spațiului european, inclusiv din U.R.S.S. În plus, în anii de redresare ce urmează crizei, statele occidentale care erau anterior țări de destinație pentru exporturile românești duc o politică de reagrarizare și de protecționism agricol, făcând și mai dificilă plasarea cerealelor românești. Statul forțează totuși exportul de produse agricole, în ciuda prețurilor foarte mici, încercând să le compenseze pe acestea prin volumul exporturilor. Drept stimulent, introduce, încă din timpul Marii Crize, prime pentru export, acestea funcționând, într-o măsură, pentru stat și unii mari agricultori. Statul român urmărește astfel să își echilibreze balanța comercială și balanța de plăți, fiind împovărat de datorii externe, dar și să compenseze pentru lipsa posibilității de a contracta noi credite, în condiții avantajoase. Politica de export a statului român se lovește însă de dificultăți pe care Mircea Vulcănescu, parafrazat de Ionuț Butoi, le explică astfel:

„Dificultățile create de capacitatea de plată a datoriei

externe nu au fost, consideră Vulcănescu, atât efectele unei politici interne inflaționiste, cât efectul unei conjuncturi internaționale: anume, încercările guvernului român de a achita datoriile externe prin orientarea exporturilor către țările creditoare occidentale (pentru a echilibra balanța comercială și a obține devizele necesare) s-au lovit de politicile protecționiste ale acestora. Astfel, România se afla într-o situație imposibilă: pe de o parte, presată să plătească datoria externă, pe de alta, în imposibilitate de a obține noi credite, din cauza condițiilor de împrumut „inacceptabile”, din cauza imposibilității de a obține devize prin echilibrarea balanței comerciale cu țările creditoare și din cauza faptului că acolo unde exporturile aveau piață de desfacere, devizele obținute nu puteau fi transferate în contul datoriilor [...]”²⁶

Mircea Vulcănescu vorbește, în textele sale economice din această perioadă²⁷, despre o tendință către autarhie în economia europeană a anilor '30 - drept răspuns la această tendință, statul român accentuează, prin măsurile discutate anterior, propria sa dezvoltare industrială și propriile sale tendințe către autarhie. Politica aceasta economică nu dă totuși, în timp util, roadele așteptate.

Veniturile statului din agricultură se prăbușesc împreună cu cele ale agricultorilor de toate categoriile, în special cele ale micilor agricultori. Prețurile scăzute ale produselor agricole, povara fiscală prea mare precum și gradul mare de îndatorare a țărănimii către bănci și cămătari, accentuat după liberalizarea circulației terenurilor din 1930 și în contextul unei creșteri foarte semnificative a dobânzilor bancare, aduc țărănimea, în special, în pragul ruinei. Conversiunea datoriilor agricole schimbă destul de puțin situația în acest context.

Scăderea puternică a prețurilor agricole pe piața națională și internațională, politicile protecționiste și dificultățile exportului produselor agricole românești, alături de creșterea prețurilor produselor industriale locale sau de import, fac foarte dificilă o capitalizare a exploatațiilor agricole românești, fie ele de mici sau de mari dimensiuni. Pentru țărănime, situația este în mod special gravă. La pauperizarea acesteia contribuie factorii de mai sus, alături de dificultățile rezultate din realizarea reformei agrare și distribuția proprietății, accentuate de efectele divizării loturilor prin succesiune (la rândul lor conectate unui spor demografic puternic pozitiv). Toate acestea conduc la apariția unui excedent semnificativ de populație agricolă către sfârșitul anilor '30, excedent care, anticipează intelectualii vremii, urma să se transforme, în afara unei alte soluții pentru problemele agriculturii mici, într-un viitor proletariat agricol sau industrial. Marea agricultură comercială sau industria emergentă ar fi trebuit să absoarbă acest excedent de brațe de lucru. În fapt însă, chiar dacă o parte din populația pauperizată a satelor ia calea muncii salariate, o bună parte din țărănimea ce nu își putea asigura cele necesare traiului din munca pe loturile proprii ajunge, chiar și în cursul anilor '40, să lucreze pentru marii proprietari, respectiv marile exploatații agricole, lucrând în regim neoibag. Supraviețuirile neoibagiei în acest târziu al secolului al XX-lea sunt legate, în mod special, de problemele

și eșecurile marii agriculturi comerciale. Câteva dintre caracteristicile și resorturile acestui fenomen le vom analiza puțin mai departe, în cele ce urmează - pentru a le înțelege și mai bine, însă, trebuie să ne oprim întâi asupra unei alte dimensiuni importante a problemei analizate.

Este vorba despre acordurile economice pe care România le încheie cu Germania începând cu 1935, acorduri ce contribuie în măsură foarte mare, la rândul lor, la conturarea situației micilor dar și a marilor agricultori în această perioadă. După ce Germania decide, în 1934, să își reorienteze politica economică spre Sud-Estul Europei, România reușește grație unor eforturi diplomatice să încheie o serie de acorduri economice cu aceasta, ce promiteau să rezolve mai multe probleme capitale ale economiei țării, schițate anterior. Ofereau, în primul rând, o piață de desfacere pentru principalele produse de export ale țării, între care și surplusul de produse agricole, și apoi o înlesnire a importurilor de capital ce ar fi facilitat dezvoltarea atât a industriei cât și a agriculturii. Politicile economice ale țării se reorientează - iar comentatorii acestora încep să vorbească, de la sfârșitul anilor '30, de o specializare a țărilor (unele fiind, ca România, producătoare de materii prime, altele, ca Germania, producătoare de bunuri industriale), într-o economie nouă, bazată pe planificări și interdependențe transfrontaliere. Primul acord este încheiat în martie 1935, fiind apoi urmat altele - semnate în martie 1939 și mai 1940, cel din urmă fiind urmat și de un protocol adițional, încheiat în decembrie 1940. Primul acord reprezintă un cadru ce reglementează schimbul de mărfuri și plăți între cele două state, următoarele extinzând și intensificând relațiile economice deja stabilite. Următorul acord, din 1939, avantajează în special Germania însă oferă și României șansa să își dezvolte și îmbunătățească, prin intermediul creșterii participăției capitalului german, ramuri industriale importante (industria petrolului, a armamentului, și cea extractivă), exploatațiile din domeniul silviculturii dar și construcția de șosele și căi navigabile. Mai mult, era facilitată înzestrarea armatei române cu armament german și se urmărea consolidarea legăturilor dintre cele două țări în vederea adaptării producției agricole românești la cerințele pieței germane. Acest acord-cadru urma să fie detaliat în contracte separate, pe domenii - în acest sens, până a izbucnirea războiului sunt semnate 2 astfel de contracte, unul în data de 15 mai 1939, reglementând colaborarea româno-germană în domeniul silviculturii și agriculturii, și altul în 20 iulie 1939, privind dezvoltarea agriculturii în toate ramurile sale. După începerea războiului, necesarul de petrol al Germaniei crește simțitor - României îi este propus, în acest context, modificarea termenilor acordului economic în vigoare, astfel încât petrolul românesc să ajungă în Germania în condiții mai avantajoase. În schimb, germanii oferă României armament german, foarte necesar în noul context. Acordul încheiat în aceste condiții este modificat mai apoi printr-un protocol semnat după instalarea mareșalului Antonescu, în baza căruia România urma să primească, în schimbul unor exporturi masive de produse agricole și petrol, utilaje și unelte agricole produse în Germania.

România ajunge astfel, la finalul anilor '30 și începutul anilor

'40, nu doar să își asigure o piață de desfacere pentru produsele sale ci și să aibă angajamente grele în zona exportului de produse agricole. Problema stringentă a lipsei unei piețe de desfacere și a prețurilor nesatisfăcătoare pentru produsele agricole promite să se rezolve astfel – însă situația internă a țării se schimbă în condițiile războiului și noi provocări apar în economia acesteia. Țărănimea este puternic afectată de problemele anilor '30 iar în preajma și în cursul războiului o mare parte din populația agricolă a țării este mobilizată, în vreme ce numeroase animale și utilaje ale acesteia sunt rechiziționate de stat pentru eforturile de război. În aceste condiții, exploatațile țărănești produc mult prea puțin pentru piața națională sau internațională. Situația nu este cu mult mai bună pentru marile exploatați comerciale – foarte multe dintre acestea sunt slab tehnologizate și puțin productive, afectate de condițiile economice neprielnice ale anilor trecuți dar și de lipsa de aptitudini necesare pentru realizarea unei agriculturi productive în rândurile proprietarilor sau ale celor ce le administrează. Mai mult, acestea se bazează în genere pe forța de muncă țărănească (și nu de puține ori pe animalele, uneltele și utilajele țărănești) pentru realizarea lucrărilor agricole – intrând, astfel, odată cu lipsa sau înapoierea inventarului și a brațelor de muncă într-o criză ce amenință puternic nu doar situația economică a țării ci și soarta acesteia în război. De producția agricolă depind, în anii războiului, hrana populației civile, hrana armatei, ce trebuie să fie asigurată de către stat, importurile de capital necesare dezvoltării dar și importurile de armament foarte necesare armatei, pentru dotarea căreia dezvoltarea industriei românești a armamentului în anii '30 nu fusese suficientă.

Persistența neoiohăgiei, despre care am vorbit puțin mai sus, este, astfel, un tip de soluție pentru problemele agricultorilor din ambele extreme ale unui spectru al dimensiunilor exploataților – pe de o parte, vechile practici persistă pentru că o țărănime pauperizată, lipsită de teren agricol sau având teren insuficient, este dispusă să lucreze pe terenurile marilor proprietari; pe de altă parte, acești mari proprietari au nevoie de brațe de muncă ieftine pentru exploatațile lor lipsite de capitaluri. În locul muncii salariate aceștia preferă munca realizată în baza vechilor cutume ale vremurilor iohăgiei, ce iau de obicei forma dijmii la tarla. Aceasta este o formă de arendare de către țărani a terenurilor ce implică nu doar plata către proprietar a unei părți din producție (o parte substanțială de altfel) ci și angajamentul de a realiza anumite operațiuni agricole sau un număr de zile de muncă gratuită pe terenurile aflate în exploatarea acestuia și de a îi oferi daruri, cu ocazii speciale. Dacă pentru țărani acest tip de învoială, realizată aproape întotdeauna strict verbal, este convenabil în măsura în care le permite totuși să cultive cel puțin o parte din cele necesare traiului lor, pentru proprietarii marilor exploatați ele sunt o formă de a își asigura munca țăranilor într-o manieră care implică responsabilități și costuri minime din partea lor. Lipsa unei forme scrise a acestor învoieli dar și o serie de omisiuni legale sau reglementări mult prea permissive ale muncii în agricultură fac posibilă perpetuarea acestor practici fără niciun fel de sancțiune a abuzurilor sau

de protecție legală a țăranilor. Mai mult chiar, statul introduce începând cu septembrie 1939 un regim al muncii agricole obligatorii. Acesta urmărește să faciliteze organizarea și realizarea muncilor agricole la nivelul țării, inclusiv în cadrul exploataților celor care fuseseră mobilizați și concentrați în armată și, în mod special, în cadrul exploataților mai mari de 50 de ha cultivate intensiv, care beneficiază de scutiri de rechiziții și de mobilizări de persoane pe loc. Țăranii pot fi rechiziționați pentru muncă în baza acestui decret, autorități ale statului fiind organizate și primind atribuții pentru a asigura punerea în aplicare a acestei măsuri – comisii de mobilizare agricolă, comitete agricole comunale și agenți comunali. În baza articolului 12 al acestui decret, agenții comunali pot să acționeze fără niciun fel de restricție pentru îndeplinirea atribuțiilor lor în ceea ce privește rechiziționările pentru muncă. Aplicarea acestui decret se face anevoios și determină o sporire a numărului de învoieli agricole încheiate, pe care țăranii ajung să le prefere – după cum explică istoricul Dumitru Șandru:

„Țăranul, obligat prin decretul-lege pentru mobilizarea agricolă să presteze munci și în afara gospodăriei lui, a preferat să se angajeze din vreme la marele proprietar prin învoiala agricolă su cu ziua și să accepte condițiile de muncă și de viață oferite de moșier decât să rămână la liberul arbitru al jandarmului comunal”.²⁸

Amplarea precisă a răspândirii acestor practici neoiohage rămâne mai mult necunoscută cercetătorilor contemporani – prezența lor însă era cunoscută cercetătorilor din Școala lui Dimitrie Gusti, între care și lui H. H. Stahl. Stahl cunoaște fenomenul, în primul rând, din experiența sa directă de cercetare. În interviurile cu Zoltan Rostas, pornind de la o discuție despre cazarea monografiștilor, Stahl menționează ospitalitatea tradițională a țăranilor și a boierilor și avantajele contactului cu ei și cazării în locuințele acestora:

„Afară de asta, erau anumite probleme, anumite aspecte pe care le puteam afla prin ei. Dacă am găsit încă în '42-'43 «dijma la tarla», care era o foarte dură învoială între țăran și boier, care se interzisese legal încă din 1910, dar încă mai funcționam în '42. Mă aveam foarte bine cu boierul local, dar nu de la el am aflat treaba aceasta, ci de la țărani”.²⁹

Puțin mai departe, Stahl menționează că nu doar boierii practicau acest tip de învoieli – ci și chiaburii, țăranii mai înstăriți, ce aveau exploatați ce depășeau puterea de muncă a gospodăriilor lor. Același fenomen – al muncii în „dijmă la tarla” pe exploatațile mari – îl întâlniseră, anterior, și echipierii-cercetători coordonați de Anton Golopenția și Dumitru C. Georgescu în 1938, precum și cercetătorii plasei Dâmbovicului în 1939, coordonați de același A. Golopenția, de data aceasta împreună cu Mihai Pop. Rezultatele cercetării Dâmbovicului sunt publicate în *Sociologie românească*, în numerele 7-12 din 1942 dar și, puțin mai târziu în cursul aceluiași an, într-un mic volum legat separat. Rezultatele

cercetării celor 60 de sate de către echipieri apar într-o serie de 5 volume, cel în care întâlnim analize ale neoibăgiei fiind volumul IV, subintitulat „Contribuții la tipologia satelor românești: sate agricole, sate pastorale” și publicat în 1943³⁰. În lipsa unor date statistice ce să furnizeze un tablou complet al țării, sociologii recurg la analize tipologice în anumite zone, pentru fenomene considerate reprezentative la scară mai largă. Dâmbovicul este cercetat pentru a explora „aspectele mai izbitoare ale vieții din aceasta plasă, pe care o socotim reprezentativă pentru o serie de trăsături ale României de Sud”³¹, în vreme ce în studiile dedicate celor 60 de sate găsim unele pentru sate în care pot fi întâlnite fenomene considerate reprezentative pentru întreaga zonă a Bărăganului sau Podișul Bârladului³². Este vorba astfel despre sate tipice pentru agricultura cerealiară a României, respectiv de zone în care se produce pentru exportul de cereale, atât de important în anii '40. Este foarte puțin probabil ca H. H. Stahl să nu fi cunoscut și rezultatele acestor cercetări. Cele 60 de sate sunt cercetate de către echipierii Fundației Regale, în coordonarea activității acestora H. H. Stahl având un rol important, alături de Octavian Neamțu și Anton Golopenția; tot alături de aceștia Stahl coordonează și revista *Sociologie Românească*, în care apar inițial rezultatele cercetării Dâmbovicului – din aceste contexte este foarte probabil ca el să fi cunoscut, înainte de publicarea lor, aceste fapte. În fine, fenomenul este considerat suficient de important și de relevant de Stahl încât să îl menționeze în alte două lucrări ale sale din anii '40 – este vorba despre „Sociologia satului devălmaș românesc - vol. I: Organizarea economică și juridică a trupurilor de moșie”³³ și de introducerea în sociologie pe care o semnează alături de Șerban Voinea³⁴.

Soluțiile pentru criza agriculturii din anii '40 sunt, astfel, multiple. Despre o nouă împroprietărire se vorbește încă din anii '30, această măsură fiind relansată de PNT și preluată apoi de mișcarea legionară – spectrul acesteia dăinuie și la începutul anilor '40 în spațiul public, inclusiv cel guvernamental, însă aceasta rămâne o perspectivă fără un termen real de îndeplinire. Pe de altă parte, deși în contextul războiului nu mai există un excedent de forță de muncă, este încurajată prin măsuri legale angajarea, respectiv proletarizarea lucrătorilor din agricultură, acolo și atunci când acest fapt este posibil, pe puținele moșii ce pot fi numite cu adevărat capitaliste; se încearcă o mai bună reglementare a învoielilor agricole, fără a impune altă sancțiune afară de anulare pentru cei ce încheie în continuare învoieli în formă nescrisă și după cutumele vechi, persistența acestor raporturi de muncă fiind avantajoasă și pentru stat, în măsura în care asigură realizarea producției agricole necesare; mai mult, este impusă munca obligatorie pentru țărănime și este folosită forța coercitivă a statului pentru a asigura realizarea acesteia. Statul tinde să intervină, de altfel, tot mai mult, în agricultură, în controlul producției și a distribuției – făcând însămânțarea terenurilor obligatorie, rechiziționând nu doar animale de muncă și utilaje ci și produse agricole, raționalizând consumul prin introducerea cartelelor pentru alimente de bază, distribuind semințe, realizând inspecții, susținând campanii de comunicare pe

teme importante în presă, ș.a. Se prefigurează o aplicare reală a principiilor „*Legii privitoare la organizarea și încurajarea agriculturii*” din 1937, lege care contura o accentuare a intervenționismului de stat în agricultură cu scopul de a asigura, prin intervenția organizațiilor și specialiștilor statului, îmbunătățirea practicilor agricole, a soiurilor cultivate, planificarea culturilor, sporirea producției, etc.

Importul de utilaje agricole din Germania este, de asemenea, o parte foarte semnificativă a acestei strategii ce viza ieșirea din criză și dezvoltarea agriculturii românești. Mașinizarea agriculturii ar fi rezolvat o bună parte din criza forței de muncă din agricultură, eficientizând procesele de producție, intensificându-le și contribuind la sporirea rezultatelor acestora. Dacă inițial ele sunt accesibile doar marilor proprietari, ulterior începe să fie susținut și accesul țăranilor la ele. O mult mai bună dotare tehnică a exploatațiilor țărănești ar fi putut rezolva și în cazul acestora un număr considerabil de probleme. În acest context, mijlocul propus de autoritățile statului pentru accesarea utilajelor agricole și de către țărani, prefigurat de Ion Antonescu încă din 1941, este organizarea țăranilor în obști în vederea achiziționării lor. Așa cum am arătat și în studiul anterior dedicat problematicii lor, obștile agricole propuse de guvernarea Antonescu sunt o continuare a mișcării cooperatiste din România, caracterul lor aparte fiind dat de relația pe care urmau să o aibă cu statul român, ce le oferă facilități pentru dotarea cu echipament agricol dar își rezervă și dreptul de a interveni, prin specialiștii săi, în organizarea și derularea muncilor agricole în cuprinsul acestora.

Fără a revoluționa până în acel moment agricultura țărănească, mișcarea cooperatistă se bucurase și până atunci de o largă susținere politică și de o creștere susținută a numărului unităților de acest tip. Permițând depășirea prin solidaritate a posibilităților individuale de soluționare a unor nevoi de finanțare, aprovizionare, producție, vânzare și consum, înființarea unităților cooperatiste de toate tipurile este încurajată ca o alternativă la transformarea în sens capitalist a agriculturii și proletarizarea țărânimii, dar și la un nou și complex proces de redistribuire a proprietăților. Obștile ca unități cooperatiste aveau în Vechiul Regat o istorie mai îndelungată, începând chiar de la sfârșitul secolului al XIX-lea, punctată cu momente de expansiune și succes economic. Țăranii dau astfel formelor lor tradiționale de organizare comunitară o formă legală, cu scopul de a arenda terenuri, de a le cumpăra sau pentru a fi împroprietărite, în baza unei prime variante a reformei agrare de după Primul Război Mondial.

În momentul în care este adoptat decretul lege din 1942, înființarea obștilor agricole într-o nouă formă promite să facă din acestea o alternativă la marile exploatații comerciale, obiectivul final fiind acela de a pune, prin intervenția statului și cu ajutorul tehnologiilor pe care acestea le accesează, bazele unor exploatații mult mai eficiente economic, integrate pe piață, producând suficient pentru nevoile lor dar și pentru cele ale statului. Ministerul Agriculturii și Domeniilor, condus în iunie 1942 de Aurelian Pană, are un rol important în elaborarea acestui decret lege. Fără a ști foarte multe despre dedesubturile

elaborării decretului-lege, este foarte interesant să ne oprim puțin asupra ministrului responsabil pentru acesta, Aurelian Pană. O primă informație o aflăm chiar din spusele lui H. H. Stahl – vorbind cu Zoltan Rostas despre țărani chiaburi, acesta adaugă între exemple și pe cel al ministrului Pană:

„Alții, de pildă, ca Pană, care și-a făcut avere în moșii și care și-a trimes copiii să învețe agricultură în străinătate, în America. Și care a fost ministrul agriculturii, până la urmă. Era țaran chiabur.”³⁵

Din informațiile pe care le-am putut accesa, familia acestuia pare să fi fost, la origini, una de mocani din zona Brașovului, stabilită în Bărăgan³⁶ – o familie destul de înstărită deja la începutul secolului al XX-lea, dat fiind că viitorul ministru, născut în 1880, este trimis pentru studiile sale universitare la Sorbona, unde obține 3 licențe, în botanică, zoologie și geologie. Întors în țară, se căsătorește și se stabilește la Frățilești, în Ialomița, unde își lucrează și extinde moșia, cu performanțe remarcabile. De-a lungul carierei sale ocupă de asemenea mai multe funcții și demnități publice – este membru al Societății de Științe din București (1905), președinte al Institutului Național de Export (1935), delegat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor pe lângă Direcția Porturilor în vederea construcțiilor de silozuri (1938), membru în Consiliul Permanent al Agriculturii (1939), membru al Institutului de Științe Sociale al României, secțiile agrară și a cooperăției (1939), președinte al Academiei de Agricultură și președinte al Sindicatului Agricol Ialomița³⁷. Subliniem aici calitatea de membru al I.S.S.R., în secțiile agrară și a cooperăției. În fine, înainte de perioada ministeriatului, Aurelian Pană ocupă și funcția de subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii, în intervalul ianuarie 1941 – martie 1942. Din funcția de ministru își dă demisia în vara anului 1943. Câtă vreme deține aceasta funcție, militează, printre altele, pentru trecerea la o agricultură intensivă, sporirea producției prin utilizarea tehnicii moderne și a mijloacelor științei recente, o dezvoltare industrială care să protejeze și interesele agricultorilor și stabilirea de prețuri remuneratorii pentru produsele agricole, ce să țină cont de costurile de producție a acestora³⁸.

Iubirea de știință și de inovații caracterizează, de altfel, toată activitatea sa în agricultură. În practicarea acesteia, se face remarcant în special prin faptul că importă din S.U.A. utilaje agricole, cu care își dotează exploatarea, în cadrul căreia cultivă inclusiv soiuri noi, experimentale, de plante, obținând în genere rezultate din cele mai bune. La începutul anilor '40, în timpul ministeriatului său (ce durează din martie 1942 până în iulie 1943), moșia lui Aurelian Pană se remarcă mai ales printr-o exemplară și excepțională organizare și dotare tehnică. Aceasta este mărturia inginerului A. D. Carabella, care relatează într-o serie de articole legate, în 1943, într-un volum³⁹, ceea ce a întâlnit străbătând câteva moșii din țară. Ca parte a unei politici de răspândire a unor modele de bune practici, Uniunea Sindicatelor Agricole organizează în vara anului 1942 o serie de vizite la unele mari exploatați comerciale din țară, considerate exploatați model, pentru toți

agricultorii care doresc să participe – inclusiv acest agronom. Pe 5 iulie 1942 este vizitată și moșia lui Aurelian Pană, Carabella descriind și apreciind astfel lucrurile:

„A treia excursiune trebuia să aibă ca obiectiv o exploatare agricolă de câmp, adică o moșie care să aibă de scop o producție cât mai mare de produse agricole de câmp, printr-o ridicare continuă a producției la hectar, datorită bunelor metode de cultură și folosirii unui inventar care să micșoreze cât mai mult costul de producere. În acest scop a fost aleasă moșia Frățilești, a d-lui Aurelian Pană, care este una din cele mai bine organizate și înzestrate – dacă nu cea mai bine înzestrată din țară”⁴⁰

Cunoscând doar aceste câteva detalii despre ministrul Pană, putem să presupunem rolul important pe care acesta probabil că l-a avut în conturarea și implementarea politicii de susținere a înființării de obști agricole și de facilitare, prin aceasta, a dotării exploataților țărănești cu tehnică agricolă modernă. Ridicat din rândurile țărănimii, acest moșier cu educație agricolă înaltă crede în beneficiile științei și tehnicii și performează în agricultură chiar și în condițiile vitrege ale anilor '30, reușind să își procure utilajele necesare înainte de încheierea acordurilor cu Germania și de facilitarea achiziției acestora. Calitatea sa de membru al secției cooperatiste a Institutului de Științe Sociale al României ne poate face să bănuim în el și un susținător al mișcării cooperatiste. În lumina acestor considerații, Aurelian Pană apare ca omul potrivit în conjunctura potrivită, luând decizii ce sunt în avantajul marilor și micilor agricultori deopotrivă, susținând atât transformarea în sens capitalist a marilor exploatați cât și sporirea productivității și integrarea pe piață a exploataților țărănești, prin cooperatie, tehnologizare și intervenția specialiștilor. Iar succesul acestor transformări ar fi fost, categoric, și în avantajul statului român, cu obligațiile și planurile sale de dezvoltare.

Politicile agricole ale Guvernului Antonescu se bucură, prin urmare, de o desfășurare largă de forțe propagandistice, cu susținerea aparatului de stat, reunind în același timp și susținerea onestă a partizanilor diferitelor categorii de proprietari de terenuri agricole. În publicistica anului 1942 pot fi întâlnite, astfel, texte ce pot fi împărțite în câteva categorii, ce se suprapun uneori. Unele dintre acestea susțin direct politicile agricole și realizările Guvernului și ale ministrului Pană, redând inclusiv cuvântări ale acestuia sau ale altor reprezentanți ai Guvernului, în special Ion și Mihai Antonescu. Sunt apoi texte ce susțin și elogiază rolul marilor proprietari (între care se numără și A. Pană) pentru economia țării și ca modele de urmat pentru micii proprietari. Altele, în fine, subliniază rolul și importanța micilor proprietari pentru țară, inclusiv în eforturile de război, potențialul lor foarte mare de dezvoltare, mai ales sub formula obștilor agricole – precum și meritele îndoielnice ale marii proprietăți, în rândurile căreia pot fi găsite doar rare modele de bune și moderne practici. În această ultimă categorie am putea încadra și textele publicate de H. H. Stahl în „*Țîmpul*”.

În fine, ca studiu foarte sumar de caz, putem exemplifica curentele de gândire ale epocii cu trimiteri la 2 texte. Revenim astfel, într-un prim rând, la relatarea vizitei la moșia lui Aurelian Pană, realizată de către inginerul agronom A. D. Carabella. Textul integral al acestei relatări apare, inițial, în cursul anului 1942, integral sau fragmentat, în 2 publicații de specialitate⁴¹. Vorbind despre drumul pe care grupul de vizitatori îl face până la moșia ministrului, Carabella remarcă următoarele în legătură cu exploatarea țărănească pe care le vede:

„Primul fapt care atrage atenția, sunt culturile slabe de porumburi țărănești. Mulți au semănat o sămânță defectă (din cauza iernei excepțional de geroasă); alții au semănat prea devreme și, în pământul rece și ud, sămânța s-a clocit; iar unele lanuri au fost atacate de viermele cenușiu (Tanimecus). Dar aceasta este situația aproape în toată țara, cu porumburile țărănești”.⁴²

Dacă despre culturile țărănești agronomul nu găsește niciun cuvânt de apreciere – în relatarea lui întrevăzându-se cel mult compasiune față de recoltele slabe ale acestora – despre moșia ministrului și produsele sale Carabella vorbește doar în cei mai elogioși termeni. Spre exemplu, prima impresie privitoare la holdele de pe exploatarea ministrului este următoarea: „Dar trebuie să vezi această întindere nesfârșită de grâu, ca să-ți dai seama de aspectul de frumusețe și bogăție pe care îl înfățișează și să prinzi din el nădejdea zilei de mâine”.⁴³

Ceva mai departe întâlnim o și mai clară și directă poziționare a acestuia. În cursul mesei de prânz ce se servește vizitatorilor la conac, unul dintre aceștia, un fost lider liberal și fost ministru de interne, închină în cinstea gazdelor și ține un mic discurs pe teme politică economică și socială. Carabella face în acest context următoarele afirmații:

„Între altele, d-sa accentuat asupra rolului marelui proprietar, nu numai din punctul de vedere al intereselor statului – ea fiind mijlocul de aprovizionare a orașelor, a armamentelor și a exportului – ci și din punctul de vedere al intereselor micilor agricultori, al țăranilor, cari găsesc la marele agricultor – acum, ca și în trecut – nu numai sfatul cel bun și ajutor, dar și sămânța bună, reproducători de soi, mașini pe cari țăranul nu le are sau nu le poate avea și aia mai departe, împreună cu exemplu de bună cultivare a pământului. Nu știu dacă aceste păreri le-a avut d. C. Dumitriu și acum 20-25 de ani, sau le are numai de la 1937 încolo. Fapt este că desființarea partidelor politice a repus logica și rațiunea în multe capete, pe cari politica le văduvise de aceste mari însușiri, ce trebuie să le aibă mai ales ‘omul de stat’”.⁴⁴

Dacă pentru a ilustra gândirea susținătorilor agriculturii comerciale mari putem apela la acest text, pentru a ilustra curentul opus, în care îl putem încadra și pe sociologul Stahl, putem folosi extrase dintr-un text al inginerului agronom Constantin Filipescu, publicat în numărul 11 (corespunzând lunii noiembrie) din 1942 al unei reviste cu apariție lunară, al cărei director este, intitulată „Pagini Agrare și Sociale”⁴⁵. Revista

reunește texte ale unor colaboratori prestigioși, specialiști agricoli importanți. În rândurile ei pot fi găsite opinii și studii diverse – în cursul anului 1942 vom găsi în ea, printre altele, foarte multe texte de susținere a înființării obștilor, texte ale unor colaboratori precum A. D. Carabella dar și referiri la Aurelian Pană și ideile sale privind căile de dezvoltare a agriculturii, inclusiv un discurs integral al său, ținut cu prilejul unei expoziții agricole⁴⁶. Dedicat lui Constantin Garoflid, ce murise de curând, textul lui Filipescu avut aici în vedere este intitulat „Constantin Garoflid și contemporaneitatea sa agrară” și este o încercare de evaluare a activității lui în sfera politicilor agrare și agricole ale României. Filipescu este mai curând critic în analiza lui, punctând, printre altele, ceea ce el consideră a fi un soi de sabotare de către acesta – voluntară sau involuntară, nu se mai poate ști după dispariția lui Garoflid – a obștilor de împrumut și a obștilor țărănești în genere, a căror largă răspândire ar fi fost, în opinia autorului, mult mai bună (și timpurie) pentru dezvoltarea ulterioară a agriculturii țărănești. Un alt punct important al analizei sale critice este legat de susținerea de către Garoflid cu precădere a intereselor marilor proprietari, din rândurile cărora făcea el însuși parte. Criticând felul în care s-au făcut împrumuturile, sub influența lui C. Garoflid, în defavoarea țăranilor, Filipescu afirmă următoarele:

„El era convins că marele proprietar este un sol trimis de Dumnezeu pe pământ, pentru a fereci pe săteni, cărora trebuie să le fie și părinte și dascăl, și tutore și arbitru și judecător. Ca și când toți marii proprietari, dela 100 de ha în sus, s-ar fi adăpat dela izvorul omeniei, dreptății, capacității, învățăturii, hărniciei și dragostei față de oamenii cu care aveau de-a face, zi de zi. Cu toate că știa, cu certitudine, că cea mai mare parte dintre marii proprietari, nu reprezintă nicio valoare sub acest raport, – lucru despre care a făcut caz în vorbă și scris, adeseori, când revolta îi depășea toleranța – ba dimpotrivă, că mulți sunt dușmani declarați ai țăranimei, pe care o exploatează ca și înainte de 1907, totuși, nu scăpa nici un prilej de a-i așeza pe treapta propovăduitorilor către o agricultură mai înaintată. Această perseverență de o viață întreagă, îl așează pe Garoflid în ipostaza luptătorului pentru o cauză înaltă, pe când în realitate toată lumea se pătrundea de o realitate potrivnică. De aici venea antiteza, că pe când o minoritate onorabilă de mari agricultori puteau servi oricui și oricând, – chiar și specialiștilor în agricultură, – drept pildă de modul cum se gospodărește o moșie, ceilalți erau și sunt, din nenorocire și astăzi, adevărați naufragiați ai pământului, stricând ogoarele și nelăsând nici pe alții să le fructifice cum trebuie”.⁴⁷

Putem încheia astfel, cu acest lung citat, expunerea contextului nostru, întregind-o cu această descriere a situației marilor proprietari. Aceasta corespunde în bună măsură cu tabloul zugrăvit și de către cercetătorii Școlii lui Gusti, între care și H. H. Stahl, dar și de o bună parte din alți cercetători și cunosători ai epocii. Putem purcede mai departe acum, spre a pune în lumină câteva sensuri îmbogățite ale articolelor lui H. H. Stahl.

În loc de concluzii

Această foarte lungă expunere poate fi încheiată cu câteva rânduri în care voi încerca să pun în evidență câteva din sensurile noi sau mai adânci pe care le dobândesc articolele lui Stahl în contextul arenei socio-economice în care sunt publicate. După cum am văzut, ele sunt scrise într-o perioadă de criză a agriculturii – dar și de intensă propagandă și dezbateri în ceea ce privește tipul de agricultură și de agricultori meritorii ce ar trebui să primească facilități și susținere. Societatea românească este divizată în privința actorilor economici pe care îi susține, fiind unită totuși în susținerea modernizării practicilor agricole prin accesul la cele mai avansate tehnici și tehnologii ale momentului.

Problemele agriculturii românești în anii '30 și '40 precum și actorii ce le discută în spațiul public sau au putere de decizie în sfera acestora îi sunt, cu siguranță, foarte bine cunoscute lui H. H. Stahl – prin intermediul cercetărilor sale sau ale membrilor Școlii, ori prin intermediul unor analize din presă sau alte lucrări, de specialitate. Stahl scrie în bună cunoștință de cauză, alăturându-se, în spațiul public, unor voci ce susțin țărănimea într-un moment în care apare o oportunitate foarte importantă pentru aceasta – aceea de a se organiza într-o formă legală cooperatistă, pentru a accesa utilaje agricole moderne și o îndrumare științifică, necesare pentru a-și rezolva o parte din problemele de dezvoltare acumulate în perioada interbelică. La fel ca și alții, Stahl, conștient de noua poziție economică și politică a țării, crede în necesitatea integrării pe piață a exploatațiilor mici, în necesitatea comasării lor pentru anumite lucrări agricole realizate cu utilaje moderne, în caracterul esențial al acestor utilaje pentru economia agricolă modernă, în caracterul just (și inevitabil în noul context) al intervenției statului în practicile agricole ale acestora, câtă vreme contribuie la o îmbunătățire pe mai multe planuri a standardului de viață al țăranimii. La fel ca și pe ministrul agriculturii, Aurelian Pană, spre exemplu, îl aflu pe Stahl militând pentru o transformare a agriculturii din una extensivă într-una intensivă, prin introducerea utilajelor și a tuturor tehnicilor moderne ce pot spori producția. Stahl insistă însă să sublinieze că nu simpla sporire a producției ar trebui să fie scopul final al intervenției statului în agricultură, ci sporirea calității vieții țăranilor. Tot astfel, Stahl pare a se alinia unui curent critic îndreptat împotriva marilor proprietari, polemizând cu susținătorii acestora, având conștiința, poate de sorginte gheristă în cazul său, unui vechi conflict de interese ale acestora și ale micilor proprietari, perpetuat până în anii '40, în sfera drepturilor de proprietate dar și în cea a relațiilor de muncă. Pentru Stahl, la fel ca și pentru alții din această perioadă, marii proprietari ar trebui să aibă rolul unor modele de bune practici în agricultură, rol pe care, după cum am văzut și după cum probabil știa foarte bine și sociologul, aceștia nu îl joacă realmente decât în mod excepțional.

Promovarea cooperăției sub forma obștilor agricole este, apoi, modul în care Stahl se aliniază la un curent alternativ de soluționare a problemelor micii agriculturi. Soluțiile propuse în spațiul public interbelic, de-a lungul timpului,

sunt multiple: redistribuita proprietății prin reforme agrare, în ideea că o proprietate mai mare ar putea produce necesarul de consum, dar și un excedent ce poate fi comercializat, concentrarea proprietăților prin vânzări, susținerea în principal a exploatațiilor comerciale mari, proletarizarea țăranimii și absorbția acesteia în agricultura comercială dar și în industria emergentă. Dincolo de spațiul public, practicile reale ale marilor proprietari implică adesea asigurarea muncii foarte ieftine sau gratuite a țăranimii, ocolind reglementările statului sau, uneori, utilizând forța coercitivă a acestuia. O alternativă la toate acestea o reprezintă cooperăția – Școala lui D. Gusti și Stahl însuși se numără printre promotorii convingși și perseverenți ai acestei soluții.

În formarea sa, în special sub influența puternică a ideilor social-democrate pe care le împărtășește, Stahl devine un susținător al ideilor cooperatiste. Mai mult, odată cu intrarea în rândurile Școlii Sociologice de la București, H. H. Stahl pășește într-un nou mediu în care este promovată cooperăția. Astfel, în cadrul Institutului Social Român – fondat și condus de Dimitrie Gusti, cu participarea liderului țăranist Virgil Madgearu – funcționa și o Secție de Studii Cooperative, ce publică, periodic, un Buletin al său. Articole privind mișcarea cooperatistă din România apar și în alte publicații patronate de Institutul Social Român, cu care sunt familiarizați și în care publică și membrii Școlii, inclusiv H. H. Stahl – anume în Arhiva pentru Știință și Reforma Socială și Sociologie Românească. Dimitrie Gusti însuși ocupă funcția de președinte al Oficiului Național al Cooperăției. Mai mult chiar, Școala include cooperăția în viziunea sa privind dezvoltarea rurală, promovând-o în mod programatic drept soluție a problemelor economice ale satelor prin acțiunea Echipelor Regale, dar și prin Serviciul Social – în cadrul cărora Stahl are un rol important, central chiar. Comentariile sale la satul Dodești, sat ce reprezenta un exemplu de bune practici ale Echipelor Regale, evocă, în fapt, un caz de succes al promovării cooperăției. Cu ajutorul Echipelor, obștea satului se organizează, se mobilizează și reușește să arendeze moșia unui boier local, reușind, de asemenea, să obțină înzestrările tehnice necesare pentru a lucra aceste terenuri, să se folosească de îndrumările specialiștilor echipei și să obțină rezultate economice din cele mai bune. Stahl se folosește de acest exemplu și de dialogul implicit pe care îl creează cu alți actori din spațiul public pentru a promova metodologia folosită de Echipele Regale și utilitatea ei pentru promovarea dezvoltării complexe a satelor, subliniind în același timp, câteva idei ce îl disting, de altfel, de alte voci: ideea deschiderii țăranilor față de progres și a potențialului considerabil pentru adoptarea inovațiilor tehnice pe care aceștia îl au; ideea extrem de importantă că cea mai bună metodă de asigurare a progresului este obținerea implicării voluntare a acestora în dezvoltarea comunității lor, idee ce ascunde și o critică sau avertizare la adresa exceselor intervenționiste ale epocii; ideea necesității unei dezvoltări complexe a spațiului rural, ce să treacă dincolo de sporirea economică, implicând în același timp o largă accesibilizare și democratizare a bunăstării, a științei și a tehnicii.

Note:

1. Alina Juravle, „Henri H. Stahl și obștile agricole: pagini puțin cunoscute ale istoriei sociologiei românești”, *Sociologie Românească*, nr. 1-2 (2014): 39-56
2. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității. *Dosar privind pe Stahl Henry*. (București: Fond Operativ, cota I 3828)
3. Adoptat pe 24 iunie 1942, *Decretul-lege numărul 488 pentru organizarea obștilor agricole* conturează din punct de vedere legal conceptul de obște agricolă vehiculat de Ion Antonescu încă din 1941. Obștile sau obștile agricole create în baza acestui decret urmau a fi asociații cooperatiste ce puteau să aibă funcții multiple, cărora le este permis și să arendeze sau să achiziționeze terenuri spre a le lucra, beneficiind de înlănțurări pentru achiziționarea de unelte și mașini agricole de la stat. Acestea acceptă, în schimbul facilităților, obligația de a-și lucra terenurile și intervenția statului în activitatea lor. Membrii obștilor agricole se angajau să lucreze pe proprietățile lor, după un plan de cultură – cu semințe selecționate oferite de stat și cu lucrările agricole diverse făcute la timpul stabilit de autoritățile îndrumătoare. În cazul în care doreau, puteau să accepte un plan de cultivare pe tarlale a proprietăților lor, practicând o comasare și o rotație a culturilor pe tarlale. Producția pe care acestea o realizează aparține proprietarilor, individual, aceștia având dreptul de a o valorifica după cum doresc. Aceștia au însă posibilitatea, prin Obște, să-și valorifice în comun producția. Din câștigurile realizate, obștenii sunt datori a plăti Obștei o contribuție de 500 de lei pentru fiecare hectar deținut. Inițial sunt înființate, la inițiativa statului, 44 de obștii model, în fiecare județ al țării, cărora statul le oferă gratuit utilaje și unelte. Ulterior, noile obști înființate primesc facilități pentru cumpărarea acestora – au dreptul să le achiziționeze printr-un credit pe 5 ani, plătind un avans de 20% și o dobândă anuală de 3,5%.
4. Henri H. Stahl, „Comentarii la satul Dodești: I. Între colhoz și obște”, *Țîmpul*, nr. 1843, 27 iunie 1942, 1.
5. Ibid., 1-3.
6. Vezi Henri H. Stahl și Șerban Voinea, *Introducere în Sociologie* (București: Editura Partidului Social Democrat, 1947).
7. Stahl, „Comentarii la satul Dodești”. 3. Toate citatele următoare fac parte din acest text.
8. Stahl, Henri H. „II. Agricultură și agricultori”. în *Țîmpul*. no. 1844 (28 iunie 1942): 1
9. Ibid.
10. Ibid., 3.
11. Stahl și Voinea, *Introducere*.
12. Henri H. Stahl, „III. Foamea de pământ și foamea de tractoare”, *Țîmpul*, nr. 1845, 30 iunie 1942, 1.
13. Ibid.
14. Ibid.
15. Henri H. Stahl, „IV. Secretul satului Dodești”, *Țîmpul*, nr. 1847, 1 iulie 1942, 1.
16. Ibid.
17. Ibid., 3.
18. Henri H. Stahl, „V. Obștii țărănești și proprietate mare”, *Țîmpul*, nr. 1848, 2 iulie 1942, 1.
19. Ibid., 3.
20. Ibid.
21. Ibid.
22. Ibid.
23. v. Lucrețiu Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României* (București: editura Socec, 1944).
24. v. Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial* (București: Independența economică, 1940); Mihail Manoilescu, „Evoluția economiei industriale”, în *Enciclopedia României*, vol. III. (București: Imprimeria Națională, 1939); Lucrețiu Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*. (București: Editura Socec, 1944); Mircea Vulcănescu, *Spre un nou medievalism economic: scrieri economice* (București: Compania, 2009).
25. Vulcănescu, *Spre un nou medievalism*.
26. Ionuț Butoi, *Mircea Vulcănescu: O microistorie a interbelicului românesc* (București: EIKON, 2015), 256.
27. Vulcănescu, *Spre un nou medievalism*.
28. Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 în România* (București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000), 50.
29. Zoltan Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuri cu H.H. Stahl (1985-1987)* (București: Paideia, 2000), 71.
30. Georgescu, Dumitru C., Golopenția, Anton. *60 de sate românești: cercetate de echipele studențești în vara 1938 - Anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și Dr. D. C. Georgescu: Situația economică*, vol. IV (București: Institutul de Științe Sociale al României, 1943).
31. Anton Golopenția, Mihai Pop, *Dâmbovicul: o plasă din Sudul județului Argeș: câteva rezultate ale unei cercetări monografice întreprinse în 1939* (București: Institutul de Științe Sociale al României, 1942), 6.
32. Bârlea și Reteganu în Dumitru C. Georgescu, Anton Golopenția, *60 de sate românești: cercetate de echipele studențești în vara 1938 - Anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și Dr. D. C. Georgescu: Situația economică*, vol. IV (București: Institutul de Științe Sociale al României, 1943), 35.
33. Stahl, Henri H. *Sociologia satului devălmaș românesc: Organizarea economică și juridică a trupurilor de moșie*, vol. 1. (București: Fundația Regele Mihai I, 1946).
34. Stahl și Voinea, *Introducere*.
35. Rostás, *Monografia ca utopie*, 71.

36. Marius-Dorinel Boitan, „Aurelian Pană – Un martir uitat al istoriei Ialomiței”, *NAPARIS – Revistă de istorie și cultură ialomițeană*, no. 3 (2014): 31.
37. Ibid.
38. v. Aurelian Pană, „Agricultura românească în noul cadru european. Condițiunile grele în care a lucrat agricultura românească”, *Pagini Agrare și Sociale* 8-10 (1942): 195-200.
39. A. D. Carabella, *Marea proprietate: exploatare și realizări* (București, 1943).
40. Ibid., 89.
41. v. A.D. Carabella, *Marea proprietate: exploatare și realizări* – conținând articole publicate inițial în *Revista științelor veterinare*. no. 4, 5, 6-7 (1942); fragmente ale relatărilor apar și în A.D. Carabella, „Excursii agricole”, *Pagini Agrare și Sociale* 8-10 (1942): 220-225
42. Carabella, *Marea proprietate: exploatare și realizări*, 96.
43. Ibid., 98.
44. Ibid., 109.
45. C. Filipescu, „Constantin Garofilid și contemporaneitatea sa agrară”, *Pagini Agrare și Sociale* 8-10 (1942): 238-245
46. Aurelian Pană, „Agricultura”.
47. C. Filipescu, „Constantin Garofilid și contemporaneitatea sa agrară”, 265.

Bibliography:

- *** *Lege privitoare la Organizarea și Încurajarea Agriculturii (Promulgată cu înaltul decret regal Nr. 1361 din 19 Martie 1937 și publicată în Monitorul Oficial Nr. 67, partea I din 22 Martie 1937, cu modificarea art. 48, alin. a), publicată în Monitorul Oficial Nr. 219, partea I din 22, Septembrie 1937) [Law on the Organization and Support of Agriculture]*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului – Imprimeria Centrală, 1938
- *** “Organizarea obștilor agricole – Obștile ce se vor forma prin asocierea agricultorilor săteni sunt destinate a înlătura greutatea plugărimii pe mica proprietate: Textul decretului-lege” [Organizing agricultural communes – The communes that will be created by the village farmers are meant to ease the problems of small agricultural holdings”]. *Țîmpul*, no. 1842, June 26, 1942, 3.
- Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității. *Dosar privind pe Stahl Henry*. Bucharest: Fond Operativ, cota I 3828.
- Boitan, Marius-Dorinel. “Aurelian Pană – Un martir uitat al istoriei Ialomiței” [Aurelian Pană – a forgotten martyr in the history of Ialomita county]. *NAPARIS – Revistă de istorie și cultură ialomițeană*, no. 3 (2014): 31-33.
- Butoi, Ionuț. *Mircea Vulcănescu: O microistorie a interbelicului românesc* [Mircea Vulcănescu: A micro-history of the Romanian interwar period]. Bucharest: EIKON, 2015.
- Carabella, A. D. “Agricultura Bărăganului în vara 1942: impresii de drum” [Agriculture in the Bărăgan region in the summer of 1942: travel impressions]. *Pagini Agrare și Sociale* 6-7 (1942): 170-174.
- Carabella, A. D. “Excursii agricole” [Agricultural travels]. *Pagini Agrare și Sociale* 8-10 (1942): 220-225.
- Carabella, A. D. *Marea proprietate: exploatare și realizări* [Large agricultural holdings: runnings and accomplishments]. Bucharest, 1943.
- Cardaș, Agricola. “Cooperația agricolă: hotărâtoare pentru ridicarea materială și morală a satelor” [Cooperative agriculture: decisive for the material and moral development of villages]. *Pagini Agrare și Sociale* 6-7 (1942): 147-153.
- Cornățeanu, N. D. “Raționalizarea Agriculturii Românești în cadrul noiei economii Europene” [The rationalization of Romania agriculture within the new European economy]. *Pagini Agrare și Sociale*, no. 3-4 (1942): 87-92.
- Dobrogeanu-Gherea, Constantin. *Neoioabăgia* [Neo-serfdom]. Bucharest: Viața Românească Alcalay, ed. 1920.
- Filipescu, C. “Constantin Garofilid și contemporaneitatea sa agrară” [Constantin Garofilid and his agrarian contemporaneity]. *Pagini Agrare și Sociale* 8-10 (1942): 238-245.
- Filipescu, C. “Obștea obligatorie” [The mandatory commune]. *Pagini Agrare și Sociale* 8-10 (1942): 238-245.
- Garofilid, Constantin. “Regimul agrar în România” [The Agrarian Conditions in Romania]. In *Enciclopedia României*, vol. I. Bucharest: Imprimeria Națională, 1938.
- Georgescu, Dumitru C., and Anton Golopenția. *60 de sate românești: cercetate de echipele studențești în vara 1938 – Anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și Dr. D. C. Georgescu: Situația economică* [60 Romanian Villages: researched by student teams in the summer of 1938 – A sociological enquiry led by Anton Golopenția and Dr. D. C. Georgescu: The economic situation] vol. IV. Bucharest: Institutul de Științe Sociale al României, 1943.
- Golopenția, Anton, and Mihai Pop. *Dâmbovnicul: o plasă din Sudul județului Argeș: câteva rezultate ale unei cercetări monografice întreprinse în 1939* [Dâmbovnic: A region in the South of Argeș County: selected results of a monographic research from 1939]. Bucharest: Institutul de Științe Sociale al României, 1942.
- Hillgruber, A. *Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu* [Hitler, King Carol and Marshal Antonescu]. Bucharest: Humanitas, 2007.
- Juravle, Alina. “Henri H. Stahl și obștile agricole: pagini puțin cunoscute ale istoriei sociologiei românești” [Henri H. Stahl and agricultural communes: little known pages in the history of Romanian Sociology”]. *Sociologie Românească*, no. 1-2 (2014): 39-56.
- Juravle, Alina. “Continuitate și discontinuitate în Drăgușul contemporan: un studiu de caz” [Continuity and Discontinuity in Contemporary Drăguș: A Case Study]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 64-81.
- Kautsky, Karl. *Le bolchevisme dans l'impasse*. Paris: Presses Universitaires de France, ed. 1982.

- Kautsky, Karl. *Dela democrație la robia de stat. Răspuns lui Troțki* [From democracy to state slavery: An answer to Trotsky], transl. by Șerban Voinea. Bucharest: Editura Cultura Națională, 1922.
- Larionescu, Maria. *Economia socială și cooperația. O perspectivă socioistorică comparată*. [Social economy and cooperation – a comparative socio-historical perspective]. Iași: Polirom, 2013.
- Madgearu, Virgil N. *Evoluția economiei românești după războiul mondial* [The evolution of the Romanian economy after the World War]. Bucharest: Independența economică, 1940.
- Manoilescu, Mihail. "Evoluția economiei industriale" [The evolution of the industry]. In *Enciclopedia României*, vol. III. Bucharest: Imprimeria Națională, 1939.
- Manolescu, I. P. "Organizarea de Stat a vieții agricole" [The organization of agricultural practice by the State]. *Pagini Agrare și Sociale*, no. 3-4 (1942): 63-69.
- P. A. S. "D. Aurelian Pană: agricultor și ministru al agriculturii" [Mr. Aurelian Pană: Farmer and minister of agriculture]. *Pagini Agrare și Sociale* 6-7 (1942): 143-146.
- Pănă, Aurelian. "Agricultura românească în noul cadru european. Condițiunile grele în care a lucrat agricultura românească" [Romanian agriculture in the new European context. The difficult circumstances in which Romanian agriculture had to operate]. *Pagini Agrare și Sociale* 8-10 (1942): 195-200.
- Pătrășcanu, Lucrățiu. *Probleme de bază ale României* [The fundamental problems of Romania]. Bucharest: Editura Socec, 1944.
- Pop, Ruxandra. "Configurarea unei cariere – participarea lui Mihai Pop la Drăguș" [The Configuration of a Career – Mihai Pop's Role in Drăguș]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 16-30.
- Rostás, Zoltan. *Monografia ca utopie. Interviuri cu H.H. Stahl (1985-1987)* [The monography as a utopia: Interviews with H. H. Stahl]. Bucharest: Paideia, 2000.
- Rostás, Zoltan. "Monografia Drăgușului și contextul ei" [Drăguș Monography and its Context]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 4-9.
- Șandru, Dumitru. *Obștile de arendare din România* [Land leasing communes in Romania]. Iași: Universitatea Alexandru Ioan Cuza, 1989.
- Șandru, Dumitru. *Reforma agrară din 1945 în România* [The land reform of 1945 in Romania]. Bucharest: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000.
- Stahl, Henri H. "Comentarii la satul Dodești: I. Între colhoz și obștie" [Commentaries on the village of Dodești: I. Between communes and kolkhozes]. *Țîmpul*, no. 1843, June 27, 1942, 1-3.
- Stahl, Henri H. "II. Agricultură și agricultori" [II. Agriculture and farmers]. *Țîmpul*, no. 1844, June 28, 1942, 1-3.
- Stahl, Henri H. "III. Foamea de pământ și foamea de tractoare" [III. The hunger for land and the hunger for tractors]. *Țîmpul*, no. 1845, June 30, 1942, 1.
- Stahl, Henri H. "IV. Secretul satului Dodești" [The secret of the villa of Dodești]. *Țîmpul*, no. 1847, July 1, 1942, 1-3.
- Stahl, Henri H. "V. Obștii țărănești și proprietate mare" [Peasant communes and large agricultural holdings]. *Țîmpul*, no. 1848, July 2, 1942, 1-3.
- Stahl, Henri H. *Sociologia satului devălmaș românesc: Organizarea economică și juridică a trupurilor de moșie* [The Sociology of Romanian communal villages: the economic and legal organization of bodies of land], vol. 1. Bucharest: Fundația Regele Mihai I, 1946.
- Stahl, Henri H., and Șerban Voinea. *Introducere în Sociologie* [An introduction to Sociology]. Bucharest: Editura Partidului Social Democrat, 1947.
- Țiculescu, D. I. "Actualizarea problemei obștilor satești" [An update on the problem of village communes]. *Pagini Agrare și Sociale* 5 (1942): 116-124.
- Vulcănescu, Mircea. *Spre un nou medievalism economic: scrieri economice* [Towards a new economic medievalism: economic papers]. Bucharest: Compania, 2009.

UN STUDENT AL LUI HENRI H STAHL: MATEI DOGAN ÎN 1945-1946

Cristian PREDA

Facultatea de Științe Politice a Universității din București
Political Science Faculty, University of Bucharest
Personal e-mail: cristian.preda@unibuc.ro

HENRI H. STAHL'S STUDENT: MATEI DOGAN IN 1945-1946

Abstract: The paper uses letters – some unpublished – from the mid-1940s and the second half of the 1970s exchanged by Matei Dogan and Henri H. Stahl, to render the way sociological education was organized at the University of Bucharest immediately after the Second World War.

Keywords: comparative politics, sociology, social ecology, College for Jewish students, University of Bucharest, social-democracy, antisemitism.

Citation suggestion: Preda, Cristian. „Un student al lui Henri H Stahl: Matei Dogan în 1945-1946”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 55--58.

<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.07>.

Pe 28 martie 1979, savantul francez Matei Dogan, unul dintre fondatorii politicii comparate, îi scria, pe o hârtie cu antetul CNRS, unui academician român care locuia pe Calea Dorobanți nr. 102, în blocul II, apt. 71, că s-ar putea întâlni la Paris peste câteva luni. El îi spunea și că ar fi vrut să-i trimită o invitație la un panel intitulat „Sisteme politice și structuri socio-economice într-o perspectivă comparată”, din cadrul Congresului Mondial de Știință Politică, prevăzut a se organiza în luna august a aceluiași an la Moscova¹. Pe academicianul român îl chema Henri H. Stahl și nu știm ce i-a răspuns lui Dogan².

Cei doi au schimbat câteva scrisori în perioada 1975-1979; ele conțin, în majoritatea cazurilor, informații privitoare la reuniuni științifice din domeniul ecologiei sociale, ținute în Ljubljana în 1976 și Uppsala în 1978. Profitând de poziția sa de președinte al Comitetului de Cercetare în ecologie socială al Asociației Internaționale de Sociologie, Dogan dorea să-l aducă pe profesorul român la colocvii în care se discuta despre „automobil și oraș”, despre relația dintre „calitatea vieții și ecologie” ori chestiunea „analizei ecologice a schimbării sociale”³. Corespondența lor pare să fi cunoscut un ritm susținut după ce Stahl îi trimisese lucrarea sa intitulată *Teoria și practica investigațiilor sociale*⁴. Ce reiese din schimbul de scrisori e respectul reciproc. Într-adevăr, Dogan îi aprecia cartea, descriind-o ca „un admirabil tratat de sociologie, foarte clar, perfect construit și de o mare bogăție”⁵. După congresul de la Uppsala, la care Stahl n-a putut participa,

correspondentul său îi scria că lucrările savantului român în domeniul „ecologiei și sociologiei rurale” se află „printre lucrările clasice alături de cele ale lui Durkheim”⁶. La rândul său, Stahl îl felicita pentru „o carieră științifică extrem de bogată”. În același loc, el îi spunea lui Dogan că i-ar plăcea să se revadă ca să „retrăiască vechi amintiri din urmă cu 30 de ani”, din vremea în care cercetătorul împlinise din anii '70 era „doar un tânăr student care promitea”⁷. Și Dogan era nostalgic: „citindu-vă paginile de azi, vă văd ținându-vă cursul și seminarul, cândva demult”⁸.

Toate acestea erau scrise în franceză. Matei Dogan nu mai folosea româna de mulți ani. De fapt, chiar din perioada la care făceau referință și el, și profesorul Stahl. Ultima dată când i se adresase profesorului său în limba maternă era în martie 1947, într-o scrisoare care evoca întâlnirea lor, cu doi ani mai înainte, la Universitatea din București: „Îmi amintesc bine, într-o bună zi având o oră liberă între două cursuri și aproape greșind sala, m-am pomenit la cursul Dvs. Din ziua aceea și până la plecarea mea din București n-am lipsit la nici un curs sau seminar al Dvs”. Fostul student rememora materiile predate de Stahl și modul său de lucru:

„niciodată nu voi uita prelegerile despre satul devălmas, despre democrația primitivă, reforma agrară, cursul de sociologie marxistă, seminarul de metodologie, și mai ales discuțiile de după orele de curs când câțiva studenți

vă rețineam încă câte o oră suplimentară. Nu voi uita nici cursul pe care l-ați făcut pentru un mic grup de norocoși pe gerul și viscolul din decembrie 1945 când Universitatea era închisă și stăteam cu paltoanele pe noi și nici toate celelalte împrejurări în care am învățat atât de multe de la Dvs⁹.

Aceste cursuri se țineau la Facultatea de Litere și Filosofie, care găzduia o catedră de sociologie, ocupată de Dimitrie Gusti și unde Stahl fusese asistent onorific începând din 1929, devenind conferențiar în 1943¹⁰. Cursurile lui Stahl pomenite de fostul student au fost tipărite în 1946: e vorba despre primul volum din *Sociologia satului devălmaș românesc*¹¹ și, respectiv, despre *Cursul de sociologie* ținut, așa cum o indică subtitlul, în 1945-1946¹². Cel de-al doilea e mai elocvent pentru a înțelege orientarea cercetării transmise lui Dogan de către dascălul său: cursul era, de fapt, o expunere despre marxism ca metodă de cercetare, aplicat la teme precum fetișismul mărfii sau diviziunea socială a muncii¹³.

Două cataloage semnate de Stahl în 1945 și 1946 se găsesc în arhiva actualei Facultăți de litere de la Universitatea din București. Unul dintre ele privește examenul de sociologie rurală din sesiunea mai 1945: sunt zece studenți înscriși la examenul respectiv și doar nouă dintre ei – evaluați. În acea vreme, la Universitatea noastră se foloseau calificative, nu note: Stahl a acordat de două ori „bine” și de opt ori „foarte bine”, unul dintre studenți – Henri Wald – primind două calificative maxime¹⁴. Autorul care ne interesează a obținut, la rândul lui, „foarte bine”. Al doilea catalog ce poartă semnătura lui Stahl e din iarna anului următor, la una din materiile obligatorii pentru licență, și anume sociologia. În catalog apar șase nume: Dogan are „foarte bine”, atât la examenul scris, cât și la cel oral. La fel stau lucrurile și-n cazul lui George Ciorănescu, în dreptul căruia profesorul a marcat și „excepțional”, singura mențiune de acest fel¹⁵.

În dialogul cu Zoltán Rostás din a doua jumătate a anilor '80, Stahl îl evoca pe Dogan într-un mod aparte: de fapt, profesorul își amintea de trei studenți care făcuseră sociologie, sub îndrumarea sa, la Litere și Filosofie și care urmaseră apoi, precum Dogan, cariere în alte domenii¹⁶. Era vorba despre istoricii Barbu Cîmpina și Eugen Stănescu, ca și despre criticul și teoreticianul literar Paul Cornea. Intervievatorul observa că toți cei trei erau evrei și-l întreba pe profesor dacă „românii, după război, nu erau atrași de sociologie”. În loc să răspundă la întrebarea despre românii pasionați de sociologie care nu erau evrei, Stahl adaugă „au mai fost încă și alții, care au luat pseudonim. Matei Dogan. Matei Dogan a șters-o din țară și a ajuns sociolog de mare reputație în străinătate. Este unul dintre marii experți în materie de statistică electorală. Reputat ca cel mai bun”¹⁷.

Cînd zicea „pseudonim”, Stahl avea în vedere o schimbare de nume realizată în primăvara lui 1945. O găsim în *Monitorul Oficial*: „D-l Matei Pinsler, domiciliat în București, strada General Lahovary Nr. 38, a făcut cerere acestui minister de a fi autorizat să schimbe numele său patronimic de Pinsler, în acela de Dogan, spre a se numi Matei Dogan”¹⁸. În cataloagele pe care le-am menționat mai sus, viitorul reputat specialist în

politică comparată apărea, la primul examen, din primăvara lui 1945, ca Pinsler, iar la celălalt, susținut peste un an și jumătate – ca Dogan.

El se înscriesese la Litere și Filosofie beneficiind de un decret-lege adoptat în aprilie 1945, care le îngăduia cetățenilor români persecutați între 1 ianuarie 1938 și 23 august 1944 să se înscrie la studii universitare¹⁹. Dogan studiasse în vremea Holocaustului la Colegiul pentru studenți evrei – cunoscut drept Colegiul Onescu, după numele creatorului său –, într-o „secțiune” care purta același nume cu cel al facultății unde avea să-l întâlnească ulterior pe Henri H. Stahl²⁰.

În perioada studiilor de la Litere, înainte de susținerea licenței, Dogan va publica o lucrare despre funcționarea regimului nostru politic, de la Carol I până la alegerile din decembrie 1937, *Analiza statistică a „democrației parlamentare” din România*, care e unul dintre textele fondatoare ale științei politice românești²¹. Datele le-a strâns din arhivele Camerei deputaților, iar Stahl l-a îndrumat „în această muncă”, așa cum a mărturisit fostul elev cinci decenii mai târziu²². Volumul a apărut la Editura Partidului Social-Democrat și e foarte probabil ca tânărul autor să fi fost recomandat acolo de către Henri H. Stahl, care era prins în rețeaua social-democrației românești prin multe fire, unele personale – fratele său vitreg, Șerban Voinea, având responsabilități în PSD –, altele intelectuale. Într-adevăr, sociologul s-a declarat „socialist”, unul „pur teoretic”: „da, trebuie să recunosc, pur teoretic. Nu am avut veleități și nici calități de politician. N-am avut. Cel mult am fost conferențiar, la asta am fost folosit de-a lungul vieții întregi. Ca să vorbesc, nu la acțiune politică”²³. Influența mediului social-democrat s-a făcut simțită și asupra lui Dogan: acesta a publicat în *Libertatea*, organul de presă al Partidului Social Democrat, un articol despre denazificarea Cehoslovaciei²⁴.

Sociologii români au remarcat deja faptul că Dogan a fost influențat de Henri H. Stahl. Elocventă, din acest punct de vedere, este o masă rotundă organizată sub titlul „Personalitatea lui Mattei Dogan în sociologia românească”. În cadrul ei, Cătălin Zamfir afirma că „la sugestia și sub îndrumarea lui Stahl, [Dogan] întreprinde studii de sociologie politică, utilizând, cu un simț de excepție al sociologiei, statistica electorală”. El exagera, totuși, atunci când spunea că Dogan ar fi fost „un eminent gustist”, întrucât „s-a format în atmosfera plină de entuziasm a școlii gustiene, având ca profesori și îndrumători membri ai acestei școli”²⁵. De fapt, singurul membru al școlii Gusti cu care a avut de-a face la Universitatea din București autorul *Analizei statistice a „democrației parlamentare”* a fost Stahl. Mulțumirile pe care Dogan i le adresa acestuia pe un exemplar aflat azi în biblioteca Facultății de Sociologie o vădese foarte clar.

În schimb, politologii au remarcat mai curând influența exercitată asupra lui Dogan de cărțile unor statisticieni mult mai puțin cunoscuți decât Gusti și discipolii săi: e vorba despre Leonida Colescu, care a analizat câteva alegeri din preajma Primului Război Mondial, și despre Marcel Ivan, autorul unui volum consacrat evoluției partidelor politice după Marele Război²⁶. De altfel, în volumul său din 1946, Dogan îi citează

pe cei doi, nu pe Henri H. Stahl²⁷. Are, ce-i drept, o trimitere la părintele profesorului său din 1945-1946, stenograful Camerei și autorul unor minunate *Schițe parlamentare*²⁸.

La drept vorbind, Dogan a contopit abordarea sociologică și cea politologică: nu e o întâmplare că ultima traducere în

română a mai multor studii ale sale, pe care le-a ales chiar el și pe care am avut șansa de a le edita împreună cu Alexandra Iancu, a fost intitulată – tot la sugestia autorului – *Comparații și explicații în știința politică și în sociologie*²⁹. Era un omagiu târziu adus profesorului său din 1945-1946.

Note:

1. Este vorba despre al XI-lea Congres Mondial de Știință Politică, organizat între 12 și 18 august 1979 la Moscova, sub titlul „Peace, development, knowledge: contributions of political science” și la care au intervenit 1466 de participanți – cf. <https://www.ipsa.org/fr/node/27339> [consultat pe 7 noiembrie 2021].
2. Scrisoarea lui Dogan din 28 martie 1979, ca și celelalte șase citate în cadrul acestui articol, se află în posesia lui Zoltán Rostás, căruia îi mulțumim pentru amabilitatea de a ni le pune la dispoziție, spre consultare, înainte de a le edita într-un volum. Cinci dintre el sunt trimise de Dogan și două de Stahl.
3. Cele două scrisori prin care Dogan îl invită pe Stahl la Ljbljana și la Uppsala nu sunt dateate, dar par a fi una de la sfârșitul lui 1975 (întrucât conține urări pentru anul 1976) și, respectiv, cealaltă de la începutul lui 1978, fiindcă pomeneste despre organizarea unei reuniuni în luna august a acelui an.
4. Este vorba despre Henri H. Stahl, *Teoria și practica investigațiilor sociale*, 2 vol. (București: Editura Științifică, 1974).
5. Scrisoarea prin care Dogan îi confirmă lui Henri H. Stahl primirea volumelor și îi transmite aprecierile sale e datată 29 martie 1976.
6. Scrisoarea care conține comparația cu Durkheim nu e datată, dar pare scrisă imediat după Congresul Asociației Internaționale de Sociologie de la Uppsala, ținut între 14 și 29 august 1978.
7. Aprecierile și referințele la anii '40 sunt preluate dintr-o scrisoare a lui Stahl, care nu e datată, dar care – ținând seama de context – pare scrisă la începutul anului 1978.
8. Fragment din scrisoarea trimisă de Dogan lui Stahl pe 29 martie 1976, citată mai sus.
9. Scrisoarea lui Dogan către profesorul său, datată 28 martie [1947], a fost publicată în volumul Henri H. Stahl, *Epistolar monografist*, ediție de Zoltán Rostás (București: Paideia, 2015), 65-69.
10. Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950* (București: Humanitas, 2011), 18 și 34-35.
11. Henri H. Stahl, *Sociologia satului devălmaș românesc*, vol. I: Organizarea economică și juridică a trupurilor de moșie (București: Fundația Regele Mihai I, 1946), 298 pp.
12. Henri H. Stahl, *Curs de sociologie* (București: Facultatea de Litere și Filosofie, A.S.F.L., f. d.), 144 pp.
13. O analiză a relației lui Stahl cu marxismul în acea perioadă la Alina Juravle, „Henri H. Stahl și Șerban Voinea: despre cunoaștere ca mijloc de acțiune și supraviețuire în 1947”, în *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist, Școala gustiană după 23 august 1944*, ed. Zoltán Rostás (Chișinău: Editura Cartier, 2021), 96-140.
14. Documentul din arhiva de la Literele bucureștene e intitulat „Sesiunea mai 1945, Catalog. Sociologia rurală cu dl. Prof. Stahl”.
15. E vorba despre un document intitulat „Sesiunea decembrie 1946. Catalog. Sociologia cu dl prof. supl. H.H. Stahl”.
16. Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl* (București: Paideia, 2000), 314-315.
17. Ibid., 315-316.
18. *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 57 din 10 martie 1945, p. 1843. Descoperirea acestei schimbări de nume a fost făcută de către cercetătoarea Maria Mădălina Irimia și anunțată pe Facebook pe 14 aprilie 2020.
19. Decretul-lege nr. 275 din 12 aprilie 1945, publicat în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 84, 13 aprilie 1945, pp. 3017-3018.
20. Am discutat această chestiune în articolul Cristian Preda, „Descoperiri recente privitoare la biografia și scrierile lui Mattei Dogan (1920-2010)”, *Revista de istorie a evreilor din România*, nr. 4-5 [20-21], Hasefer (2020): 197-205.
21. Am analizat această lucrare în studiul Cristian Preda „Le premier livre de M. Dogan: sources intellectuelles, contexte politique et cadre biographique”, prezentat la colocviul „Mattei Dogan: Pionnier de la recherche comparative internationale en sciences sociales”, organizat de Fondation Mattei Dogan și New Europe College la Paris, pe 13-14 decembrie 2021, și care va apărea într-un volum colectiv în Franța.
22. Mattei Dogan, *Sociologie politică. Opere alese*, traducere de Laura Lotreanu și Nicolae Lotreanu (București: Editura Alternative, 1999), 139.
23. Fragment din discuția cu Zoltán Rostás, 13.
24. L-am transcris și publicat în articolul din *Revista de istorie a evreilor din România*, citat mai sus.
25. La masa rotundă au participat mai mulți sociologi: Ilie Bădescu, Dan Dungaciu, Nicolae Lotreanu, Ioan Mărginean și Cătălin Zamfir. Intervenițiile lor au fost publicate în *Revista de Cercetări Sociale*, nr. 2 (2000): 73-78. Fragmentul citat în text apare la p. 74.
26. L. Colescu, *Statistica electorală. Alegerile generale pentru corpurile legiuitoare în 1907 și 1911* (București, 1913) și Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice, 1919-1932* (Sibiu: Editura și tiparul Krafft & Drotleff s. a., 1933). Am analizat contribuțiile celor doi statisticieni și relația lor cu Dogan în volumul Cristian Preda, *România postcomunistă și România interbelică* (București: Meridiane, 2002), 106-112.
27. Matei Dogan, *Analiza statistică a „democrației parlamentare” din România* (București: Editura Partidului Social Democrat, 1946), 12, 42.
28. Ibid., 92. Volumul Henri Stahl, *Schițe parlamentare* (București: Editura Națională S. Ciornei, f. a.)

29. Volumul a fost publicat la Editura Institutului European din România, în 2010, iar textele incluse au fost traduse de Ionela Băluță, Alexandra Ionașcu, Ruxandra Ivan, Silvia Marton și Cristian Preda.

Bibliography:

- Boia, Lucian. *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950* [History's Traps: The Romanian Intellectual Elite between 1930 and 1950]. Bucharest: Humanitas, 2011.
- Chirot, Daniel. "Honoris Causa Reception Address: Why 20th Century Romanian Sociology and History Are Relevant Today" [Honoris Causa Reception Address: Why 20th Century Romanian Sociology and History Are Relevant Today]. *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 101-106.
- Colescu, L. *Statistica electorală. Alegerile generale pentru corpurile legiuitoare în 1907 și 1911* [Electoral Statistics]. Bucharest: 1913.
- Dogan, Matei. *Analiza statistică a „democrației parlamentare” din România* [The Statistical Analysis of Parliamentary Democracy in Romania]. Bucharest: Editura Partidului Social Democrat, 1946.
- Dogan, Mattei. *Sociologie politică. Opere alese* [Political Sociology: Selected Works], translated by Laura Lotreanu and Nicolae Lotreanu. Bucharest: Editura Alternative, 1999.
- Iancu, Alexandra, and Cristian Preda, eds. *Comparații și explicații în știința politică și în sociologie – Mattei Dogan* [Comparisons and Explanations in Political Science and Sociology – Mattei Dogan]. Bucharest: Editura Institutului European din România, 2010.
- Ivan, Marcel. *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice, 1919-1932* [Our Political Parties' Evolution in Numbers and Graphs, 1919-1932]. Sibiu: Editura și tiparul Krafft & Drotleff s. a., 1933.
- Juravle, Alina. "Henri H. Stahl și Șerban Voinea: despre cunoaștere ca mijloc de acțiune și supraviețuire în 1947" [Henri H. Stahl and Șerban Voinea: On Knowledge as Means of Action and Survival in 1947]. In *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist, Școala gustiană după 23 august 1944*, edited by Zoltán Rostás, 96-140. Chișinău: Cartier, 2021.
- Preda, Cristian. "Descoperiri recente privitoare la biografia și scrierile lui Mattei Dogan (1920-2010)" [Recent Discoveries in Respect to the Biography and Writings of Mattei Dogan (1920-2010)]. *Revista de istorie a evreilor din România*, no. 4-5 [20-21], Hasefer (2020): 197-205.
- Preda, Cristian. *România postcomunistă și România interbelică* [Postcommunist Romania and Interwar Romania]. Bucharest: Meridiane, 2002.
- Rostás, Zoltán. *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl* [The Monograph as Utopia: Interviews with Henri H. Stahl]. Bucharest: Paideia, 2000.
- Stahl, Henri H. *Teoria și practica investigațiilor sociale*, 2 vol. [Theory and Practice of Social Investigations]. Bucharest: Editura Științifică, 1974.
- Stahl, Henri H. *Curs de sociologie* [Sociology Workbook]. Bucharest: Facultatea de Litere și Filosofie, A.S.F.L., n.d.
- Stahl, Henri H. *Epistolar monografist* [Monographist Epistolary], edited by Zoltán Rostás. Bucharest: Paideia, 2015.
- Stahl, Henri H. *Sociologia satului devălmaș românesc*, vol. I: Organizarea economică și juridică a trupurilor de moșie [The Sociology of the Romanian Village, vol. I: The Economic and Juridic Organization]. Bucharest: Fundația Regele Mihai I, 1946.
- Stahl, Henri. *Schițe parlamentare* [Parliamentary Sketches]. Bucharest: Editura Națională S. Ciornei, n.d.

VALORI CENTRALE ÎN COMUNITĂȚI DE PRACTICĂ A CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE LA H.H. STAHL

Dumitru SANDU

Universitatea București

University of Bucharest

Personal e-mail: dumitru.sandu@gmail.com

CENTRAL VALUES IN COMMUNITIES OF PRACTICE FOR SCIENTIFIC RESEARCH AT H.H. STAHL

Abstract: This short presentation is about the communities of research practice facilitated by Professor Henri H. Stahl (HHS). Own experience of being a student, doctoral student, and young researcher under the mentorship of HHS served as a ground for reconstructing the style of HHS as a facilitator of communities of research practice. The space of Stahl's communities of research practice was structured in a three-dimensional way. He acted to form his students and collaborators to value the definition and operationalization of working concepts, use of qualitative-quantitative mixed methods, and open communication with all the partners of the scientific research. The roots of this style of facilitating research communities of practice were in Stahl's practice of monographic research, in his multidisciplinary social research and, also, in key references to the methodological Western literature that he studied and followed.

Keywords: communities of practice, mixed methods, place contextualization, operationalization of concepts, academic integrity.

Citation suggestion: Sandu, Dumitru. „Valori centrale în comunități de practică a cercetării științifice la H.H. Stahl”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 59-64.

<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.08>.

Obiectiv și ipoteze

Profesorul Henri H. Stahl (HHS) a jucat un rol esențial în structurarea unor comunități de practică a cercetării științifice atât în perioada interbelică, în Școala Sociologică de la București, cât și ulterior, în perioada comunistă. Cercetarea monografică și echipele regale studențești au constituit mediile specifice de funcționare a unor comunități de practică în care profesorul Stahl a contribuit din plin la „ridicarea satelor” și la inițierea unor noi specialiști în cercetarea socială, în perioada interbelică. Ulterior, în perioada de după relansare sociologiei, în 1965, Stahl a continuat să fie mentor în comunități de practică în învățarea situațională a sociologiei, ca profesor la Universitatea București, Facultatea de Filosofie, secția de sociologie.

Asupra acestui rol de mentor voi concentra analiza de față. Care au fost valorile centrale pe care Profesorul le-a promovat în comunități de practică a cercetării științifice în perioada postbelică, la Universitatea București? Voi încerca o descifrare a acestor valori folosind experiența directă a interacțiunilor mele – ca student, doctorand și cercetător începător în

domeniul sociologiei – cu HHS ca mentor în perioada 1967-1991. În reconstituirea valorilor respective voi apela și la publicații, mai ales metodologice ale profesorului, și la lucrări de contextualizare semnate de alți autori.

Pentru a surprinde mai fin specificul mentoratului realizat de Profesor în domeniul sociologiei sau, mai exact, al cercetării sociale românești, am apelat la conceptul de „comunități de practică” (*communities of practice*). În concepția celor care l-au inițiat, comunitățile de practică sunt mediu de învățare situațională în care este folosit modelul prin care ucenicul marginal, începător, deprinde meseria nu din cărți, nu la clasă, ci în interacțiune cu maestrul, în situații de practică efectivă a profesiei. În cazul de față, aplicația analizei se face nu pe cazul unor ocupații manuale ci prin raportare la profesia de sociolog sau de cercetător de științe sociale în interdisciplinaritate. În genere, „[a] community of practice is a unique combination of three fundamental elements: a domain of knowledge, which defines a set of issues; a community of people who care about this domain; and the shared practice that they are developing to be effective in their domain”.¹

Abordarea pe care o adopt este cea a ucenicului care încearcă

să își înțeleagă retrospectiv mentorul, în învățarea meseriei de sociolog pornind de la rememorarea unor secvențe de practică studentescă, stagiul doctoral sau simple mini-cercetări de început realizate în interacțiune cu mentorul, dar și prin recontextualizarea acestor secvențe, folosind publicații metodologice ale profesorului. După cum spunea el însuși, cu o metaforă preluată de la Emanoil Bucuța care, la rândul lui, o luase din Biblie, Profesorul dorea să fie „pescar de oameni”:

De la Emanoil Bucuța „mi-a rămas obiceiul pe care îl păstrez, în amintirea lui, ca intrând într-o biserică să caut sus, pe bolta pronaosului, icoana lui «Emanoil Pantecrator» care, de deasupra ta, mereu îți aduce aminte că trebuie să fii „pescar de oameni”, adică nu egoistul care lucrează pentru sine, ci dascălul a cât mai multora, spre cele ce se cuvin, ca știință și ca omenie”.² A fi „pescar de oameni” este o metaforă care trimite la „a fi mentor”, formator, capabil să le capteze interesul și să le formeze abilitățile, să îi prindă în mrejele cunoașterii și ale unor practici specifice unui domeniu.

Întâmplarea a făcut ca bună parte din formarea mea profesională pentru cercetarea socială să fie realizată – din primul an de studenție (1967) și până la susținerea tezei de doctorat (1979), dar și ulterior – prin interacțiuni profesionale directe cu HHS. Perioadele esențiale în acest proces au fost cele de practică studentescă la Curțioara – județul Olt (1968), Valea Mare și Vitomirești (1969) în județul Olt, Teiu Doamnei – județul Argeș (1970), tot în practici ca student, dar și în satul Runcu din Gorj (1974) în calitate de doctorand³. Pregătirea lucrării de doctorat la Universitatea București a fost făcută între 1972 și 1979. Altfel, ocaziile de discuție cu profesorul HHS au fost multiple și mai mereu folosite pentru mine ca sociolog: la Academia de Științe Sociale și Politice unde era președinte al Secției de Sociologie, într-o scurtă vizită la Drăgășani cu un grup de specialiști veniți, în anii 1970, de la FAO – ONU, înainte și după o bursă pe care am avut-o, cu ajutorul său esențial, pentru trei luni de zile în 1986, prin International Research and Exchanges Board, în SUA, la Laboratorul de Sociologie al Universității București, la prezentările publice pe care le avea sau, pur și simplu, în scurte vizite la locuința sa din Calea Dorobanților – București etc.

Ideea fundamentală de la care pornesc este că HHS a acționat ca agent de structurare/facilitare a unor comunități de practică a cercetării științifice (CPCS) pe tot parcursul vieții sale profesionale. Perioada pentru care urmăresc această idee este cea de după 1965. Pornind de la experiențele directe de interacțiune profesională cu HHS, voi încerca să identific specificul mentoratului său în comunitățile de practică a cercetării științifice pe dimensiuni legate de **raportul teoretic-empiric** în cercetarea socială, **modul de măsurare a fenomenelor sociale** și **maniera de comunicare în cercetarea socială** în culegerea, analiza și prezentarea rezultatelor de analiză. Corespunzător, voi formula ipotezele care susțin că mentoratul HHS în CPCS a fost caracterizat, în esență, prin: H1. Promovarea **analizelor conceptuale operaționale** în fundamentarea teoretică a cercetării; H2. preferința pentru **măsurarea mixtă și contextualizată comunitar-regional** a fenomenelor sociale; H3. **adecvarea comunicării în procesul**

de cercetare științifică la partenerii de lucru dar cu opțiuni clare în favoarea procedeelelor moderne de exactitate sporită. În continuare voi încerca reconstituirea CPCS la Henri H. Stahl din perspectiva acestor ipoteze apelând la experiențe personale de interacțiune cu Profesorul și la publicații metodologice ale acestuia.

Rigoare prin conceptualizare

Student fiind, eram surprins să aud că profesorul Stahl era etichetat de unii dintre cei care nu îl iubeau drept *empirist*. Argumente nu prea erau. Explicit sau implicit se făcea trimitere la cele trei volume despre Nerej, din 1939⁴ sau la faptul că lucrase mult pe latura descriptivă, ca monografist, în anii '30,⁵ în cadrul Școlii Gusti. În fapt, desprinderea lui HHS de monografismul strict descriptiv era clar marcată prin autorecenzia pe care o realiza în 1942, în *Sociologie Românească* (nr. 7-12), asupra celor trei volume referitoare la Nerej.⁶ Acolo era clar afirmată necesitatea de a trece de la analizele pe colecții de date sau dosare la abordarea teoretică, integratoare, centrată pe o temă sau problemă, într-un volum de sinteză, abordările pe cadre și manifestări urmând să fie trecute în anexă. Analiza comparativă din 1969 asupra vechilor comunități sătești din România era tocmai o astfel de abordare în care cercetarea teoretică de sociologie istorică devine definitorie. În convorbirile cu Zoltán Rostás în anii '80, HHS menționa, ca absolvent de drept, și sorgintea juridică a convingerilor sale despre importanța definirii conceptelor în cercetarea socială:

„Definiția conceptelor este esențială. Și l-am avut la drept în primul rând pe Istrate Micescu, un mare maestru în acest mod de a concepe; de la el am învățat: dacă nu ai capacitatea să lucrezi cu concepte clare, nu ajungi la nici un rezultat”.⁸ (Rostas, 2000 :6).

Aceste convingeri, Profesorul le afirma puternic în formarea profesională a studenților. Atât de clar încât mi s-a părut normal ca în teza de licență din 1971 – *Aspecte morale ale integrării tineretului în comunitățile rurale* (Sandu 1971) –,⁹ realizată sub coordonarea sa, să dezvolt pe larg temele de definire și operaționalizare a conceptelor, prin dimensiuni și indicatori. Așa se face că primul articol pe care l-am publicat, în 1972, a fost un extras din lucrarea de licență, pe tema analizei conceptuale a integrării sociale. Ulterior, în volumul de metodologie pe care l-a publicat în 1974, HHS a insistat asupra temei. Analiza conceptuală în diagnosticarea sociologică este o temă centrală pentru gândirea metodică în sociologie, amplu detaliată de HHS, inclusiv cu repetate trimiteri la Paul Lazarsfeld (1955). O astfel de gândire metodică în termeni de definire a conceptelor, operaționalizarea lor prin dimensiuni, indicatori și indici, mi-a fost de mare folos și la doctorat și, ulterior, în discuțiile cu proprii studenți, după 1992.

În scurtă participare de numai 10 zile (ultima decadă a lunii iunie 1974) la cercetarea socială de la Runcu – județul Gorj, am urmărit o primă explorare a adecvării aparatului conceptual

la realitățile rurale în vederea realizării temei de doctorat consacrată diferențierii sociale în comunitățile rurale¹⁰. Notele de detaliere ale proiectului de cercetare se refereau la „condiționări interne ale schimbărilor în două comunități rurale”. Runcu mă interesa în calitate de sat necooperativizat urmând ca, în apropiere, eventual în comuna Arcani, să aleg un sat cooperativizat. Principala familie de variabile dependente vizate era cea a formelor de schimb social, de tip comercial sau de reciprocitate/social. Analiza conceptuală pe care începusem să o fac se referea la forme de grupuri sociale și factori care pot influența schimbările în intensitatea și configurația relațiilor de reciprocitate. Contextualizarea temei urma să fie făcută prin raportare la datele culese cu ajutorul fișei pe care studenții o completau¹¹ pentru toate gospodăriile din sat, extrem de bogată în informații socio-demografice. Cercetarea efectivă, însă, pentru doctorat nu a mai avut loc deoarece, în anul următor, am fost obligat să schimb locul de muncă, să trec de la Centrul de Sociologie al Academiei la Institutul de Economie Agrară al Academiei de Științe Agricole. Am menținut tema de doctorat dar datele empirice au fost culese, majoritar, în corelare cu cerințe sau oportunități ale noului loc de muncă.

O a doua dimensiune majoră a gândirii metodice la HHS este dată de preferințele pentru metodele de cercetare folosite. Asupra acestui aspect voi stărui în continuare.

Măsurarea mixtă, contextualizată comunitar-regional

În terminologia de astăzi, Stahl, om de cercetare interdisciplinară, era adept al abordării mixte, calitative de tip antropologic, și cantitative de tip statistic. În pregătirea perioadelor de practică studențească, pe teren, a ținut să se asigure că știm elementele fundamentale din statistica descriptivă, în detaliu. Așa am aflat, prima dată deosebirea de mod de calcul între media simplă și media ponderată, spre exemplu. Una dintre primele lecții aplicate de cercetare, în practica studențească de la Curtișoara, județul Olt, din 1968, a fost o plimbare în și în jurul satului, împreună cu invitații săi, geograful Ion Băcăneru și inginerul agronom Petre Stănculescu.¹² Așa afluam, iarăși dau un exemplu, că drumurile contează, chiar și potecile croite de animale în jurul satului. Observări de acest gen, asupra caselor, drumurilor, peisajului și activităților umane vizibile erau, în fapt, o introducere în ceea ce, aveam să aflu mai târziu, figura în seria *rapid rural appraisal*,¹³ amplu practică și de cercetătorii de la Banca Mondială.

Contextualizarea cercetării la HHS a fost preponderent una spațială, la nivel comunitar/regional. Exemplul pe care l-aș folosi pentru acest aspect este legat de realizarea lucrării de licență referitoare la „aspecte morale ale integrării sociale a tineretului în comunitățile rurale”. Cercetarea aferentă am realizat-o în două etape. Odată în practica de vară din 1970 de la Teiu Doamnei¹⁴, din fosta plasă Dâmbovnic din județul Argeș, iar cea de-a doua, într-o revenire pentru completarea culegerii datelor în vacanța de iarnă din 1971. Contextualizarea cercetării a fost realizată, în principal, prin datele culese de întreaga echipă de practică studențească, la nivelul

gospodăriilor din satul centru de comună Teiu (cu două părți componente ale acestuia, Teiu din Deal și Teiu din Vale). Pe această bază am selectat ulterior 80 de tineri¹⁵ cu care am stat de vorbă în baza unor ghiduri de convorbire specifice pentru fiecare dintre cele cinci grupuri comparate referitoare la persoane din cooperativa agricolă de producție (CAP) locală, de la stațiunea de mașini agricole din localitate, intelectuali din sat sau tineri plecați la școli din orașe. În plus, am stat de vorbă, tot în baza unui ghid de convorbire, cu rude ale celor plecați definitiv din localitate. Alte date de contextualizare au fost luate de la CAP, Comisia de Judecată și din scrisori ale celor plecați din sat, transmise acasă, atât cât am putut să dispun de ele. Vizite de cercetare în sate din apropiere precum Căteasca, Oarja, Rociu sau Mozăceni am efectuat tot pentru contextualizare.

Adecvarea comunicării în procesul de cercetare științifică la partenerii de lucru

În seria procedurilor care ne-au ajutat să învățăm detalii de mod de comunicare în procesul de cercetare științifică, în comunitățile de practică de la Curtișoara, Teiu, Vitomirești și Valea Mare aș nota, în primul rând, discuțiile foarte utile în grup, cu Profesorul, pentru a comenta practici și probleme de culegere a datelor pe teren. Parte din prezentări le făceam în fața unui magnetofon care înregistra discuția astfel încât, prin reascultare, să câștigăm autocontrol și pentru discuțiile în public. Pentru tehnica discuțiilor față în față cu subiecții ne erau, iarăși, deosebit de utile, situațiile în care îl vedeam pe profesor ca intervievator, uneori însoțit de reportofon sau, dacă era cazul, prin înlocuirea reportofonului cu stenogramele pe care profesorul le lua cu mare dexteritate. L-am admirat, desigur, dar nu am făcut și pasul de a învăța tehnica stenografierii.

În alt registru, în relația cu membrii comunității științifice cu care urma să intrăm în contact prin publicații, exercițiile de la licență și de la doctorat ne-au folosit pentru asimilarea regulilor de integritate academică. Modul în care sunt redactate lucrările Profesorului cu recunoașterea strictă a surselor, prin citări în text și trimiteri bibliografice, au ținut loc de manual de integritate academică. Cum, evident, Profesorul nu era singurul care scria în concordanță cu regulile de deontologie profesională, nu am reușit niciodată să înțeleg justificări ale plagiatului la absolvenți de facultate din perioada comunistă sau din tranziția postcomunistă, prin raportare la lipsa legislației sau a manualelor din domeniu.

Vocația de mentor a lui HHS în formarea unor comunități de practică pentru cercetarea științifică rezultă cu claritate și din practica pe care o adopta frecvent de a ajuta la redactarea unor texte științifice pentru colegi sau studenți.¹⁶ Acest gen de mentorat prin ajutor efectiv la redactarea unor texte științifice îl practica, precum alți colegi de generație sau perioadă, în stil Mircea Vulcănescu, Mitu Georgescu sau Xenia Costa-Foru. În discuțiile cu Zoltan Rostas, HHS menționa, spre exemplu, stilul de mentorat practicat de Mircea Vulcănescu: „Dacă te duceai și îi spuneai că am o idee și vreau să scriu cutare lucru,

apoi el îți făcea analiza amănunțită și-ți spunea, asta trebuie făcut așa, astalaltă făcută așa. Era de un folos deosebit. Plus că, atunci când aveai de scris un pasaj mai greu, așa, mai... «filosofic», puneam mâna pe condei și lucra pentru tine».¹⁷ Și la fel procedau și Stahl și colegii săi anterior menționați:

„Colaborarea asta o practicam în mod curent. Sunt pagini întregi care nu mai se poate ști ale cui sunt. Ale mele, ale Xeniei, ale lui Mircea Vulcănescu, ale lui Mitu Georgescu. Era – cum să spun – o firmă comună”.¹⁸

Concluzii

Din scurta reconstituire de experiențe directe și din informațiile conexe, rezultă că ipoteza celor trei ipostaze de mentorat poate fi susținută în cazul HHS. Atenția pe care acesta o acorda conceptualizărilor precise, completitudinii metodologice și unei comunicări științifice adecvate pentru partenerii de cercetare și pentru public se regăsesc din plin și în modul în care a făcut mentorat pentru studenții sau doctoranzii săi. Desigur, nu era vorba de practici izolate. Parte din ele veneau din experiența proprie HHS de cercetare monografică de tip comunitar-regional sau direct din bibliografia internațională. Atenția dată conceptualizărilor ca fundament pentru cercetare venea din școala juridică pe care o asimilase ca student la drept dar și din buna cunoaștere a unor metodologi de marcă precum cele semnate de către Paul Lazarsfeld. Vocația de mentor, de „pescar de oameni”,

era, după cum el însuși declară, comună cu cea a lui Mircea Vulcănescu, Xenia Costa-Foru sau Mitu Georgescu, vechi colegi în cercetarea monografică din interbelic.

Experiențele de cercetare la care am participat, ca student sau doctorand, sub coordonarea profesorului Stahl, la teren sau cu alte ocazii, ilustrează modul în care acesta construia/facilita comunități de practică pentru cercetarea științifică. A fost o șansă de care am beneficiat din plin cei câțiva studenți care l-am avut nu numai profesor ci și mentor. Desigur, portretul mentorului Stahl în comunități de practică pentru învățarea sociologiei poate fi completat, funcție de experiențele de cunoaștere/interacțiune de referință sau de perspectiva de abordare adoptată. O abordare a temei din perspectiva comportamentelor pro-sociale – ajutor, încredere, cooperare – spre exemplu, ar duce la invocarea altor fațete ale profilului discutat.

Poate că cele spuse aici ar deveni și mai clare dacă întreaga serie de lucrări de licență și de doctorat coordonate de HHS ar putea fi adunate într-o bibliotecă electronică deschisă (desigur dacă cei care au elaborat lucrările sau moștenitorii lor ar fi de acord cu difuzarea). Cum aceste lucrări poartă, frecvent, marca mentorului, ar putea fi de folos și celor care vor să parcurgă drumul învățării situaționale a sociologiei.

* Publicațiile H.H.Stahl din această bibliografie pot fi accesate în format electronic în biblioteca SOCIOLBUC de pe site-ul Facultății de Sociologie și Asistență Socială din Universitatea București (consultat 8 noiembrie 2021).

Note:

1. E. Wenger et al., *Cultivating Communities of Practice: A Guide to Managing Knowledge* (Cambridge, MA: Harvard Business Press, 2002), 27.
2. H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Editura Minerva, 1981).
3. Toate aceste secvențe de învățare prin practică de teren erau menționate ca atare și în referatul susținut de HHS în calitate de coordonator al tezei mele de doctorat „Analiza diferențierii sociale în comunitățile rurale”, susținută la Universitatea București în martie 1979.
4. Henri H. Stahl, *Nerej: Un village d'une région archaïque. Monographie sociologique dirigée par H.H. Stahl*, vol. I, II, III (București: Institut des Sciences Sociales de Roumanie, 1939).
5. H. H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*, ediție îngrijită de Septimiu Chelcea (București: Editura SNSPA, 2001).
6. Stahl, *Nerej*.
7. Varianta în engleză pentru *Les anciennes communautés villageoises roumaines, asservissement et pénétration capitaliste* este disponibilă pe site-ul SOCIOLBUC al Facultății de Sociologie și Asistență Socială, la t.ly/2GDo. Tot acolo poate fi ușor accesată, la secțiunea HHS, și autorecenzia Profesorului la volumul despre Nerej.
8. Zoltan Rostás, *Monografia ca utopie: interviuri cu Henri H. Stahl (1985-1987)* (București: Paideia, 2000).
9. Dumitru Sandu, *Aspecte morale ale integrării sociale a tineretului în comunitățile rurale*. Teză de licență coordonată de către prof. Henri H. Stahl la Universitatea București (1971).
10. Teza de doctorat *Analiza diferențierii sociale în comunitățile rurale* nu este publicată. A fost susținută în martie 1979 la Universitatea București. Ea a stat, însă, la baza memoriului de final de studii la Centre Demographique des Nations Unies en Roumanie (CEDOR) *Migration rurale vers les villes en Roumanie* (1981), disponibil pe Research Gate. Componenta de migrație a tezei de doctorat, dezvoltată în acest memoriu a stat la baza volumului publicat în 1984 la Editura Academiei. Vezi Dumitru Sandu, *Fluxurile de migrație în România* (București: Editura Academiei, 1984).
11. Vezi o copie a modelului de fișă de gospodărie de la care au pornit studenții în cercetarea de la Runcu din 1974.
12. Rostás, *Monografia ca utopie*.
13. Robert Chambers, „The origins and practice of participatory rural appraisal”, *World development* 22, nr. 7 (1994): 953-969.
14. Lucrări de licență, tot în practica studentescă de la Teiu au fost realizate sub coordonarea profesorului Stahl și de către colegii mei Ioan Mihăilescu, Doina Ionilă, Marian Niță și Narcisa Smadea. Vezi Andrei Stănoiu, „Mobilitatea structurii demografice a populației din zona Teiu

- Argeș”, *Viitorul Social* 2 (1972): 653–657. Era un gen de comunitate de practică pentru realizarea lucrărilor de licență.
15. Sandu, *Aspecte morale*.
16. Ioan Mihailescu și Zoltan Rostas, *Dialog neterminat* (București: Curtea Veche, 2007), 52.
17. Rostas, *Monografia ca utopie*, 73.
18. Ibid.

Bibliography:

- Chambers, Robert. “The origins and practice of participatory rural appraisal.” *World development* 22, no. 7 (1994): 953–969.
- Holland, Eimear. “Mentoring communities of practice: What’s in it for the mentor?” *International Journal of Mentoring and Coaching in Education* 7, no. 2 (2018): 110–126.
- Lazarsfeld, Paul, and Morris Rosenberg, eds. *The Language of Social Research: A Reader in the Methodology of Social Research*. Illinois: The Free Press, 1955.
- Mihailescu, Ioan, and Zoltan Rostas. *Dialog neterminat* [Unfinished Dialogue]. Bucharest: Curtea Veche, 2007.
- Zoltan Rostás. *Monografia ca utopie: interviuri cu Henri H. Stahl (1985–1987)* [Monography as Utopia: Interviews with Henri H. Stahl (1985–1987)]. Bucharest: Paideia, 2000.
- Sandu, Dumitru. *Aspecte morale ale integrării sociale a tineretului în comunitățile rurale*. [Moral Aspects of Youth Social Integration in Rural Communities]. Thesis coordinated by Henri H. Stahl at University of Bucharest (1971).
- Sandu, Dumitru. “Integrarea socială. Analiză conceptuală parțială” [Social Integration: A Partial Conceptual Analysis]. *Viitorul Social* 2 (1972): 653–657.
- Sandu, Dumitru. *Analiza diferențierii sociale în comunitățile rurale*. PhD Thesis coordinated by Henri H. Stahl, University of Bucharest (1979).
- Sandu, Dumitru. *Fluxurile de migrație în România* [Migration Fluxes in Romania]. Bucharest: Editura Academiei, 1984.
- Stahl, Henri H. *Nerej: Un village d’une région archaïque. Monographie sociologique dirigée par H.H. Stahl*, vol. I, II, III. Bucharest: Institut des Sciences Sociales de Roumanie, 1939.
- Stahl, H. H. *Organizarea administrativ-teritorială. Comentarii Sociologice* [The Administrative-Territorial Organization: Sociological Comments]. Bucharest: Editura Științifică, 1969.
- Stahl, H. H. *Teoria și practica investigațiilor sociale: Metode și tehnici* [Theory and Practice of Social Investigations: Methods and Techniques] vol. 1. Bucharest: Editura științifică, 1974.
- Stahl, H. H. *Teoria și practica investigațiilor sociale: Cercetările interdisciplinare zonale* [Theory and Practice of Social Investigations: Interdisciplinary Zonal Researches]. Bucharest: Editura științifică și enciclopedică, 1975).
- Stahl, H.H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [Memories and Thoughts from the Old School of Sociological Monographs]. Bucharest: Minerva, 1981.
- Stahl, H. H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* [Contributions to the Study of Romanian Villages], 2nd edition, vol. I: *Confederații de ocol, structuri teritoriale și tehnici agricole*, edited by Paul Stahl. Bucharest: Cartea Românească, 1998.
- Stahl, H. H. *Tehnica monografiei sociologice* [The Technique of the Sociological Monograph], edited by Septimiu Chelcea. Bucharest: Editura SNSPA, 2001.
- Stănoiu, Andrei. “Mobilitatea structurii demografice a populației din zona Teiu – Argeș” [The Mobility of the Demographic Structure of Population from Teiu area – Argeș]. *Viitorul Social* 2 (1972): 653–657.
- Wenger, E., R.A. McDermott, and W. Snyder. *Cultivating communities of practice: A guide to managing knowledge*. Cambridge MA: Harvard Business Press, 2002.

SUAVE FĂPTURI, CERBERE, BLÂNDE MUME, DILETANTE AGREABILE, VIVANDIERE... FEMEILE ÎN PUBLICAȚIILE PERIODICE ALE SERVICIULUI SOCIAL, ROMÂNIA 1935–1939

Theodora-Eliza VĂCĂRESCU

Cercetătoare independentă, Cooperativa Gusti
Independent Researcher, The Gusti Cooperative
Personal e-mail: theoliza@yahoo.com

SUAVE BEINGS, AMAZONS, TENDER MOTHERS, AGREEABLE DABLERS...
WOMEN IN RURAL INTERVENTIONISM: ROMANIA, 1935–1939

Abstract: Between 1934 and 1939, several hundred voluntary student teams went to Romanian villages to perform “cultural work,” i.e., to help and guide peasants to work more productively and to live healthier lives. In 1938, the Law of the Social Service was passed, stipulating that all university graduates, irrespective of gender and academic specialization, were required to take part in social intervention activities in villages to obtain their diplomas. In this paper, I argue that a new constellation of gender ideas, norms and expectations was drawn up in order to allow for enough room for young middle-class women to be part of student teams that were going to spend a couple of months away from their families and in the unknown settings of the rural areas. Therefore, I explore the discourses used in the main information and propaganda periodical published by the Social Service and I identify and illustrate some strategies and mechanisms employed in the production of the gender model needed for the social and national construction of the new and improved Romanian village.

Keywords: women’s history; interwar Romania; Dimitrie Gusti; gender configurations; social interventionism.

Citation suggestion: Văcărescu, Theodora-Eliza. „Suave făpturi, cerbere, blânde mume, diletante agreabile, vivandiere...Femeile în publicațiile periodice ale Serviciului Social, România 1935–1939”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 65–79.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.09>.

Echipele voluntare studențești și Serviciul Social

Schematic, în anii 1920 și 1930 s-au organizat mai multe campanii de monografie sociologică în câteva sate de pe teritoriul proaspăt createi României Mari, campanii care au adunat zeci de studenți/te și cercetători/oare care au investigat viața rurală folosind un sistem teoretic integrat și metode de cercetare interdisciplinare. Din 1934 au fost create echipele regale voluntare studențești, a căror muncă în satele din România era de această dată orientată mai multe spre intervenție socială, decât spre cercetare sociologică. În 1938 a fost promulgată Legea Serviciului Social, care prevedea

obligativitatea muncii culturale la sate drept condiție pentru obținerea diplomei de absolvire pentru toate persoanele care au urmat studii superioare în România, indiferent de profil. Ca urmare a acestei legi, atât absolvenții, cât și absolventele erau obligați/te să petreacă două-trei luni la sate și să participe la activitățile de intervenție socială proiectate de Dimitrie Gusti și de colaboratorii lui. În consecință, pentru realizarea acestei munci la sate, au fost organizate zeci de școli de comandanți și comandante ale Serviciului Social, care a fost însă suspendat în septembrie 1939.

Ideea reformelor și a intervențiilor sociale – chiar dacă într-o formă neclară și doar la nivel de principiu justificator

al cercetărilor științifice – a fost menționată de Dimitrie Gusti din primii ani ai carierei universitare. În plus, era de așteptat ca monografiștii/stele, care petreceau cel puțin o lună în satele din România, să observe problemele și lipsurile vieții rurale și să vrea să schimbe unele practici sau să-și ofere ajutorul în domeniile lor de specializare. Așadar, este explicabil și era previzibil ca activități punctuale de intervenție socială să fi existat încă înainte ca „munca culturală” să devină caracteristica dominantă a noilor incursiuni ale grupurilor de tineri și tinere intelectuali/e în viața rurală.

Henri H. Stahl relatează că, încă de la primele ieșiri pe teren, monografiștii/stele au simțit necesitatea explicării activităților pe care le întreprindeau sătenilor, așa că au început să organizeze șezători, în care, de la Nerej, apare și componenta de „ridicare culturală”, combinând „partea plăcută, hazlie, cu scurtele cuvântări de educare a sătenilor în domeniile sănătății, ale muncii sau ale ridicării sufletești și ale minții”. Tot la Nerej au fost demarate activități în zonele sănătății, ale „igienii sociale”, ale tehnicilor de muncă a câmpului, ale cooperăției. Așa cum remarca Stahl la mijlocul anilor '30, desigur, într-un context de propagandă, dar nu mai puțin relevant, „[p]entru noi, și încă de la început, cercetarea și acțiunea erau ca două surori gemene și nedespărțite, și pentru amândouă am creat câte o tehnică specială”². Astfel, granița dintre cele două tipuri de activități – cercetare și intervenție socială – este neclară și flexibilă, iar distincția pe care o operează se bazează mai curând pe structura organizațională, decât pe cea acțională.

Echipele studențești voluntare, care au funcționat sub umbrela Fundației din 1934, și transformarea lor în obligativitate prin Legea Serviciului Social în 1938 au avut un scop dublu: pe de o parte, ameliorarea situației materiale și sociale a țărănimii și, pe de altă parte, antrenarea tineretului universitar într-un tip de activitate care să canalizeze energiile spre o misiune construită ca o contribuție esențială pentru națiune și, astfel, să ofere posibilitatea unei identități sociale și politice cel puțin la fel de atractive precum cea propusă de mișcarea legionară. Această dimensiune a constituirii echipelor studențești a fost semnalată prima dată de cercetătorul Zoltán Rostás și susținută atât prin publicații contemporane cu activitatea echipelor, cât și prin mărturii orale, realizate de Rostás în anii 1980–1990. Istoricul sociologiei argumentează că „publicațiile coordonate de Gusti nu arătau niciodată în mod deschis că patriotismul lor ar fi opus legionarilor. Se poate demonstra că voluntariatul la țară – pe lângă moda epocii – era destinat să contracareze efectul propagandistic al acțiunilor legionare”. Chiar dacă, așa cum susține Rostás, în scrierile vremii nu apare desemnată nominal mișcarea legionară, există referințe cât se poate de transparente la influențele nocive ale acesteia. Mai mult, sublinierea de către Carol al II-lea a rezultatului geminat urmărit de activitățile desfășurate de tineret în sate lasă puțin loc pentru neclarități și speculații:

„Prin chemarea făcută către tineretul studențesc să vină alături de Mine ca să încercăm o îndreptare sănătoasă a satelor noastre, am urmărit două scopuri: Am urmărit întâiu scopul cel mare de a face ceva pentru satele noastre

și pentru țăranii noștri. Dar am mai urmărit și un alt scop, acela de a arăta tineretului nostru care este calea cea sănătoasă a muncii și a surplusurilor de energie”⁴.

Până în 1934, activitățile de „iluminare a țărănimii” desfășurate de Fundația Culturală Regală „Principele Carol” se făceau prin intermediul căminelor culturale satești, al bibliotecilor, al câtorva reviste și, mai ales, al „misionarilor culturali”. Henri H. Stahl explică faptul că acest tip de acțiuni culturale existase de multă vreme în România, cea mai răspândită abordare fiind „curentul haretist”. Spiru Haret inițiasse un proiect de „ridicare culturală” a țărănimii, utilizând „elitele” satești într-o „muncă de «răspândire a cunoștințelor folositoare»”⁵, prin publicații și conferințe pe diverse teme științifice și utilitare, realizate într-o manieră de popularizare, dar cel mai adesea nerăspunzând nevoilor țăranilor și nefiind adaptate la interesul și înțelegerea acestora. Totuși, abordarea haretistă a acțiunii culturale a avut o mare răspândire și un real succes, cel puțin la nivelul celor care o propagau.

Stahl afirmă că, în timpul campaniilor monografice și al activităților echipelor studențești, cei mai aprigi susținători au fost „misionarii culturali”, ușor de recunoscut după vocabularul utilizat, dar și prin dedicația față de munca de „ridicare” a satelor. În plus, au existat și încercări de cercetare a unor aspecte ale vieții și culturii satești, dar realizate de neprofesioniști și în mod izolat. Astfel că, în momentul în care a fost cooptat de Gusti în reorganizarea Fundației, Stahl mărturisește că a fost surprins de acest „lung trecut” și observă că „[c]eea ce încercasem noi, în monografiile noastre, mai încercaseră și alții, înaintea noastră, și ce aveam de gând să facem, ca acțiune culturală, nu era decât continuarea a ceea ce se mai făcuse [...], măcar că în forme noi”⁶.

După preluarea conducerii de către Gusti, s-a ajuns la concluzia că sistemul de „ridicare culturală” a țărănimii practicat până atunci de Fundație nu corespunde nici teoretic, nici acțional cu concepția sa asupra culturii și a căilor de urmat în demersurile de reformă și muncă sociale. Gusti concepea cultura în sens de pedagogie socială în, ca proces de ameliorare a nivelului de trai atât material, cât și social-cultural al populației României. Pe scurt, sistemul gustian de acțiune culturală cuprindea patru domenii fundamentale, gândite ca formând o unitate: cultura sănătății, cultura muncii, cultura minții și cultura sufletului. Așa cum le elucidează Stahl, acestea reprezentau „starea de sănătate a maselor, organizarea muncii lor productive și a relațiilor lor economice, deprinderea și practicarea învățămintelor științifice și consolidarea relațiilor etice, de solidaritate socială, adică a conștiinței cetățenești”⁷.

În viziunea lui Gusti, la baza activităților de intervenție socială trebuia să stea cunoașterea științifică a „realității”, adică a întregului complex de viață socială specific și diferit pentru fiecare unitate socială în parte. Intervenția socială urma să fie îndeplinită prin intermediul unor echipe multidisciplinare de profesioniști/ste, care trebuia să desfășoare activități sociale – de educare și profesionale – în toate zonele de interes date de problemele identificate teoretic și verificate prin cercetare, pe baza unui program elaborat la centru, dar flexibil și

îmbunătățit în urma experienței muncii efective. Principalul rol al acestor echipe era de organizare și de cuprindere în activitatea lor a sătenilor înșiși și a instanțelor administrative locale, care trebuiau să participe activ și constant la acțiunile de ameliorare a vieții și a muncii sătești, iar acest lucru urma să se realizeze prin intermediul instituției căminului cultural. Iată cum descrie Octavian Neamțu, în 1936, munca echipelor studențești voluntare:

„Programul din 1936 [...] a dat o însemnătate mare indicațiilor tehnice pentru realizări materiale, construcții, șanțuri, platforme, fântâni, grădini școlare etc., năzuind să dea dintr-odată conducătorului de muncă culturală principii teoretice, planul acțiunii, metoda de adaptare a lui la nevoile locale și schemele tehnice ale diferitelor lucrări materiale. Înfăptuirea programului de muncă culturală al Fundației presupune colaborarea tuturor energiilor locale, fiind un program de coordonare a activităților speciale în vederea ridicării totale a vieții satului ca unitate de viață și muncă, cu mijloacele cari stau la îndemâna satului, precum și a administrației locale și județene. El nu lasă loc improvizarilor, dar nici nu propune lucruri de neînfăptuit de către sat”.⁸

Echipele erau formate din 10–15 persoane și includeau „un medicinist, o medicinistă, un student în medicina veterinară, un student inginer agronom, un profesor de educație fizică, un teolog, un student sociolog, o maestră de gospodărie”, alături de câțiva „tehnicieni”, precum un medic uman și unul veterinar, un inginer agronom și unul silvic etc.⁹ În plus, grupurile erau înzestrate cu materialele și instrumentele necesare fiecărei specializări și fiecărui domeniu de activitate și trebuiau să petreacă între trei și șase luni în sate. În acest format au funcționat 12 echipe în 1934, iar numărul lor a crescut constant până în 1937: 25 de echipe în 1935, 59 în 1936, 77 în 1937 și 63 în 1938¹⁰.

Nu am găsit o listă nominală a studenților/telor care au luat parte la aceste campanii de „muncă culturală” și nici o referire pe sexe la persoanele cuprinse în echipe, însă se poate aproxima numărul minim de femei implicate în echipele studențești dacă admitem că în fiecare dintre acestea au fost cel puțin două tinere – o medicinistă și o maestră de gospodărie. Este însă de așteptat să fi fost mai multe studente în echipe, ținând cont de faptul că și în domeniile considerate în mod tradițional ca „potrivite” pentru bărbați și practicate în mod preponderent de aceștia, precum agronomia sau zootehnia, au existat studente. Un exemplu înregistrat de Zoltán Rostás este cel al Irinei Pop (Sturdza), care a urmat o specializare în agronomie, „încălcând” atât așteptările de gen, cât și pe cele de clasă socială¹¹. Se poate deci afirma că în cei cinci ani de activitate a echipelor studențești voluntare, cel puțin 450 de femei au fost implicate în muncă voluntară în satele de pe teritoriul României.

Aceste mii de persoane cu specializări în diverse domenii trebuiau să fie instruite în privința muncii practice în sate și, mai ales, inițiate în sistemul sociologic gustian, pentru a

putea, pe de o parte, desfășura activități de cercetare și, pe de altă parte, pentru a deprinde o înțelegere minimală, dar suficientă, a complexității și inter-relațiilor dintre problemele și procesele sociale de care trebuiau să se ocupe. Așa că, pe lângă cursurile organizate de colaboratorii lui Gusti, s-au publicat o serie de volume de îndrumări pentru echipe, studii realizate de echipieri și echipiere, „călăuze” pentru activitățile secțiilor, și a fost editat și un *Curier al echipelor studențești*. Acesta din urmă reprezintă ceea ce am numi acum „revistă de comunicare internă instituțională”, „publicație de întreprindere” sau „newsletter” și a fost inițiat în primul rând pentru a se putea menține legătura între centrul coordonator și echipele din teren, însă, pe parcursul celor patru ani de apariție (până la transformarea în *Curierul Serviciului Social*) s-a construit prin intermediul lui o adevărată cultură organizațională¹².

Legea Serviciului Social a fost promulgată în 13 octombrie 1938 și impunea tuturor absolvenților și absolventelor de instituții de studii superioare din România obligativitatea unui stagiu de muncă în folosul satelor. Însă ideea trecerii de la muncă voluntară la muncă obligatorie prestată de tinerii/ele intelectuali/e nu a apărut în 1938. Dimitrie Gusti vorbise despre studenți ca „funcționari sociali” cu cel puțin zece ani mai devreme¹³, anticipând o lege a învățământului superior care să oblige absolvenții/tele să desfășoare activități culturale la sate și construind misiunea tineretului universitar ca pe una prin care „Națiunea le-a încredințat [studenților și studentelor] cele mai importante interese ale ei” și la care „vor trebui să dea concursul lor cald și luminat”¹⁴. La începutul anului 1936, având deja experiența a doi ani de „muncă culturală” desfășurată de studenți/te în sate, Gusti reia ideea obligativității muncii și clarifică motivele, obiectivele și mijloacele avute în vedere:

„Organizarea nouă a Echipelor dă prilej tinerimii cărturare, care va avea mai târziu, la maturitate, răspunderea bunului mers al țării noastre, să treacă prin focul regenerativ al muncii pentru sate. În sat, acești tineri cărturari, din toate specialitățile, sociologi, medici umani și veterinari, teologi, agronomi, ingineri silvici, maestre de gospodărie, au un câmp larg și măreț deschis ca să-și arate patriotismul lor activ și constructiv de acțiune concretă, practică și binefăcătoare, ei au prilejul rar să-și poată arăta puterea de muncă și energia creatoare de suflet nou și de stări românești. Organizația Echipelor de muncă culturală la sate, alcătuită din studenți și tehnicieni, devine astfel o nouă metodă, metodă practică și adevărată, pentru noua organizare a vieții românești. [...] Institutul Social Român este gata a-și lua răspunderea cercetării, iar Fundația sarcina organizării culturale. Întrebarea, însă, gravă, prin ce oameni se va putea înfăptui și prin ce echipe de muncă?, ne tulbură! Pentru că, să ne fie îngăduit a face mărturisirea: Echipelile nu se pot organiza chiar așa de ușor cum s-ar crede. Membrii lor se găsesc cu greu și se aleg tot așa de greu. De aceea se impune o măsură radicală. Anume: *introducerea serviciului social obligator*”¹⁵.

Deși trecerea de la voluntariat la obligativitate constituie un punct de turnură major în activitățile inițiate și coordonate de Dimitrie Gusti, așa cum afirmă Zoltán Rostás, aceasta nu reprezintă o contradicție în conceptualizarea gustiană a intervenției sociale¹⁶. În plus, după cum se poate remarca din cuvintele lui Gusti citate mai sus, procesul anticipat este mai mult o continuare la scară mai mare a ceea ce se petrecea deja decât o schimbare radicală: fundamentele motivaționale rămân aceleași, scopurile sunt neschimbate și vizează atât populația satelor, cât și tineretul implicat, iar căile de realizare nu diferă cu nimic de ceea ce se aștepta de la echipele voluntare.

Totuși, din perspectiva mai largă a proceselor implicate de construcția națională și înțeleasă pe fondul acutizării conflictelor politice interne și internaționale, Legea Serviciului Social din 1938 poate fi interpretată ca o marcă a „dictaturii” instaurate de Carol al II-lea la începutul aceluși an. Zoltán Rostás argumentează că, în contextul reorganizării masive a vieții de stat, antrenate de suspendarea partidelor politice și a Constituției, și al necesității neutralizării mișcării legionare, Carol al II-lea a apelat la strategia atragerii de partea sa a celor două mari categorii de populație – tineretul și țărănimea – care se aflau sub influența principalului său adversar politic¹⁷. Din această perspectivă, legiferarea muncii culturale a echipelor studențești voluntare apare ca un produs al sistemului „totalitar” impus de rege și ca o strategie gândită de acesta pentru a-și atinge propriile scopuri politice. Este însă cel puțin la fel de pertinentă și traducerea acestei legi ca o oportunitate de care a profitat Dimitrie Gusti pentru a-și pune în aplicare un plan mai vechi, care nu s-a putut materializa decât în contextul „dictaturii regale”. Astfel, se poate susține posibilitatea utilizării unui sistem „totalitar” pentru realizarea unor obiective considerate – cel puțin de către persoanele care și le-au propus și care nu făceau neapărat parte din sistem – nu numai benefice, ci esențiale pentru bunăstarea grupurilor vizate de acțiune. Bineînțeles, această ipoteză nu se aplică numai în contextul României interbelice.

Cum am arătat deja, legea pentru înființarea Serviciului Social a fost promulgată de Carol al II-lea în octombrie 1938, iar președinte al Serviciului Social a fost numit Dimitrie Gusti. Textul legii Serviciului Social a fost redactat de Henri H. Stahl și de Octavian Neamțu, pe baza experiențelor de peste un deceniu de cercetare și „muncă culturală” în zonele rurale. Așa cum susține Rostás, această origine asigură legii o legătură directă cu situațiile și nevoile din România și nu poate fi bănuită de preluarea vreunui model extern, deși legi similare existau și în alte țări¹⁸.

Legea cuprinde nouă capitole, structurate în 25 de articole. În primul articol se stabilește înființarea unei instituții autonome, Serviciul Social, „pentru munca de ridicare a satelor și orașelor”, ceea ce reprezintă o noutate față de munca echipelor studențești voluntare, dar nu și față de concepția gustiană de schimbare socială, care includea și deja contribuise la organizarea unei școli de asistență socială care avea ca obiectiv zonele urbane. De-abia în ultimul articol este desemnată Fundația Culturală Regală „Principele Carol”

ca instituția însărcinată prin lege să se ocupe de aplicarea Serviciului Social¹⁹. Tot în primul articol sunt expuse cele patru obiective principale ale instituției Serviciului Social:

„a) A pregăti și conduce *tineretul de ambe sexe* [s. m.], absolvenții din toate categoriile de școli, în munca de reorganizare a satelor, înțeleasă ca o obligațiune cetățenească și națională; b) A creia, în acest scop, ca organ de execuție al său, Căminul Cultural, cu menirea de a conduce viața satului, prin conlucrarea locuitorilor în interesul obștesc, și prin coordonarea și unificarea activităților depuse în sat de autorități și de inițiative particulare; c) A organiza și conduce opera de cunoaștere a țării, prin cercetări monografice, care vor forma temelia lucrărilor Serviciului Social; d) A organiza școli pentru educarea sătenilor și orașenilor, în vederea activității Căminelor Culturale și școli pentru pregătirea tinerilor chemați la Serviciul Social”²⁰.

Este de remarcat, în primul rând, faptul că la munca de reorganizare a satelor sunt obligate să participe, în aceeași măsură cu bărbații, și absolventele tuturor tipurilor de studii superioare. Această particularitate servește drept argument pentru ipoteza conform căreia orice proiect de re-construcție societală și/sau națională include și o distribuție aparte a rolurilor de gen, cel mai adesea diferită sau chiar contrară celei specifice „vechiului” proiect²¹. Utilizând o concepție de cunoaștere și reformă socială similară cu cea care a stat la baza muncii echipelor voluntare, se legiferează atât cercetările monografice, cât și participarea grupului țintă la munca pentru propria ameliorare materială și socială, Căminul Cultural fiind desemnat ca organ care să gestioneze eforturile locuitorilor satului, coordonate de tineretul universitar. De asemenea, este prevăzută organizarea a două tipuri de activități de educare și instruire: școlile țărănești și școlile de comandanți și comandante de echipe.

Caracterul mobilizator cvasi-total al impunerii implicării în acțiunile de „ridicare” a satelor și a orașelor este revelator atât pentru concepția gustiană postulatată în nenumărate rânduri în anii precedenți, cât și pentru demersul „dictatorial” carlist. Astfel, în conformitate cu legea, obligativitatea participării nu se limitează la studențime și, eventual, la populația satelor, ci include multe alte instanțe administrative, profesionale și instituționale: de la cele peste zece ministere care aveau în sarcină zone de interes pentru Serviciul Social (internele, educația națională, cultele și artele, sănătatea, agricultura și domeniile, economia națională, munca, lucrările publice și comunicațiile, finanțele, apărarea națională, propaganda²²) la primăriile și prefecturile comunale și județene; de la școli și cadre didactice la pregătirea premilitară și Straja Țării, de la institute de cercetare și diverse societăți culturale la preoți, notari, învățători, săteni, „intelectuali și fii ai satului plecați din sat”²³. În același timp, trebuie remarcat faptul că, în ciuda unor detalii organizatorice aproape pedante și a unor sancțiuni disciplinare în cazul sustragerii de la obligațiile prevăzute de Serviciul Social, legea specifică o autonomie semnificativă diverselor instituții vizate și garantează flexibilitatea

organizării și coordonării activității Serviciului Social.

Prin aceeași lege se înființează Institutul de Cercetări Sociale al României, „cu scopul de a organiza, conduce și coordona lucrările din toate domeniile sociale consacrate cunoașterii științifice a țării și neamului”, care va include și institutele regionale și care este însărcinat să „federalizeze” toate institutele din România, publice și particulare, a căror activitate are legătură cu cercetările și intervențiile sociale. Este vorba, desigur, despre noua titulatură a bine-cunoscutului Institut Social Român care, conform legii Serviciului Social, își extinde considerabil activitatea, dispune de fonduri mult mai mari acordate de Serviciul Social, însă își decide singur statutul și regulamentul²⁴.

În privința instruirii diverselor grupuri vizate de lege, se instituie mai multe tipuri de școli și cursuri temporare și permanente: pentru săteni, pentru ostași, pentru corpul didactic, pentru „conducătorii satului”, pentru funcționarii administrativi și „profesioniștii salariați de stat, județ și comună” și, mai ales, pentru tinerii și tinerele care vor conduce echipele Serviciului Social. Trebuie remarcat și faptul că, pe lângă sancțiuni, legea prevede și recompense și facilități pentru persoanele care activează în Serviciul Social²⁵. De asemenea, instituția Serviciului Social beneficiază de o înzestrare bogată: subvenții anuale de la stat, contribuții din veniturile comunelor, donații, plus obligativitatea din partea statului, a ținuturilor și a comunelor de a pune la dispoziția Serviciului Social localurile necesare²⁶.

În toamna și iarna anului 1938 a fost organizat mecanismul instituțional de coordonare a vastului demers de intervenție socială, iar în primăvara lui 1939 s-a demarat procesul de selectare și instruire a absolvenților și absolventelor care urmau să ocupe poziții de conducere în echipele Serviciului Social²⁷. S-au organizat câte zece stagii de pregătire pentru viitorii/oarele comandanți și comandante de echipe la Valea Vinului, Petriș, Broșteni și Făgăraș, care au durat aproximativ o lună și la care au luat parte mii de tineri și tinere. De aceste „școli de comandanți și comandante” s-au ocupat Octavian Neamțu și Iacob Mihăilă. Henri H. Stahl povestește că nu a contribuit decât foarte puțin și izolat la programul școlilor, întrucât considera că se imprimase acestor cursuri un „caracter prea militaresc”, care nu era potrivit cu scopurile de cercetare și activitate profesională ale viitoarelor demersuri studențești²⁸.

Dintre publicațiilor legate de Serviciul Social pot fi menționate *Buletinul Serviciului Social*, din care au apărut patru numere între martie și august 1939, broșura *Câteva lămuriri despre Serviciul Social, pentru tineretul universitar*, publicată tot în 1939 și *Curierul Serviciului Social*, cu 15 numere (iunie – octombrie 1939), care era continuarea, într-un format mai mare și transformat în organ de propagandă, a vechiului *Curier al Echipelor Studențești*.

Serviciul Social a fost suspendat prin decret regal în octombrie 1939, iar activitatea echipelor a fost întreruptă în 5 septembrie pentru echipele de băieți și în 6 septembrie pentru echipele de fete. Printr-un ordin circular transmis echipelor și republicat în *Curierul Serviciului Social*, Dimitrie Gusti

explică sistarea muncii culturale prin răspunsul la „ordinele de chemare ale Marelui Stat Major” și indică echipierilor să dea curs mobilizărilor, iar echipierelor să „plece spre casele lor”, pentru a „reda familiilor echipierelor noastre toată liniștea”²⁹. Comandanții și comandantele de echipe trebuia să se întoarcă la fundație pentru a preda personal materialele și echipamentele; comandanții urmând să se îndrepte spre unitățile militare la care erau repartizați, iar comandantele să frecventeze cursuri de Crucea Roșie³⁰.

Participante la intervenția socială

Ipoteza generală a studiului meu este că fiecare proiect societal mobilizează anumite idei și aranjamente de gen. Desigur, într-o societate la un moment dat, există mai multe proiecte aflate în competiție și, în plus, chiar în cadrul aceluiași proiect pot exista transformări de-a lungul unei perioade mai scurte sau mai lungi de timp. În funcție de necesitățile percepute de persoanele care dețin puterea (cel puțin asupra unei părți din conceperea sau implementarea proiectului societal), ideile de gen și conceptualizările rolurilor femeilor și ale bărbaților sunt fluide și se pot modifica în așa fel încât să servească scopurilor proiectului societal din momentul respectiv.

Aceste idei și conceptualizări ale categoriei genului nu funcționează însă izolat. Pe de o parte, ele sunt întotdeauna întrețesute, la nivel local și global, cu alte axe ale diferențelor și asimetriilor de putere, dintre care fundamentale sunt etnia, clasa, rasa și, pe de altă parte, sunt influențate de aranjamentele și transformările din cadrul categoriei genului, la nivel local de proiectele concurente sau de mișcările sociale contestatate independente de proiectul societal în cauză și, la nivel global, de schimbările intervenite în construirea categoriei genului din punct de vedere material, politic și simbolic³¹.

Așadar, există întotdeauna o constelație de idei și aranjamente de gen disponibile, din care, în funcție de necesitățile percepute la un moment dat, grupurile dominante mobilizează un set pe care îl utilizează pentru a încerca să-și realizeze scopurile. Deși, în general, asimetriile și inegalitățile de gen sunt constant, într-o măsură mai mică sau mai mare, produse, legitime și reproduse de cele mai multe proiecte societale, există, în majoritatea cazurilor, spații de negociere și mișcare în care persoane sau grupuri care nu dețin puterea utilizează – chiar dacă numai limitat – ideile și aranjamentele de gen (și/sau clasă, rasă, etnie) promovate de proiectul societal care le angrenează pentru avansarea propriilor obiective. Este deci vorba despre un mecanism multidirecțional, care – simplificând – poate fi rezumat susținând că atât grupurile dominante, cât și cele dominate utilizează același set de idei și aranjamente de gen pentru a-și îndeplini propriile scopuri³².

Așa cum am arătat mai sus, participarea femeilor la echipele studențești, dar mai ales la cele ale Serviciului Social, este instituționalizată și obligatorie, odată cu Legea Serviciului Social. În cadrul muncii de ridicare a satelor echipierele aveau un rol prestabilit. Acest rol era unul conceput drept specific „feminin”, pe care bărbații nu-l puteau îndeplini. Era munca de educare a femeilor de la sate, în domenii considerate

ca făcând parte din sfera de acțiune a femeilor: probleme de sănătate și igienă a nașterii, de creștere a copilului, în general de igienă corporală, de alimentație, de gospodărie, de odihnă și, de asemenea, de educație intelectuală și morală. Se considera că această misiune – cu scop și orizont de acțiune strict determinat – încredințată femeilor nu poate fi îndeplinită decât de ele, întrucât femeile, pe de o parte, prin anumite caracteristici innăscute (blândețe, căldură, apropiere sufletească etc.) și, pe de altă parte, prin natura delicată a acestor probleme, sunt singurele capabile să o ducă la bun sfârșit: 1. „capitolul” sănătății (sănătatea mamei și a copilului; sănătatea individuală, a muncii, a odihnei, a alimentației, a locuinței); 2. „capitolul” muncii (organizarea muncii, cultura muncii); 3. „capitolul” culturii morale și intelectuale.

Mai jos redau câteva fragmente din articolele de informare și propagandă apărute în revista *Curierul Serviciului Social*, pentru a arăta felul în care se reflectă aceste „capitole” ale muncii și, implicit, ale responsabilităților femeilor în publicațiile dedicate atât absolventelor și absolvenților, cât și publicului larg, care era ținut la curent cu evoluția școlilor de comandante și comandanți din cadrul Serviciului Social³³. Misiunea tinerelor este în mod clar construită pe baza constelațiilor de așteptări și norme de gen, cu scopul de a produce și a întări modelele acceptate și acceptabile în societate în acel moment.

„[...] Potrivit scopului Serviciului Social școala lucrează în primul rând la pregătirea tehnică a cunoașterii realității satului românesc cu toate problemele lui și mai ales *pentru noi fetele* cele două probleme: *a creșterii copilului și a gospodăriei*”³⁴

„Domnișoarele din tabără știu multe și știu mai ales să fie *blânde și calde și mume și surori*, cu oamenii aceștia cari îi cercetează în fiecare zi”³⁵

„Noi obișnuim a împărți problema satului pe mai multe capitole: capitolul *sănătății*, capitolul *muncii*, capitolul *culturii intelectuale și morale*”³⁶

„Trebuiește deci o întreagă școală făcută și din acest punct de vedere [pentru a învăța «meseria de soție și de mamă»], pentruca femeia să poată într-adevăr fi aceste 3 lucruri: *gospodină, soție, mamă*”³⁷

„Atâtea probleme capitale: Copilul: maternitate, nașteri, mortalitate infantilă, prime îngrijiri, creșterea și educația lui. Hygiena: Căminului cu toate înfățișările ei, gospodărie, alimentație, odihnă. Viața de familie cu aspectul ei etic, spiritual, economic – atâtea probleme privesc îndeosebi femeia – pun soarta satului în mâna ei – angajând viitorul țării noastre chiar”³⁸

„Cu cât pregătirea și activitatea ce i se cer vor avea un caracter precis feminin răspunzând problemelor femeii și copilului în viața satului, cu atât acțiunea lui va fi mai eficace și misiunea lui mai bine îndeplinită”³⁹

„Echipele feminine ale Serviciului Social își vor îndrepta obiectivul cercetărilor și preocuparea de muncă, în primul rând către familia țărânului și gospodăria lui. Pe de altă parte, vor acționa ca în cadrul Căminului Cultural să se

înființeze și să activeze, ca un organism viu și dinamic, secția bunelor gospodine”⁴⁰

„Să alungăm din sate neîncrederea și să îngropăm, odată pentru totdeauna, superstițiile! În locul babei Cloanța cu vrăjile, să apară doctorița în medicină! Să învățăm pe Tudora cum se face o supă și pe Dumitra cum se deretecă în casă și cum se face baie copilului. Să frecăm cratița și străchinile până le-om rupe!”⁴¹

„D-ra Alexandra Șovăială, comandanta școlii, coase faldurile unui tricolor, d-ra Natalia Balaban bate la mașină *nu știu ce complicate mistere gospodărești*, iar celelalte [...] copiază programe, întocmesc liste de bucate, lucrează cu atâta frenezie încât cancelaria asta seamănă cu centrul unui stat major militar”⁴²

Și în restrânsa activitate de cercetare desfășurată de echipele studențești, femeile se ocupau de domenii similare, considerate feminine și de interes feminin: portul, țesăturile și menținerea tradiției în aceste domenii, probleme de gospodărie și educație gospodărească, de preparare a mâncărilor, de sănătate a copiilor, lucru susținut – pe lângă relațiile din articolele descriptive apărute în *Curierul Echipelor Studențești* și în *Curierul Serviciului Social* privind organizarea taberelor de comandante ale Serviciului Social și discursurile de inaugurare a acestor școli – și de tematicile celor câteva articole semnate de femei: „Pentru maestrele de gospodărie”, de Aurelia Simionescu, profesoară⁴³; „Portul oamenilor și împodobirea casei”, de Maria Sâmbotin, maestră de gospodărie a Echipei Regale Cârlegele R. Sărat⁴⁴; „Satul Holda”, de Natașa R.-Popovici⁴⁵.

Primul și unul dintre cele mai importante aspecte relevate de cercetarea asupra publicației *Curierul Echipelor Studențești* (CES), transformate în 1939 în *Curierul Serviciului Social* (CSS), este tema generală a propagandei. În cadrul acestei teme este circumscrisă încercarea de diminuare și chiar înlăturare a posibilelor refuzuri de către societate, familie și de către femeile însele a „înrolării” acestora în Serviciul Social. Petrecerea de către tinerele femei a câteva luni în spațiul rural, alături de colegi, colege și săteni nu era o perspectivă ușor de acceptat nici de opinia publică, nici de familiile absolventelor. Așa că CSS a devenit principalul instrument de informare și propagandă și au fost folosite diverse și multiple strategii de abordare a participării femeilor la școlile de echipiere și comandante organizate în diverse locuri din țară.

Mai departe prezint și ilustrez cu citate extinse principalele mecanisme folosite în textele apărute în CES și CSS pentru construirea unui set de valori și așteptări de gen care să le permită femeilor să ia parte la „munca culturală” desfășurată pe parcursul a cinci ani în satele din România.

1. Evidențierea, extrem de frecventă, în articolele care descriu taberele de echipiere, a siguranței taberelor și a bunei-cuviințe specifice activităților din școlile de pregătire, precum și a menținerii așteptărilor de feminitate și delicatețe. Aceste sunt produse și la nivel lingvistic (prin anumite cuvinte-cheie), și la nivelul imaginarului: cetăți, fortărețe, cerberi care nu permit intrarea străinilor, interzicerea vizitelor (mai ales a

celor bărbătești), a ieșirii în oraș etc.:

„[...] Școala de echipiere e adăpostită în localul Casei învățătorilor. O clădire mare, cu porți de fier prin cari abia te lasă să pătrunzi *vigilența unui cerber* minuscul, *înarmat* cu o cheie și cu o *strașnică neîncredere în străinii* care intră. Are, pasă-mi-te, ordin dela comandant să nu lase în *cetate* decât picior de om bun”.⁴⁶

„[...] Poarta dela stradă care dă în curtea școlii e făcută dintr’o *boltă groasă de zid*. Dela început îți dai seama de *stilul durabil și sobru* în care trebuie să fie făcută această școală. *Brăul de căramidă legat printr-un grilaj de fier*, înconjurând pe o lungime considerabilă parcul imens din partea cealaltă, pare că adăpostește nu o școală, ci *mai de grabă o cetate*. Arborii stufoși și bătrâni cari domină toată întinderea parcului, oprind orice perspectivă mai largă, formează *un serios obstacol* în calea unei vederi directe spre școală”.⁴⁷

„Instalată aci pentru o lună de zile, Școala de comandante S. S. *nu are aspectul unei cazărmi*, nici măcar al unei școli militare”.⁴⁸

„Așezată într-un cadru așa de frumos, școala în care sunt adăpostite elevele S. S. pare mai mult o cetate ce stă de strajă”.⁴⁹

„Nu apuc să fac câțiva pași, că o întrebare precisă, dar rostită cu destulă manieră, mă obligă să precizez scopul vizitei mele. După *atitudinea bărbătească și demnă* ca și după uniformă, nu-mi era greu să-mi dau seama că domnișoara era una dintre comandantele școalei”.⁵⁰

„[...] la școală este *interzis accesul pentru bărbați*, în orice grad de rudenie s’ar afla”.⁵¹

„Se dau primele dispoziții disciplinare: nimeni nu poate părăsi școala, în niciun scop, nici nu poate primi vizite, bărbătești, mai ales”.⁵²

„Ele doreau la început să li se dea voie să iasă în oraș – ceeace nu se poate! Mai doreau să primească visite – părinți, rude, soțul – dar și aceasta e de văzut. Regimul S. S. nu e un regim aspru, dar e un regim de încredere! Poate că e mai bine să nu stăm toată ziua de primiri”.⁵³

„Astfel am aflat despre hotărârea fermă și aproape unanimă ce-o luaseră de a nu părăsi niciodată, nici chiar în zile de sărbătoare, când programul de lucru e suspendat, școala. Numai un glas nu se asociase la decizia camaradelor, dar fiind prea izolat, a sfârșit prin a se resemna”.⁵⁴

„Un *aer de protecție și dragoste* învăluie pe viitoarele echipiere, care se simt din ce în ce mai apropiate una de alta, că încep să-și însușiască *duhul de familie și camaraderie* al vieții de tabără și se pătrund de măreția care le-a strâns laolaltă”.⁵⁵

„[...] Sus, dormitoarele fetelor, în care *nu pătrund decât ele* și noaptea, *visele roze*”.⁵⁶

„Statul major bărbătesc al școalei *dorm mai încolo*, mai în fundul curții”.⁵⁷

2. Exemple de schimbare a rolului și a statutului femeilor în alte țări și necesitatea includerii femeilor în viața socială în general și în acțiunea de ridicare a satelor în particular:

„O tabără de comandante ale Serviciului Social! Iată o propozițiune în care doi termeni cel puțin sună a militărie și a război! Și e, vai, vorba de *cele mai suave fapte* cu care a împodobit Dumnezeu Creațiunea – e vorba de femei, de fete în special. Și ele urmează să devină Comandante! Se cunosc împrejurările în care a luat ființă Serviciul Social, operă menită să rezolve cea mai cumplită fază din viața țăranimii noastre. La această operă epocală, e chemată să colaboreze și femeia română. Într-o țară legendară a antichității, amazonele au făcut isprăvi memorabile. Dar după aceea, femeia a căzut în gyneceu. Turcii, oameni suptiri altminteri, au mers până acolo că le-au ferecat după gratii pe cucoane, nelăsând să li se vadă decât noaptea ochilor, iar triburile care locuiesc o treime din suprafața pământului, țin în belciuge, ca pe pui de urși, pe Evele lor, nu mai puțin încântătoare... Dela Elena lui Paris, Jeanne d’Arc și dela acestea la Charlotte Corday, la muma lui Napoleon, Ecaterina Teodoroiu etc., pretutindeni femeia a rămas *aceeași tovarășă fermecătoare a noastră* și ea este nu numai *instrumentul fragil al Creațiunii*; femeia e capabilă de jertfe nemăsurate, de acte de *sfințenie și eroism*, după cum și noi sexul manierat suntem în stare să trădăm imperii, să înfundăm Gheena și s’o facem *muză și icoană* în această frumoasă și vremelnică tabără care este viața”.⁵⁸

„Dela vestală, la tunică// Timpurile moderne au adus pe femei în mijlocul tuturor preocupărilor acestei vieți care din ce în ce mai mult se subdivide și se face mai aspră. *Vestala de odinioară, călugărițele lui Iisus Hristos, vivandiera de altă dată și sora de caritate de ieri sunt astăzi în spitale, pe catedră, lămuresc justiția în barou, sunt înrolate în diferite asociațiuni de binefacere și înlesnire socială, fac poliție – ori trag chiar cu pușca*, cum s’a văzut de curând în Spania și în războiul chino-japonez. Desigur, în toate aceste saloane ale vieții în care activează femeia, nu lipsește și nota aceea de *snobism și cochetărie*, dar e tragic de știut că majoritatea dintre ele muncesc pentru a potoli seara gurile câtorva copii, pentru o mamă, ori pentru un soț infirm, *muncesc pentru existență*. În cele mai multe țări din lume femeile [...] sunt înrolate în diferite activități sociale și naționale. În Japonia și în China, în Rusia, în Germania, în Italia, în Anglia, în Turcia fostelor haremuri, în Elveția și în statele de peste ocean, *femeile – tineretul mai ales – sunt încadrate în marea epopee a muncii și slujbei sociale*. Femeia vine aci cu o pricepere egală, cu un *fel de a servi mai tandru decât al nostru, al bărbaților*. Familia nu pierde, căci mai ales în sânul și împrejurul ei sunt chemate nouile batalioane”.⁵⁹

„[Veacurile trecute nu au cunoscut camaraderia dintre bărbați și femei] din cauza principiilor false care guvernau raporturile dintre cele două sexe. *Femeia, fie că a fost privită ca o ființă inferioară, fie ca un obiect delicat destinat unui cult exagerat, fie că a fost redusă la un simplu instrument de muncă sau plăcere*, nu a putut să fie nici sinceră, nici fericită. Pentru că nu e deloc comod să te simți izolat pe un altar de adorare sau într’un subsol de dispreț, căci în ambele ipostaze ești constrâns să accepți dela o apreciabilă distanță

sufletească și onorurile și poruncile. [...] Veacul democrației, consecvent lozincilor lui, a proclamat libertatea și egalitatea pentru toți, deci și pentru femei. O egalitate care însă, până la războiul mondial, a însemnat o egalitate în profit, nu și în muncă. Ceea ce a menținut, aproape fără vre-o schimbare, raportul de nesinceritate între sexe. Căci femeia era privită pretutindeni ca un diletant agreabil, acceptat în locuri de răspundere sau numai de câștig, pentru că așa cerea noua orânduire a societății. [...] O femeie care muncește pe aceleași baricade cu tine și cu care poți discuta despre viață cu sinceritatea cu care te-ai destăinui unui prieten, e o primăvară veșnică și blândă, cu surâsul și cu viața ei în plus”⁶⁰

„[...] legea serviciului social chiamă pentru prima oară în istoria noastră, la o muncă specială și deosebită, tineretul feminin”⁶¹

„[Doctrina înfățișată în publicațiile Fundației Culturale Regale este] întemeiată pe experiența noastră de până acum, are mai ales în vedere munca pe care au făcut-o echipele bărbătești cu populația bărbătească dela sate. Noi însă trebuie să ne întrebăm mai ales asupra rostului pe care poate să-l aibe chemarea cea nouă pe care o facem pentru fete; care poate să fie rostul acestor fete venind să muncească în cadrul serviciului social. Deci care este putința de muncă și de organizare a femeilor din sat pentru ridicarea culturală a satelor?”⁶²

„În felul acesta nădăjduim să merităm locul de cinste ce s'a dat femeii române prin actualele legiuiri în marele plan de reorganizare a României Mari și ne vom arăta vrednice de cinstea ce ne-ați făcut-o venind astăzi în mijlocul nostru”⁶³

„Noua noastră Constituție acordă multe drepturi femeii și între acestea și pe acela de a se alege în Parlament, ca senator. Dar dreptul de a se instrui, de a ocupa funcții la stat și de-a îmbrăca și suprema magistratură a legiferării e îngrădit și de o mică datorie: aceea de a merge, ca și tovarășii lor, intelectualii, pentru un timp limitat, în mijlocul țărânimii, din care toți la urma urmii, ne tragem. [...] Fetele care vor fi obligate să slujească de-acum în cadrul Serviciului Social nu vor face din aceasta un act de amazonism. Serviciul Social pentru fete e o datorie morală către sat a acelora care țin să se bucure prin noua lor situațiune socială, de toate binefacerile orașului, adică ale civilizației”⁶⁴

3. Tot ca o strategie de a convinge societatea și pe femei de justetea participării la munca în sate, se insistă în nenumărate rânduri pe necesitatea contribuției femeilor și pe importanța acordată rolului lor în acțiunea de ridicare a satelor. Astfel, implicarea lor este articulată în termeni religioși, participarea femeilor fiind construită drept „sacră” și „sfântă”, iar misiunea lor fiind percepută ca „divină”:

„Sacra misiune”⁶⁵

„E o operă de mare creștinism această *campanie sacră* pentru ridicarea țărânimii [...]”⁶⁶

„[...] tabăra unde s-a format *primul ordin* am putea spune

călugăresc al Comandantelor Serviciului Social”⁶⁷

„Alături de voință și de încredere în rostul mișcării noastre, mai e nevoie și de dragostea caldă pentru cei pe care îi ajutăm. Aici intervine sprijinul sfânt al femeii, al camaradei care simte, ajută și pricepe, care activează și gândește alături de noi, știe să mângâie mai blând și mai înțelegător. Femeia lângă munca noastră, iată *taina miracolului* pe care îl promitem! [...] Noi tindem spre cucerirea definitivă a binelui și credem în izbânda noastră pentru că e prima dată în istoria societății când omul întreg, adică bărbatul și femeia împreună, pun umărul la acelaș gest, sub greutatea unei munci *sublime*. [...] Misiunea femeii în acțiunea noastră e covârșitoare și *sublimă*”⁶⁸

„Munca ce ni se cere e muncă sfântă!”⁶⁹

4. Menținerea așteptărilor de feminitate cerute de normele sociale – grație, puritate, fragilitate etc. – se realizează prin sublinierea păstrării valorilor feminine, venită din nevoia de a asigura societatea și pe femei că nu își vor pierde caracteristicile feminine și că nu riscă să se „masculinizeze”:

„S-a putut observa în aceste școli că fetele pot da mult mai mult decât te-ai aștepta [...] Munca disciplinată, fie intelectuală sau fizică, este o veșnică presiune care încordează atențiile, forțează judecata, cere răspundere, iscusință și seriozitate. În acelaș timp, *sufletul nu pierde nimic din frăgezimea lui*, din contră, se îmbogățește cu entuziasmul copilăriei, se lasă copleșit de emoții nebanuite, se încălzește la soarele credinței, înfloreste în ambianța aceia de puritate morală pe care natura o binecuvintează cu minunile ei”⁷⁰

„[...] două eleve ale școlii își aruncă *grățios* o minge”⁷¹

„[...] pentru a ajunge la maximum de rezultat constructive și *pentru a evita tendința de masculinizare*, trebuie ca programul de muncă al fetelor, precum și tratamentul lor, să corespundă capacității și calităților pozitive specifice ale ființei feminine”⁷²

„Pentru fete viața de tabără este tonicul absolut trebuincios care fortifică în aceiaș măsură, fizicește și sufletește. Este vâpaia care *distruge slăbiciunile și întărește caracterele*; este izvorul din care țâșnesc noi puteri sufletești care *păstrează toată gingășia feminină*”⁷³

5. La încercarea de legitimare a participării femeilor contribuie și conștientizarea necesității femeilor însele de a se implica în activitățile Serviciului Social, prin relatările care subliniază dorința lor de a participa și întristarea în fața perspectivei că ar putea fi împiedicate:

„Suntem mândre că și noi femeile chemate astăzi a contribui la această măreață operă vom putea dovedi dragostea noastră pentru neam și țară. Dorința de 'ntotdeauna a femeilor a fost aceea de a fi cât mai folositoare țării și astăzi, grație înțelepciunii M. S. Carol II, adânc cunoscător al nevoilor neamului, noi, echipierele școlii de inițiere a Serv.

Social Pitești, pornim cu însuflețire la muncă”.⁷⁴

„Evenimentele din ultima vreme au arătat că femeia română așteaptă să fie chemată în Serviciul Social. [...] Ea a vibrat până acum în tăcere, urmărind totuși de aproape evoluția muncii sociale la noi, susținând pe bărbați în realizările lor pe terenul ridicării culturale a satelor”.⁷⁵

„[Femeile intră pe terenul social] cu forțe proaspete, cu entuziasm, cu înțelegerea marilor probleme și deci a marilor răspunderi ale gospodăriei noastre sătești al cărei centru e gospodina”.⁷⁶

„[...] femeia să fie chemată la răspundere în viața socială cum n'a mai fost încă în istoria Țării Românești”.⁷⁷

6. Același rol îl îndeplinesc și lungile și dese fragmente în care este descris și întărit, prin diverse relatări și imagini, entuziasmul femeilor de a munci și de a trăi în tabără:

„Tot acolo, două doamne trecute de 30 de ani îmi mărturiseau că veniseră aci cu teamă mare. Acum, în uniformă, cu mingea de volei și cântecul veșnic pe buze, distinsele cucoane se copilariseră iarăși, se simțeau cu totul altele. Le plăcea...”⁷⁸

„În prezent, Școala de echipiere dela Galați funcționează în plin. Fetele nu s'au prezentat aci cu spaimă, ci mai ales cu multă curiozitate”.⁷⁹

„Readuse la viața de mai 'nainte, continuăm să trăim zilele de tabără ca pe o amintire scumpă. Fiecare întâlnire înseamnă o evocare de momente, o exclamare nostalgică, o înșirare de fapte petrecute acolo, în cele 30 de zile de tabără”.⁸⁰

„În general, cursistele s'au obișnuit cu regimul”.⁸¹

„Convorbirile voioase și amicale, uneori se accentuau, alteori se curmau fără de veste, făcând loc râsetelor prelungi, pe care vre-o glumă bine potrivită le înstruna într-o dispoziție de largă veselie. Se vedea că domnișoarele merg ca la șezătoare și te simțai cucerit de bucuria lor [...]”.⁸²

„Într'un colț, o elevă foarte îngândurată stă singură. Atitudinea ei te surprinde cu atât mai mult cu cât e în contrast cu a celorlalte. Nu mă pot dumiri asupra acestui caz aparte, deși încerc câteva reflecții ca să-i găsesc vreo explicație. Aflu în sfârșit, că motivul îngrijorării nu era altul decât teama de a nu fi respinsă la vizita medicală. Era puțin slăbită în urma unei amigdalite pe care o suferise și asta o făcea să-i fie teamă de vreun rezultat negativ. În grija însă a tinerei nu era greu să deslușești dovada cea mai sigură de cât atașament este capabil tineretul acestei țări pentru o idee mare și frumoasă”.⁸³

7. Un alt aspect prezent în multe articole și menit să dezavueze, de această dată, neîncrederea societății în activitatea socială întreprinsă de femei este cel legat de „carențele caracterului feminin”, de care autorii (și autoarele) articolelor sunt conștienți, dar pe care, de cele mai multe ori, școlile de comandante reușesc să le diminueze și chiar să le elimine:

„[...] prima dificultate este însăși noutatea lor [...] fetelor le lipsește complet deprinderea pentru munca socială la sate și în fine, trebuie să treci peste obstacolul invizibil al neîncrederii, atât a celor din jur față de munca feminină începătoare cât și a fetelor înșile, care nu au încredere în propriile lor puteri”.⁸⁴

„Programul școlilor de fete trebuie întocmit în așa fel încât să nu încurajeze *slăbiciunile și înclinațiile negative ale mentalității și caracterului feminin*: dimpotrivă, trebuie să le imprime o sănătoasă vigoare, disciplină în gândire și acțiune și o anumită forță a inițiativei”.⁸⁵

„[...] chiar dacă se spune că *fetele au caracter inegal și o oarecare ușurință în a judeca lucrurile*, nu li se poate contesta un simț autocritic și totodată dorința de a fi altceva, cu mult mai bun decât sunt”.⁸⁶

„Vorbind de masa feminină în general, e de observat că în tabără dispar cu timpul *micile capricii ale Evei*, spiritul de disciplină și munca ordonată ucide gândurile rele, alungă înclinarea spre trândăvie și clevetire. Uniforma a plăcut întotdeauna femeilor. E și aceasta un fel de a fi *cochetă*. Sub această *cochetărie*, *dispare risipa de îmbrăcăminte și farduri inutile, dispare luxul*; fetele învață să fie econoame”.⁸⁷

„Deși nu are tot confortul care le-ar place fetelor, *mofturoase ca toate fetele*, școala aceasta nu e tocmai o cazarmă. Sălile sunt curate și luminoase, sufrageria la fel, veselă și cumsecade, iar meniul suculent și gustos. Destinderea și înviorarea cresc văzând cu ochii. Disciplina de aici este aspră, dar sănătoasă”.⁸⁸

„Fetele nu s'au desvățat încă de tabieturile de acasă. Vin pe rând și agale. Unele au întârziat să se *fardeze* și încă nu și-au părăsit *poșeta de sub braț*. Careul se înfiripă anevoie. „Tabără, drepti!” și tabăra nu prea stă drepti. Se mișcă în front și vorbesc între ele. Unele râd și întorc capul”.⁸⁹

[Intertitlu]: „Adio, pudră!”⁹⁰

„Sunt fete și tinere doamne între 20–30 de ani. N'as putea spune că e *vreuna prăpăd de frumoasă*, dar majoritatea sunt fete eminamente simpatice, fete voioase și rumene, al căror chip oglindește gingășia și hotărârea”.⁹¹

„[...] sfânta pudră care de aproape o lună de zile nu mai există! (Rujul de buze par'că-par'că se mai obișnuiește la câteva...)”.⁹²

„La Galați veniseră fetele cu rochii de seară, cu vulpi argintii. După o săptămână numai de tabără, acestea atârnavă în cui, ca niște obiecte de muzeu”.⁹³

„Pe noptiere, pretutindeni, nimic din *micile și nevinovatele frivolități* ale unor dormitoare obișnuite de fete. Se vedeau numai cărți, cărțile și caetele de îndoctrinare ale S. S. și câte-o *sticluță cu apă oxigenată ori cu apă de cealaltă, colorată, de Colonia*. Niciun roman, nicio revistă de modă, nicio fotografie măcar!”⁹⁴

„[...] una din ele mai păstrează pe buze *roșul artificial al traiului de afară*, alta îl poartă *pe unghii*, sunt prea de curând adunate între limitele unei discipline pentru a li se putea cere uniformizarea fizionomiei și a gestului care trădează prezența definitivă a spiritului de echipă”.⁹⁵

Un alt aspect important care a reieșit din cercetarea colecțiilor *CES* și *CSS* este tema tratamentului diferit. Femeile sunt descrise altfel, cu alte instrumente și punându-se accent pe alte aspecte decât în cazul bărbaților. Iar acest tratament și această prezentare a muncii femeilor și a școlilor și taberelor de comandante și echipiere se conformează valorilor, normelor și așteptărilor de gen atribuite femeilor în societatea românească din vremea respectivă. Există, desigur, și o încercare subtilă de a schimba percepțiile și mentalitățile despre feminitate, dar se mențin multe dintre reprezentările specifice societății patriarhale ale vremii. În acest sens am identificat și ilustrat succint câteva teme recurente:

i. Descrierea hainelor (a echipamentului), cu accent pe cochetărie:

„Sunt îmbrăcate în bluză de uniformă, petrecută peste mijloc cu o centură tot de pânză – majoritatea poarta foi-uniformă, pantofi ori ghetă cu tocul jos”⁹⁶

„[...] doamnele, în atmosfera aceasta de veselă colectivitate, au redevenit parcă școlărițele de acum 10–12 ani. Uniforma însăși – bluze, foi gri și bocanci ușori – le dă tuturor un aer mai sprinten”⁹⁷

„Fetele [sunt] îmbrăcate în bluze cenușii și în fuste de albastru marin [...] Bocancii din picioare nu le îngreuează mersul și nici nu le întristează silueta”⁹⁸

ii. Tendință de literaturizare a tot ceea ce ține de comportamentul femeilor:

„[...] până să înceapă lecția, cele 59 de eleve fac o gălăgie plăcută, o gălăgie asemănătoare cu a Bistriței care curge în apropiere”⁹⁹

„Fetele [...] s’au împrăștiat pe o coastă *ca un roi de fluturi uriași*”¹⁰⁰

iii. „Obsesia” pătrunderii în dormitoare de fetelor (adevărate sanctuare, prezentate ca inviolabile, dar „violat” de autorul – întotdeauna este vorba despre un bărbat; în articolele semnate de femei nu apare descris dormitorul – articolului), prezentă în mai multe articole, aproape în toate articolele care descriu viața în școlile de echipiere și comandante:

„[...] O vizită în dormitoare, care sclipesc de curățenie, e înduioșătoare. Iată atârinate în cui rochii, rochii de seară, pălării bune, pălării de plajă, ba chiar și câte o vulpe argintie. Fetele au crezut că vor avea loc și reuniuni care vor necesita prezența acestor obiecte, care stau astăzi fără întrebuințare”¹⁰¹

„La o oră din zi, când ele erau în sat, în plină activitate, am vizitat, împreună cu directorul tehnic și cu comandanta de serviciu – dormitoare de echipiere. Străluceau de curățenie și numai zăpada ar mai fi putut face atâta ordine și poezie *albul imaculat* al olandei acestor săli, în care, seara, *adorm de-o dulce și fermecătoare obidă* viitorii ofițeri feminini ai Serviciului Social”¹⁰²

„Înainte de a coborî în curte, unde se va lua gustarea, încerc să pătrund în *taina unui dormitor*. Mai multă curățenie și eleganță decât la băeți și, în atmosferă, ceva din *aerul intim*

al dormitorului de fată în care a trăit de curând un suflet la fel de alb ca cearșaful. În cuere spânzură încă *pălării, fuste, rochii*, ca niște vestigii ale trecutului”¹⁰³

iv. **Importanța statutului marital al echipierelor, pe lângă vârstă, locul de proveniență, studii.** În cazul articolelor despre taberele și școlile de echipieri și comandanți nu este menționat nici statutul marital al acestora și nici dacă au copii și, eventual, numărul lor:

[Intertitlu:] „Luna de... miere”¹⁰⁴.

„8 dintre eleve sunt căsătorite: 3 cu funcționari, 3 cu medici, 1 magistrat, 1 militar, 1 medic militar; restul, profesori. Timpul de când sunt căsătorite variază între o lună – cazul soților Cojocar, cari a doua zi după căsătorie au venit în tabără – și 10 luni. D-na Bondoc Margareta, licențiată în Ed. fizică, soț funcționar, are 2 copii; d-na Stoenescu Măgărușă (Asinetta), soț profesor asistent, are 3 copii; încă 4 doamne au câte 1 copil. 3 membre ale taberei sunt divorțate”¹⁰⁵

Articolele care descriu taberele de echipiere și școlile de comandante sunt aproape exclusiv scrise de bărbați, care au întreprins, în scopul realizării articolului, o excursie la tabără sau la școală. Atitudinea vizitatorului este una de curiozitate, de superioritate disimulată într-o blândă și condescendentă înțelegere. În discursurile lor (de exemplu cel de la 6 august 1939), oamenii politici se adresează exclusiv la masculin „tineri echipieri”, „toți fiii patriei”¹⁰⁶. Extrem de rar răzbat în *CES* și *CSS* critici la adresa comportamentului echipierilor bărbați. Un astfel de exemplu este atitudinea critică a autoarei unui articol despre munca maestrelor de gospodărie, care conștientizează și demască invizibilitatea muncii feminine, în special cea a maestrei de gospodărie. De asemenea, critică atitudinea de superioritate a celorlalți echipieri – atât bărbați, cât și femei – și devalorizarea muncii maestrei de gospodărie:

„Puține dintre rapoartele șefilor de echipă vorbesc despre munca maestrei de gospodărie din echipă. [...] maestra de gospodărie nu trebuie să fie luată drept bucătăreasa echipei, așa cum s-a întâmplat, din fericire, numai la câteva echipe”¹⁰⁷

„Îi mai rog pe domnii și d-rele echipiere să aibă atitudini colegiale cu maestra de gospodărie. Îmi amintesc de răspunsul unei d-re cu specialitatea teologie, care s’a supărat când cineva a luat-o drept maestră de gospodărie”¹⁰⁸

Este foarte interesantă legătura făcută de o echipieră între școlile de comandante și „mișcarea feminină”, adică mișcarea feministă, la care autoarea articolului aderă, prin cuvintele și calitățile pe care i le atribuie:

„Răspunderea [școlilor de fete] ce și-o asumă are mai multe fețe: e răspunderea față de tineretul feminin, care – fie că-și va găsi o nouă și potrivită ocazie de afirmare, fie că va pleca descurajat de nereușită; răspunderea față de sat, unde vor lucra echipele de fete; și în fine, față de *mișcarea feminină* însăși, care reprezintă tot ce poate fi mai sănătos, pozitiv și

cerut cu insistență de nevoile vieții”.¹⁰⁹

***

În cadrul „muncii culturale” la sate desfășurate de echipele studențești voluntare au participat sute de studenți, iar Legea Serviciului Social din 1938 prevedea obligativitatea stagiului și pentru absolvenți, și pentru absolvente. Deși nu a mai avut timp să fie aplicată, întrucât a fost suspendată în octombrie 1939, legea și practica școlilor de comandante organizate în vara anului 1939 oferă informații și perspective relevante atât asupra construcției rolurilor și participării femeilor la proiectul național girat de Carol al II-lea la sfârșitul anilor '30 ai secolului trecut, cât și asupra percepțiilor și experiențelor femeilor care au luat parte la aceste școli.

În această lucrare am prezentat pe scurt configurația normelor, rolurilor și așteptărilor de gen construită prin intermediul principalei publicații de informare și propagandă a echipelor voluntare studențești și a Serviciului Social. Am identificat, explorat și ilustrat câteva dintre strategiile și mecanismele prin intermediul cărora au fost susținute necesitatea implicării femeilor și contribuțiile lor la acțiunile de intervenție socială întreprinse de echipele voluntare și de Serviciul Social. Deși nu a mai avut timp să se concretizeze din cauza izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, „munca

culturală” la sate a necesitat o pregătire substanțială pentru absolvenții și absolventele de studii superioare care urmau să conducă echipele de intervenție din spațiul rural. Aceste școli de comandanți și comandante, răspândite pe întreg teritoriul României, oferă o oglindă a felului în care categoria genului este produsă și întărită în cadrul unui proiect politic de construcție socială și națională și permite iluminarea unor dimensiuni și mecanisme considerate „naturale”, „firești” în discursul vremii.

Totuși, este important de subliniat faptul că există o mare diferență între imaginea creată de propagandă și, în general, de studiile care s-au ocupat de doctrina acestui demers de intervenție socială și cea dezvăluită de investigațiile de microistorie, prin intermediul unor surse precum memorii, jurnale, corespondență și, mai ales, interviuri de istorie orală. Printr-o examinare a interacțiunilor zilnice și a relațiilor interpersonale, se pot documenta și analiza mecanisme de gen, etnie, clasă, care, cu siguranță, au avut o contribuție importantă în modelarea configurației specifice a acestui grup social și cultural care a participat la munca de „ridicare culturală” a satelor.

*Colecții de publicații periodice:

Curierul Echipelor Studențești (1935–1938)

Curierul Serviciului Social (1939)

Note:

1. Henri H. Stahl, „Școala monografiei sociologice”, *Arhiva pentru știință și reforma socială* XIV (1936): 1130–1165, 1164.
2. Stahl, „Școala monografiei sociologice”, 1165.
3. Zoltán Rostás, *Atelierul gustian. O abordare organizațională* (București: Editura Tritonic, 2005), 40.
4. Carol al II-lea citat în Octavian Neamțu, „Munca socială în România”, în *D. Gusti și Școala sociologică dela București*, ed. Mircea Vulcănescu et al. (București: Institutul Social Român, 1937), 239.
5. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Editura Minerva, 1981), 279.
6. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 283.
7. Ibid., 284.
8. Neamțu, „Munca socială în România”, 237.
9. Ibid., 239.
10. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 296.
11. Interviu cu Irina Pop (Sturdza) în Zoltán Rostás, *Strada Latină nr. 8. Monografiști și echipieri gustieni la Fundația Culturală Regală „Principele Carol”* (București: Curtea Veche, 2009), 257–269.
12. Zoltán Rostás și Theodora-Eliza Văcărescu, „*Curierul Echipelor Studențești* – Prima revistă de comunicare internă instituțională din România”, *Journalism și Comunicare*, nr. 3 (2004): 53–57.
13. Vezi Neamțu, „Munca socială în România”, 241; Rostás, *Atelierul gustian*, 41–42.
14. Răspunsul lui Dimitrie Gusti la o anchetă asupra organizării muncii culturale în ziarul *Universul* în 1928 citat în Mircea Vulcănescu et al., *D. Gusti și Școala sociologică dela București* (București: Institutul Social Român, 1937), 82; Neamțu, „Munca socială în România”, 241; Rostás, *Atelierul gustian*, 42.
15. Dimitrie Gusti, „Învățămintele și perspective din munca echipelor studențești”, *Sociologie românească*, anul I, nr. 2, februarie (1936): 4–5.
16. Rostás, *Atelierul gustian*, 42.
17. Rostás, *Strada Latină*, 227–228.
18. Ibid., 229.
19. Art. 25 din „Legea pentru înființarea Serviciului Social” reprodusă în Dimitrie Gusti, *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*, vol. II (București: Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, 1939), 270.
20. „Legea pentru înființarea Serviciului Social”, 263.
21. Pentru o analiză a antecedentelor implicării femeilor în cercetări și intervenții sociale, vezi Theodora-Eliza Văcărescu, „Din sursele de inspirație ale lui Dimitrie Gusti: Asociațiile femeilor și feministe ca (posibile) precursori ale monografiilor și activităților de intervenție socială gustiene”, *Transilvania*, nr. 11–12 (2012): 14–25.

22. Art. 3 din „Legea pentru înființarea Serviciului Social”, 264.
23. Art. 10 din „Legea pentru înființarea Serviciului Social”, 265.
24. Art. 16 din „Legea pentru înființarea Serviciului Social”, 268.
25. Art. 22 din „Legea pentru înființarea Serviciului Social”, 269.
26. Art. 23 din „Legea pentru înființarea Serviciului Social”, 270.
27. Rostás, *Strada Latină*, 231.
28. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 397–398.
29. Dimitrie Gusti, „Ordin circular telegrafic”, *Curierul Serviciului Social (CSS în continuare)*, anul V, nr. 14, 17 septembrie 1939, 10.
30. Dimitrie Gusti, „Ordin de zi nr. 1. Către Comandanții și Comandantele Serviciului Social”, *CSS*, anul V, nr. 14, 17 septembrie 1939, 1.
31. Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History* (New York: Columbia University Press, 1999).
32. Vezi studiul introductiv și antologia de documente Theodora-Eliza Văcărescu, „Femei în cercetarea sociologică din România interbelică” în Theodora-Eliza Văcărescu, *Personajele acestea de a doua mână. Din publicațiile membrilor Școlii Sociologice de la București* (București: Editura Eikon, 2018), 9–72.
33. Vezi textul lui Henri H. Stahl, republicat în secțiunea „Documente” din cadrul acestui număr al revistei Transilvania (Henri H. Stahl, „Serviciul Social și tineretul feminin al țării. Prelegere ținută la școala de comandante din Broșteni”, *CSS*, anul V, nr. 1, 8 iunie 1939, p. 7 (pagină întreagă)).
34. „Învățăm să cucerim satul și să câștigăm încrederea – Cuvântarea d-rei comandante Grigoraș Constanța din tabăra dela Pitești”, *CSS*, anul V, nr. 10, 13 august 1939, 5 (centru) (s. m.).
35. N. Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S. S. dela Broșteni” (partea a II-a – continuare din numărul anterior), *CSS*, anul V, nr. 2, 18 iunie 1939, 3–4 (pagini întregi) (s. m.).
36. H. H. Stahl, „Serviciul Social și tineretul feminin al țării. Prelegere ținută la școala de comandante din Broșteni”, *CSS*, anul V, nr. 1, joi, 8 iunie 1939, 7 (pagină întreagă) (s. m.).
37. Stahl, „Serviciul Social și tineretul feminin...”, 7 (s. m.).
38. „Colaborarea femeii la munca S. S. Cuvântarea d-rei Slivici, directoarea Școlii de echipiere – Pitești”, *CSS*, anul V, nr. 10, 13 august 1939, 3 (stânga jos; trimitere din pagina 1).
39. „Colaborarea femeii la munca S. S...”.
40. Ing. P. Stănculescu, „Problemele economiei casnice”, *CSS*, anul V, nr. 10, 13 august 1939, 10 (stânga sus).
41. N. Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S. S. de la Broșteni” (partea I), *CSS*, anul V, nr. 1, 8 iunie 1939, 5 (pagină întreagă).
42. Vintilă Horia, „La școlile din Tg.-Mureș ale Serviciului Social”, *CSS*, anul V, nr. 9, 6 august 1939, 4 (stânga sus) (s. m.).
43. *Curierul Echipelor Studențești (CES în continuare)*, anul II, nr. 9, duminică, 30 august 1936, 5 (colțul dreapta jos).
44. *CES*, anul IV, nr. 3, 5 martie 1938, 7 (pagină întreagă; în cadrul rubricii „Arhiva monografică a Echipelor: Din monografia satului Cârligele-R.-Sărat”).
45. *CSS*, anul V, nr. 5, 9 iulie 1939, 6 (coloană întreagă în dreapta paginii).
46. Vintilă Horia, „Cu echipierele și echipierii din Satu Mare”, *CSS*, anul V, nr. 10, 13 august 1939, 8 (stânga jos) (s. m.).
47. Ion M. Vizirescu, „În cetatea Craiovei la sărbătoarea tineretului. Oltenia în steaguri și cântec. Coloane de echipieri. Rugăciuni pentru țară și Rege. Spre zorile biruinței de mâine”, *CSS*, anul V, nr. 10, 13 august 1939, 8 (întreagă; în cadrul articolului „La școala de fete”, ultimul subtitlu).
48. Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S. S. de la Broșteni” (partea I) (s. m.).
49. Ion M. Vizirescu, „Tabăra echipierelor dela Pitești”, *CSS*, anul V, nr. 9, 6 august 1939, 5 (stânga sus).
50. Vizirescu, „Tabăra echipierelor dela Pitești” (s. m.).
51. Horia Nițulescu, „Școala de echipiere dela Brăila”, *CSS*, anul V, nr. 9, 6 august 1939, 2 (dreapta sus; în cadrul rubricii „Tineretul a intrat”).
52. Nițulescu, „Școala de echipiere dela Brăila”.
53. N. Crevedia, „Școala de echipiere dela Galați în plină activitate”, *CSS*, anul V, nr. 10, 13 august 1939, 6 (stânga sus; în cadrul rubricii „Aspecte și momente înălțătoare”).
54. Vizirescu, „Tabăra echipierelor dela Pitești”.
55. Ibid. (s. m.).
56. Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S. S. de la Broșteni” (partea I) (s. m.).
57. Ibid.
58. Ibid.
59. Ibid.
60. Vintilă Horia, „Femea lângă munca noastră”, *CSS*, anul V, nr. 1, joi, 8 iunie 1939, 6 (pagină coloană verticală, jumătatea paginii) (s. m.).
61. Stahl, „Serviciul Social și tineretul feminin al țării...”.
62. Ibid.
63. „Învățăm să cucerim satul și să câștigăm încrederea – Cuvântarea d-rei comandante Grigoraș Constanța din tabăra dela Pitești”, *CSS*, anul V, nr. 10 (13 august 1939), 5 (centru).
64. Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S.S. de la Broșteni” (partea I).
65. Subtitlu în cadrul articolului Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S. S. de la Broșteni” (partea I).
66. Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S. S. de la Broșteni” (partea I) (s. m.).
67. Ibid.

68. Horia, „Femeia lângă munca noastră”.
69. „Munca ce ni se cere e muncă sfântă! – Cuvintele d-rei Mănăilă din tabăra de echipiere de la Pitești”, *CSS*, anul V, nr. 10, 13 august 1939, 5.
70. Eliza Șoarec, „Școlile de comandante, izvor de viață nouă”, *CSS*, anul V, nr. 8, 30 iulie 1939, p. 7 (două coloane dreapta sus; în cadrul rubricii „Școlile pregătitoare S. S.”) (s. m.).
71. Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S. S. de la Broșteni” (partea I) (s. m.).
72. Natașa Popovici-Raisky, „Școlile de fete ale Serviciului Social”, *CSS*, anul V, nr. 4, 2 iulie 1939, 6 (colțul din dreapta jos).
73. Șoarec, „Școlile de comandante, izvor de viață nouă”.
74. „Munca ce ni se cere e muncă sfântă! – Cuvintele d-rei Mănăilă...”.
75. „Colaborarea femeii la munca S. S. Cuvântarea d-rei Slivici, directoarea Școalei de echipiere – Pitești”, *CSS*, anul V, nr. 10, 13 august 1939, 3 (stânga jos; trimitere din pagina 1).
76. Ibid.
77. Ibid.
78. N. Crevedia, „Opera educativă a școalelor noastre”, *CSS*, anul V, nr. 11, 20 august 1939, 2 (patru coloane din șase, în dreapta paginii).
79. Crevedia, „Școala de echipiere dela Galați în plină activitate”.
80. Șoarec, „Școlile de comandante, izvor de viață nouă”.
81. Crevedia, „Școala de echipiere dela Galați în plină activitate”.
82. Vizirescu, „Tabăra echipierelor dela Pitești”.
83. Ibid.
84. Natașa Popovici-Raisky, „Școlile de fete ale Serviciului Social”, *CSS*, anul V, nr. 4, 2 iulie 1939, 6 (colțul din dreapta jos).
85. Popovici-Raisky, „Școlile de fete ale Serviciului Social”.
86. Șoarec, „Școlile de comandante, izvor de viață nouă”.
87. Crevedia, „Opera educativă a școalelor noastre”.
88. Nițulescu, „Școala de echipiere dela Brăila”.
89. Ibid.
90. Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S. S. de la Broșteni” (partea I).
91. Ibid.
92. Ibid.
93. Crevedia, „Opera educativă a școalelor noastre”.
94. Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S. S. dela Broșteni” (partea a II-a).
95. Horia, „La școlile din Tg.-Mureș ale Serviciului Social”.
96. Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S. S. de la Broșteni” (partea I).
97. Crevedia, „Școala de echipiere dela Galați în plină activitate”.
98. Horia, „La școlile din Tg.-Mureș ale Serviciului Social”.
99. Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S. S. de la Broșteni” (partea I).
100. Horia, „La școlile din Tg.-Mureș ale Serviciului Social”.
101. Crevedia, „Școala de echipiere dela Galați în plină activitate”.
102. Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S. S. dela Broșteni” (partea a II-a).
103. Horia, „La școlile din Tg.-Mureș ale Serviciului Social”.
104. Crevedia, „Trei zile în tabăra de comandante S. S. de la Broșteni” (partea I).
105. Ibid.
106. Constantin Nani, „Inaugurarea școlilor pregătitoare ale S. S. și școlii de conducători de Cămine Culturale din Ținutul Nistru”, *CSS*, anul V, nr. 11, 20 august 1939, 6.
107. Aurelia Simionescu (profesoară), „Pentru maestrele de gospodărie”, *CES*, anul II, nr. 9, 30 august 1936, 5 (colț dreapta jos).
108. Simionescu, „Pentru maestrele de gospodărie”.
109. Popovici-Raisky, „Școlile de fete ale Serviciului Social”.

Bibliography:

- Bucur, Maria, and Mihaela Miroiu, *Nașterea cetățeniei democratice. Femeile și puterea în România modern* [Birth of Democratic Citizenship: Women and Power in Modern Romania], translated by Magda Dragu and Mihaela Miroiu. Bucharest: Humanitas, 2019.
- Foucault, Michel. *The History of Sexuality. An Introduction*, vol. 1. New York: Vintage Books, 1990.
- Frunțelată, Ioana-Ruxandra. “Women Members of the Bucharest Sociological School as Researchers and Authors: A Synthetic Outlook.” *Transilvania*, no. 2-3 (2020): 107-127.
- Golopenția, Sanda. *Emigranții Carter* [Carter Emigrants]. Bucharest: Paideia, 2008.
- Gusti, Dimitrie. “Realitate, știință și reformă socială. Câteva indicații asupra metodei” [Reality, Science, and Social Reform: Some Indications on Method]. *Arhiva pentru știința și reforma socială*, year I, no. 1 (1919): V-XXVII.

- Gusti, Dimitrie. "Apelul făcut în Aprilie 1918, cu prilejul întemeierii Asociației pentru studiul și reforma socială" [Republished version of the 1918 Iași Call for the Constitution of the Association for Research and Social Reform]. *Arhiva pentru știința și reforma socială*, year I, no. 1 (1919): 291–293.
- Gusti, Dimitrie. "Învățămintele și perspective din munca echipelor studențești" [Learnings and Perspectives Resulted from the Work of Students' Teams]. *Sociologie românească*, year I, no. 2, February (1936): 1–5.
- Gusti, Dimitrie. *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii* [Knowledge and Action in the Service of the Nation], vol. I. Bucharest: Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, 1938.
- Gusti, Dimitrie. *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii* [Knowledge and Action in the Service of the Nation], vol. II. Bucharest: Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, 1939.
- Meade, Teresa A., and Merry E. Wiesner-Hanks, eds. *A Companion to Gender History*. Malden & Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2004.
- Mihăilescu, Ștefania. *Emanciparea femeii române. Antologie de texte, vol. I: 1815–1918* [The Emancipation of the Romanian Woman: Anthology of Texts, vol. 1]. Bucharest: Editura Ecumenică, 2001.
- Mihăilescu, Ștefania. *Emanciparea femeii române. Studiu și antologie de texte, vol. II (1919–1948)* [The Emancipation of the Romanian Woman: Anthology of Texts, vol. 2]. Bucharest: Editura Ecumenică, 2004.
- Neamțu, Octavian. "Munca socială în România" [Social Work in Romania]. In *D. Gusti și Școala sociologică dela București* [D. Gusti and the Sociological School of Bucharest], edited by Mircea Vulcănescu et al. Bucharest: Institutul Social Român, 1937.
- Offen, Karen, ed. *Globalizing Feminisms, 1789–1945*. London & New York: Routledge, 2010.
- Paletschek, Sylvia, and Bianka Pietrow-Ennker, eds. *Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century: A European Perspective*. Stanford CA: Stanford University Press, 2004.
- Popovici-Raiski, Natașa. "Familia și copilul într'un sat din Neamț (Holda)" [The Family and the Child in a Neamț Village (Holda)]. *Sociologie românească*, year IV, no. 4–6, (1939): 217–242.
- Rossiter, Margaret W. "The Matthew Matilda Effect in Science." *Social Studies of Science* 23, no. 2 (1993): 325–341.
- Rostás, Zoltán. *Monografia ca utopie – Interviu cu Henri H. Stahl*. Bucharest: Paideia, 2000.
- Rostás, Zoltán, and Theodora-Eliza Văcărescu. "Curierul Echipelor Studențești – Prima revistă de comunicare internă instituțională din România" [CES – The First Romanian Internal Communication Magazine]. *Journalism și Comunicare*, no. 3 (2004): 53–57.
- Rostás, Zoltán. *Atelierul gustian. O abordare organizațională* [The Gusti Workshop: An Organizational Approach]. Bucharest: Tritonic, 2005.
- Rostás, Zoltán. *Strada Latină nr. 8. Monografiști și echipieri gustieni la Fundația Culturală Regală „Principele Carol”* [Latin Street no. 8: Monographers and Gustian Teammates at the Royal Cultural Foundation "Princip Carol I"]. Bucharest: Curtea Veche, 2009.
- Scott, Joan Wallach. *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press, 1999.
- Simonton, Deborah, ed. *The Routledge History of Women in Europe since 1700*. Abingdon & New York: Routledge, 2006.
- Stahl, Henri H. "Școala monografiei sociologice." *Arhiva pentru știința și reforma socială* XIV (1936): 1130–1165.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [Memories and Thoughts from the Old School of Sociological Monographs]. Bucharest: Minerva, 1981.
- Văcărescu, Theodora-Eliza. "Din sursele de inspirație ale lui Dimitrie Gusti: Asociațiile femeilor și feministe ca (posibile) precursori ale monografiilor și activităților de intervenție socială gustiene" [Among Dimitrie Gusti's Sources of inspiration: Women's and Feminist Organizations as (possible) precursors of Gustian monographic and interventionist activities]. *Transilvania*, no. 11–12 (2012): 14–25.
- Văcărescu, Theodora-Eliza. "Personajele acestea de a doua mână." *Din publicațiile membrilor Școlii Sociologice de la București* ["These Secondhand Characters": From the Publications of the Women Members of the Bucharest Sociological School]. Bucharest: EIKON, 2018.
- Văcărescu, Theodora-Eliza. "Les Matildas de la sociologie Roumaine: les femmes dans la recherche sociologique de la Roumanie de l'entre-deux-guerres." In *Marginal și experimental. Cooperativa Gusti: două decenii de cercetare în istoria sociologiei*, edited by Ionuț Butoi and Martin Ladislau Salamon, 254–299. Bucharest: EIKON, 2020.
- Vulcănescu, Mircea et al. *D. Gusti și Școala sociologică dela București* [D. Gusti and the Bucharest Sociological School]. Bucharest: Institutul Social Român, 1937.

Facerea bandajului cere multă îndemânare și exerciții îndelungate

Atenția și îngrijirea pacienților

SOCIOLOGUL ȘI ISTORICII. HENRI H. STAHL DESPRE ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

Marian COMAN

Facultatea de Istorie, Universitatea din București, Institutul de Istorie N. Iorga, Academia Română
Faculty of History, University of Bucharest, N. Iorga History Institute, The Romanian Academy
Personal e-mail: marian.coman@istorie.unibuc.ro

THE SOCIOLOGIST AND THE HISTORIANS: HENRI H. STAHL ON ROMANIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract: The article focuses on a case-study of a scientific dialogue (or lack of it) between the Marxist sociologist Henri H. Stahl and Romanian historians. The first section of the study, A failed dialogue, examines the various rhetorical strategies used by Henri H. Stahl when addressing an audience of historians. Stahl's increasingly irritated tone, triggered by what he perceived to be his marginalization by professional historians, seems only partially justified. The reception of Stahl's studies of historical sociology was heterogeneous, but despite some positive reviews his contributions remained rather overlooked in the field of historiography. The second section of the article, The taxonomy of Romanian historiography, looks at the historians through the lenses of Stahl's scientific references and late life interviews. Apart from Iorga, to whom Stahl was emotionally and intellectually attached, the sociologist classified Romanian historians in four categories: (1) respected, but out dated; (2) meticulous, but rather thick; (3) pseudo-socialising and dangerous; (4) useful and trans-disciplinary. In the end, Stahl's growing frustration with Romanian historiography seems to be best explained by his failure to initiate a methodological revolution in the field.

Keywords: historiography; sociology; inter-disciplinary; Henri H. Stahl; methodology.

Citation suggestion: Coman, Marian. „Sociologul și istoricii. Henri H. Stahl despre istoriografia română”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 80-90.

<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.10>.

“Sociology”, said the historian, “I know what that is. It is history with the hard work left out”. “And history”, replied the sociologist, “that is sociology with the brains left out.”¹

Butada lui Donald MacRae, profesor de sociologie la London School of Economics și editorul vreme de aproape douăzeci de ani al *British Journal of Sociology*, rezumă scepticismul cu care fiecare dintre cele două triburi științifice a privit activitatea celuilalt. Sociologii au acuzat rezistența istoricilor la teorie, în vreme ce istoricii le-au reproșat sociologilor reducăționismul. Privind retrospectiv, dialogul interdisciplinar dintre istorici și sociologi pare să fi fost inițiat, aproape întotdeauna, de cei din urmă; oarecum firesc, dat fiind că sociologia a trebuit să-și facă loc într-un câmp al cunoașterii în care istoria ocupa deja o poziție privilegiată.² Profesionalizarea cunoașterii, prin constituirea unui limbaj de specialitate, a unui corpus de referințe comune și, mai cu seamă, prin excluderea „celorlalți”, a contribuit la închiderea celor două discipline și la fosilizarea

stereotipurilor aplicate reciproc.³ Critica sociologică a fost primită cu multă reticență de istorici și a fost nevoie de mult timp ca sugestiile venite „din afară” să fie primite în cetatea istoriografică. Un exemplu elocvent este sinuosul destin istoriografic al articolului publicat în 1903 de François Simiand, *Metodă istorică și știință socială*.⁴ Sociologul durkheimian identifica trei idoli a căror venerare îi împiedica pe istorici să fie, cu adevărat, oameni de știință: individul, cronologia și politica. Istoricii au fost inițial contrariați și, abia după mai multe decenii, au ajuns să-și asume critica lui Simiand. Școala de la *Annales*, calul troian al sociologilor în cetatea istoricilor, a decis să republice articolul într-un număr din 1960 al revistei în jurul căreia se coaguleze noua istoriografie.⁵ Critica de la începutul secolului era astfel reluată, la mai bine de jumătate de veac, în rubrica *Débats et combats*, care avea să găzduiască în același an un text al lui Witold Kula despre durată lungă în istoria economică și un altul de Roland Barthes despre istorie și literatură. O notă editorială preciza că textul lui Simiand,

binecunoscut tuturor istoricilor care și-au făcut ucenicia înainte de 1939, era repus în circulație mai cu seamă pentru cei tineri. Publicat în 1903 și încă de actualitate în 1960, articolul lui Simiand avea să mai renască o dată, în 1985, de data aceasta într-o traducere în limba engleză. Revista centrului Fernand Braudel întemeiat de Immanuel Wallerstein, intitulată *Review*, relua polemica dintre sociologie și istorie folosind același articol al lui Simiand.⁶ Între timp, taberele se modificaseră, iar flacăra luptei împotriva istoriei evenimentiale, politice și biografice fusese predată de școala de la *Annales* sociologiei istorice anglo-saxone. Însă republicările succesive ale textului lui François Simiand și continuarea dialogului polemic, de pe aceleași poziții, vreme de mai bine de 80 de ani, arată că idolii istoricilor se dovedeau mai greu de dărâmat decât speraseră sociologii.

La un an după ce republica articolul lui Simiand, revista lui Immanuel Wallerstein găzduia un alt text scris de un sociolog, unul contemporan, care relua polemica cu istoricii dintr-o nouă perspectivă. De data aceasta idolul la care istoricii erau acuzați că s-ar închina fără discernământ era chiar zeul lor suprem: documentul. Studiul intitulat *The Romanian Tributary System* era semnat de Henri H. Stahl, cel mai citit și cel mai citat autor român în sociologia istorică anglo-saxonă, fiind o traducere a ultimului capitol din cartea publicată cu cinci ani mai devreme, la București.⁷ În ultimul paragraf al textului, după ce propusese o reconstrucție atentă a sistemului tribut, autorul admitea că nu există nicio urmă documentară a acestuia, ceea ce nu-l împiedica însă să-i afirme existența istorică. Încă și mai grăitor, referințele istoriografice lipseau aproape cu desăvârșire.⁸ În volumul românesc despre orânduirea tribută la toate capitolele aveau un aparat critic, chiar dacă unul minimal, mai puțin cel dedicat cazului românesc, în care Stahl se dispensa, în mod demonstrativ, de orice referință. Mesajul era limpede: sociologia sa istorică era un demers intelectual complet autonom, care nu datora nimic istoriografiei române. Stahl se despărțea astfel, simbolic, de o istoriografie cu care încercase vreme îndelungată să intre în dialog. Atunci când discipolul și traducătorul său englez, Daniel Chirot, vorbea despre semi-ostracizarea lui Henri H. Stahl și de slaba receptare a operei sale în istoriografia română, el exprima izolarea intelectuală pe care o resimțea profesorul său.⁹ Din păcate, amărăciunea lui Stahl avea să fie accentuată de soarta ultimei sale cărți, „o critică epistemologică a istoriografiei românești, făcută chiar din interiorul acesteia”.¹⁰

Un dialog eșuat

Predată spre publicare în 1984, *Probleme confuze în istoria socială a României* avea să rămână în sertarele editurii vreme de opt ani. Când, în sfârșit, cartea a fost tipărită, după Revoluția din 1989, Stahl a adăugat manuscrisului inițial o prefață în care explica de ce demersul său pentru „o sistematică pledoarie pentru sociologizarea istoriei” se lovise de o dublă opoziție, a istoriografiei române și a autorităților regimului comunist.¹¹ *Probleme confuze* începea cu constatarea inapetenței istoricilor români pentru dialogul inter-disciplinar: din punct de vedere

metodologic, istoricii se află într-o poziție nu de colaborare, ci de opoziție cu sociologii, gândul lor nefiind de a-și pune ordine în propria disciplină ci, mai curând, de a-și asigura monopolul cercetărilor sociale.¹²

Merită comparată această observație amară și dureroasă cu încercările anterioare ale lui Stahl de a menaja sensibilitățile istoricilor în speranța deschiderii unui dialog. Stahl începea *Satele devălmașe* prin a recunoaște că „problema vechii noastre organizări sociale și a evoluției ei a fost deseori tratată în istoriografia noastră” și-și justifica demersul cu observația îngăduitoare că „rezultatele obținute nu sunt, însă, pe deplin satisfăcătoare”.¹³ Scrisă cu dorința de a evita orice polemică, după cum Stahl însuși avea să mărturisească,¹⁴ *Satele devălmașe* nu au avut însă receptarea pe care autorul și-ar fi dorit-o. Deși recenziile publicate în revistele de istorie au fost pozitive, chiar dacă ușor reținute¹⁵, iar aprecierea cărții în istoriografie a fost în general elogioasă,¹⁶ *Satele devălmașe* a fost percepută mai degrabă ca un experiment metodologic. Drept urmare, Stahl a decis să scrie o carte pandant, în care să se adreseze direct istoricilor, invitându-i la un dialog polemic interdisciplinar.¹⁷

Într-un articol teoretic publicat cam în aceeași vreme, Stahl vorbea despre evoluțiile îngemănate din știința contemporană, de „sociologizare a istoriei” și de „istorizare a sociologiei”.¹⁸ Considerând arbitrară împărțirea analizei sociale între o disciplină a trecutului, istoria, și una a prezentului, sociologia, Stahl considera că cele două aveau să se contopească într-o știință generală a legilor sociale.¹⁹ În introducerea la *Controverse de istorie socială românească* Stahl arăta că, așa cum sociologii învățaseră metoda analitică a istoricilor, se cuvenea ca și istoricii „să țină seama” de tehnicile exegetice ale sociologilor. Astfel, într-o notă din primele pagini ale cărții, Stahl îi ironiza pe acei istorici care se arătau refractari față de metodele sociologice, mai cu seamă față de analiza cantitativă, preferând „a cântări și nu a număra documentele”.²⁰ Replica lui Stahl, necruțătoare și acidă, era că doar cineva care nu a citit vreodată un tratat, oricât de elementar, de sociologie, își poate închipui că metoda statistică se mărginește să numere în loc să analizeze. *Controverse* nu era însă o carte de teorie sociologică, ci una de metodologie aplicată, scrisă pentru istorici, într-un limbaj familiar acestora. Evitând discuțiile teoretice și metodologice, *Controverse* era minuțios construită pe analiza documentelor și dovedea totodată o aprofundată cunoaștere a istoriografiei.²¹ Era, fără îndoială, o carte iconoclastă, dar una perfect adaptată prin limbaj și metodă audienței căreia i se adresa.

În pofida tuturor acestor eforturi, *Controverse* a avut un impact redus asupra istoricilor români.²² Nelăsându-se descurajat, Stahl publica peste doar trei ani o nouă carte de istorie în care insista asupra necesității de a face „un apel mai stăruitor la teoriile și ipotezele sociologice” pentru a suplini penuria de documente istorice privitoare la țările române medievale.²³ Noul volum, intitulat *Studii de sociologie istorică* era structurat, într-un mod didactic, în două secțiuni. Prima secțiune înfățișa limpede și succint teoriile sociologice, iar cea de-a doua, mult mai extinsă, discuta o serie de probleme

punctuale, în cea mai strictă tradiție istorică, precum cele privitoare la satele de pescari sau la ocoalele domnești. Stahl încerca astfel să demonstreze că istoricul, îmbogățit cu o cunoaștere sociologică, putea să ofere o interpretare mai completă și mai întemeiată a documentelor. Departe de a se substitui instrumentelor tradiționale ale istoricului, teoria sociologică le cizela și le rafina.²⁴ Nici noua carte nu a stârnit mai mult entuziasm printre istorici²⁵, dar Stahl a continuat să persevereze și, după încă alți zece ani, sociologul reînnoia încă o dată invitația, pe un ton defensiv care vădea o oarecare exasperare. După ce sublinia că sociologii „profesează cel mai deplin respect” față de munca istoricilor, Stahl revendica dreptul de a-și „exprima cu un punct de vedere critic” în probleme istorice, având grijă să prezinte ingerința în termenii unei colaborări și nu ai unei polemici.²⁶ Amărăciunea din ultima sa carte, în care-i acuza pe istorici că vor să impună un „monopol” asupra cercetărilor sociale venea, așadar, ca urmare a unei străduințe de decenii în care încercase să inițieze un dialog cu istoricii.

Stahl, pe care o îndelungată experiență academică, dar și de sociolog de teren, îl învățase să-și adapteze discursul diferitelor feluri de interlocutori, încercase toate strategiile retorice posibile pentru a deschide un dialog. Stahl stăpânea pe deplin limbajul profesional al istoricilor, citise mii de documente, era un bun paleograf și cunoștea istoriografia română ca puțini alții. În studiile sale experimentase diferite doaje ale amestecului teoriei sociologice cu analiza istorică. Încă de la primele sale încercări istorice, Stahl căutase să definească o metodă socio-istorică și ceruse istoricilor să-i judece interpretarea după rezultatele la care ajunsese și nu după metodele folosite. De pildă, în studiile dedicate mitului eroului eponim, Stahl îi contrazicea pe istoricii care văzuseră în spițele de neam al satelor devălmașe o dovadă a înrudirii consătenilor, susținând, dimpotrivă, că „umblătoarea pe bătrâni” reflectă o fază târzie de disoluție a devălmașiei.²⁷ Prima reacție a istoricilor, printr-o notiță de câteva rânduri a lui Nicolae Bănescu pe care Stahl avea să o țină minte tot restul vieții, era de a ignora concluziile lui Stahl și de a observa doar felul în care se folosisese de metoda sociologică pentru a demonta documentul istoric.²⁸

Stahl a considerat complementare cele două seturi de metode, sociologice și istorice, și, propunând o metodă regresivă a arheologiei sociale care pleca de la anchetele sociologice contemporane, a căutat o cale de a integra în analiza sa interpretarea surselor primare.²⁹ Într-un articol publicat în *Enciclopedia României* din 1938 Stahl propunea o analiză sociologică regresivă pentru a îndrepta și a completa metoda istorică, ale cărei limitări erau date de natura documentelor, fragmentare și pline de formule de cancelarie.³⁰ Câțiva ani mai târziu, în manualul de sociologie elaborat împreună cu Șerban Voinea, metoda sociologică a analizei regresive căpăta deja un statut aproape egal cu metoda interpretării documentare, care rămânea însă prima cale de urmat pentru a cunoaște istoria socială românească.³¹ Raportul dintre cele două metode avea să se schimbe odată cu *Contribuții la studiul satelor devălmașe*, a cărei introducere îl opunea

istoricului care se încheie în bibliotecă pe sociologul care cunoștea nemijlocit „realitatea socială a satelor devălmașe, document față de care orice hârtie scrisă pălește”.³² Firul roșu al întregii analize a lui Stahl era dat de reconstrucția teoretică sociologică, însă fiecare punct al argumentației era ilustrat, uneori abundent, cu ajutorul documentelor istorice. Pentru practica asolamentului bienal în Țara Românească din veacul al XVI-lea, Stahl cita nu mai puțin de 34 de hrisoave într-o notă care se întinde pe două pagini.³³ În pofida acestei abundențe documentare, raportul dintre cele două metode se schimbaseră definitiv. Metoda istorică a analizei documentare era acum subordonată celei sociologice. În absența unei grile de lectură sociologică, istoricii ajungeau la „fetișizarea” documentului și se complăceau într-o „iluzie juridică”.³⁴ *Controverse și Studii* aveau să fie o provocare directă lansată de Stahl medievalisticii românești, chiar pe terenul preferat al acesteia: exegeza istorică a documentelor. Alternând analiza cantitativă cu cea calitativă, Stahl reușea să găsească acele documente care păreau să-i confirme întru totul interpretările. Ce dovadă mai bună a tezei arbitrariului juridic domnesc, decât exemplul unui domn care judeca același caz de cinci ori, schimbându-și de fiecare dată hotărârea?³⁵ Ce dovadă mai bună a faptului că hrisoavele medievale nu reflectau realitatea socială decât analiza minuțioasă a 14 documente privitoare la un singur sat, emise într-un răstimp de doar jumătate de veac, și reliefaarea contradicțiilor dintre ele?³⁶ Provocarea lui Stahl a rămas, însă, fără răspuns,³⁷ iar în anii 1980’ sociologul a interpretat reticența istoricilor de a intra în dialog cu el drept o tentativă a istoriografiei române de a-l înconjura de tăcere și de a-l marginaliza.

Cauzele eșecului dialogului la care Stahl i-a invitat în mod repetat pe istorici sunt multiple, mergând de la felul în care câmpul cunoașterii a fost structurat în spațiul academic românesc și de la poziția centrală pe care istoria a ocupat-o pentru o vreme, până la teama de a participa la o polemică pe o temă delicată, a cărei interpretare oficială fusese stabilită de regimul comunist.³⁸ Studiul de față nu va explora aceste cauze, care nu au o legătură directă cu Stahl, ci mai degrabă cu unele caracteristici structurale ale istoriografiei române; o dovadă în acest sens fiind și receptarea, tardivă și limitată, a discipolului lui Stahl, Daniel Chirot.³⁹ Scopul investigației mele va fi unul mult mai limitat, de a analiza felul în care Henri H. Stahl s-a raportat la istoricii români pentru a înțelege sentimentul marginalizării istoriografice care a ajuns să-l domine. În subsidiar, alte două puncte importante vor fi atinse, fără însă a fi dezvoltate în acest studiu: (1) influența pe care încercările repetate și eșuate de a iniția un dialog cu istoricii români a avut-o asupra sociologiei istorice a lui Stahl; (2) inadvertențele dintre vignetele istoriografice pe care sociologul le-a schițat în amintiri și interviuri și imaginea, mai dinamică și mai fluidă, care rezultă din analiza referințelor științifice din cărțile sale. În monografia dedicată lui Stahl, Ștefan Guga are meritul de a-l scoate pe sociologul român de sub umbrela școlii gustiene, de care a fost mai legat biografic decât intelectual, printr-o argumentație convingătoare, care-i reamplasează ideile în universul intelectual marxist căruia

i-au aparținut.⁴⁰ Însă Guga lasă neexplicată insistența lui Stahl de a se adresa istoricilor români, într-un limbaj familiar acestora, și, implicit, subestimează importanța pe care acest dialog eșuat a avut-o asupra gândirii sociologului. În *Amintirile* sale, dar mai ales în discuțiile cu Zoltán Rostás, Stahl a schițat câteva portrete memorabile ale istoricilor români.⁴¹ Odată ce comparăm însă aceste descrieri, dominate de memoria afectivă, cu imaginile rezultate din felul în care Stahl i-a citit și i-a citat pe aceeași autori, apar unele diferențe substanțiale. Petre P. Panaitescu, înfățișat în cele mai întunecate culori în interviuri, capătă o imagine mult mai nuanțată odată ce este judecat după referințele și notele lui Stahl. Invers, Constantin C. Giurescu, cu un portret mai degrabă favorabil în amintirile lui Stahl, devine în referințele științifice arhetipul istoricului harnic, dar complet opac. Singurul istoric ale cărui două imagini, afectivă și epistemică, se suprapun aproape întru totul este Iorga, de care era Stahl legat deopotrivă biografic și intelectual.⁴² În interviurile cu Zoltán Rostás, Stahl afirmă despre Iorga că „intră într-o categorie specială, fără om care să-i semene,” verdict întru totul confirmat de analiza referințelor din lucrările sale științifice. Stahl a recurs arareori la argumentul autorității, iar Iorga a fost singurul istoric care s-a bucurat de un asemenea privilegiu.⁴³ Chiar și atunci când îl contrazicea pe Iorga, Stahl o făcea cu o deferență și cu o atenție pentru nuanțe pe care nu i-a arătat-o niciunui alt istoric.⁴⁴ În polemica pe marginea tezei eroului eponim teza lui Iorga era reconstituită cu ajutorul a nu mai puțin de cinci citate în extenso, extrase din lucrări diferite, și însumând mai bine de o pagină.⁴⁵ Iorga este printre puținii istorici cărui Stahl îi recunoaște „simțul istoric”, concept pe care-l ridiculizează atunci când îl întâlnește invocat de alții.⁴⁶

Taxonomia istoriografiei românești

Lăsându-l deoparte pe Iorga, Stahl împărțea restul literaturii istorice române, în mod implicit, în patru categorii: (1) istoriografia valoroasă, dar perimată; (2) istoriografia temeinică, dar limitată și, nu o dată, stupidă; (3) istoriografia pseudo-sociologizantă și periculoasă; (4) istoriografia utilă și trans-disciplinară. Această taxonomie este întemeiată pe lectura cărților de sociologie istorică scrise de Stahl, însă se regăsește parțial în unele categorii formulate explicit, sub alte denumiri însă, chiar de sociolog. În viziunea lui Henri H. Stahl, fiecare dintre cele patru categorii istoriografice are trăsăturile sale caracteristice și reprezentanții săi tipici.

Prima categorie, cea a istoriografiei valoroase, dar perimate, cuprinde acele lucrări a căror importanță fusese incontestabilă în momentul publicării, dar care deveniseră între timp irelevante științific. În această categorie sunt incluse studiile lui Hasdeu și Onciul, pe care, altminteri, Stahl îi aprecia foarte mult. Pe Onciul, îl considera drept unul din cei mai riguroși analiști de documente, creator de școală, apreciindu-i spiritul critic și puterea analitică.⁴⁷ La Hasdeu, admira talentul literar și pasiunea sa etnografică, folosindu-i adeseori chestionarul.⁴⁸ Însă opera celor doi mari istorici, oricât de importantă ar fi fost la vremea ei, devenise între timp perimată, iar Stahl nu-i

citează decât arareori, de obicei atunci când este interesat de istoria ideilor, precum în analiza diferitelor periodizări istorice sau în discuția despre felurile teorii istoriografice cu privire la cnezi.⁴⁹ Relevantă pentru a ilustra o anumită etapă a gândirii istoriografice, opera acestor istorici putea fi vizitată nostalgic, fără însă a mai putea contribui cu adevărat la progresul cunoașterii.

O sală aparte în muzeul gândirii istoriografice îi grupează pe predecesorii „istoriei sociologizante”, pentru care milita chiar Stahl.⁵⁰ Cel dintâi după Iorga⁵¹ ar fi fost Xenopol, considerat deopotrivă istoric și sociolog, precum și unul dintre marii filosofi ai istoriei.⁵² Încercarea lui Xenopol de a găsi un fir călăuzitor în istorie, care să depășească simpla înșiruire evenimentială, îl face pe Stahl să-l compare pe istoricul român cu Fernand Braudel; concepția xenopoliană a seriilor istorice anticipând astfel durata lungă braudeliană.⁵³ În aceeași sub-categorie a precursorilor, plasați însă pe paliere inferioare, se găsesc Ioan Ursu, a cărui concepție socio-istorică promițătoare a fost întreruptă brutal de moartea sa prematură, Petre Constantinescu-Iași, ale cărui resursele intelectuale sunt considerate mai degrabă modeste, Barbu Cămpina, ale cărui contribuții sunt etichetate, neutru, drept judicioase,⁵⁴ și, mai ales Miron Constantinescu, a cărui sociologie istorică a fost deschizătoare de drumuri.⁵⁵ Toți acești istorici, fie exponenți ai unor perioade istoriografice apuse, fie precursori ai noii epoci a cunoașterii socio-istorice, au marele merit de a fi căutat să înțeleagă societățile din trecut.⁵⁶ Nu același lucru se poate spune despre istoricii din categoria următoare, care deși și-au dedicat întreaga viață pentru a studia trecutul, nu au reușit să înțeleagă nimic din el, fiind lipsiți, deopotrivă, de orizont și de metodă.

În *Amintirile* sale, Stahl rememorează o susținere de doctorat la Universitatea din București din perioada interbelică, pe parcursul căreia Iorga i-ar fi reproșat candidatului că teza sa nu este o carte, ci un dosar.⁵⁷ Pentru Stahl, documentarea istoricului, oricât de temeinică ar fi fost, își pierde orice valoare în absența unei construcții argumentative și a unui fir interpretativ. De obicei, istoricii de acest fel sunt citați la grămadă și fără comentarii, într-o enumerare bibliografică seacă, precedată de o formulă precum „în ultimii ani, problema a fost studiată în următoarele lucrări”,⁵⁸ al cărei rol este de a demonstra că Stahl citise respectivele studii, fără însă a găsi mai nimic folositor în ele. Întrucât în acest fel de istoriografie interpretările istorice fie lipsesc cu desăvârșire, fie sunt teziste și superficiale, Stahl nu le dezbate în mod serios. Atunci când totuși le discută, motivul pare a fi mai degrabă unul pedagogic, urmărind să ilustreze greșelile metodologice cele mai frecvente.⁵⁹ Deși Stahl recunoaște și apreciază temeinicia documentară a multor astfel de studii, consideră că absența orizontului și a metodei le face aproape inutilizabile. Prototipul acestui tip istoriografic par a fi C. Giurescu și fiul său, Constantin C. Giurescu, pe care altminteri Stahl îi lauda pentru seriozitatea studiilor lor.⁶⁰ De fiecare dată însă când Stahl căuta să ilustreze anumite vicii metodologice istoriografice, precum anacronismul sau analogiile simpliste, primul exemplu care-i vine în minte provenea, mai mereu din

lucrările celor doi Giurescu.⁶¹ Calitățile de documentarist și, totodată, limitele interpretative ale lui C. C. Giurescu reies cel mai limpede din cartea sa despre istoria pescuitului, pe care Stahl o considera temeinică, dar a cărei structură pseudo-marxistă o ridiculiza, observând ironic că „problemele de ihtiologie nu au nicio legătură cu dezvoltarea orânduirilor sociale”.⁶² La fel de acid este Stahl și cu acei istorici erudiți care dezbăteau aprins teme minore, precum prezența sau absența măgarului sălbatic în țările române medievale sau semnificația unei formule de datare a hrsoavelor.⁶³

Dacă irelevanța tematică este ridicolă, tratarea superficială a unor teme majore devine în schimb periculoasă. Este cazul lui Radu Rosetti a cărui carte despre originea răzeșilor Stahl o considera „o fantezistă elaborare de teorii, șubredă și ilogică”, al cărei singur temei era o idee ineptă, foarte ușor de demontat de orice sociolog.⁶⁴ Cu toate acestea, spre uimirea lui Stahl, o astfel de „teorie ilogică și confuză” a fost adoptată de mulți istorici, inclusiv de un spirit critic, precum Ioan Bogdan.⁶⁵ Un alt exemplu este analiza tezei Valeriei Costăchel privind imunitatea feudală, pe care Stahl o demontează în câteva pagini, afirmând că este formulată intransigent în termeni absoluți, fiind construită pe silogisme abstracte, precum sofisme prin petiție de principii, pe comparații ilegite științifice și pe o suprainterpretare a formularelor de cancelarie.⁶⁶ Disecarea sistematică a interpretării Valeriei Costăchel, spre deosebire de condamnarea rapidă a tezelor lui Rosetti, marchează deja trecerea spre cea de-a treia categorie istoriografică, care-i cuprindea pe istoricii pseudo-sociologizați și pseudo-marxiști contemporani.

Henri H. Stahl observa că cei mai mulți istorici încorporau în analiza lor concepte sociologice, precum sat, proprietate, familie sau stat, însă o făceau implicit, adoptându-le ca un set de „prejudecăți oarbe”, în loc să „le mănuiască critic și conștient”.⁶⁷ Dintr-o astfel de premisă implicită, a comunității sătești imaginată drept o familie lărgită, s-a născut interpretarea eronată a eroului eponim fondator de sat, care a marcat începuturile disputelor lui Henri H. Stahl cu istoricii români.⁶⁸ Cu mult mai periculoși însă decât istoricii care ignorau dimensiunea inherent sociologică a analizei istorice erau aceia care mimau adoptarea unei noi perspective, sociologizante. Marxștii de circumstanță, pe care Stahl îi denunță dur în ultima sa carte, dar și în interviurile cu Zoltán Rostás, sunt Andrei Oțetea și Petre P. Panaitescu. Virulența lui Henri H. Stahl față de istoricii pseudo-sociologizant se explică prin impactul lor negativ asupra istoriografiei contemporane. Mimând schimbarea de epistemă, cei doi istorici blocau o reinterpretare autentic marxistă a istoriei românilor. Pe Oțetea, Stahl îl considera lipsit deopotrivă de originalitate, studiile sale privind al doilea servaj fiind simple imitații ale unor analize istorice marxiste germane, și de consecvență, el renunțând la propria sa teză în tratatul de istorie pe care l-a coordonat.⁶⁹ Un alt istoric de școală veche deghizat într-unul de școală nouă, cu o influență malignă asupra istoriografiei românești, ar fi fost Petre P. Panaitescu.⁷⁰ Pasajele anti-Panaitescu din interviurile lui Stahl sunt foarte numeroase și acoperă o paletă foarte largă, mergând de la acuzații de

confuzie interpretativă și superficialitate analitică până la cele, mult mai grave, de oportunism politic și impostură academică.⁷¹ Aceste portrete întunecate, creionate în *Probleme confuze* și în interviuri, devin însă mai nuanțate odată ce sunt plasate într-o perspectivă diacronică. De-a lungul anilor, în referințele din cărțile sale, Stahl se dovedise cu mult mai puțin critic la adresa lui Panaitescu, care fusese, de altfel, și unul dintre membrii comisiei sale doctorale.⁷² În *Satele devălmașe*, Panaitescu era citat favorabil, un întreg capitol al cărții fiind conceput ca o completare a unui studiu de-al său.⁷³ Ruptura față de Panaitescu apare după ce publicarea *Obștii țărănești*, în 1964, în care *Satele devălmașe* erau citate ca o contribuție sociologică valoroasă, negându-i-se însă relevanța istorică.⁷⁴ De pildă, atunci când discută natura agriculturii românești medievale, trienală sau itinerantă, Panaitescu ajunge la o concluzie diametral opusă celei susținute de Stahl. Mai mult, deși ignoră fățiș teza istorică a lui Stahl, Panaitescu se folosește în sprijinul propriei argumentații de informațiile pe care Stahl le culesese de pe teren.⁷⁵ În *Controverse*, atitudinea lui Stahl față de Panaitescu deja începe să se schimbe, iar interpretarea sa dată feudalismului românesc este etichetată „stearpă” și imitativă, însă i se recunoaște meritul de a fi fost cel dintâi care a abordat problema, „într-o vreme când acest punct de vedere mai constituia o îndrăzneală și fecundă originalitate”.⁷⁶ Adversitatea pe care Stahl avea să i-o arate în anii următori lui Panaitescu, intensă și personală, a continuat să crească atingând apogeul în anii 1980, fiind hrănită din frustrarea firească resimțită de un autor care își vedea opera ignorată.⁷⁷

Cea de-a patra și ultima categorie istoriografică în viziunea lui Stahl cuprinde acele lucrări pe care le folosește cel mai des, edițiile de documente, precum și un număr restrâns de istorici a căror metodă era una trans-disciplinară. Editor de documente el însuși – a publicat în tinerețe, în 1929, împreună cu Constantinescu-Mircești o carte de *Documente vrâncene* care s-a bucurat de o prefață, caldută și nu mai lungă de o pagină, scrisă de N. Iorga⁷⁸ – Stahl aprecia expertiza și efortul istoricilor de a transcrie, de a traduce și de a edita izvoarele. Însă atunci când istoricii se lăsau influențați de propriile interpretări în editarea documentelor, Stahl îi sancționa imediat, cum a făcut, de pildă, cu Mihai Costăchescu sau cu editorii *Documentelor privind istoria României*.⁷⁹ Lista istoricilor apreciați de Stahl era destul de scurtă, iar cel dintâi dintre ei pare să fi fost Ion Donat, ale căror studii de geografie istorică Stahl le considera de „o deosebită valoare, atât ca metodă folosită, cât și în privința rezultatelor obținute”.⁸⁰ De altfel, Stahl și Donat aveau să și scrie împreună un articol despre importanța etnografiei în analiza problemelor de istorie socială.⁸¹ Folosindu-se de toponimie, de cartografie și de etnografie în analizele sale, Donat era un istoric atipic, iar Stahl nu ezită să-i includă studiile mai degrabă în rândul monografiilor sociale, decât printre lucrările clasice de istorie.⁸² La intersecția dintre mai multe discipline se plasează și Ion Conea, pe care Stahl l-a cunoscut în rândul monografiștilor gustieni și pe care-l considera mai degrabă geograf decât istoric.⁸³ Nu este greu de observat că Stahl aprecia tocmai acele contribuții istorice plasate la intersecția cu alte discipline, față

de care istoricii români arătau de obicei prea puțin interes.⁸⁴ O subcategorie aparte o constituie istoricii ale căror contribuții Stahl consideră că ar fi fost pe nedrept uitate de colegii lor de breaslă, precum George Popovici, Aurel Sava, Nico Cotlarciuc sau Sevastian Radovici.⁸⁵ Lui Henri H. Stahl îi făcea evidentă plăcere să citeze astfel de nume ignorate, nu atât pentru a-și demonstra erudiția, cât mai cu seamă pentru a arăta că de strâmb construit era canonul istoriografic românesc.

Concluzii

În interviurile de la sfârșitul vieții cu Zoltán Rostás și în ultima sa carte, *Probleme confuze*, amărăciunea lui Stahl față de istoriografia română devenise atât de adâncă, încât a ajuns să se răsfrângă, într-o oarecare măsură, și asupra părintelui său intelectual, Iorga. Respectul față de cel a cărui figură a dominat casa în care a crescut, nu se diminuase între timp, dar Stahl devenise mult mai înclinat să critice acele trăsături ale istoricului, precum lipsa de metodă și o libertate terminologică, care deveniseră vicii structurale ale istoriografiei.⁸⁶ Care era însă, până la urmă, cauza nemulțumirii profunde a lui Stahl față de istoriografia românească? Trebuie spus că Henri H. Stahl a fost mai integrat în mediul istoriografic românesc decât amintirile și interviurile sale ar lăsa să se înțeleagă. Încă din 1969 Stahl era invitat să participe la primul colocviu româno-francez de istorie, cu o comunicare despre satele devălmașe, într-un grup select de istorici, alături de Andrei Oțetea, Mihai Berza, Ion Nestor și Ștefan Pascu, de partea română, și de Alphonse Dupront, Georges Duby, Pierre Chaunu și François Furet, de partea franceză.⁸⁷ Chiar și alăturarea semnăturii lui Henri H. Stahl printre cele ale grupului restrâns de istorici români „liberi”, care pe 25 decembrie 1989 enunță un program de restaurare a post-totalitară a disciplinei, dovedește recunoașterea de care sociologul s-a bucurat, cel puțin din partea unor istorici.⁸⁸ După cum am văzut, cărțile sale de

sociologie istorică au fost recenzate în revistele de istorie, nici foarte favorabil, dar nici foarte critic. Reacțiile istoricilor la interpretările pe care le propusese Stahl fuseseră destul de diverse, însă în general „călduțe”. Or tocmai această receptare l-a iritat pe Henri H. Stahl, care vedea cum ideile sale inovatoare erau neutralizate, fiind incluse la categoria „o altă interpretare”. Istoricii ignorau tocmai natura revoluționară a sociologiei sale istorice, pentru că Stahl nu propunea doar un set nou de interpretări, ci un cu totul alt mod de a scrie istoria. Trebuia fie să i se dea dreptate, recunoscându-se atunci că o bună parte, dacă nu chiar toată, istoriografia românească fusese construită pe baze greșite; fie să i se arate că greșește. Or istoricii români nu făceau nici una, nici alta. În plus, cel care s-a dorit a fi „pescar de oameni” și „dascălul a cât mai multora”,⁸⁹ nu număra niciun istoric în impresionanta galerie a discipolilor săi, care cuprindea nu doar sociologi, ci și politologi sau critici literari.⁹⁰ Nimeni nu avea, așadar, să ducă mai departe ideile sale și, mai ales, metoda sa de arheologie socială.

Revenind la paralela franco-română de la începutul articolului, contrastul dintre impactul ideilor sociologilor Simiand și Stahl asupra istoriografilor franceză și română nu putea fi mai mare. În Franța, critica metodologică a lui Simiand a primit un răspuns acid de la istoricii contemporani, dar a rodit în generațiile următoare, pregătind climatul intelectual al revistei *Annales* și declanșarea unei revoluții istoriografice. Spre deosebire de Simiand, Stahl nu a scris doar un articol teoretic, ci numeroase cărți de sociologie istorică, în care a însoțit critica metodologică de meticuloase și complicate analize documentare. Istoricii români nici nu l-au combătut virulent pe Stahl, așa cum făcuse Charles Seignobos cu Simiand, dar nici nu s-au arătat prea entuziaști de ideile sale, părând să nu înțeleagă natura lor revoluționară. Revoluția istoriografiei românești, pe care Stahl dorea să o declanșeze, nu avea să aibă loc.

Note:

1. Donald G. MacRae, „Some Sociological Prospects”, *Transactions of the Third World Congress of Sociology* 7 (1957), 302.
2. Immanuel Wallerstein, „A world-system perspective on the social sciences”, *The British Journal of Sociology* 27, nr. 3 (1976): 343-352. Pentru structurarea câmpului cunoașterii în România interbelică vezi Călin Cotoi, *Primordialism cultural și geopolitică românească interbelică* (București: Mica Valahie, 2011).
3. Peter Burke, *History and Social Theory* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005).
4. François Simiand, „Méthode historique et science sociale”, *Revue de synthèse historique* 6 (1903): 1-157.
5. François Simiand, „Méthode historique et Science sociale”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 15, nr. 1 (1960): 83-119.
6. François Simiand, „Historical method and social science”, *Review (Fernand Braudel Center)* 9, nr. 2 (1985): 163-213.
7. Henri H. Stahl, „The Romanian tributary system”, *Review (Fernand Braudel Center)* 9, nr. 4 (1986): 619-647 și Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980).
8. Singurii istorici amintiți explicit sunt N. Bălcescu, C. Giurescu, C. C. Giurescu și N. Iorga (citat de două ori și singurul invocat pozitiv, cu teza simbiozei româno-cumane).
9. Prefața lui Daniel Chirot la Henri H. Stahl, *Traditional Romanian Village Communities* (Cambridge University Press, 1980), XI.
10. Ștefan Guga, *Sociologia istorică a lui Henri H. Stahl* (Cluj-Napoca: Tact, 2015), 337.
11. Henri H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României* (București: Editura Academiei Române, 1992), p. 13.
12. Stahl, *Probleme confuze*, 26.
13. Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, ed. Paul H. Stahl, vol. 1 (București: Ed. Cartea Românească, 1998), 3.

14. „În acele lucrări am lăsat deoparte, pentru a evita polemici supărătoare, tot ceea ce era critică a unor concepții, metode și concluzii,” Stahl, *Controverse de istorie socială românească* (București: Ed. Științifică, 1969), 6.
15. Recenzia extinsă publicată de Vladimir Hanga după apariția primelor două volume, de 15 pagini pe două coloane, este în general pozitivă, dar reproșează autorului materialul sociologic prea bogat și nu întotdeauna relevant pentru analiza istorică și abordarea uneori prea sociologică, în *Studii. Revistă de Istorie* 14,3 (1966): 752-766. Mult mai lipsită de orizont avea să fie recenzia publicată în aceeași revistă după apariția celui de-al treilea volum din *Contribuții*, semnată de L. P. Marcu, care eticheta lucrarea drept un „punct de plecare”, ceea ce nu putea decât să-l irite pe Stahl, vezi *Studii. Revistă de Istorie* 19, nr. 1 (1966): 168-174.
16. Unii istorici au adoptat destul de repede o parte din tezele lui Stahl – vezi de pildă Valentin Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc* (București: Editura Academiei, 1965 sau Maria Comșa, „Considerații cu privire la obștea sătească locală de pe teritoriul României în secolele III-V,” *Muzeul Național* 3 (1976): 215-220 – în vreme ce alții, precum Andrei Pippidi, o recomandau călduros – vezi recenzia la Radu Florescu, „The Fanariote Regime,” *Revue des Études Sud-Est Européennes* 8, nr. 1 (1970), 152, 150-154. Într-un bilanț al medievisticii românești publicat în 1973, despre lucrarea lui Stahl se spunea că „face autoritate în materie,” și că „îndeamnă la fertile meditații,” în Șt. Ștefănescu, *Realizări și perspective în domeniul medievisticii românești*, „Studii și Materiale de Istorie Medie” 6 (1973), 10.
17. Raportul dintre cele două cărți este explicat de Stahl în *Controverse*, 6.
18. Henri H. Stahl, „Sociologie concretă și istorie,” *Revista de filozofie* 15, nr. 4 (1968): 379-393.
19. Asemănarea dintre concepția lui Stahl și cea pe care o va elabora, peste câteva decenii, Immanuel Wallerstein este remarcabilă, vezi I. Wallerstein, „Anthropology, sociology, and other dubious disciplines,” *Current Anthropology* 44, nr. 4 (2003): 453-465.
20. Preferința pentru metoda selectivă fusese exprimată în introducerea la volumul *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, scris de Petru P. Panaiteșcu, Valeria Costăchel și Anton Cazacu, vezi Stahl, *Controverse*, 12 (nota 5).
21. Grăitoare în acest sens este și recenzia unei cărți de demografie istorică scrisă de doi autori francezi pe care Stahl a publicat-o în 1964, în *Studii. Revistă de Istorie*. Încheierea recenziei era o critică adusă studiilor de demografie istorică românească, pe care Stahl dovedea a le cunoaște amănunțit.
22. Istoricul Radu Constantinescu începea recenzia la *Controverse* vorbind despre „originalitatea cărții” și despre faptul că Stahl „a dezertat dintre sociologi pentru a îngroșa rândurile istoricilor”, vezi *Revue Roumaine d'Histoire* 9, nr. 3 (1970): 548-549. Întreaga recenzie dovedește nu doar un patos polemic, ci și o lectură superficială a cărții lui Stahl.
23. H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică* (București: Editura Științifică, 1972), 5.
24. „Teoria nu explică încă nimic – ci arată numai unde trebuie căutată explicarea”, în Stahl, *Studii de sociologie istorică*, 6.
25. Vezi recenzia acră a lui Ștefan Olteanu care-i atrăgea atenția lui Stahl că „studii efectuate în ultima vreme au demonstrat că nivelul de dezvoltare social-economică a popoarelor nomade în momentul contactului cu populația locală de pe teritoriul României era mult inferior celui al băștinașilor” sau că unele teze ale lui Stahl „nu corespund realității” în *Studii. Revista de istorie* 26 (1973), 391-393.
26. Stahl, *Teorii și ipoteze*, 9.
27. Stahl, „Ipoteza sociologică greșită a eroului eponim fondator de sate”, *Sociologie Românească* 5 (1943): 23-43. Textul a fost apoi reluat și extins în *Contribuții*, vol. I, 46-62.
28. N. Bănescu, „Notiță despre un articol al lui H. H. Stahl”, *Revista istorică* 30 (1944): 176. Cele șapte rânduri scrise de Bănescu în 1944 aveau să fie citate ironic de Stahl nu doar în *Contribuții* (vol. I, 310, nota 34), ci și în amintirile sale, considerându-le expresia disprețului istoricului față de știința sociologică și „o dovadă ce i se poate întâmpla celui care are temeritatea de a nu fi de acord cu știința oficială”, în Stahl, *Amintiri*, 73.
29. Botezată de Stahl drept o „arheologie socială sui generis” încă din 1929, metoda va primi apoi numele de „istorie de-a-ndăratelea” sau „istorie regresivă”, în Stahl, *Contribuții*, vol. I, 79; Stahl, *Controverse*, 6; Stahl, *Probleme confuze*, 81.
30. H. H. Stahl, *Organizarea socială a țărănimii*, în *Enciclopedia României*, vol. 1. Statul (București: Imprimeria Națională, 1938), 559-570.
31. H. H. Stahl și Ș. Voinea, *Introducere în sociologie* (București: Editura PSD, 1947).
32. Stahl, *Contribuții*, vol. 1, 6.
33. Ibid., 343-345 (nota 62).
34. Stahl, *Controverse*, 7-17.
35. Hrisovul lui Lal emis de Alexandru al II-lea Mircea, în Stahl, *Controverse*, 22-23.
36. Satul Radovan între 1568 și 1609, în Stahl, *Controverse*, 31-38.
37. Printre puținele receptări pozitive ale cărții lui Stahl în rândul istoricilor se numără Florin Constantiniu, „Fărămițarea feudală: opinii pentru o discuție”, *Studii și Materiale de Istorie Medie* 6 (1973): 297-308. Peste alți câțiva ani, tot Florin Constantiniu îl definea pe Stahl drept un „sociolog care cunoaște perfect izvoarele medievale, iconoclast față de multe din adevărurile cu drept de cetate în istoriografia noastră, adeptul unor vederi a căror noutate surprinde până la șoc”, în „Iobăgia în istoriografia românească”, *Studii și Materiale de Istorie Medie* 10 (1980): 108. A se vedea și imaginea lui Stahl „un savant, în înțelesul cel mai nobil al cuvântului,” din amintirile lui Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu* (București: Editura Enciclopedică, 2007), 342-345.
38. Stahl, în prefața ultimei sale cărți, vorbește de închistarea istoriografiei române sub presiunea unor linii oficiale contradictorii, vezi *Probleme confuze*, p. 9-11.
39. Vezi postfața lui Victor Rizescu la ediția românească *Schimbară socială într-o societate periferică* (București: Corint, 2002), 287-308.
40. Ștefan Guga, *Sociologia istorică*.
41. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice* (București: Editura Minerva, 1981) și Zoltán Rostás,

- Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl* (București: Editura Paideia, 2000).
42. Elocvență este amintirea lui Henri H. Stahl a uneia dintre primele sale conferințe, în 1929, când o replică a lui Iorga, aflat în public – „ia uite-te la el, parică e leit tat' su: același glas, aceleași gesturi!” – îl emoționează și-l tulbură, vezi Stahl, *Amintiri*, 180.
  43. Vezi, de pildă, referința la Iorga în problema autonomiei locale a regiunii câmpulungene moldovenești, care ar fi precedat întemeierea statului, în Stahl, *Contribuții*, vol. I, 167 sau la rolul cumanilor în structurarea relațiilor sociale, în Stahl, *Studii de sociologie istorică*, 43, 59.
  44. A se vedea, de pildă, critica foarte reținută și atentă a erorilor de traducere a terminologiei țărănești din documentele de vechi drept românesc publicate în franceză de Iorga, în Stahl, *Controverse*, 56-57.
  45. Stahl, *Contribuții*, vol. I, 51-52. Chiar și atunci când discută un subiect despre care Iorga nu a scris în mod special, Stahl îi reconstituie cu atenție opinia, folosindu-se de diverse pasaje din opera pe care o cunoștea atât de bine, vezi exemplul problemei cnezilor, în Stahl, *Controverse*, 196-199.
  46. Stahl, *Probleme confuze*, 14.
  47. Rostás, *Monografia*, 54. Pentru aprecierea spiritului critic în demitologizarea tradiției descălecatului muntenesc, vezi *Contribuții*, vol. I, 61.
  48. În aprecierea scriiturii lui Hasdeu și a importanței talentului literar în comunicarea științifică, Stahl cita o conferință a lui Iorga, *Teoria și practica investigațiilor sociale*, vol. I (București: Editura Științifică, 1974), 341.
  49. Stahl, *Probleme confuze*, 109-111; Stahl, *Controverse*, 192-196.
  50. Pentru diferența dintre „istoricul strict” și „istoricul sociologizant”, vezi Stahl, *Studii de sociologie istorică*, 194.
  51. Pentru aprecierea deschiderii lui Iorga față de abordările sociologice, a se vedea mai ales articolul publicat postum, sub îngrijirea lui Paul H. Stahl, care urmărește apropierea graduală a perspectivei istorice a lui Iorga de cea sociologică a lui Gusti, în Stahl, „Istoria și sociologia: Nicolae Iorga și Dimitrie Gusti”, *Sociétés européennes* 15 (2000).
  52. Stahl, *Probleme confuze*, 106.
  53. Stahl, *Teoria și practica*, vol. II, 143.
  54. Stahl, *Probleme confuze*, 111-113; Stahl, *Contribuții*, vol. III, p. 425 și 440 (unde Stahl corectează unele imprecizii terminologice ale lui Cămpina). Teoria lui Cămpina asupra prefeudalismului este însă considerată „remarcabilă” de Stahl în *Teorii și ipoteze*, 23.
  55. Stahl, *Teorii și ipoteze*, 25-31. Pentru relația dintre Miron Constantinescu și H. H. Stahl și paternitatea asupra concepției orânduiri tributare, vezi Guga, *Sociologia istorică*, 293-298.
  56. Stahl apreciază că doar datorită înțelegerii sale sociale, Xenopol a putut să înțeleagă eroare argumentativă a lui Rosetti din teoria eroului eponim, vezi *Contribuții*, vol. I, 55.
  57. Stahl, *Amintiri*, 205.
  58. Vezi de pildă Stahl, *Contribuții*, vol. I, 306 (nota 3). Aceași tendință de înșiruire exhaustivă a istoriografiei unei probleme și în Stahl, *Studii de sociologie istorică*, 56-57.
  59. Stahl vorbește la un moment dat chiar de „prejudecățile școlare” ale istoricilor români, în *Controverse*, 123.
  60. Stahl vorbește despre formarea lui C. Giurescu la școala Onciul (Rostás, *Monografia*, 54) și despre meritoasele sau temeinicele lucrări ale lui C. C. Giurescu (Stahl, *Probleme confuze*, 66). Deși apreciază interesul lui C. Giurescu pentru subiectele de istorie socială, precum și seriozitatea documentării, Stahl îi respinge concluziile, pe care le consideră viciate metodologic pentru că, în fond, istoricul era mai interesant de documente decât de fenomenul social pe care-l descria („când, cum și de ce – sunt probleme care nu tulbură pe cei ce practică o strictă exegeză de nuanță juridică a documentelor scrise”), în Stahl, *Contribuții*, vol. III, 285 și 424.
  61. Vezi discuția despre proiectarea spre trecut a unor opinii și a unor situații concrete târzii, în Stahl, *Probleme confuze*, 78-81.
  62. Stahl, *Probleme confuze*, 159.
  63. Pentru existența columnului (măgarul sălbatic), C.C. Giurescu purtase o aprinsă dezbatere, desfășurată în paginile „Neamului Românesc” și ale „Faclei”, vezi C.C. Giurescu, *Amintiri* (București: Editura All, 2000), 420-421 și comentariile din Stahl, *Probleme confuze*, 67. Stahl îi reproșează lui Ion Peretz că acorda unei minore probleme de diplomatică muntenească un întreg trimestru universitar, în *Controverse*, 46.
  64. Stahl, *Contribuții*, vol. I, 53-54 și 308. Vezi și discuția despre problema cnezială, în care Stahl spune că Ioan Bogdan a pus teoria înaintea documentelor, în vreme ce C. Giurescu ar fi căzut în capcana iluziei juridice a terminologiei românești. Ambele sunt calificate de Stahl drept erori de metodă, în Stahl, *Controverse*, 259-261.
  65. Stahl, *Controverse*, 201-202.
  66. Stahl, *Controverse*, 119-123.
  67. Stahl, *Contribuții*, vol. I, 45.
  68. Stahl, „Ipoteza sociologică greșită,” 23-43 și *Contribuții*, vol. I, 46-62.
  69. Stahl sugerează că adeziunea lui Oțetea la analiza istorică marxistă nu ar fi fost decât una conjuncturală, tratatul din 1960 pe care l-a coordonat fiind considerat „un cert pas înapoi față de lucrările de după instaurarea la noi a școlii marxiste”, *Probleme confuze*, 119-120 și 165-166. Stahl citează însă favorabil studiile lui Oțetea în *Contribuții*, vol. III, 442 (nota 32).
  70. Publicarea volumului *Interpretări românești* de Panaitescu, în 1947, ajunge să fie caracterizată de Stahl drept o încercare oportunistă de istoricului de „veche formație” de a dovedi că s-a convertit la o „concepție materialist-istorică sui generis”; Stahl, *Probleme confuze*, 116. Cu toate acestea, *Interpretările* lui Panaitescu fuseseră citate favorabil în *Contribuții*, vol. I, 222 (nota 11), iar expertiza lui în filologie slavonă fusese invocată de Stahl în *Studii de sociologie istorică*, 76-76 (nota 9).
  71. Rostás, *Monografia*, 79.

72. Stahl, *Amintiri*, 399.
73. Este vorba despre studiul lui Panaitescu asupra dreptului de strămutare al țăranilor, completat și dezvoltat de Stahl în *Contribuții*, vol. III, 289-290.
74. P.P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală* (București: Editura Academiei, 1964), 8.
75. Panaitescu, *Obștea*, 91-92 și Stahl, *Contribuții*, vol. II, 414.
76. Stahl, *Controverse*, 76-78.
77. Deja Stahl devenise mult mai critic cu *Interpretările* lui Panaitescu încă din *Studii de sociologie istorică*, 192-193.
78. Stahl, *Controverse*, 119-120.
79. Stahl critică traducerea interpretativă ale editorilor DIR (Stahl, *Contribuții*, vol. III, 426, nota 33) și puținătatea explicațiilor editoriale (Stahl, *Controverse*, 209, nota 36).
80. *Contribuții la studiul satelor devălmașe*, vol. I, 44.
81. Henri H. Stahl, Ion Donat, „Etnografie și istorie”, *Revista de etnografie și folclor* 11, nr. 1 (1966): 3-12.
82. Stahl, *Contribuții*, vol. I, 43.
83. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, 70-72. Pentru întâlnirea lui Stahl cu Donat și Conea în echipele monografice, vezi *Amintiri*, 158-159.
84. De aprecierea lui Stahl s-au bucurat și studiile lui Radu Popa (*Probleme confuze*, 181) și David Prodan (Rostás, *Monografia*, 191), care însă sunt mult mai rar citate. Vezi aprecierile pozitive ale unei lucrări de demografie istorică scrisă de Prodan în Stahl, *Recenzie la M. R. Reinhard*, în „Studii. Revista de Istorie” 17, nr. 3 (1964): 651.
85. Pentru George Popovici, „astăzi pe nedrept uitat”, dar care „mânuia o metodă de strictă exegeză documentară” și care ar merita să-i fie rezervat „un loc de o importanță cu totul excepțională”, vezi Stahl, *Controverse*, 74 și 125; Stahl, *Amintiri*, 86 și 182; Stahl, *Studii*, 191. Pentru Aurel Sava „deosebit de bun cunoscător al documentelor vrâncene”, și pentru Nico Cotlarciuc vezi Stahl, *Contribuții*, vol. I, 319 și Stahl, *Studii de sociologie istorică*, 173 și 215; iar pentru Sevastian Radovici, „unul dintre cei dintâi care a pus problema feudalismului românesc”, vezi Stahl, *Controverse*, 202-203. În aceeași categorie ar intra și Ioan Barbovescu, vezi Stahl, *Contribuții*, 310, nota 4. O parte din manuscrisele lui Aurel Sava au intrat în posesia lui Stahl, vezi *Studii de sociologie istorică*, 193, nota 4.
86. Vezi caracterizarea lui Iorga drept un „improvizator genial” în Rostás, *Monografia*, 191 sau discuția despre istoricii care au preluat mecanic formula lui Iorga despre „cristalizarea statelor medievale”, Stahl, *Probleme confuze*, 54.
87. Paul Cernovodeanu și Sergiu Columbeanu, „Colocviul româno-francez de istorie”, *Studii. Revistă de istorie* 23, nr. 1 (1970), 134-139. Asupra acestui colocviu a se vedea studiul aflat sub tipar al lui Ștefan Lemny și Marian I. Hariuc, „Dialog istoriografic și apropiere diplomatică: colocviul franco-român de istorie de la București, 6-11 octombrie 1969”, *Revista istorică* 31, nr. 5-6 (2020).
88. Declarația a fost publicată în presa vremii și apoi în „Revista de istorie” 42 (1989): 1167-1168.
89. Andrei Pippidi, „Henri H. Stahl”, *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice* 2, nr. 1 (1991): 96.
90. Printre discipolii lui Stahl s-au numărat, de pildă, Mattei Dogan și Paul Cornea. Pentru regretul lui Stahl de a nu fi reușit să formeze tineri interesați de sociologia sa istorică, vezi conversația cu Paul Cornea din anii 1970, relatată de criticul literar în *Ce a fost – cum a fost. Paul Cornea în dialog cu Daniel Cristea-Enache* (Iași: Polirom, 2013).

Bibliography:

- Burke, Peter. *History and Social Theory*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005.
- Bănescu, Nicolae. „Notiță despre un articol al lui H. H. Stahl.” *Revista istorică* 30 (1944): 176.
- Cernovodeanu, Paul, and Sergiu Columbeanu. „Colocviul româno-francez de istorie” [The Romanian French History Colloquium]. *Studii. Revistă de istorie* 23, no. 1 (1970): 134-139.
- Chirot, Daniel. *Schimbară socială într-o societate periferică* [Social Change in a Peripheral Society], translated by Victor Răzescu. Bucharest: Corint, 2002.
- Comșa, Maria. „Considerații cu privire la obștea satească locală de pe teritoriul României în secolele III-V” [Considerations on the Village in Romania during 3rd-5th Centuries]. *Muzeul Național* 3 (1976): 215-220.
- Constantinescu, Radu. „Review to H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*.” *Revue Roumaine d'Histoire* 9, no. 3 (1970): 548-549.
- Constantiniu, Florin. „Fărâmițarea feudală: opinii pentru o discuție” [Feudal Grinding: Opinions for a Discussion]. *Studii și Materiale de Istorie Medie* 6 (1973): 297-308.
- Constantiniu, Florin. „Iobăgia în istoriografia românească” [Serfdom in Romanian Historiography]. *Studii și Materiale de Istorie Medie* 10 (1980): 57-114.
- Constantiniu, Florin. *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu* [From Răutu and Roller to Mușat and Ardeleanu]. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2007.
- Cotoi, Călin. *Primordialism cultural și geopolitică românească interbelică* [Cultural Primordialism and Interwar Romanian Geopolitics]. Bucharest: Mica Valahie, 2011.
- Cristea-Enache, Daniel, and Paul Cornea. *Ce a fost – cum a fost. Paul Cornea în dialog cu Daniel Cristea-Enache* [What it Was – How it Was]. Iași: Polirom, 2013.
- Georgescu, Valentin. *Preemțiunea în istoria dreptului românesc* [Pre-emption in the History of the Romanian Law]. Bucharest: Editura Academiei, 1965.

- Giurescu, Constantin C. *Amintiri* [Memories]. Bucharest: Editura All, 2000.
- Guga, Ștefan. *Sociologia istorică a lui Henri H. Stahl* [The Historical Sociology of Henri H. Stahl]. Cluj-Napoca: Tact, 2015.
- Hanga, Vladimir. "Recenzie la Henri H. Stahl, Contribuții la studiul satelor devălmașe" [Review]. *Studii. Revistă de Istorie* 14, no. 3 (1966): 752-766.
- Lemny Ștefan, Marian I. Hariuc. "Dialog istoriografic și apropiere diplomatică: colocviul franco-român de istorie de la București, 6-11 octombrie 1969" [Historiographical Dialogue and Diplomatic Closeness: The Romanian French History Colloquium in Bucharest, 6-11 October 1959]. *Revista istorică* 31 (2020).
- MacRae, Donald G. "Some Sociological Prospects." *Transactions of the Third World Congress of Sociology* 7 (1957): 297-305.
- Marcu, L. P. "Recenzie la Henri H. Stahl, Contribuții la studiul satelor devălmașe" [Review]. *Studii. Revistă de Istorie* 19, no. 1 (1966): 168-174.
- Olteanu, Ștefan. "Recenzie la Henri H. Stahl, Studii de sociologie istorică" [Review]. *Studii. Revista de istorie* 25 (1972): 391-393.
- Panaiteescu, Petre P. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală* [Peasant Community in Romanian Country and Moldavia: The Feudal Order]. Bucharest: Editura Academiei, 1964.
- Pippidi, Andrei. "Recenzie la Radu Florescu, The Fanariote Regime" [Review]. *Revue des Études Sud-Est Européennes* 8, no. 1 (1970): 150-154.
- Pippidi, Andrei. "Henri H. Stahl." *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice* 2, no. 1 (1991): 96.
- Simiand, François. "Historical method and social science." *Review (Fernand Braudel Center)* 9, no. 2 (1985): 163-213.
- Simiand, François. "Méthode historique et science sociale." *Revue de synthèse historique* 6 (1903): 1-157.
- Stahl, Henri H. *Organizarea socială a țăranimii* [The Social Organization of the Peasantry]. In *Enciclopedia României*, vol. 1, Statul, 559-570. Bucharest: Imprimeria Națională, 1938.
- Stahl, Henri H. "Ipoteza sociologică greșită a eroului eponim fondator de sate" [The Wrong Sociological Hypothesis of the Eponymous Village Founding Hero]. *Sociologie Românească* 5 (1943): 23-43.
- Stahl, Henri H., and Șerban Voinea. *Introducere în sociologie* [Introduction to Sociology]. Bucharest: Editura PSD, 1947.
- Stahl, Henri H. "Recenzie la M. R. Reinhard, A. Armengaud, Histoire generale de la population mondiale" [Review]. *Studii. Revista de Istorie* 17, no. 3 (1964): 650-655.
- Stahl, Henri H., and Ion Donat. "Etnografie și istorie" [Ethnography and History]. *Revista de etnografie și folclor* 11, no. 1 (1966): 3-12.
- Stahl, Henri H. "Sociologie concretă și istorie" [Concrete Sociology and History]. *Revista de filozofie* 15, no. 4 (1968): 379-393.
- Stahl, Henri H. *Controverse de istorie socială românească* [Romanian Social History Controversies]. Bucharest: Editura Științifică, 1969.
- Stahl, Henri H. *Studii de sociologie istorică* [Historical Sociology Studies]. Bucharest: Editura Științifică, 1972.
- Stahl, Henri H. *Teoria și practica investigațiilor sociale* [Theory and Practice of Social Investigations]. Bucharest: Editura Științifică, 1974.
- Stahl, Henri H. *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduiri tributale* [Theories and Hypothesis in Respect to the Tributary System Sociology]. Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- Stahl, Henri H. *Traditional Romanian Village Communities*, translated by Daniel Chirot and Holley Coulter Chirot. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Stahl, Henri H. "The Romanian Tributary System." *Review (Fernand Braudel Center)* 9, no. 4 (1986): 619-647.
- Stahl, Henri H. *Probleme confuze în istoria socială a României* [Confused Issues in Romanian Social History]. Bucharest: Editura Academiei Române, 1992.
- Stahl, Henri H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* [Contributions to the Romanian Villages], edited by Paul H. Stahl. București: Editura Cartea Românească, 1998.
- Stahl, Henri H. "Istoria si sociologia: Nicolae Iorga si Dimitrie Gusti" [History and Sociology: Nicolae Iorga and Dimitrie Gusti]. *Sociétés européennes* 15 (2000).
- Ștefănescu, Ștefan. "Realizări și perspective în domeniul medievisticii românești" [Accomplishments and Perspectives in Romanian Medieval Studies]. *Studii și Materiale de Istorie Medie* 6 (1973): 9-19.
- Wallerstein, Immanuel. "A world-system perspective on the social sciences." *The British Journal of Sociology* 27, no. 3 (1976): 343-352.
- Wallerstein, Immanuel. "Anthropology, sociology, and other dubious disciplines." *Current Anthropology* 44, no. 4 (2003): 453-465.

AMINTIRILE SCRISE ȘI POVESTITE ALE LUI HENRI H. STAHL

Dana COSTIN

Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei Române
Nicolae Iorga Institute of History, Romanian Academy
Personal e-mail: dana.costin@yahoo.com

THE WRITTEN AND NARRATED MEMORIES OF HENRI H. STAHL

Abstract: This paper aims to address the written and narrated memories of Henri H. Stahl who left behind two memorial works: *Memories and Thoughts from the Old School of “Sociological Monographs”*, published in 1981, and the collection of interviews from 1985–1987, which appeared in 2000, under the title *Monography as Utopia*. Although they were conceived only a few years apart, the two forms of memoirs show some significant differences. In the following study, I will present the specifics of each of them, in order to later propose a brief comparative analysis of the two texts.

Keywords: Henri H. Stahl, memoirs, oral history, social history, monography, communism, sociological research, Dimitrie Gusti.

Citation suggestion: Costin, Dana. „Amintirile scrise și povestite ale lui Henri H. Stahl”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 91–96.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.11>.

Această lucrare este doar o schiță a unei teme vaste; este o primă încercare de a confrunta cele două tipuri de *ego-istorie* ale lui Henri H. Stahl. Amintirile scrise, pe de o parte, și interviurile de istorie orală, pe de cealaltă parte, reprezintă două încercări de a reconstrui istoria socială a Școlii Sociologice de la București, Stahl însuși fiind co-protagonistul acestor povestiri. Cele două lucrări au fost produse într-un interval de timp relativ scurt, de doar 4–6 ani, însă caracterul lor, tonul, intervalul de timp pe care le acoperă, precum și temele abordate sunt foarte diferite. Pe parcursul lucrării, voi încerca să contribui la elucidarea motivele pentru care aceste diferențe sunt atât de pronunțate. Unele diferențe țin de contextul istoric; de aici și decizia lui Stahl de a omite unele lucruri în amintirile scrise. Așa cum subliniază Alexandru Zub, istoria ca discurs este mereu „sub supravegherea statului, a politicului dar și a societății care îi impune adesea rezerve, tăceri, amnezii asumate. Conștient de situație, istoricul caută să-și obțină autonomia [...] în acord cu viziunea sa despre lume. Ego-istoria îl ajută să-și obiectiveze propria situație.”

Henri H. Stahl publică *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* în 1981, în ciuda restricțiilor impuse de regimul comunist. Sociologia fusese reabilitată în 1965, restricționată la începutul anilor 1970 și desființată din nou în 1977. În 1980, România a găzduit Congresul Internațional al Științelor Istorice; acesta însă nu a fost un semn de deschidere, ci un mijloc de propagandă care nu a avut însă efectul scontat.

La sfârșitul anilor 1970, Stahl și Traian Herseni au încercat să

scrie o istorie a sociologiei românești, dar au fost restricționați. Publicarea lucrării *Amintiri și gânduri* la o editură literară și într-o colecție memorialistică a fost o modalitate de a ocoli restricțiile. Nu știm cine a propus acest lucru, cert este însă faptul că Stahl era prieten bun cu redactorul ediției, Zigu Ornea, care era și directorul editurii.

Prin *Amintiri*, Stahl își propune să analizeze „critic un vast curent cultural, desfășurat în perioada celor două războaie mondiale”,² în încercarea de a aduce la lumină aspecte ale istoriei sociologiei românești din interbelic, „nu prin manifestările ei publice, ci prin viața sa intimă”.³ Este important de subliniat faptul că titlul integral al volumului apare abia pe pagina de gardă, pe copertă figurând titlul *Amintiri și gânduri*, care ducea cu gândul mai degrabă la un demers literar. De altfel, editura la care a fost publicat acest volum, Minerva, era o editură cu un profil mai degrabă literar; astfel, lucrarea intra în incidența altor reguli de control față de edituri cu profil ideologic.

În introducere, Stahl declară că *Amintiri și gânduri* nu a fost concepută cu scopul de a scrie o autobiografie; are un caracter autobiografic doar în măsura în care informațiile autobiografice sunt pertinente descrierii activității Școlii Sociologice de la București. Cu toate acestea însă, personajul central rămâne, totuși, Stahl, nu doar în calitatea sa de voce narativă a unui martor ocular, ci mai ales ca un analist al gândirii sociologice a lui Gusti. Stahl nu își povestește viața în amănunt, însă face un tablou autobiografic al formării

și transformării sale intelectuale. Constrâns fiind, însă, de autocenzura inevitabilă, Stahl omite elemente importante din experiența sa în amintirile scrise. În completarea acestei lucrări, Stahl nu s-a folosit doar de propriile amintiri. Așa cum el însuși mărturisește, a folosit corespondența proprie și a unor persoane apropiate lui; a folosit, de asemenea, memorii, rapoarte, fișe de cercetare și așa mai departe. „Voi folosi nu numai amintirile mele, ci și notele luate mai de mult, corespondența purtată cu unii și cu alții, tipăriturile și documentele pe care le-am putut păstra”.⁴ Așadar, produsul final al memoriilor scrise este rezultatul mai multor documente. Stahl s-a folosit de toate aceste elemente pentru a se asigura că relațiile sale sunt precise, atât din punct de vedere al conținutului, cât și din punct de vedere cronologic.

Amintirile scrise se opresc în 1948. Autorul explică alegerea făcută invocând principiul obiectivității: cu cât autorul e mai departe în timp de evenimentele relatate, cu atât acestea sunt mai cristalizate și mai bine conturate în memoria celui care le așterne pe hârtie. Anul 1948 a adus cu sine un nou context politic și legislativ ce continuă să aibă efecte și în prezent, afirmă Stahl, astfel încât acesta n-ar putea să prezinte o imagine echilibrată a celor întâmplate după 1948. În realitate, însă, decizia de a se opri cu firul amintirilor în 1948 a fost una strategică, această decizie făcând posibilă însăși publicarea volumului memorialistic. În plus, după 1948 sociologia nu a mai existat, astfel că nu mai avea rost să vorbească despre cele întâmplate după '48. Schimbarea legii educației lăsase pe drumuri profesorii de sociologie din universități, Stahl reușind cu mare greutate să găsească un post la Școala Superioară de Asistență Socială.

Amintiri și gânduri are o structură bine organizată atât din punct de vedere tematic, cât și din punct de vedere cronologic. Stahl pleacă de la relatarea despre campaniile monografice, merge până la perioada crizei monografiei și încheie cu perioada de după suspendarea Serviciului Social. Tonul este unul calm și constant, fără ieșiri emoționale, iar persoanele și evenimentele relatate sunt bine conturate cu o sumedenie de detalii. Un element foarte important în ecuația amintirilor scrise sau povestite este publicul căruia autorul sau povestitorul i se adresează. În cazul amintirilor scrise ale lui Stahl, publicul este abstract, acesta nu are o influență dinamică asupra firului narativ, discursul narativ apropiindu-se uneori de zona monologului interior. În acest sens, *Amintirile* sunt produsul unui proces meticolos de filtrare a informațiilor reținute importante și omiterea detaliilor reținute superflue sau incomode; apoi a urmat un proces de șlefuire al limbajului și al conceptelor.

De cealaltă parte, amintirile povestite cu patru ani mai târziu au un caracter dinamic. Publicul este interlocutorul lui Stahl, în persoana lui Zoltán Rostás. De fapt, *Monografia ca utopie* s-a născut din inițiativa tânărului Rostás. Acesta audiase conferințele din cadrul Congresului Științelor Istorice care a avut loc la București în 1980. La acest congres, el intrase în contact pentru prima dată cu tema istoriei orale. Astfel, el a început să folosească metoda interviului de istorie orală din pasiune științifică, în paralel cu munca sa de redactor

de revistă culturală, din dorința de a documenta categorii sociale marginalizate care nu lasă urme scrise. Așadar, a folosit interviul de istorie orală ca instrument al istoriei sociale a sociologiei românești. Apariția în 1981 a volumului *Amintiri și gânduri* i-a dat lui Rostás imboldul de a iniția o serie de interviuri lui Stahl. Cei doi se cunoșteau, de fapt, de la sfârșitul anilor 70, când Stahl era încă profesor consultant și conducător de doctorat.

Spre deosebire de *Amintiri și gânduri*, care e opera unui singur autor, interviurile de istorie orală sunt rezultatul a doi autori, deoarece, prin însăși natura sa, interviul de istorie orală este opera a două persoane: a povestitorului dar și a celui care ia interviul, iar dinamica firului discursiv e dată de însăși dinamica dialogului ce se instaurează între cei doi. Mai mult decât atât, o importanță deosebită o are **identitatea** celui care pune întrebările, iar elemente precum sexul, vârsta, rolul social sau profesia, contribuie fiecare în a determina tonusul conversației. Un alt element important îl reprezintă **motivul interviului**. În cazul de față, motivul pentru care Rostás i-a cerut lui Stahl să dea interviurile de istorie orală a fost acela de a crea o istorie alternativă a Școlii Sociologice de la București, intrând în amănuntele și contextul cercetărilor sociologice și a vieților monografiștilor. Așadar, nu o istorie bazată pe teorii și filiații de idei, ci bazată pe preceptele istoriei sociale, așa încât cei doi împărtășeau aceeași dorință, iar *Monografia ca utopie* a căpătat un ton de conversație între prieteni. Libertatea interioară care se degajă din interviuri se datorează și faptului că cei doi au căzut de-acord ca interviurile să fie publicate – conform mărturiei lui Rostás – atunci când ar fi fost asigurată integralitate apariției.

Din punct de vedere al structurii interne, *Monografia ca utopie* este formată din interviuri nestructurate. Acestea nu se desfășoară pe baza unui chestionar rigid și au aerul unor conversații, iar întrebările decurg firesc din dialogul purtat, *Monografia ca utopie* fiind, de fapt, o aprofundare a operei *Amintiri și gânduri*. În cele ce urmează, voi selecta câteva teme care apar în ambele „amintiri” și pe care le voi prezenta în paralel, încercând să subliniez elementele de asemănare, dar și ce anume face ca cele două lucrări memorialistice să difere atât de mult. Astfel, voi vorbi despre figura lui Carol II, despre perioada de criză a monografiei și evenimentele din jurul evenimentelor asociației „Criterion”, despre poziția lui Stahl față monografia gustiană și voi încheia cu un aspect mai uman al povestirilor lui Stahl: umorul și cercetarea de teren în echipă.

Figura lui Carol II în cele două „amintiri”

Una dintre diferențele cele mai pronunțate între cele două forme de memorii iese la iveală atunci când aruncăm o privire asupra figurii lui Carol II. În *Amintiri și gânduri*, Stahl folosește un ton dur și pe alocuri sarcastic pentru a descrie deciziile regelui Carol II în ce privește suspendarea Serviciului Social. Stahl își exprimă sarcastic admirația față de „eleganța cu care vodă Carol s-a descotorosit de propria lui Fundație, dezinvoltura cu care a făcut dovada că idealurile lui culturale

fuseseră totuși politice, astfel că, atunci când a socotit ca nu îi mai este de folos, le-a aruncat brutal peste bord, fără prealabil aviz, prin suspendare.”⁵

În volumul de interviuri, însă, Stahl vorbește despre latura umană a lui Carol II, referindu-se la perioada de dinaintea suspendării activității Fundației și a Serviciului Social. Acesta avea idei de politică culturală bine delimitate, pe linie haretistă și avea ambiția de a fi „un fel de Brâncoveanu al culturii românești. Păcat că omul avea mari defecte, că altfel era plin de calități. Ciudată făptură. Foarte ciudată.”⁶ În Fundație, Carol II avea legături apropiate cu Gusti, Victor Ion Popa (despre care Stahl spune că era un fanatic al regelui) și cu Stahl însuși. Vodă, cum îl numește adesea Stahl, se implica personal în unele aspecte ale activității Fundației: „îmi aduc aminte, când lucram la Muzeul Satului, venea să vadă cum merg lucrurile. Și îi spuneam atunci: am vrea să ne întindem și în locul cutare, să așezăm casele cutare și cutare, însă este aici un gard și Dombrowschi – primarul, nu ne dă voie să-l dărâptăm. Vodă Carol a ridicat un picior, l-a pus pe gard și l-a trântit pe pământ. «Să-i spui că eu l-am dărâmat!»”⁷ Mai mult, Carol II îi dădea recomandări precise lui Stahl cu cine să ia legătura și cu cine să nu discute atunci când mergea într-o localitate. Carol II avea o relație umană cu Gusti și Stahl și nu făcea uz de propriul prestigiu atunci când interacționa cu aceștia: „erai colaborator cu el, așa simțai.”⁸ Defectele lui, povestește Stahl, mergeau dincolo de sfera morală; avea și defecte fizice: „Avea accese declarate, de săptămâni întregi, de quasi demență [...]. Nu se mai putea lucra cu el”. Personalitatea lui Carol II era definită de un „amestec de calități cu defecte biologice.”⁹

Observăm o diferență destul de pronunțată între cele două „amintiri”. În amintirile scrise, Stahl se arată distant, nu vorbește despre relațiile sale interpersonale cu regele și se limitează la a-i aduce acuze. Însă, în memoriile povestite, Stahl se simte liber să vorbească despre latura umană a lui Carol II și despre interacțiunile sale cu acesta. Carol II continua să fie demn de reproșuri, însă unele acțiuni ale sale sunt puse mai degrabă pe seama defectelor sale de caracter.

Anii de criză ai monografiei și gruparea „Criterion”

Criza prin care a trecut cercetarea monografică la începutul anilor 1930 este relatată în mod diferit în cele două opere memorialistice. În amintirile scrise, Stahl prezintă situația dramatică a monografiștilor, însă omite să vorbească despre unul dintre cele mai importante fenomene culturale care a apărut în acel context: gruparea „Criterion”, din care a făcut parte și Stahl, lucru despre care vorbește însă pe larg în interviuri. Începând cu anul 1931 și până în 1934 (când Gusti a preluat conducerea activităților culturale ale „Fundației Culturale Principele Carol”) monografia a trecut printr-o perioadă de criză. Situația financiară a echipelor monografice a fost dintotdeauna precară: Institutul Social Român – din donații – asigura studenților cheltuielile de transport, găzduire și hrană, însă munca lor nu era remunerată. Odată ce aceștia absolveau studiile universitare, însă, situația lor – în plină criză economică – devenea incertă.

Sociologia oferea carieră doar unui număr foarte restrâns de absolvenți de sociologie în învățământul universitar. Majoritatea intrau în diferite profesii, ei devenind profesori, avocați sau funcționari. Pentru ca aceștia să se poată alătura echipelor monografice, Gusti se vedea nevoit să intervină personal pentru a obține concedii.¹⁰ Mai mult, bugetul pentru astfel de echipe era foarte mic: „deseori profesorul trebuind să contribuie cu jertfe din propria lui avere.”¹¹ În aceste condiții, mulți monografiști s-au împrăștiat: mulți colaboratori au părăsit, unii temporar, alții definitiv munca „monografică”, plecând la studii sau la alte ocupații în străinătate.¹² Situația a devenit atât de severă, încât, la 1934, doar un număr mic de monografiști a putut fi încadrat în Fundațiile Regale, deoarece majoritatea nu mai erau disponibili, astfel încât a trebuit să se facă apel „la o serie de tineri, încadrați în Fundație fără să fi făcut în prealabil parte din echipele monografice”.¹³

La toate aceste cauze de ordin extrinsec, se adaugă și cele de ordin intrinsec, mai precis, disidența din interiorul grupului de monografiști. Deși nu toți monografiștii erau într-un tot de acord cu gândirea sociologică a lui Gusti, majoritatea au continuat colaborarea cu acesta, în pofida diferențelor de opinie. Însă disidența legionară a patru membri ai Școlii Gusti a provocat o tulburare gravă în rândurile monografiștilor. Ion Ionică (cărui Stahl îi recunoștea calitățile intelectuale deosebite), Dumitru Amzăr, Ernest Bernea și Ion Samarineanu făcuseră parte din același grup de cercetare, ei fiind încredințați cu cercetarea vieții psihologice și culturale a satelor. Stahl se întreabă în *Amintiri și gânduri* care ar fi fost motivul real pentru care cei patru au devenit inamici declarați ai Școlii Gusti, după ce lucraseră de-a lungul timpului în mai multe campanii:

„un sentiment de nemulțumire față de grupul «bătrânilor» care, de fapt, conduceau monografiile? Un sentiment de frustrare datorat insuficienței lor luări în seamă? Se prea poate [...]. Întreg acest grup a trecut la «legiune», ostilitatea lor față de monografie fiind puternic colorată legionar. Grupul celor patru a fondat revista «Rânduiala», în paginile căreia Amzăr și Bernea au atacat școala monografică, mai întâi în mod subtil, iar mai apoi cu agresivitate. În cele din urmă, Stahl, Traian Herseni și Anton Golopenția au ripostat pe un ton asemănător într-o serie de articole. La toate acestea, Gusti asista cu tristețe: «de altfel, însuși profesorul Gusti era nu numai mâhnit, ci și indignat de aceste polemici».”¹⁴

Cum am văzut mai sus, în *Amintiri și gânduri*, Stahl vorbește despre circumstanțele care au dus la o criză a monografiei, dar ocolește subiectul „Criterion”. Acest subiect este abordat, însă, în *Monografia ca utopie*, lucru care scoate la lumină mai multe informații cu privire la acea perioadă de criză. În interviuri, Stahl explică în mod indirect motivul pentru care a evitat să vorbească despre „Criterion” în *Amintiri și gânduri*: „eu am făcut multă vreme parte din grupul care s-a numit «Criterion». Mi-am redactat memoriile în legătură cu «Criterion».”¹⁵ Când Rostás îl întreabă de ce nu a publicat încă aceste memorii, Stahl răspunde:

„nu cred că interesează în momentul de față. Cui îi convine să arăți pe față că Noica, Comarnescu, Mircea Eliade au fost legionari? Nu-i de sezon. Nu merge. Poate mai târziu”.¹⁶

La începutul anilor 1930, într-o situație tulbură, când mulți intelectuali erau în cumpănă, Petru Comarnescu, „priceput organizator de oameni și de treburi publice”, a avut ideea de a organiza „în chip de simpozion” dezbateri pe diferite teme de actualitate, la care participau „scriitori, filosofi, artiști, actori, muzicieni, dansatori, pictori, toți. Și se adunau. Și se făceau conferințe [...]”. Un simpozion despre Lenin, un simpozion despre Freud [...]. La Lenin, cel puțin, a fost bătaie [...]. La Freud la fel, scandal mare [...]. Și acolo am combătut și am spus că nu plătesc doi bani pe Freud, cu toată știința lui! Da, au fost discuții foarte violente, foarte puternice, mă rog, scandal mare”.¹⁷ Conferințele se țineau în aula Fundației Regale, în timp ce partea de socializare se desfășura la Cafeneaua Corso din Calea Victoriei.

La început, gruparea nu a avut o direcție ideologică, deși participanții aveau convingeri politice diferite. Cei ce participau la dezbateri o făceau în mod socratic, având libertatea de a-și expune ideile și discutând în contradictoriu cu ceilalți participanți pe tema „idolilor vremii”,¹⁸ însă acest lucru a durat doar câțiva ani

„până când, încetul cu încetul ai văzut cum unul câte unul devin legionari. Vizibil! [...] Constantin Noica... Ce avea el cu Legiunea, păcatele mele?! Un om al lui Dumnezeu, vorba aceea, este blând până la inocență. Ce avea Mircea Eliade cu treaba asta? Absolut nimica! Ce-avea chiar șeful «Criterionului», Comarnescu? Ce-avea el cu Legiunea? Nimic. Îi puteai întreba: domnule, de ce te-ai dus la Legiune?¹⁹ Ei, interesant, domnule, mergem și ne plimbăm seara, facem marșuri seara, tragem cu pașca... Asta era ceea ce-l putea interesa pe un Comarnescu?! Era – cum să spun eu – o demență socială, o epidemie, fără îndoială. Rând pe rând picau unul după altul..., până când, evident, s-a desființat toată această asociație, care era foarte interesantă.”²⁰

Criterion a plecat de la discuția liberă la fanatism. Mulți tineri intelectuali din București au participat la dezbaterile Criterionului: „o asociație de tineri, numai tineri, toți sub 30 de ani sau în jur de 30 de ani [...] Eu eram bătrânul. Aveam 31 de ani.”²¹ Însă, cu excepția lui Stahl și a lui Vulcănescu, „Școala Gusti nu s-a amestecat.”²²

Exemplul mai sus prezentat scoate la iveală un fenomen des întâlnit în ego-istorii, cel al omisiunii voluntare. Deși a prezentat amănunțit situația de criză prin care a trecut școala monografică la începutul anilor 1930, Stahl a omis să vorbească despre contextul cultural și ideologic de la acea vreme. Așa cum spune autorul *Amintirilor*, nu era de sezon să se vorbească de o asociație culturală care s-a transformat într-una ideologică. În interviuri, însă, Stahl îi vorbește deschis interlocutorului său despre evenimente, asociații sau personaje despre care nu se putea vorbi în mod publi

Relația lui Stahl cu sistemul sociologic gustian

Stahl a nutrit întotdeauna o admirație profundă pentru Dimitrie Gusti, însă cei doi nu împărtășeau aceleași idei atunci când venea vorba de sistemul de gândire gustian. În *Amintiri și gânduri*, Stahl îl descrie pe Gusti mai ales în ipostaza sa de lider al școlii monografice. Vorbește despre primul contact cu metoda de cercetare gustiană și despre motivul pentru care a decis să se alăture echipelor monografice: „Avea oare profesorul Gusti gândul să creeze [...] o școală românească de sociologie? M-a ispitit gândul că, încadrându-mă într-o astfel de echipă, puteam mai ușor rezolva problemele care mă frământau: unele priveau probleme de «sociologie juridică», altele însă de «istorie socială»”.²³ Stahl aduce și unele critici la adresa lui Gusti: „Gusti avea o neexplicabilă reticență față de publicarea rezultatelor noastre, pe care mereu dorea să le îmbunătățească [...] Gusti nu dorea decât opere finale, de sinteză, deplin gândite și până la capăt duse, ideal irealizabil”.²⁴

Deja la trei ani de la prima întâlnire cu Gusti, Stahl avea idei „schismatice”, cum le numește el, cu privire la sistemul științific gustian. Însă, fiind însărcinat de Gusti să conducă un curs-seminar în locul său, Stahl a predat studenților strict modelul gustian. Când prietenul său, Anton Golopenția, i-a făcut reproșuri cu privire la această disonanță, Stahl a răspuns pe un ton glumeț aducând exemplul lui Kant, care, într-un anumit moment al vieții sale, a predat doctrina filosofică oficială, considerând propriul sistem filosofic drept o chestiune privată. Stahl se ferea să discute pe marginea problemelor din sfera teoretică, rezumându-se la dezbateri pe teme de metodologie.

Gusti era la curent cu poziția lui Stahl, însă, spune el, acesta era înțelegător, îngăduindu-i unele abateri și erezii de la doctrina monografică gustiană, atâta timp cât acestea nu mergeau până la negarea publică a teoriei sistemului gustian al cadrelor și manifestărilor: „Am fost astfel «sociolog gustian», ca membru al echipei, dar «sociolog» și «istoric» pe cont propriu”.²⁵

Viziunea lui Stahl intra în coliziune cu cea a lui Gusti mai ales în două puncte: cadrul psihologic pe de o parte și cadrul istoric pe de altă parte. Nu era vorba de o nepotrivire metodologică, Stahl folosind în continuare aceste cadre în propria cercetare, ci o nepotrivire teoretică. Astfel, în ce privește cadrul psihologic, Stahl nu vede în același mod rolul voinței sociale în structura societății. Asemănător, cadrul istoric, așa cum îl gândise Gusti, avea lacune majore în viziunea sa.

Deși Stahl vorbește despre diferențele doctrinare dintre sine și Gusti în ambele lucrări, putem observa însă că o face în mod diferit. În *Amintiri și gânduri*, aceste diferențe sunt expuse în mod concis. În interpretarea lui Stahl, sistemul „cadrelor” și al „manifestărilor” erau, de fapt, un inventar al tuturor științelor sociale: „Acest mod personal de a interpreta problema cercetărilor interdisciplinare avea ulterior să se precizeze, stabilindu-se o demarcare precisă între concepția mea despre rosturile sociologiei și cea a profesorului Gusti.”²⁶

Monografia ca utopie aduce mai multe lămuriri cu privire la divergențele dintre Gusti și Stahl referitor la cercetarea

sociologică. Meritul lui Gusti a fost acela de a face cercetări pluridisciplinare, cu specialiști din diferite domenii. Cu toate că modul în care a gândit Gusti cercetarea sociologică, bazată pe „cadre” și manifestări” este unul util din punct de vedere tehnic și ca metodă de lucru, totuși, încercarea de a crea o monografie de sinteză era o utopie:²⁷ „Toți cei care au încercat să facă asemenea sinteze de monografii, urmând școala monografiei lui Gusti, după Gusti, au căzut în același păcat.”²⁸ În acest context, Stahl vorbește despre Monografia Nerejului ca despre un exercițiu de metodă.

Sociologul nu trebuie să aibă ambiția de a crea monografia unui sat, ci ar trebui să caute un răspuns la anumite probleme în mod specific, o analiză sociologică a unui anumit aspect al comunității studiate. Nici monografia sumară propusă de Golopenția nu era o soluție acceptabilă pentru Stahl, deoarece aceasta avea un caracter de reportaj și îi lipsea fundamentul științific. Deși recunoștea meritul metodei pluridisciplinarității promovate de Gusti, Stahl era de părere că soluția reală a unei cercetări științifice era mai degrabă interdisciplinaritatea. Gusti era de părere că sociologul trebuia să se ocupe de prezent, în timp ce trecutul trebuia cercetat de un istoric. Stahl se opune acestei viziuni. O cercetare sociologică e cu adevărat științifică doar în măsura în care reușește să scoată la iveală „sudura dintre trecut și prezent”, deoarece „prezentul are o serie întreagă de rămășițe ale trecutului, care nu sunt creații ale vieții actuale”. Stahl însă nu identifică cele două discipline, ci le alătură: „istoria e altceva, este esențialmente deosebită de sociologie [...], însă o concluzie sociologică nu se poate face decât din îmbinarea acestor două metode.”²⁹

Stahl combate validitatea principiilor monografiei de sinteză, însă el afirmă în repetate rânduri că sistemul sociologic bazat pe „cadre” și manifestări” este unul foarte util, el însuși continuând să-l folosească în propria cercetare. În pofida diferențelor de ordin teoretic, Stahl a continuat să colaboreze cu Dimitrie Gusti, el având pentru acesta un profund sentiment de respect și admirație.

Latura umană a cercetării sociologice

Stahl însă nu vorbește doar despre sisteme conceptuale, metode de cercetare sau dispute ideologice. Cele două „amintiri” scot la iveală și latura umană a lui Stahl. Astfel, un element des întâlnit în volumul de interviuri este umorul. În repetate rânduri, Rostás, consemnează în paranteze când interlocutorul său râde pe parcursul interviului în timp ce răspunde la o întrebare sau când firul conversației îl pune într-o stare de spirit mai veselă. Acest aspect îl găsim într-o oarecare măsură și în *Amintiri și gânduri*. Un exemplu în acest sens, relatat în ambele „amintiri”, este legat de ierarhia din cadrul școlii monografice, așa-zisii bătrâni ai monografiei și descendenții acestora. Încă din campania din Fundul Moldovei, Stahl a propus amicilor săi monografiști constituirea unui „consiliu al bătrânilor”, compus din patru veterani ai monografiei: Mircea Vulcănescu, D.C. Georgescu,

Xenia Costa-Foru și Stahl (mai târziu, grupul „bătrânilor” avea să se lărgască). Consiliul avea ca „totem” persoana profesorul Gusti, „persoana tabu, pe care totuși, în anumite prilejuri, îl puteam «critica», însă numai în ședințele de rit [...] când îl «mâncam de viu», operație la care prezența oricărui străin era strict interzisă”³⁰. Cei patru bătrâni se considerau „frați” și fiecare avea proprii fii și nepoți „în ordinea sosirii lor în muncile monografice, totul putând fi deci reprezentat grafic în forma unei «spite de neam»”.³¹

Acest aspect ludic al muncii în echipă este redat pe un ton vesel în ambele lucrări, însă în *Monografia ca utopie* acesta capătă un ton mai șagălnic. Prezența unui interlocutor face ca povestirea lui Stahl să fie mai plină de vervă: „Ăstia patru, la rândul lor, au avut oameni pe care i-au format. Și erau deci «descendenții» lor, pe care i-am organizat pe «spite de neam», în jucărie. Am o fotografie în care ne-am așezat în deal, așa: erau cei patru bătrâni sus în deal și pe urmă fiecare grup pe care-l conducea și pe care îl forma. Singur Brăiloiu era un bătrân «sterp» (râde), era un *outsider*, fără grup și fără nimic.”³²

***

Cele două forme de amintiri prezintă diferențe importante, iar elementele principale care produc aceste diferențe pot fi împărțite în două categorii. O primă categorie ține strict de forma pe care o au cele două opere: scrisă, respectiv orală. Elemente precum prezența sau absența unui public concret, prezența sau absența dialogului sau al principiului spontaneității au un impact major asupra dinamicii discursului, dar și asupra conținutului. Să luăm spre exemplu cazul omisiunilor. Autorul unei opere scrise este singurul care decide despre ce anume să vorbească și ce detalii să omită. În cazul interviului de istorie orală, așa cum am mai spus, avem doi autori, iar discursul este condus de cel care pune întrebările. Cel interviuat poate, desigur, să ocolească răspunsul, însă acest fapt în sine și modul prin care alege să evite să dea un răspuns clar, oferă cititorului informații foarte importante.

O a doua categorie ține de contextul socio-istoric. Pentru ca amintirile sale să fie publicate, Stahl a trebuit să se autocenzureze. Astfel se explică lipsa anumitor elemente în *Amintiri și gânduri*, cum ar fi, de exemplu, atitudinea sa față de conflictul dintre social-democrați și comuniști la care a fost martor încă din anii 20. Astfel, Stahl vorbește în opera scrisă despre adeziunea sa față de marxism, însă evită să amintească despre atitudinea sa anticomunistă. În conversațiile cu Rostás, însă, Stahl nu se simte constrâns să se autocenzureze. Mai mult, prezența unui interlocutor face ca discursul să capete o nuanță colocvială, dată de legătura dintre cei doi.

Cele două forme de „amintiri” aduc o contribuție inestimabilă la cunoașterea în profunzime a unui aspect important al istoriei sociologiei românești din interbelic, *Monografia ca utopie* reprezentând primul exercițiu de la noi din țară, într-o perioadă în care publicarea acestor interviuri ar fi fost imposibilă.

Note:

1. Alexandru Zub, *Discurs istoric și ego-istorie* (București: Editura Academiei, 2006), 14.
2. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor istorice”* (București: Editura Minerva, 1981), 7.
3. Ibid.
4. Ibid., 9.
5. Stahl, *Amintiri*, 398.
6. Rostas, *Monografia*, 108.
7. Ibid., 109.
8. Ibid.
9. Ibid.
10. Stahl, *Amintiri*, 210–211.
11. Ibid., 211.
12. Ibid.
13. Ibid., 213.
14. Ibid., 221.
15. Rostás, *Monografia*, 26.
16. Ibid.
17. Ibid., 22–23.
18. Ibid., 219.
19. Apartenența lui Comarnescu la Legiune nu este susținută de documente.
20. Rostas, *Monografia*, 24.
21. Ibid., 221.
22. Ibid., 224.
23. Stahl, *Amintiri*, 22.
24. Ibid., 40.
25. Ibid., 60.
26. Ibid., 26.
27. Rostás, *Monografia*, 74.
28. Ibid.
29. Ibid., 76.
30. Stahl, *Amintiri*, 132.
31. Ibid.
32. Rostás, *Monografia*, 83.

Bibliography:

- Abrams, Philip. *Historical Sociology*. Ithaca: Cornell University Press, 1982.
- Burke, Peter. *History and Social Theory*. Ithaca: Cornell University Press, 1993.
- Costin, Dana. “Istoria socială implicită în cercetarea sociologică de la Drăguș” [The Implicit Social History in the Monographic Writings of Drăguș]. *Transilvania*, no. 2–3 (2020): 59–63.
- Filipescu, Iancu. “Caracteristici ale vechilor structuri sociale. O abordare sociologico-istorică” [Characteristics of Old Social Structures: A Sociological–Historical Approach]. *Revista de istorie*, no. 2 (1987).
- Fulga, Ligia. “Discursul afectiv și memoria colectivă a Drăgușului privind cercetările lui Dimitrie Gusti după 70 de ani (2000–2001)” [Sensitive Discourse and Collective Memory of Drăguș Village Concerning Dimitrie Gusti’s Research after 70 Years (2000–2001)]. *Transilvania*, no. 2–3 (2020): 92–100.
- Goldthorpe, John H. “The Use of History in Sociology: Reflections on Some Recent Tendencies.” *The British Journal of Sociology* 42 (1991): 211–230.
- Popkin, Jeremy D. “Historians on the autobiographical Frontier.” *The American Historical Review* 104, no. 3 (1999).
- Popkin, Jeremy D. “Coordinated Lives: Between Autobiography and Scholarship.” *Biography* 24, no. 4 (2001).
- Rostás, Zoltán. *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl (1985–1987)* [Monography as Utopia. Interviews with Henri H. Stahl (1985–1987)]. Bucharest: Paideia, 2000.
- Stahl, Henri, H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor istorice”* [Memories and thoughts from the old school of “historical monographs”]. Bucharest: Editura Minerva, 1981.
- Stahl, Henri, H. *Eseuri critice despre cultura populară românească* [Critical essays on Romanian popular culture]. Bucharest: Minerva, 1983.
- Zub, Alexandru. *Discurs istoric și ego-istorie* [Historical discourse and ego-history]. Bucharest: Editura Academiei, 2006.

DOCUMENTE HENRI H. STAHL ÎN CURIERUL SERVICIULUI SOCIAL

Republicăm două texte din anul 1939, semnate de Henri H. Stahl. Ambele au apărut în periodicul *Curierul Serviciului Social*, editat de Fundația Culturală „Principele Carol” și adresat, în primul rând, absolvenților și absolventelor de studii superioare care urmau să participe la „munca de ridicare a satelor” prevăzută în Legea Serviciului Social din 1938. Inițial, publicația apărută în 1934 se numea *Curierul Echipelor Studentești*, avea o circulație și un format mai mici și se adresa echipelor voluntare regale, care efectuau stagii de cercetare sumară și intervenție socială în satele de pe teritoriul României. Între 1935 și 1938, odată cu extinderea participării tinerelor și tinerilor la acest tip de „acțiune socială”, revista a crescut în conținut și acoperire, iar în 1939, după promulgarea Legii Serviciului Social, s-a transformat în *Curierul Serviciului Social*, una dintre primele și cele mai substanțiale reviste de cultură organizațională și propagandă din România interbelică¹. Henri H. Stahl, împreună cu Octavian Neamțu, a fost redactor la *Curierul Echipelor Studentești*, unde a publicat numeroase articole în perioada 1935–1938. Din 1939 s-a implicat mult mai puțin în realizarea revistei, singurele texte pe care le-am găsit fiind cele pe care le redăm în acest număr. Primul este o prelegere susținută la o școală de comandante ale Serviciului Social – viitoarele echipe de absolvente care mergeau în sate urmau să fie conduse de o tânără care făcuse acest tip de instrucție, asemenea colegilor bărbați. Al doilea articol este o scurtă descriere a expoziției internaționale cu tema „Muncă și voie bună”, organizată de Serviciul Social în cadrul Muzeului Satului. În aceste texte, Stahl prezintă pe scurt viziunea asupra stării populației rurale din România și concepția Serviciului Social cu privire la felul în care echipele S. S. – în acest caz, mai ales absolventele de studii superioare – sunt datoare să contribuie la „ridicarea culturală a satelor”, prin concentrarea asupra a trei dimensiuni, pe care le discută și explicitează: capitolul sănătății, capitolul muncii, capitolul culturii intelectuale și morale.

Serviciul Social și tineretul feminin al țării. Prelegere ținută la școala de comandante din Broșteni

de H. H. Stahl

Sursa:

Henri H. Stahl, „Serviciul Social și tineretul feminin al țării. Prelegere ținută la școala de comandante din Broșteni”, *Curierul Serviciului Social*, anul V, nr. 1, 8 iunie 1939, 7.

Serviciul Social chiamă la muncă națiunea întreagă. Scopul pe care îl urmărim este acela al ridicării culturale a satelor,

iar mijlocul pe care vrem să-l întrebuițăm este organizarea acestor sate cu ajutorul tinerilor intelectuali din țară.

Însă Legea Serviciului Social chiamă, pentru prima oară în istoria noastră, la o muncă specială și deosebită, tineretul feminin.

Doctrina Serviciului Social a fost înfățișată și dv. puteți lua cunoștință de ea într-o serie de publicațiuni editate de Fundație. Însă doctrina care este înfățișată acolo, fiind întemeiată pe experiența noastră de până acum, are mai ales în vedere munca pe care au făcut-o echipele bărbătești cu populația bărbătească de la sate. Noi însă trebuie să ne întrebăm mai ales asupra rostului pe care poate să-l aibă chemarea cea nouă pe care o facem pentru fete: care poate să fie rostul acestor fete, venind să muncească în cadrul serviciului social? Deci care este puțința de muncă și de organizare a femeilor din sat pentru ridicarea culturală a satelor?

Problema pe care ne-o punem noi este o problemă nouă, în care nu avem niciunul din noi experiență. Niciodată nu s-a lucrat la noi în acest domeniu. Depinde deci de chipul cum vom reuși noi să organizăm această muncă, ca să avem un succes sau un insucces. Insuccesul ne-ar dura cu atât mai mult, cu cât punem foarte mari nădejdi pe munca pe care o pot face femeile și numai femeile în ridicarea culturală a satelor.

În ce consistă această muncă și care sunt temeliile care ne îndreptățesc pe noi să sperăm la o contribuție extrem de importantă din partea dv. și a colegelor dv. pe care le veți conduce?

În genere, noi știm că starea satelor noastre este cât se poate de rea, din toate punctele de vedere, și în fiecare din această stare rea se află o vină nu numai a sătenilor, dar și a sătencelor, vină pe care o purtăm și noi, pentru faptul că nu am avut niciodată o preocupare de ridicare culturală pentru sătence. Ne-am străduit, puțin și uneori greșit – în ultima vreme mai bine și ceva mai mult –, ca să creăm un curent și o mișcare de muncă culturală pentru bărbați. Însă am neglijat aproape total latura feminină. Și societățile omenești care neglijează această muncă a femeii de toate zilele comit o greșală care se plătește în urmă scump, pentru că nu există latură de problemă omenească în care să nu găsim prezența esențială a femeii.

Iată, să luăm pe rând câteva din marile probleme care există în viața satelor noastre, ca să vedem că, într-adevăr, ceea ce am spus nu este o simplă frază de complezență, ci este o realitate adâncă.

Noi obișnuim a împărți problema satului pe mai multe capitole: capitolul sănătății, capitolul muncii, capitolul culturii intelectuale și morale.

Să începem cu capitolul sănătății.

Ei bine, satele noastre, spre rușinea noastră, deși suntem în veacul al XX-lea, într-o Europă foarte înaintată din acest punct de vedere, suferă de o deficiență biologică îngrijorătoare. Nu ne aflăm în fața unei păreri de rău că nu merge mai bine în satele noastre, ci, din [acest] punct de vedere, ne aflăm în fața unei adevărate primejdii naționale. Dacă nu vom ști să luăm măsurile necesare, la timp, suntem primejduiți a pieri ca neam.

Problema sănătății consistă în primul rând într-o problemă a copilului. O frază ajunsă curentă spune că noi deținem primul loc în Europa în ce privește nașterile. Faptul acesta este datorit, desigur, și structurii noastre de societate agrară. Toate țările agrare dau un procent mare de natalitate. Însă, în același timp, deținem primul loc în ce privește mortalitatea infantilă. Am întrecut cu mult pe Bulgari. Nu mai vorbesc de Sârbi, care sunt minunat organizați în această privință.

Această mortalitate a copiilor, care se întâmplă în cel dintâi an al vieții lor și nu numai în cel dintâi an, ci în cele dintâi săptămâni ale vieții lor, este înspăimântătoare. Sunt unele regiuni unde mor mai mult de jumătate din copiii care se nasc. Și atunci noi suntem datori să ne punem această întrebare: De ce se întâmplă acest lucru? Oare copiii se nasc slabi, rău conformați și inapți pentru viață? Desigur că se întâmplă și acest lucru. Dar, în genere, copiii se nasc apți pentru viață și inapți suntem noi pentru a-i crește. Copiii mor nu de boală, ci de neștiință, de murdărie. De aceea mortalitatea infantilă este și rușinoasă pentru neamul care o are.

Ca să punem problema pe un plan și mai mare, să socotim că suntem un popor de aproape 20 de milioane de locuitori și că pe suprafața de teritoriu pe care o avem ar putea să trăiască o populație dublă.

Ei bine, astăzi trăim vremuri cu totul aspre. Locul pe pământ al unui neam se socotește și după numărul de milioane de locuitori pe care îl are. Suntem mult prea puțini. Lupta noastră de apărare națională, din acest punct de vedere, nu a fost organizată. Trebuie să trecem cât mai repede la sporirea numărului de români de aici. Aceasta nu se poate face altfel decât printr-o politică de înlăturare a mortalității infantile. Sunt unele țări care își pun problema denatalității; noi ne punem numai problema aceasta a mortalității infantile. Suntem fericiți să o punem așa, fiindcă unde a început denatalitatea, problema este foarte greu de rezolvat, dar mortalitatea este un lucru de care putem scăpa extrem de ușor, dacă știm cum să lucrăm. Și dacă știm că această mortalitate este numai o chestiune de neștiință, care duce pe mamă să-și îngrijească în așa fel copilul, încât să moară în cele dintâi săptămâni de viață, atunci imediat am înțeles și ce ne rămâne nouă de făcut.

Trebuie să facem o efortare foarte puternică pentru a schimba complet felul în care copilul este văzut și îngrijit de către mame. Cum putem face acest lucru? Este o problemă de stat? În bună parte, da, pentru că trebuie statul să aibă grijă să avem elementele necesare pentru o îngrijire a copiilor... Ne trebuie maternități, grădini de copii, surori de ocrotire, medici. Însă numai cu acest lucru încă nu am făcut nimic.

Pentru că dv. știți că putem avea admirabile maternități, admirabile dispensare de copii și, cu toate acestea, ele să fie inutile dacă oamenii nu se știu folosi de ele. O întreagă educație trebuie să fie făcută, pentru ca fiecare în parte să se folosească de aceste unelte pe care statul le-ar putea da.

De aceea problema aceasta este o problemă pur feminină și vom începe cu ea, fiindcă știți că este o problemă hotărâtoare în munca dv. Aceasta este cea dintâi misiune care vi se dă, cel dintâi scop al dv., cel dintâi dușman care vi se arată în față și pe care sunteți datoare în orice chip să-l înfrângeți. Este o problemă pur feminină, pentru că ceea ce trebuie schimbat aici este mentalitatea greșită a majorității mamelor de la noi din țară. Este o problemă de educație, deci de schimbare de mentalitate. Este o problemă de răspândire de cunoștințe și de deprinderi folositoare pe care trebuie să o facem.

Veți lua contact cu statul și veți vedea acolo în ce hal de ignoranță sunt sătențele din acest punct de vedere. Datorăm numai norocului faptul că sunt copii care mai trăiesc. Trebuie să mulțumim lui Dumnezeu că sporește populația, căci dacă ar fi după îngrijirea pe care o dăm copiilor, ar fi logic și firesc să moară toți.

Femeia de la sat ea însăși nu se îngrijește. Situația ei este cumplită și, de aceea, este iarăși o întreagă educație care trebuie să fie făcută, pentru ca femeia să știe a se îngriji de ea însăși, înainte de a îngriji copilul.

Veți vedea că la sat femeia este socotită ca o unealtă de muncă, ca o vită de povară, până în cele din urmă zile ale sarcinii. Veți vedea deseori cazuri când femeile nasc la câmp, în carul cu fân, pe postața de pământ pe care o lucrează; se dau de o parte și nasc. Vă închipuiți o femeie bolnavă și istovită de muncă, născând în aceste condițiuni, ce fel de viață poate să dea copilului.

Problema aceasta se leagă de o altă problemă, a educației morale și intelectuale, care privește situația socială a femeiei în genere.

Dar, în afară de aceste condițiuni de viață practice, mai sunt și altele. Chiar dacă femeia este scutită de muncă două-trei săptămâni, o lună cel mult, în momentul când este să nască, naște tot în condițiuni mizerabile, în cine știe ce bordei întunecos și murdar, cu ajutorul cine știe cărei babe din sat.

O lipsă de organizare la care se adaugă și o absurdă mentalitate, o serie de obiceiuri și de tradiții care trebuie să fie stărpite de către noi, cât de curând. Noi nu suntem niște distrugători de tradiții. Veți vedea dimpotrivă că sunt anume tradiții splendide în satul românesc, căci satul românesc are o comoară de înalte valori morale. Acele tradiții noi le iubim și luptăm ca să le menținem; dar tradițiile care sunt în legătură cu creșterea copiilor, acelea trebuie să le stărpim. Să vă dau câteva exemple.

Este obiceiul, în multe din satele noastre, ca nașterea și lăuzia să aibă loc în anumite condițiuni care sunt rituale, dar nu sunt igienice. De pildă, astă-vară ne-am izbit, într-o cercetare pe care am făcut-o pe teren, de un obicei: anume, copilul trebuie să ia contact cu viața mai întâi și întâi pe pământ. La fel după cum omul când moare este dat jos din pat ca să-și dea duhul pe pământ, pe lutul din odaie, asemenea și femeia, când simte

că este gata să nască, se dă jos din pat și naște jos, pe lutul din odaie. Pământul știți ce înseamnă? Tetanos. Este foarte greu ca un copil născut în condițiile acestea să scape. Dacă scapă, în majoritatea cazurilor, intervine iar tradiția și, ca să aibă, de pildă, noroc la vite, atunci tăierea ombilicului se face cu foarfeca de tuns vite. Nu mai vorbesc de celelalte îngrijiri care se aduc atât mamei, cât și copilului după naștere, care toate sunt un model de necunoaștere a celor mai elementare principii de igienă.

Urmărind o statistică a mortalității feminine, vom vedea că majoritatea masivă a acestor morți are loc la vârsta de 18–19 ani, 20–21 și că, de obicei, aceste morți intervin după naștere, din cauza febrei puerperale.

Febra puerperală, infecția care urmează tot din pricina murdăriei, este cumplită și seceră cele mai multe vieți dintre femei. Dar ea mai cuprinde o mare primejdie în sine: este o infecție extraordinar de contagioasă. Cele mai mari măsuri trebuie luate pentru ca un medic sau o moașă, care a venit de la o femeie cu această febră, să nu o dea celeilalte. În spitale, o lăuză atinsă de febră puerperală este izolată întocmai așa cum este izolat un bolnav atins de o boală contagioasă. La sate așa ceva nu există și, atunci când se întâmplă mai multe nașteri dintr-o dată în sat și una dintre femei s-a îmbolnăvit de febră puerperală și aceasta se întâmplă la jumătate din cazuri, poți fi sigur, fără ezitare, că toate vor căpăta infecția aceasta de după naștere și că toate vor fi în primejdie de moarte. Multe chiar vor muri, iar cele care scapă rămân toată viața lor niște infirme.

Este deci o problemă extrem de gravă, pe care noi trebuie s-o rezolvăm cu propriile noastre mijloace. Evident că o acțiune medicală este de făcut; dar atâta nu este de ajuns, trebuie să ne convingem că sănătatea publică este o problemă privată, a noastră, a fiecăruia dintre noi. Medici-nemedici, este o chestiune de civilizație la mijloc, o chestiune de obraz al nostru, al fiecăruia, ca să muncim în domeniul sănătății. Și mai ales problema aceasta a mortalității infantile și a mamelor la cea dintâi naștere a lor este o problemă care vă privește pe dv. personal. Toate câte sunteți femei învățate și ajunse la oarecare grad de civilizație, toate sunteți răspunzătoare de aceasta din țară. Nu ne putem scuza, spunând: asta este treaba moașelor și a medicilor. Nu, este treaba noastră, pentru că noi putem să facem astfel ca să stărpim obiceiurile proaste care există în mentalitatea de la țară. Trebuie atât de puțin ca să scapi de la moarte pe o lehoză și pe copilul ei: foarte puțină curățenie, îngrijire în primul rând, anumite principii ușoare de învățat, pe care dv. sunteți datoare să le știți. Dv. va trebui să faceți astfel ca ceea ce știți să fie știut de toată lumea. Este o operă imensă de educație pe care o încercăm, foarte grea, dar care trebuie neapărat înfăptuită. Vom vedea mai târziu care sunt mijloacele pe care le-am putea întrebuința ca să ajungem la această țintă a noastră.

O altă problemă a sănătății, care este tot atât de gravă, este aceea a igienei generale a oamenilor. Și problema mortalității infantile este o problemă de igienă, dar cu înfățișare specifică. Vine acum problema cea mare a igienei generale, care cuprinde mai multe capitole: igiena muncii,

igiena alimentației, igiena odihnei și igiena individuală. Ei bine, această problemă a igienei este din nou o problemă precumpănitoare, în care accentul se pune pe femeie, nu pe bărbat. Poate la igiena muncii amestecul femeii să fie ceva mai redus. Munca cea mare, la câmp, se face de către bărbat, în chipul în care știe el. Dar, în ce privește igiena alimentară, dv. știți prea bine că aceasta este o muncă ce revine exclusiv femeii. Femeia gospodină este aceea care hrănește grupul familiar întreg. Deci, dacă ea este educată în acest domeniu, se va putea ajunge la o îmbunătățire a igienei alimentare.

În genere țara noastră este o țară care nu se poate plânge de alimente, care sunt în număr foarte îndestulător. Ele sunt însă prost repartizate. La sate, deseori întâlnim o stare de sărăcie hâdă, care te pune în imposibilitate de a lucra în acest domeniu. Însă, de cele mai multe ori, studiile noastre ne-au arătat acest lucru: alimente sunt, dar ele sunt așa de prost întrebuințate, încât valoarea lor alimentară este scăzută aproape la zero. Nu se știe cum anume trebuie să fie alimentat un om pentru ca să se ajungă la o păstrare a capacității sale de viață și de lucru. Va trebui deci să facem o școală pentru sătencele noastre, școala bunei gospodine și, în primul rând, școala aceasta de pregătire a alimentației.

Problema alimentației este una din cele mai importante probleme cu care avem a face și va trebui și aici să dăm toată puterea noastră de muncă pentru ca să ajungem la o îmbunătățire. Dacă vă duceți la țară, veți vedea că nu există o singură casă, cu rare excepții, evident, în care să fie organizată igiena odihnei. Oamenii dorm îmbrăcați cu aceeași haină de luni de zile și dorm cum pot, pe laviță, pe jos, pe după sobă, câte cinci-șase într-o odaie, chiar acolo unde săteanul ar avea mijloace suficiente ca să-și organizeze un pat, să aibă un cearșaf sau o pernă. Astăzi, la țară, când vorbești de cearșaf sau de pernă, te râd oamenii. Dar e rușinos că te râd. Trebuie să ajungem odată să trăim ca oamenii, nu ca fiarele în văgăună. Aceasta este iarăși o problemă a femeii.

Va trebui să depunem toate puterile noastre ca să organizăm această odihnă a omului. Odihna de noapte, în primul rând, care are și o latură morală. Fără să insistăm, dar vă dați și dv. seama ce înseamnă pentru viața morală a familiei dormirea laolaltă a cinci-șase oameni, părinți cu copii, flăcăi cu fete, în promiscuitatea aceea foarte sensibilă și născătoare de lucruri care nu sunt deloc plăcute. De asemenea, veți vedea că nu există în nicio casă un lighean să te speli, un săpun sau ștergar. Unele case sunt foarte frumoase și, în regiunile mai înstărite, majoritatea caselor au o odaie de oaspeți, o odaie de „păradie”, cum îi zic prin Transilvania, care este foarte curată, podită cu scânduri, plină de lucruri frumoase, reprezentând zestrea fetei de măritat. Ei bine, această odaie o țin închisă, iar ei se înghesuie cu toții în altă odaie mărunță, în care, peste iarnă, mai bagă și vitele nou-născute și oaia nou-fătată, iar primăvara puii de găină!

Este aici de făcut o muncă întreagă pentru schimbarea mentalității, ca să se înțeleagă că odaile nu sunt făcute de fudulie, ci ca să trăiască oamenii în ele.

Ieșind din casă, vom vedea bătătura omului, care iarăși este domeniul exclusiv al femeiei gospodine. Și aici vom vedea

aceeași murdărie, aceeași lipsă de orice preocupare de igienă, ca să nu mai vorbesc de lipsa oricărei preocupări estetice. Sunt regiuni unde există și acest lucru, dar, din nefericire, ogrăzile sătești sunt prea deseori un fel de cloacă murdară, în care stau vitele laolaltă cu oamenii și în care copiii se bălăcesc printre porci și nu de puține ori mai cad în troacă. Trebuie neapărat să facem și această muncă. Trebuie să ne străduim ca în toate satele, toate gospodăriile, până și cele mai sărace, să fie preocupate de curățenie și, dacă se poate, și de puțină grijă de frumusețe.

Dar, oricât de bine intenționați am fi și oricâtă muncă am depune, să nu credeți că vom reuși să distrugem obiceiurile oamenilor maturi. Oamenii bătrâni și oamenii maturi sunt pierduți pentru noi. În copii trebuie să ne punem nădejdea și educația copiilor se face în primul rând de către mamă. Este drept că intervine și școala și străjeria; dar mult mai târziu, iar deprinderile se capătă în casă. Dar, chiar după ce intervine școala, mama tot are asupra copiilor puterea de a-i forma. Mama nu naște numai pe copil fizic, ci și moralmente, îl face așa cum vrea, după cum este ea în stare să-l facă.

Ca atare, din acest punct de vedere al igienei, noi trebuie să ne facem din toate mamele tinere ajutoarele și colaboratoarele noastre, ca să creștem o altfel de generație decât aceea care a fost până acum, generație de oameni mult mai sănătoși și mai luminați.

Ca problemă de organizare a muncii, cultura muncii, cum îi spunem noi, avem aici o problemă extrem de gravă, tot atât de gravă ca și cea biologică, pentru că, dacă un neam se apără prin numărul de membri pe care îi are, tot așa se apără și prin buna exploatare a solului său. Argumentul zilei, care se aduce de către aceia care ar dori să ocupe teritorii noi în Europa și dincolo de Europa este acesta: că sunt regiuni ale globului neocupate de oameni, printre care regiuni este trecută și România. În ce sens neocupate? Oare nu sunt aici oameni care trăiesc de mii și mii de ani și care au știut să lupte și să apere acest colț de pământ de câte ori a fost nevoie, vărsându-și sângele cu vitejie? Ei spun „neocupate” în acest sens – de neocupate de civilizație; li se pare că pământurile noastre nu sunt exploatate suficient. Și atunci, cum alături de noi sunt masse de oameni de zeci de milioane care mor de foame, aceștia cer să li se dea voie să exploateze aceste pământuri în mod sistematic. Fără îndoială că n-ai ce răspunde unui asemenea argument, decât un singur lucru: dacă este vorba ca acest pământ să fie exploatat sistematic, atunci să-l exploatăm noi. Dar pentru aceasta este nevoie să-l știi exploata. Or, chipul în care noi exploatăm pământul nu este satisfăcător. Avem pământ destul, dar avem și unelte de exploatare preistorice. Sunt anumite regiuni din Transilvania unde nici pluguri de lemn nu există, decât la trei gospodării unul.

Nu știm exploata grădinărește pământul nostru.

Nu avem vite.

Toate acestea au mers până acum, cât am avut o perioadă de liniște; însă, pe măsură ce vremurile se turbură și pe măsură ce noi suntem din ce în ce mai mulți, avem o datorie națională de a ne apăra și în această privință, datoria de a munci pentru o mai bună exploatare tehnică a pământului.

Cultura muncii înseamnă nu numai tehnică bună, ci și organizare economică bună și această organizare ne lipsește. Noi suntem o țară de țărani care am trăit până acum într-o gospodărie casnică închisă; adică fiecare gospodar a produs ceea ce era necesar pentru traiul gospodăriei lui. Idealul era să nu ai nevoie să cumperi nimic și nici să vinzi nimic, ci să poți trăi din al tău. În vremea noastră, această gospodărie casnică închisă a dispărut și noi suntem robii pieței mondiale; noi suntem siliți să vindem și să cumpărăm. Ei bine, această vânzare și cumpărare noi n-am făcut-o până acum. Am alergat totdeauna la intermediari, la specialiști străini care au făcut legătura dintre piața mondială și micul producător român. Acest lucru trebuie să dispară și el. Mașinismul și organizarea economică, iată două lucruri de temei în viața noastră.

Dar ce rost poate să aibă munca femeiei în această problemă? Desigur că nu femeia va fi aceea care va introduce unelte noi și care va face organizarea vieții noastre economice, fiindcă acestea sunt treburi bărbătești. Însă nu trebuie să uităm că dacă bărbatul muncește să aducă banul în gospodărie, cine altcineva decât femeia este stăpână în interiorul gospodăriei? Ea este aceea care, în mod firesc, trebuie să ducă socotelile gospodăriei, mai ales într-o gospodărie țărănească. Ea este aceea care pune anumite probleme și care trebuie să fie rezolvate de către bărbat. Și ea este, în primul rând, păstrătoarea tradițiilor și născătoarea psihologiei familiale. Or, dacă, în tendința noastră de înviorare tehnică și de organizare economică, vom întâlni încăpățânarea gospodinelor neluminate, lupta lor îndărătnică pentru păstrarea vechei stări de fapt, atunci zadarnic muncim. Nouă ne trebuie colaborarea gospodinelor ca să putem ajunge la schimbarea feței economice a satelor și această colaborare trebuie să fie conștientă nu de ascultare, ci de îndemn pentru bărbat.

Există o anumită latură de muncă care aceea revine exclusiv femeiei și această latură este în legătură cu așa-numita industrie casnică, care la noi a fost foarte înfloritoare pe vremuri, dar astăzi a început să decadă. „Industria casnică” înseamnă mult. Înseamnă, mai întâi, o serie de industrii anexe pentru gospodărie. Gospodăriile agricole suferă întotdeauna de un mare blestem. Au o perioadă de muncă extraordinar de grea și o perioadă de stat degeaba peste iarnă. Industria casnică este menită să dea o mai bună întrebuințare brațelor de muncă de-a lungul anului. Trebuie să știm să potrivim folosirea puterilor noastre de muncă cu timpul și aceasta se face printr-o altă organizare a gospodăriei, prin introducerea unor serii de industrii anexe casnice. Ele sunt multe și variate după regiuni.

În sfârșit, este o altă problemă, și ea tot așa de importantă ca și cele două de la început: problema educației morale și intelectuale religioase.

Nici o sănătate bună, nici o gospodărie bună nu poate să fie dacă omului îi lipsește acest resort moral pe care îl constituie religia și dacă îi lipsește seria de cunoștințe necesare. Ei bine, există mijloace pentru crearea unor noi curente de viață morală și intelectuală în sat, dar mijloacele pe care le întrebuințăm noi sunt mijloace publice, de masse. Noi lucrăm cu lumea adunată în piața mare a satului. Dar această muncă

n-are nici ea nici un soi de înțeles dacă nu reușim s-o dublăm cu o muncă de familie, în gospodărie. Noi trebuie întâi să cucerim gospodăria. Această cucerire înseamnă cucerirea stăpânei, adică a gospodinei, a mamei, a soției... Cum se poate face acest lucru? Este din nou vorba de o schimbare de mentalitate, de psihologie. Până când nimeni nu s-a gândit să dea o educație potrivită pentru acest lucru sătenelor noastre. Chiar dv. în școală ați învățat ce ați vrut, dar niciodată nu v-a vorbit cineva despre ceea ce înseamnă să fii soție, să fii mamă, ca și cum lucrurile acestea ar fi fleacuri a căror știință ar veni de la sine. Meseria de soție, ca și aceea de mamă este o meserie grea. Nu o poate face oricine bine. Rezultatele sunt deseori dezastruoase: moartea copiilor, ieșirea lor netrebnici etc. Trebuiește deci o întreagă școală făcută și din acest punct de vedere, pentru ca femeia să poată, într-adevăr, fi aceste trei lucruri: gospodină, soție, mamă.

Și, ca să închei această înșiruire de gânduri, sănătatea, munca, sufletul-mintea sunt legate toate trei laolaltă: nu putem începe o acțiune pe o latură, neglijând pe cealaltă. Degeaba facem oameni sănătoși, dacă, în același timp, n-am reușit să facem din ei și oameni moralmente ridicați. Este cu neputință să facem o bună educație a igienei dacă nu am reușit să facem și educația morală și intelectuală, căci morala și intelectul sunt lucruri care se fac simțite peste tot.

În gestul de îngrijire a copilului, în atitudinile pe care le ia cineva în familie, în viața aceasta de toate zilele, peste tot se simte valoarea aceasta morală sau lipsa de valoare morală. Într-o familie de alcoolici sau într-o familie de sifilitici, ce viață religioasă sau morală poate fi? De asemenea, nu poate exista unde este sărăcie. De aceea, noi trebuie să găsim mijloacele pentru a ataca problema pe toate laturile dintr-o dată. Ne trebuie deci o femeie, o gospodină, o soție, o mamă în stare să schimbe din rădăcină viața satelor, astfel ca să putem ajunge la ținta comună, care este aceea a satelor locuite cu o populație numeroasă și sănătoasă, care știu să-și exploateze cu mijloace înaintate și într-o organizare economică excelentă bunurile pământului de care să se bucure într-o viață pătrunsă de valori intelectuale și morale deosebite.

Expoziția „Muncă și voe bună” a Serviciului Social *de H. H. Stahl*

Sursa:

Henri H. Stahl, „Expoziția „Muncă și voe bună” a Serviciului Social”, *Curierul Serviciului Social*, anul V, nr. 2, 18 iunie 1939, 2.

În ziua de 20 Iunie este hotărâtă deschiderea unei expoziții de caracter internațional, în legătură cu mișcarea de atât de mare răsunet, care poartă la noi numele de „Muncă și voe bună”.

Serviciul Social își va da colaborarea sa, nu numai din simplă curiozitate față de o străduință a atâtor instituțiuni și oameni, ci și pentru motivul că socotește acțiunea pe care o duce ca fiind esențial legată de acțiunea „Muncă și voe bună”.

Într-adevăr, problema pe care o atacă organizarea internațională a „Muncii și voei bune” este aceea a reorganizării

condițiilor generale în care are loc munca marilor mase populare.

Este îndeobște cunoscut că muncitorimea care s-a născut, ca o clasă socială de sine stătătoare, în urma prefacerilor veacului din urmă, a ocupat în societatea capitalistă clasică o situație de vădită inferioritate, născătoare de mari primejdii. Această inferioritate nu era datorită numai unui standard economic extrem de redus, ci și unei totale dezorganizări sociale, care o pune în neputință de a cuceri elementele esențiale ale unei vieți de cultură. Proletariatul muncitoresc părea sortit a rămâne doar în puterea brațelor de muncă și pe veci îndepărtat de noblețea pe care o aduce după sine organizarea unor anumitor ore de libertate închinată îmbinării armonioase a muncii cu viața întreagă a omului.

Mișcarea „Muncă și voe bună” este o recunoaștere a Statului el însuși a dreptului la cultură pe care îl au masele muncitorești și o încercare de încadrare armonioasă a acestor mase în structura generală a vieții sociale.

Nenumărate eforturi au fost făcute, în toate țările, cu rezultate care, dacă nu sunt aproape de ideal, reprezintă totuși găsirea unor posibilități de a face să se bucure de viață unele clase până acum oropsite.

Serviciul Social al Țării Românești își pune și el o problemă de aceeași natură. Evident că trecerea preocupărilor noastre de la clasa proletariatului industrial la aceea a muncitorimii agricole aduce după sine schimbări destul de multe, atât în doctrină, cât și în programul de activitate zilnică. Dar și pentru noi, care lucrăm în folosul țaranului nostru, problema esențială rămâne aceeași. Și plugarii de la noi din țară au fost veacuri de-a rândul socotiți ca niște vite de povară. Munca trudnică pe care ei au făcut-o în condițiuni cumplite de grele nu ne-a adus nici măcar răsplata unei bune stări economice. Ce să mai vorbim de dreptul la cultură al acestor mari mase!

A fost o vreme, nu departe de noi, când încercarea de ridicare culturală a satelor părea un lucru cu desăvârșire utopic, dacă nu chiar sedicios. Astăzi lucrurile s-au schimbat; o vastă mișcare de opinie publică și de organizare a unor mari mijloace materiale de luptă a prins trup, astfel că, pentru prima oară în istoria noastră culturală, problema ridicării satului apare de căpetenie.

Atenția întreagă a lumii românești, eforturile tuturor tehnicienilor noștri, tineri și bătrâni, străduința toată a Statului s-a îndreptat spre rezolvarea acestei probleme: crearea, pentru săteni, a unor condițiuni de viață ridicată. Mijloacele pe care le întrebuițăm sunt, desigur, altele decât cele clasice întrebuițate de organizațiunile similare din străinătate, pentru că și problemele care se pun la noi sunt inedite.

Avem în fața noastră o masă mare de sate, totalizând aproape populațiunea României, dar care sunt cu desăvârșire dezorganizate. Satele noastre sunt, din nefericire, mai mult adunări dezorientate de gospodării private, ele însele aflate în anarhie, decât societăți omenești organizate rațional și însuflețite de o puternică viață colectivă.

Deci, pentru noi, „Căminul Cultural”, adică organizarea însăși a satului este cea dintâi soluțiune. În acest Cămin

Cultural noi vrem să găsim, prin însuși faptul organizării satului, puțința unei raționalizări și a unei înfrumusețări a vieții sătenilor.

În pavilionul pe care Serviciul Social îl pregătește la Muzeul Satului, ca o contribuție a sa la Expoziția Internațională de „Muncă și Voe Bună”, căutăm să înfățișăm, pe înțelesul tuturor, ideile principale și mijloacele noastre de rațiune care ne fac să credem că, într-adevăr, prin Serviciul Social, masele vor reuși să-și cucerească cultura.

Scopul pe care ni-l propunem, înnoirea și înfrumusețarea vieții satești, însănătoșirea economică și biologică a satelor noastre, ar trebui să aibă darul de a stârni din ce în ce mai

mult entuziasmul tuturor. De aceea am vrea ca această expoziție să fie un apel – care să nu rămână zadarnic – pentru toți intelectualii țării și mai ales pentru cei tineri, care sunt cei dintâi chemați a răspunde.

Nădăjduim ca lupta pe care au început-o de cinci ani Echipele Regale Studentești să fie contagioasă, astfel ca, strat social după strat social să se convingă că singura scăpare a culturii țării noastre stă în această muncă, care, dacă este foarte grea azi, are sorti de izbândă asigurați prin faptul că este făcută cu o desăvârșită voe bună și deplină încredere în virtuțile poporului.

Note:

1. Vezi mai multe informații despre cele două publicații periodice în articolul Theoderei-Eliza Văcărescu din acest număr al revistei *Transilvania*.

„NU ȘTIM DECÂT FOARTE PUȚIN CE ESTE SATUL”

Rucsandra POP

Universitatea București
University of Bucharest

Personal e-mail: rucsandra.pop@gmail.com

“WE KNOW VERY LITTLE ABOUT THE VILLAGE”

Abstract: In this article, I look at Mihai Pop as an agent of continuity, but also as an agent of theoretical refreshment in the social sciences in communist Romania. Through his research activity, but also through his status as director of the Institute of Folklore and university professor, he ensured not only the connection with the past, but also a permanent connection of the local scientific field with research centers around the world. I have chosen to stop at some pivotal moments in the history of ethnology during the communist period that have Pop as the protagonist, whether it is theoretical disputes, the practice of discipline or the evolution of institutions. I want to show both the way in which the study of folklore was distorted by the ideology, but also the strategies by which the scientific field maintained, as far as the times allowed, a kind of autonomy. I will start from Mihai Pop's vision of the village and of the folkloric reality showing that, despite the passing of the years, the changes in the political regime and the evolution of the social sciences, the researcher's vision on the Romanian village has not changed fundamentally during his career. I will then show how the theoretical dispute between Mihai Pop and George Călinescu, from the early 1960s, imposed a new conception of the notion of literary folklore as an ethnological science and not a philological one. I will also point out how Mihai Pop's double role – as director of the Folklore Institute and Folklore professor at the University of Bucharest greatly influenced the development of the field during communism.

Keywords: Mihai Pop, village, ethnology, communism, The Institute of Folklore, G. Călinescu.

Citation suggestion: Pop, Rucsandra. Nu știm decât foarte puțin ce este satul”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 103–110.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.13>.

Venirea comuniștilor la putere reprezintă un moment de ruptură cu tradiția cercetării în științele sociale așa cum se practica de către cercetătorii reuniți în jurul lui Dimitrie Gusti în perioada interbelică. Mulți dintre aceștia au fost înlăturați din viața academică, unii dintre ei sfârșind în închisoare. Însă Institutul de Folclor, înființat de Harry Brauner, reușește să asigure o continuitate cu interbelicul, prin conservarea materialului cules în campaniile gustiene sub conducerea lui Constantin Brăiloiu, dar și datorită strategiilor lui Mihai Pop care, aflat într-o permanentă negociere cu autoritățile comuniste, duce mai departe viziunile lui Brăiloiu și Brauner, adăugând noi dimensiuni.

În acest articol am ales să mă opresc la câteva momente pivotale din istoria etnologiei în perioada comunistă care îl au ca protagonist pe Pop, fie că e vorba de dispute teoretice, de practica disciplinei sau de evoluția instituțiilor. Vreau să arăt atât felul în care folcloristica a fost supusă ideologicului, dar și strategiile prin care câmpul științific și-a păstrat, în măsura în care vremurile îi permiteau, un soi de autonomie. Voi porni de la viziunea lui Mihai Pop despre sat și despre realitatea folclorică așa cum este reflectată într-un text scris în

1938, apoi în articolul-program al *Revistei de Folclor*, publicat aproape 20 de mai târziu și într-un interviu amplu din anul 1990. Voi încerca să demonstrez că, în ciuda trecerii anilor, a schimbărilor de regim politic și a evoluției științelor sociale, viziunea cercetătorului asupra acestei realități pe care o constituie satul românesc nu s-a modificat fundamental. Voi arăta apoi cum disputa teoretică dintre Mihai Pop și George Călinescu, de la începutul anilor '60, a impus o concepție nouă a noțiunii de folclor literar ca știință etnologică și nu filologică. Voi puncta și felul cum prezența lui Mihai Pop la conducerea Institutului de Folclor și, în paralel, ca profesor de Folclor la Universitatea București, a influențat major dezvoltarea câmpului prin formarea de specialiști și trasarea de direcții strategice de cercetare și de abordare a cercetării de teren.

În cursurile predate la Facultatea de Litere din cadrul Universității București, Rodica Zane avansează ideea că Mihai Pop a avut trei vieți profesionale, care se corelează cu trei temporalități românești extraordinare: interbelic, comunism, postcomunism¹. În acest articol mă voi concentra pe viața profesională a lui Pop din perioada comunistă. Îl văd pe

Mihai Pop ca pe un agent al continuității, dar și ca pe un și un agent de înprospătare teoretică, care prin activitatea sa de cercetare, dar și prin statutul său de director de Institut și profesor universitar, asigură nu doar legătura cu trecutul, dar și o permanentă conectare a câmpului științific autohton cu centre de cercetare din întreaga lume. În articolul *Le statut de l'ethnologie en Roumanie postcommuniste*, Rodica Zane vorbește despre un bloc „problematic folclor-etnografie-etnologie-antropologie care face dificilă separarea și disciplinarizarea unei etnologii universitare românești în prezent”². Cercetătoarea arată că, deși în timpul regimului comunist curriculumul facultăților de litere includea disciplina „Folclor literar românesc”, „în manualul omonim (cursul publicat de Editura Didactică și Pedagogică, sub egida Ministerului Educației și Științei, în 1976 și semnat de Mihai Pop și Pavel Ruxăndoiu, ambii profesori-cercetători la Facultatea de Litere a Universității din București) au inclus referințe la etnologie, la antropologie și citau nume de etnologi și de antropologi din Occident, în contextul cenzurii impuse de regimul totalitar al lui Ceaușescu”³.

În mod formal, pare firesc să împărțim cariera lui Pop din timpul comunismului în trei perioade distincte, corespunzând unor secvențe din istoria secolului XX: perioada comunismului stalinist, perioada de dezgheț, perioada național-comunismului. În realitate, traseul lui Mihai Pop arată că această structurare și împărțire pornind de la anumite momente pivotale din istoria mare se dovedește a fi artificială atunci când privirea se mută la nivel microistoric. Documentele din fondul Mihai Pop sunt interesante tocmai pentru că arată deviațiile de la cursul istoriei mari. Îmi propun să scot în evidență felul în care așteptările aparatului de stat sunt parțial deturnate de viziunea unui individ, de relații personale care ajung să le domine pe cele instituționale, de oportunități și de continue negocieri cu regimul.

Perioada marcată de instalarea comunismului stalinist este perioada înființării Institutului de Folclor, dar și a masivelor epurări politice. Acum se produce o ruptură radicală cu perioada precedentă. Discursul științific din această perioadă este puternic marcat de impunerea noii ideologii, mare parte din activitatea de cercetare fiind centrată pe folclorul de tip nou. Mediile academic și științific românești sunt scoase din circuitul internațional, posibilitățile de a ieși din țară și de a comunica cu exteriorul fiind reduse aproape la zero. Excepție fac, firește, legăturile cu Uniunea Sovietică și cu alte țări din blocul comunist, care se întăresc. Perioada anilor '60 este cea a dezghețului când se produce (re)sincronizarea cu Occidentul, facilitată și de dinamica creată de Războiul Rece, în care se naște o competiție pentru supremația științifică între Est și Vest. În această perioadă se produce un fenomen de continuitate parțială cu cercetarea dintre cele două războaie. Acum sunt reabilitați și repuși în circuitul științific o parte dintre cercetătorii închiși la începutul anilor '50, apar reviste din străinătate, până și granițele încep să se mai deschidă. În acești ani, Mihai Pop ajunge la apogeul carierei sale, el fiind numit director la Institut, reluându-și legăturile cu străinătatea, participând la numeroase congrese și ocupând funcții în diverse organizații internaționale.

Următoarea perioadă, cea a comunismului naționalist sau totalitar, este caracterizată printr-o nouă închidere la nivel ideologic. În această perioadă, Pop își încheie activitatea instituțională, ieșind la pensie de la Institut și părăsind și catedra la sfârșitul anilor '70. Cariera lui nu se încheie însă aici, el fiind adesea vizitat acasă de colegii și de discipolii săi, conducând încă doctorate și fiind invitat ca *visiting professor* la diverse universități din străinătate.

Ultima etapă a carierei lui Pop se desfășoară în perioada post-comunistă. Deși la Revoluție avea deja peste 80 de ani, el rămâne încă activ în viața culturală și științifică, aducându-și contribuția directă la înființarea Societății de Antropologie Culturală din România și, indirectă, la formare noii echipe de la Muzeul Țăranului Român. În 2000, cu câteva luni înainte de moartea sa, Mihai Pop primește ultima recunoaștere științifică prin numirea ca membru al Academiei Române.

Perioada cea mai prolifică și mai efervescentă o reprezintă, firește, cea de dezgheț, când se face „discreta trecere de la «vânătoarea de folclor» care se practica imediat după trecerea la comunism, la terenul cu miză de observare socială”⁴. Profesorul reînnoadă tradiția cu interbelicul, organizând campanii de cercetare după modelul celor din cadrul Școlii Gusti. „În alt fel, însă, ceea ce coordonează bătrânul profesor este chiar tranziția de la folclor la antropologie. [...] Șef al Catedrei de Folclor de la Universitatea din București și director al Institutului de Folclor al Academiei, Mihai Pop are posibilitatea de a selecta tineri interesați de aceste studii sau de a-i reconverti pe cei care doar cochetează cu interesul pentru cultura populară oferindu-le slujbe bune, găsim soluții administrative când aceștia sunt în impas, girând pentru ei în diverse cazuri dificile. Totodată, șeful incontestabil al etnologiei române din epocă știe să întrețină relații potrivite cu autoritățile”⁵.

I. Viziunea despre sat și despre realitatea folclorică

Dincolo de instituții, de aspecte care țin de teoria sau practica etnologică, este important să pornesc de la câteva întrebări de bază: *cum privea Mihai Pop satul și țăranul? Care era viziunea lui despre sat și despre realitatea folclorică și cum s-a modificat în timp?* Textele scrise în diferite perioade ale carierei sale ne arată că, în mod surprinzător, viziunea lui Pop despre sat este relativ unitară de-a lungul vieții, ea rămânând aproape neschimbată din perioada interbelică până la cea postcomunistă. Chiar dacă se schimbă vocabularul folosit și, în diverse etape ale carierei sale operează cu concepte diferite, propunând alte metode de investigare a vieții satului, viziunea sa rămâne în mare aceeași.

Am extras două principii mari pe care cred că se construiește viziunea lui Pop despre sat. În primul rând, spunea el în 1990, nu putem vorbi despre un sat românesc ca entitate, ci despre sate românești, care „au conștiința identității lor etnice”⁶, „o diversitate economică”⁷ și sunt într-o permanentă transformare. Al doilea principiu, derivat din primul, este că satele sunt într-o continuă relație dinamică cu orașele, având loc schimburi și împrumuturi în ambele direcții. M-am uitat și la felul cum vedea Pop raportarea cercetătorilor la lumea

rurală. Realitatea satelor, în viziunea lui Pop, nu trebuie privită dintr-o perspectivă romantică, ci este important ca ea să fie cercetată, cu instrumentele puse la dispoziție de științele sociale. În opinia lui Vintilă Mihăilescu, „Mihai Pop nu a ezitat nici o secundă să constate cu luciditate «dezagregarea satului» și să o ia în considerare ca pe un «fapt», ca pe realitatea însăși, pe care este naiv să o eludezi sau să o cosmetizezi”⁸. Și asta în condițiile în care, observă antropologul, Pop era un bun cunosător și iubitor necondiționat al satului românesc⁹.

Pentru a ilustra aceste principii, m-am uitat în paralel de la trei texte care marchează trei faze diferite din cariera lui Pop – perioada interbelică, perioada comunistă și cea postcomunistă: „Călușarii români la Londra și realitatea folclorică a Bucureștilor” (1938), „Problemele și perspectivele folcloristicii noastre” (1938) și un interviu acordat în lui Dan Pavel și publicat în anul 1990 în *Revista 22*.

În textul din 1938, Pop arată că nu punem să ne raportăm la satele ca reprezentând aspectul tradițional al fenomenului românesc, și la orașe ca reprezentând aspectul modern. „De fapt, în România veche, ca și în România modernă, au existat sate și orașe, cu asemănări și deosebiri de formă și structură, cu specificități regionale și diferențieri sociale”¹⁰. El spune că satele, ca și orașele, sunt supuse procesului de transformare, de modernizare, iar acest proces nu „însemnează «civilizarea» satului, adică ridicarea nivelului lui și apropierea de satele din Europa de apus, ci o totală schimbare a structurii lor”¹¹, lucru care duce la formarea unor sate de tip nou.

În interviul din 1990, Pop ridică problema specificității regionale și a diferențierii sociale spunând că „cei care nu au cunoscut nemijlocit realitatea satului sau nu au luat-o în seamă, au conceput romantic sau sămănătorist satul, considerând că există un singur tip”¹². El pomeneste de teoria satelor specializate a lui Anton Golopenția și afirmă: „Deci dacă avem o diversitate la sate, este firesc să avem și o varietate culturală”¹³. Pop vorbește despre identitate locală spunând că „conotația principală a identității în unele locuri este marca istorică”¹⁴. Alte mărci ale identității sunt în viziunea lui limba, portul și așezările. În textul din 1956, Pop aducea deja argumente legate de diversitatea etnică a satelor românești. „Folclorul țării noastre”, scria el în primul număr al *Revistei de folclor*, „cuprinde alături de folclorul românesc și folclor maghiar, german, sârb, bulgar, ucrainian, rus chiar și slovac, turc, tătar, evreiesc, etc. Acolo unde românii conviețuiesc cu minoritățile, între folclorul românesc și cel al minorităților au avut și au loc întrepătrunderi”¹⁵. În pas cu direcția ideologică a vremii, el arată că folclorul minorităților naționale face parte integrantă din folclorul țării noastre.

În textul „Călușarii români la Londra și realitatea folclorică a Bucureștilor” apar primele observații ale lui Mihai Pop despre dinamica sat oraș. De altfel, studiul este mai degrabă centrat pe această problemă și nu pe obiceiul care apare în titlu. Dacă capitala nu are o structură orașenească bine cristalizată, afirmă el, „tot așa se poate spune și despre o foarte mare parte din satele României, că structura lor tradițională a intrat, în urma penetrării elementelor de viață urbană, în dezagregare”¹⁶. Însă oamenii de la țară sunt caracterizați de o

mare capacitate de adaptare, de ceea ce el numește „spiritul de pionier”. „Săteanul caută și el, pe cât poate, să se adapteze noilor forme de viață, împrumutând de la oraș nu numai costumul, mobila, anumite cântece și dansuri, ci și instrumente de lucru și metode de exploatare și, îndeosebi, o anumită mentalitate tehnică specific modernă”¹⁷.

Chestiunea dinamicii sat-oraș este discutată și în „Problemele și perspectivele folcloristicii noastre”. „Niciodată n-a existat decât în teoriile puriștilor, un zid despărțitor între cultura satelor și cultura orașelor. Întrepătrunderi au fost întotdeauna. Cercetarea istorică a faptelor ne dovedește îndeajuns aceasta. Astăzi însă acest contact este mult mai puternic”¹⁸, spune el în textul din 1956, arătând care sunt mijloacele prin care orașul pătrunde la sat: școala, ziare, cărți, discuri de patefon, filme, mașini și unelte mecanizate, noi forme de viață economică și politică, radio, lumina și curentul electric.

Privit din perspectiva acestei dinamici, chiar și după încheierea perioadei comuniste, care este văzută de nostalgici ca cea care a distrus definitiv spațiul rural și spiritul țărănesc, în ochii lui Pop satul rămâne foarte viu. „Țăranii își reorganizează permanent raportul cu lumea din afară, așa cum au făcut cu statutul socialist, iar înainte și cu statutul capitalist. În perioada socialistă ei aveau nevoie să câștige, iar satul a trăit foarte mult de pe urma orașului”¹⁹, spunea Pop în 1990. După spusele lui, procesul de evoluție e continuu, el însă este puternic influențat de context. Interviul acordat lui Dan Pavel ne arată că Revoluția din 1989 l-a prins pe Mihai Pop cu o foame de a redescoperi satele românești, însă dintr-o altă perspectivă. Autorul interviului îl instigă cu întrebarea sa: „V-am auzit de curând spunând că satul românesc va rămâne încă un mister, o necunoscută. Auzindu-vă cum vorbiți, credeam că știți totul despre el, atât dumneavoastră, cât și ceilalți cercetători”²⁰. Răspunsul lui Mihai Pop, care în perioada respectivă cercetase satele românești vreme de șapte decenii, este surprinzător: „Nu știm decât foarte puțin ce este satul. Până acum a existat interes pentru că s-au făcut cercetări de folclor, de etnografie, de dialectologie, cercetări participative, dar ceea ce ne-a interesat pe noi până acum au fost faptele, cântecele, obiceiurile, petrecerile, dansurile. Dar nu ne-a interesat ce este în dosul acestora”²¹. Pop mărturisea că în timpul culegerilor de folclor, cercetătorii i-au întrebat foarte rar pe oameni ceea ce gândesc. Ambiția lui era să intre în dialog cu locuitorii satelor și avea și planuri în acest sens. „Împreună cu alți colegi mai tineri vreau să constituim un grup, să cercetăm satul după noua metodă de istoriografie”²². Când spune noua metodă de istoriografie, Mihai Pop se referă la istoria orală, după cum precizează câteva rânduri mai jos. „Să-i pui pe oameni să povestească cum au trăit – aceasta este istoria prin biografii personale”²³. Profesorul vedea necesitatea stabilirii unui sistem de eșantioane, pentru care să se stabilească scala de eșantioane și să o aplice în cercetări concrete, rugându-i pe oameni să le spună cercetătorilor nu cum s-au întâmplat lucrurile, ci cum gândesc. „Greu de reconstituit nu sunt faptele, ci modul de a gândi al oamenilor și mentalitatea”²⁴. De fapt, ceea ce făcea Mihai Pop în acest interviu era să traseze niște direcții de cercetare pentru

antropologi. Era evident că cercetarea folcloristică așa cum se făcuse până atunci nu-l mai satisfăcea. Mai mult, pleda pentru o revizitare a prejudecăților despre sat și țărani. În vizunea lui „oricum vom privi problema, sociologic, etnografic sau antropologic”²⁵, în unele părți ale țării nu mai există țărani, ci sunt doar agricultori. „Dacă vrei tu ca această cultură să o numești țărănească, spune-i țărănească, dar nu o să fie așa ceva. Pentru a putea gândi și înțelege noua realitate trebuie să ne reexaminăm toate prejudecățile”²⁶.

Așa cum arăta Vintilă Mihăilescu, Mihai Pop „nu a fost un militant nici măcar în domeniu său de interes, nu a luptat nici o clipă pentru «salvarea» satului sau a țăranului, dar nu din nepăsare sau din neputință, ci din aceeași luciditate care îl făcea să vadă realitatea structurală a satului, o realitate pe care alți colegi de generați o înlocuiau prea adesea cu varii convingeri idealiste. Această practică firească a lucidității l-a făcut să evite - și să respingă - cu umor toate credințele masificate care cad în credulitate, fără a acuza însă «poporul», ci pe mult prea încrezătorii lui conducători”²⁷.

II. Înființarea Institutului de Folclor și anii '50

Așa cum precizăm, Institutul de Folclor s-a construit pe moștenirea interbelică. Harry Brauner a salvat și a adunat laolaltă arhivele celor doi vechi rivali: Constantin Brăiloiu și George Breazu. „Arhiva fonogramică” a lui Breazu era „cea dintâi instituție de stat consacrată melodiei populare naționale”²⁸ fiind subvenționată încă de la înființare, în 1927, de Ministerul Cultelor și Artelor. După spusele lui Stahl, arhiva lui Brăiloiu „nu era o instituție de stat, ci una particulară, dar mai veche decât cea rivală”²⁹.

Cum se face că Arhiva de folclor, care era particulară, nu s-a pierdut în timpul războiului? Acest lucru a fost lămurit de Pop, în interviul din Sala Luminoasă. „Atunci când a venit războiul, Brăiloiu avea un om de serviciu în arhiva asta, foarte deștept, oltean. Îl chema Dumitru Petcu, care în afară de om de serviciu era și cântăreț, el racola în București pe piață cântăreți, și-i aducea la înregistrare. [...] Când a venit războiul și evacuarea, Brăiloiu în loc să evacueze arhiva, cum s-au evacuat toate celelalte instituții, a luat atunci toată arhiva de folclor și cilindrii și tot, niște lăzi, și le-a trimis în județul Gorj, la Petcu Dumitru acasă, și le-a băgat în șura de fân. N-a trecut nimeni peste ele, n-a trecut nimeni pe acolo, nu s-a atins nimeni de ele, și în '49, când am înființat noi Institutul de Folclor, am luat un camion, și am adus lăzile înapoi”³⁰. Această soluție ingenioasă aleasă de etnomuzicolog a făcut ca arhiva să se păstreze în întregime. „Nu s-a pierdut absolut nimic, nici un cilindru, nici măcar nu s-a stricat, și cataloagele și notele și manuscrisele și toate sunt la Institutul de Folclor. Datorită acestei idei de a nu trimite pe linia statului, [...] ci a le trimite la Petcu, și acesta le-a băgat în șura de fân, iar eu am fost acolo când s-au luat lăzile alea”³¹. Mihai Pop l-a ajutat pe Brăiloiu înainte de plecarea acestuia definitiv în străinătate să facă primul catalog. Au folosit „niște foi mari, pe care am trecut fiecare cântec, cine l-a cântat, când, cum l-a cântat și așa mai departe. Acest catalog e scris, scris de mine și acum în arhiva Institutului de Folclor”³².

Data înființării Institutului de Folclor este încă neclară. „Astăzi se consideră că Institutul de Folclor a fost înființat în 1949. Lena [Constante] zice însă că nu este adevărat, că în 1948 exista deja ce avea să fie în 1949. «Harry l-a convins pe Pătrășcanu. A primit un sediu în Dionisie Lupu, colț cu Bătești [...]». Printre colaboratori, spunea Lena, au fost Ilarion Cocișiu și Achim Stoia. Tiberiu Alexandru a venit după vreo doi ani. Pentru folclorul literar a venit Mihai Pop. O vreme a fost și Matei Socor, dar s-a retras. Harry avea biroul la etaj, iar alături camera în care locuia. Acesta era domiciliul lui când a fost arestat, în 1950”³³.

La patru ani de la arestarea lui Brauner, în 1954, Mihai Pop a fost numit director adjunct al Institutului de Folclor, sub conducerea lui Sabin Drăgoi. În 1956, apărea primul număr al *Revistei de Folclor* pe care Mihai Pop o va conduce timp de 24 de ani. Este evident că, în comparație cu mulți dintre oamenii de știință din acea perioadă, Pop a avut noroc să își continue cariera după instalarea noului regim. „Un număr semnificativ de folcloriști au fost nevoiți să-și abandoneze complet cariera. Unii dintre ei nu vor mai profesa niciodată. Alții vor publica articole în presa științifică numai după mulți ani sau le vor fi publicate lucrările postum. Genialul comparatist Petre Caraman a fost expulzat complet din domeniul academic și, de atunci încolo, și-a câștigat traiul ca portar la gara din oraș. I s-a interzis să publice vreo carte pentru tot restul vieții. La fel a fost și cazul lui Gh. Pavelescu. În 1949 a fost expulzat din partid și i-au fost aduse cele mai severe acuzații: inamic al poporului, anti-sovietic și fascist. La 30 mai 1950 a fost demis din funcția de director al Muzeului Etnografic din Cluj. În plus, în 1950, poziția sa de lector a fost suprimată din motive «economice bugetare». [...] În alte cazuri, regimul a trimis savanți în închisoare. D. Caracostea a fost arestat pentru că a ocupat funcții oficiale în «vechiul regim» și a fost trimis timp de ani de zile la una dintre închisorile de exterminare, fără ca măcar să se fi înfățișat unui judecător. I. Diaconu, O. Papadima, E. Bernea, Tr. Herseni, H. Brauner și D. Șandru au avut parte de aceeași soartă. Anton Golopenția și Mircea Vulcănescu, membri reprezentanți ai Școlii Sociologice din București au murit în închisoare în circumstanțe dramatice”³⁴. După cum arată Constantin Eretescu, schimbarea de regim și de orientare ideologică a influențat masiv și soarta disciplinelor socio-umane, nu doar a cercetătorilor care le slujeau. „Nu doar indivizii și lucrările lor au fost supuse epurării, ci și domeniul întregi de studii. În domeniul studiilor de cultură orală, au fost interzise subiecte precum magia (vrăjitoria), exorcismul, colindele, riturile funerare și lucrările religioase”³⁵. Specialiștii „au fost instruiți să urmeze principiile materialismului și ale modelului sovietic”³⁶ și noua matcă a devenit foclorul de tip nou. „Acest tip de folclor”, observa Eretescu, a fost menit să recunoască popularitatea, în rândul maselor, a acțiunilor politice întreprinse de autorități. Au presupus că folclorul era un fenomen plin de viață în România la acea vreme”³⁷. Ca să demonstreze acest lucru, folcloriștii au fost puși în poziția de a fabrica noi creații folclorice, „melodii care să articuleze cu entuziasm noul stil de viață care era esențial în epocă”³⁸.

În arhiva personală a lui Mihai Pop s-au păstrat mai multe documente legate de activitatea Institutului de Folclor în

primii ani de funcționare, un exemplu în acest sens fiind o dare de seamă asupra realizării planului de muncă pe anul 1951. Conform acestui document, Institutul își propunea "Studierea științifică a marelui proces de dezvoltare al artei populare ca oglindire a schimbărilor economice și sociale, contribuirea prin mintea științifică și artistică la zidirea socialismului și a noii culturi din țara noastră au fost obiectivele principale călăuzitoare ale țării noastre"³⁹. Activitatea Institutului era centrată pe organizarea și desfășurarea concursului pe țară al echipelor artistice ale căminelor culturale, iar la cererea Comitetului pentru Artă s-au pregătit pentru tipar 200 de melodii populare. Documentul arată și ce studii s-au desfășurat în acel an: despre ritualul de secere, despre instrumente populare, despre versul popular, despre lăutari și muzica lăutărească și despre metoda de cobză. Un alt aspect important relevat de această dare de seamă este legat de personalitățile care au vizitat Institutul, pentru că în ciuda restricțiilor impuse de noul regim, instituția avea o legătură cu mulți cercetători străini, majoritatea din țări comuniste. "În cadrul vizitelor pe care le-a primit Institutul din partea oaspeților străini care au fost în țara noastră, trebuie menționate: cea a muzicologului sovietic Martânov cu care s-au luat în discuție probleme care preocupau colectivul nostru științific și de la care am primit prețioase lămuriri; scriitorul progresist Pablo Neruda; delegația sovietică în frunte cu compozitorul Zaharov venită în țară cu ocazia Săptămânii Muzicii Românești; delegații de studenți sud-americani, africani, brazilieni, central indonezieni; delegații maghiare, bulgare și altele. Tuturor acestora li s-a arătat activitatea și s-a putut remarca un viu interes pentru muzica, dansul și manifestările folclorice de la noi"⁴⁰.

Dincolo de documentele vremii care ne arată că cercetarea era influențată masiv de studiile și metodele de lucru ale savanților sovietici, m-a interesat să văd cum se vedea activitatea Institutului în acea perioadă din interior. Iată cum descrie etnocoeroloaga Anca Ghiurcescu întâlnirea sa cu Mihai Pop și cu Institutul. "L-am cunoscut pe Mihai Pop în 1953, când am venit la Institutul de Folclor. [...] Eu făcusem ICEF. Îmi plăcea dansul. Mătușa mea era dansatoare, Vera Proca Ciortea, și ea lucra la Institutul de Folclor. Pe mine m-au dat afară de la ICEF și lucram la o fabrică, și-ntr-o zi m-am întâlnit, ea mi-a spus: «Du-te la Institutul de Folclor, nu spune că ești nepoata mea, vezi poate te-o angaja. N-avem oameni, avem nevoie de cineva, care a mai citit o carte și care știe să se miște». Știam amândouă lucrurile – nu știam folclor. Eh, m-am dus la folclor și până la urmă m-au angajat. Deci am fost angajată în mai '53. Mihai Pop [...] cred că era director adjunct. Director era compozitorul Drăgoi. Da. Și m-au dat pe mâna lui Bârlea. Aia-i altă poveste, o poveste minunată, cum am mucenicit la Bârlea în birou. Și [...] atunci am stat de vorbă cu Mihai Pop, și știu că am scris un mic articol, nici nu mai știu despre ce. Și l-am dat să-l citească. Știu ce mi-a spus. Zice: «Anca, aicea nu facem jurnalistică. Aicea se scrie științific». Ori eu aveam această ușurință de a scrie. Și după-aia, după ce mi-a spus, mult timp m-am chinuit să scriu științific. Și-au trecut ani mulți. Prin '72, o lucrare de-a mea nu se mai putea citi, pentru că era mult prea științifică"⁴¹.

Constantin Eretescu arată că Mihai Pop era într-o continuă negociere cu „oamenii puterii spre binele studiilor de folclor. A protejat institutul și pe cei de acolo nu doar inițiindu-i în temele cele mai recente de cercetare, dar și de posibilele abuzuri ale regimului”⁴². Prin această echilibristică, Pop a reușit să asigure locuri de muncă mai multor oameni care erau deavuați de regim. „Cred că merită relevat și faptul că în perioada grea a comunismului, pe când era doar director adjunct la institut și după aceea, ca director plin, Mihai Pop a adus la institut oameni ca Diți Bucșan, nepotul lui Octavian Goga, pe Emanuela Balaci, fiică de mare boier, pe Ernest Bernea, proaspăt ieșit din pușcărie, pe Henry Stahl, ca responsabil cu revista, alții încă”⁴³.

Ioana Popescu mi-a relatat scena angajării sale la Institutul de Folclor în anii '70, scenă care arată capacitatea fantastică a lui Pop de a cântări oamenii și de a reuși să îi citească din prima. „Am bătut la ușă, am trecut prin secretariat, am ajuns la profesorul Pop, despre care nu știam mare lucru [...] știam că este directorul Institutului de Etnografie și Folclor și în mintea mea era că e un om foarte modern. [...] Și am descoperit un om în vârstă, mă așteptam la o persoană tânără – un om în vârstă, foarte domnos. S-a ridicat în picioare când am intrat eu, care eram un țâșt-bâști, veneam de pe stradă, s-a ridicat în picioare foarte politicos și foarte zâmbitor și permanent cât am vorbit atuncea n-am știut dacă într-un fel mă ia peste picior, dacă vorbește serios. El de fapt cred că mă încerca, voia să vadă cum gândesc cum răspund eu la anumite întrebări deconcertante de tipul: «-Dar cum îți vezi tu viața mai departe, ai vrea să te măriți?» «-Da, vreau să mă mărit». «-Da, și vrei să faci copii?» «-Păi aș cam vrea să fac copii». «-Păi atunci, cum faci tu meseria asta, că meseria asta presupune teren permanent, cu cine lași copiii acasă?» «-Păi mama, tata.» [...] Am povestit de familia mea, ce e mama, ce e tata, fără să mă întrebe nici o secundă. Cam când aș vrea să mă căsătoresc, cam cu ce fel de om, cam ce mi-ar plăcea să studiez. Mă rog, pe scurt, într-o conversație destul de scurtă, nu știu – cred că a fost 20 de minute, jumătate de oră – am cam spus tot. Și se pare că i-a plăcut ce i-am spus, nu știu, pe scurt, m-am trezit că pot să fiu eu pe locul ăla liber și mi-a propus ca în prima zi când vin, angajată fiind, să mă prezint viitorilor colegi. Institutul era împărțit în două părți – Folclorul și Etnografia”⁴⁴. Dar asta nu a fost tot. Câteva zile mai târziu, Mihai Pop a chemat-o pe proaspăta angajată ca să îi ofere un fel de ghid de a naviga prin Institut, spunându-i care erau persoanele cu bune intenții și cele care nu erau la fel de bine intenționate. „Mi-a spus: vii la mine cu o zi înainte și-ți dau o listă pe două coloane cu toți membrii Institutului – membri care contează, cu care poți întreține relații – unii cu care nu e bine să te împrietenești și cei cu care e bine să te împrietenești. Și am avut două coloane – una căh și una gigea – cea gigea era mult mai scurtă decât cea căh, și în general m-am ghidat după ea și când nu m-am ghidat, am greșit. Deci știa foarte bine cu cine are de-a face și știa foarte bine nu numai că unii sunt buni și alții răi, dar își dăduse seama – atâta cât mă cunoscuse puțin – cam cu cine m-aș potrivi eu și cu cine nu”⁴⁵.

Un moment important în cariera lui Mihai Pop dar și în

istoria disciplinei a fost apariția *Revistei de Folclor* (redenumită, în 1964, *Revista de etnografie și folclor*). Prin „Problemele și perspectivele folcloristicii noastre”, textul care deschide primul număr al *Revistei de Folclor*, apărută în 1956, Mihai Pop face o incursiune în istoria folcloristicii de la 1900 și până în 1948, moment care marchează atât o nouă politică, cât și înființarea Institutului de Folclor, și trasează niște direcții pentru cercetarea folclorului în decada următoare. Textul ne arată un cercetător ajuns la maturitate. În mod surprinzător, textul nu este tributar limbajului epocii. Pop începe cu o reverență făcută fostului său profesor, Ovid Densusianu, care în lecția sa de deschidere din 9 noiembrie 1909, pornește de la ideea că obiectul primordial al cercetărilor de folclor este folclorul viu, propunând o metodă nouă de lucru care să înlăture diletantismul care se practica de către culegătorii de folclor. Un lucru important pe care îl sublinia Densusianu era că folcloristica nu este o anexă a filologiei, însă cercetătorul trebuie să împrumute metoda din știința filologiei. După cum voi arăta în cele ce urmează, Mihai Pop a dus lupte intense cu George Călinescu pentru a demonstra acest lucru și pentru a îi acorda folcloristicii un loc aparte, mai degrabă în zona științelor sociale, decât în a disciplinelor umaniste.

În 1920, Densusianu a prezentat Academiei Române un plan pentru reorganizarea culegerii și publicării folclorului care prevedea înființarea unei arhive de folclor, publicarea unei enciclopedii și a unui atlas de folclor românesc. Interesant este că ceea ce propunea Pop în 1956 nu era cu mult diferit față de ceea ce propunea profesorul său cu 36 de ani în urmă. De altfel, Pop sublinia rămânerea în urmă față de alte țări, cel puțin în cazul realizării atlasului. Diferența principală este că, în cazul lui Densusianu este vorba de o propunere înaintată Academiei Române care nu se va materializa, pe când în cazul lui Pop este vorba de o strategie instituțională, asumată de *leaderul* încă informal al instituției.

III. Ce este folclorul literar – disputa între Călinescu și Pop

Un alt moment crucial în istoria etnologiei, care a fost orchestrat de Pop, a fost coordonarea capitolului introductiv din primul volum al *Tratatului de istorie al literaturii române*, apărut sub conducerea lui George Călinescu. În interviul pe care l-am realizat cu Nicolae Constantinescu acesta intuia că au existat niște lupte de putere între Pop și Călinescu pe tema acestui capitol. În arhiva personală a profesorului Pop există o serie de documente care confirmă intuiția lui Constantinescu. Iată cum vedea lucrurile urmașul lui Pop la catedră: „Acolo se poate vedea efortul redactorilor și colectivului respectiv, de a structura o materie care nu mai fusese practic prinsă într-un tratat academic de istorie a literaturii române. Și acolo se vede o oarecare schimbare de paradigmă față de toate folclorurile care se scriseseră mai înainte. Adică era un volum de studii teoretic a lui Vrabie, apărut în 1947, moment ingrat⁴⁷. Da, *Folclor: obiect, principii, metodă*, apărut în 1947. [...] Era o carte mai mult teoretică pe școala germană, dar nu avea partea de texte, de corpus, ori asta, capitolul asta care se cheamă *Folclor literar*, dacă nu mă înșel și care este un construct lingvistic

și teoretic a lui Mihai Pop, pentru că el a introdus ideea asta de folclor literar, da? Lumea zicea folclor, în general, dar el a introdus folclor literar și eu leg această opțiune terminologică, o leg de faptul că [...] probabil au fost niște lupte, n-am fost de față, lupte, domnule, unde băgăm literatura asta populară? Ce facem cu ea? Și l-au convins pe Călinescu să o accepte în deschiderea Tratatului de istorie a literaturii române, iar el, Călinescu, i-a forțat pe folcloriști să îl lase să argumenteze literaturitatea, îi zice acum”⁴⁶.

Cu o abordare literară, diferită față de cea etnografică propusă de Pop și echipa sa, Călinescu îi argumentează că obiectul tratatului nu sunt obiceiurile, ci poezia scrisă cu prilejul obiceiurilor. Redau mai jos câteva dintre observațiile istoricului literar, referitoare la capitolul coordonat de Pop, așa cum reies din corespondența oficială care se găsește în Fondul documentar Mihai Pop. Bătălia se duce pe terenul esteticii care este privilegiată de Călinescu, în contradicție cu viziunea etnologică pe care Pop își dorește să o promoveze.

„A spune că «melodia și dansul» dau aripi poeziei este esteticeste fals, pentru că muzica poeziei anulează muzica muzicală. În ceea ce privește folclorul propriu zis, e clar că în așa zisele creații sincretice domină sau muzica ofuscând poezia, sau poezia pe un ison insignifiant, când nu e vorba de fenomene etnografice pe care autorii le înscriu fără temei în sfera literaturii. Numai puțin e rezonabil să se arate cu sobrietate acolo unde avem de-a face cu poezia adevărată modul cum aceasta e prezentată în simbioză cu alte arte”⁴⁷.

Iată cum propune Călinescu să se înlăture falsitatea estetică, care, spune el, ar apăsa asupra întregului tratat. „Creația populară fiind înfățișată în cadrul unui tratat de istorie literară este natural ca accentul să cadă asupra valorii ei poetice. De altfel poeziei și prin înrăurirea lor, a culegerilor și a manualelor școlare, cititorii de literatură nu mai consideră poezia populară decât sub aspect strict literar. Totuși scriitura/literatura însăși a anumitor creații populare și înainte de toate a poeziei cântate care reprezintă o bună parte a poeziei noastre populare cere ca în explicarea momentelor literare să atragem atenția și asupra melodiei și ritmului care însoțesc în popor poezia. De asemenea, caracterul sincretic al obiceiurilor, faptul că poezia este îmbinată de cele mai multe ori cu cântecul și cu dansul și integrată unor complexe manifestări ceremoniale sau rituale face utilă evocarea obiceiului atât sub forma cadrului de desfășurare a poeziei cât și ca manifestare spectaculoasă, mimică sau dramatică. Fără o astfel de prezentare am falsifica înțelegerea întregului fenomen artistic folcloric care depășește de multe ori literatura propriu zisă sau în care poezia are un rost minimal, interesul fiind mai mult de ordin muzical, coregrafic ori teatral”⁴⁸. Călinescu acceptă ca obiceiurile să fie clasificate după funcția lor, face însă precizarea că „obiectul tratatului nu sunt obiceiurile în sine ci literatura cu prilejul obiceiurilor”⁴⁹. Mai mult, el îi reproșează lui Pop că a folosit ca pretext acest tratat de istorie literară pentru a introduce „un manual de etnografie, de o întindere nemaîntâlnită în nici o istorie de acest fel”⁵⁰.

Din punctul de vedere al criticului literar exemplele alese „pentru

ilustrarea obiceiului, iar nu pentru meritul literar, sunt adesea de o valoare nulă”⁵¹. El contestă și descrierea obiceiului de nuntă, considerând paragraful prea etnografic și este exasperat de faptul că Pop înscrie nunta la genul dramatic. „Atunci orice manifestare protocolară”, scrie Călinescu, „cununia însăși la ofiterul stării civile, ceremonia decorării, deschiderea solemnă a Marii Adunări Naționale sunt teatru”⁵². Ceremoniile, conchide el, îl privesc pe istoric, sociolog sau etnograf, în nici un caz nu pe istoricul literar. Tonul lui Călinescu în final pare conciliant, însă în realitate este clar că nu este deloc dispus să cedeze în această luptă teoretică:

„Nu înseamnă de aci că propun dărâmarea construcției. Prin reducerea volumului verbal al descriției obiceiurilor fără a se renunța la niciun punct, prin scoaterea astfel în planul întâi al materiei cauzate de ele, prin estompări cu tact al unor preocupări șocante în jurul studiului primitivist, totul se poate pune la punct fără întârziere. E vorba de a tăia superfluul și nu de a reconstrui”⁵³.

Mai mult, el încearcă să dea impresia că Pop nu a coordonat capitolul de pe poziții ideologice pe care le vede ca dușmănoase, ci doar a făcut unele excese, care se pot remedia.

„Nu e vorba de greșeli ideologice din partea autorilor, ci de exces de cercetare regresivă și alunecare asupra analizei fondului actual. Poziția noastră științifică ne obligă ca studiind cu probitate adevărul să ținem seama de latura educativă și să nu exaltăm, obiectivist, fazele inferioare ale umanității”⁵⁴.

Aceste documente păstrate de Pop în arhiva sa personală, invită la o re-lectură critică a acestui capitol din Tratatul de Istoria Literaturii. Având în vedere că poziția lui Călinescu

în cadrul câmpului științific în acea perioadă era mult mai puternică, probabil că Pop a fost nevoit să facă unele concesii. Însă viziunea sa etnologică a răzbătut, marcând acea schimbare de direcție a disciplinei pe care Pop o va orchestra din toate celelalte roluri instituționale ale sale.

V. Concluzii

În interviul pe care l-am realizat în martie 2013, Solomon Marcus vorbea despre momentul în care Pop și-a început cariera ca fiind unul al pionieratului.

„Mihai Pop vine într-un moment în care [...] mai toate domeniile erau deocamdată în faza de pionierat, de deschizători de drumuri. Evident că în domeniul folclorului, al culturilor, exista o moștenire bogată, acumulată, dar care a fost acumulată mai mult spontan, mai mult prin interesele culturale personale ale [...] diverselor personalități. [...] Era – cum să spunem – o cultură în devălmășie, sincretică. Știi foarte bine că Mihai Pop [...] n-a găsit organizare universitară în care studiul culturilor populare să-și aibe un loc anume. Ci astea erau de-a valma cu studiul limbii, istoria, toate erau de-a valma”⁵⁵.

Contribuția lui Mihai Pop la dezvoltarea etnologiei ca domeniu nu poate fi înțeleasă decât prin drumul parcurs de el de la acest moment de pionierat al disciplinei, care corespunde cu perioada studenției sale și până în perioada postcomunistă când contribuie la înființarea Societății de Antropologie Culturală Română. El nu doar că creează și susține o întreagă structură instituțională, dar gândește și strategia domeniului, formează mare parte dintre specialiștii în domeniu și imprimă direcții teoretice și de practică a cercetării.

Note:

1. Rodica Zane, comunicare personală, 23 februarie 2020. Ipoteza celor trei vieți profesionale a fost enunțată deja de Rodica Zane în cursurile și comunicările pe care le-a ținut pe această temă în ultimii ani.
2. Rodica Zane, „Le statut de l’ethnologie en Roumanie postcommuniste”, în *Les sciences humaines et sociales dans les sociétés en transition. Recueil d’études et témoignages en hommage à Pierre Bidart*, eds. Rodica Zane și Philippe Claret (București: Editura Universității din București, 2015), 9.
3. Ibid., 11.
4. Otilia Hedeșan, „Doing Fieldwork in Communist Romania”, în *Studying Peoples in the Peoples’s Democracies II. Socialist Era Anthropology in the South-East Europe*, eds. Vintilă Mihăilescu, Ilia Iliev și Slobodan Naumović (Berlin: Lit Verlag, 2008), 28.
5. Ibid.
6. Dan Pavel, „La sate nu vor mai fi țărani – interviu cu Mihai Pop”, *Revista 22*, anul I, nr 10, 23 martie 1990.
7. Ibid.
8. Vintilă Mihăilescu, *Scutecel națiunii și hainele împăratului. Note de antropologie publică* (Iași: Polirom, 2013), 158.
9. Ibid.
10. Mihai Pop, „Călușarii români la Londra și realitatea folclorică a Bucureștilor”, în Mihai Pop, *Folclor Românesc*, volumul II (București: Editura Grai și suflet, 1998), 14.
11. Ibid., 15.
12. Pavel, „La sate”.
13. Ibid.
14. Ibid.
15. Mihai Pop, „Problemele și perspectivele folcloristicii noastre”, în Mihai Pop, *Folclor Românesc*, vol. I (București: Editura Grai și suflet, 1998), 15.
16. Pop, „Călușarii români la Londra”, 14.
17. Ibid.

18. Mihai Pop, „Problemele și perspectivele folcloristicii noastre”, 15.
19. Pavel, „La sate”.
20. Ibid.
21. Ibid.
22. Ibid.
23. Ibid.
24. Ibid.
25. Ibid.
26. Ibid.
27. Vintilă Mihăilescu, *Scutecele națiunii și hainele împăratului. Note de antropologie publică* (Iași: Polirom, 2013), 158.
28. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Editura Minerva, 1981), 92.
29. Ibid., 94.
30. Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii Gustiene* (București: Editura Paideia, 2003), 295.
31. Ibid.
32. Ibid.
33. Irina Nicolau, Carmen Hulață, *Surâsul lui Harry* (București: Ars Docendi, 1999), 18.
34. Constantin Eretescu, „De Gustibus non disputandum... Romanian Folk Studies in the Fifties”, în *Studying Peoples in the Peoples's Democracies II. Socialist Era Anthropology in the South-East Europe*, eds. Vintilă Mihăilescu, Ilia Iliev & Slobodan Naumović (Berlin: Lit Verlag, 2008), 44.
35. Ibid., 45.
36. Ibid., 46.
37. Ibid., 47.
38. Ibid.
39. Documentul poate fi consultat în Fondul Mihai Pop din cadrul Arhivei de Imagine a Muzeului Țăranului Român, în dosarul III.1.
40. Ibid.
41. Anca Ghiurcescu, interviu personal, iunie 2009.
42. Eretescu, „De Gustibus”, 50.
43. Ibid.
44. Ioana Popescu, interviu personal, noiembrie 2009.
45. Ibid.
46. Nicolae Constantinescu, interviu personal, mai 2011.
47. Documentul poate fi consultat în Fondul Mihai Pop din cadrul Arhivei de Imagine a Muzeului Țăranului Român, în dosarul III.1.
48. Documentul poate fi consultat în Fondul Mihai Pop din cadrul Arhivei de Imagine a Muzeului Țăranului Român, în dosarul III.1.
49. Ibid.
50. Ibid.
51. Ibid.
52. Ibid.
53. Ibid.
54. Ibid.
55. Solomon Marcus, interviu personal, martie 2013.

Bibliography:

- Mihăilescu, Vintilă. *Scutecele națiunii și hainele împăratului. Note de antropologie publică* [The Diapers of the Nation and the Emperor's Clothes: Notes on public anthropology]. Iași: Polirom, 2013.
- Mihăilescu, Vintilă, Ilia Iliev, and Slobodan Naumović, eds. *Studying Peoples in the Peoples's Democracies II. Socialist Era Anthropology in the South-East Europe*. Berlin: Lit Verlag, 2008.
- Nicolau, Irina, and Carmen Hulață. *Surâsul lui Harry* [Harry's Smile]. Bucharest: Ars Docendi, 1999.
- Pavel, Dan. “La sate nu vor mai fi țărani – interviu cu Mihai Pop” [There Will Be No More Peasants in the Villages – Interview with Mihai Pop]. *Revista 22*, year I, no. 10, March 23, 1990.
- Pop, Mihai. *Folclor românesc* [Romanian Folklore], 3 volumes. Bucharest: Editura Grai și suflet – Cultura națională, 1998–2007.
- Pop, Rucsandra. “Configurarea unei cariere – participarea lui Mihai Pop la Drăguș” [The Configuration of a Career – Mihai Pop's Role in Drăguș]. *Transilvania*, no. 2–3 (2020): 16–30.
- Rostás, Zoltán. *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii Gustiene* [The Bright Room. The first monographers of the Gusti School]. Bucharest: Paideia, 2003.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a “monografiilor sociologice”* [Memories and thoughts from the old school of “sociological monographs”]. Bucharest: Editura Minerva, 1981.
- Zane, Rodica, and Philippe Claret, eds. *Les sciences humaines et sociales dans les sociétés en transition. Recueil d'études et témoignages en hommage à Pierre Bidart*. Bucharest: Editura Universității din București, 2015.

HENRI H. STAHL – UN SOCIOLOG CONSTRUCTOR DE ISTORIE. PERSPECTIVA UNUI ISTORIC BUDAPESTAN

Zoltán ROSTÁS

Universitatea din București, Cooperativa Gusti
University of Bucharest, The Gusti Cooperative
Personal e-mail: zoltan.z.rostas@gmail.com

HENRI H. STAHL: A SOCIOLOGIST BUILDING HISTORY.
THE PERSPECTIVE OF A HISTORIAN FROM BUDAPEST

Abstract: The purpose of this review is to present an anthology – published in Hungarian – of significant excerpts from the work of Henri H. Stahl. This anthology was edited by the Budapest historian Ambrus Miskolczy, and is the fourth of its kind, after the ones in France, Italy, and the United States. After recalling the influence of the historian Nicolae Iorga and of the social democratic ideology on the young Henri H. Stahl, another decisive impact on Stahl was the rural sociological research led by Dimitrie Gusti, as illustrated in the fragments chosen to be included in the book. The review provides more space to Stahl's original theory of exploring the past from the present towards the past. This approach to historical sociology led Stahl to the conclusion that the Romanian Middle Ages differed significantly from the same period in the West. The anthology also contains articles against unscientific positions, which were current in the 1930s and 1980s. The anthology itself and its introductory study – published in 1992 – remain valid to this day.

Keywords: historical sociology; monographic sociology; social archeology; rural history; Henri H. Stahl; Nicolae Iorga; Dimitrie Gusti; Ambrus Miskolczy.

Citation suggestion: Rostás, Zoltán. „Henri H. Stahl – un sociolog constructor de istorie. Perspectiva unui istoric budapestan” *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 111-118.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.14>.

În seria de scrieri despre cărți importante, care nu au fost băgate în seamă la vremea apariției lor, voiam de mult să abordez o culegere de texte din opera profesorului Henri H. Stahl în limba maghiară, publicată la Budapesta în 1992. Apărută după traduceri realizate în Franța¹, Italia² și în Statele Unite³, culegerea îngrijită de cunoscutul istoric budapestan Ambrus Miskolczy, se deosebește de celelalte antologii⁴. Cele anterioare se concentrează pe texte de sociologia istoriei, dar aceasta îl prezintă pe Henri H. Stahl prin intermediul mai multor dimensiuni și pe multiple paliere. Tocmai din acest motiv volumul solicită o abordare aparte.

Înainte de toate, structura selecției, studiul introductiv amplu și bogata literatură de specialitate utilizată ne îndreptătesc să credem că realizatorul antologiei a urmărit chiar mai mult decât scopul mărturisit, acela de a-l prezenta pe profesorul Stahl, sociologul istoriei. După lectura acestui

volum pot să afirm că Ambrus Miskolczy este printre puținii istorici care cunosc nu numai operele profesorului Stahl, ci și mediul care l-a influențat și raporturile sale cu acesta. Așadar, ne propunem, citând fragmente ample, să prezentăm viziunea istoricului Ambrus Miskolczy despre profesorul Henri H. Stahl. Recenzia noastră are drept scop semnalarea profunzimii autorului în comentarea operei istorice a lui Stahl. Antologia a fost gata de tipar la începutul anului 1987. Că s-a publicat abia după cinci ani, în 1992, este deja altă istorie.

Tineretea cu... Iorga

Bun cunoscător al vieții și operei lui Nicolae Iorga, Miskolczy pune mare accent pe influența istoricului și a istoriografiei asupra tânărului Stahl, pe care exegeții sociologului nu au expus-o, considerând-o, probabil, doar admirație tinerească.

În realitate, Stahl chiar și în familie „inspira” istorie, tatăl său fiind paleograf și asiduul cercetător al vechiului București și prieten cu Iorga. Admirația pentru marele istoric îl canaliza spre cunoașterea satului, a problemei agrare, chiar și prin lectura revistei lui Iorga, *Semănătorul*. Nu rămâne însă mult timp sub vraja viziunii romantice a revistei, nici a naționalismului – atrage atenția Miskolczy, dar nu putea respinge critica lui Iorga privind Partidul Liberal dinaintea de Primul Război Mondial în problema chestiunii rurale. „Putem spune, simplificând oarecum, dar citându-l pe Stahl, că și-a început cariera fiind atras în haloul iluziilor «narodniciste», însă fără a fi influențat de nostalgia și miturile legate de sat. În calitate de om de știință, era interesat de realitatea generată de procesul de modernizare, de istoria prezentului a cărui cunoaștere poate influența viitorul. Stahl avea să descopere mai târziu, cu oarecare uluire, că abordarea lui – caracterizată mai jos – avea foarte multe puncte comune cu perspectiva lui Marc Bloch, care, la rândul său, pornea din prezent, de la structurile palpabile în contemporaneitate, și avansa spre cunoașterea trecutului. [...] Pentru ca tabloul să fie complet, trebuie să spunem că Iorga istoricul nu era doar un artist preocupat de evocarea trecutului. Ancorând evenimentele într-un sistem de relații reușea să surprindă maiestuos relația dintre trecut și prezent, scoțând în evidență continuitatea anumitor factori constanți în formele de viață și comportamentul uman. Avea darul de a caracteriza cu pricepere nu doar persoane, ci și comunități, cum arată și descrierea modului în care lumea latină s-a destrămat, formând confederații de sate în zone protejate de munți și păduri; așa-numitele «românii populare» (*romaniae populares*) care, printr-un proces de integrare, au dat naștere Țării Românești în secolul al XIV-lea. Verificarea rezultatelor date de această perspectivă l-a condus pe Stahl spre sociologie, chiar dacă Iorga nu avea cuvinte de laudă la adresa ei și deplângea hotărârea pe care o luase fiul prietenului său. Totuși, paradoxal, dacă există vreun discipol de anvergură al lui Iorga, acela este Stahl. Prin investigațiile sociologice întretesute cu metoda marxistă pe care le-a angajat, Stahl a încercat să facă dreptate nevoii de totalitate reprezentată de Iorga”⁶.

... și cu social-democrația

Această orientare ideologică a lui Stahl este în general cunoscută. Se știe despre influența lui Gaston Boeue, fratele (dinspre mamă), cunoscut în mișcare sub numele de Șerban Voinea și discipol al lui Constantin Dobrogeanu-Gherea. După Miskolczy, implicarea tânărului în polemica dintre neoliberalul Ștefan Zeletin și Șerban Voinea se află la originea cunoașterii tezelor marxiste de către Stahl. Este important de menționat că această polemică s-a desfășurat la nivel istoric-teoretic, viza interpretarea pătrunderii capitalismului în România Veche și consecințele sale asupra satului și țăranilor. A fost un exercițiu foarte fertil, fiindcă și neoliberalul Zeletin, dar și socialistul Voinea argumentau cu teze ale lui Marx. În acest context analizează Miskolczy concluziile lui Zeletin și Gherea, dându-i dreptate lui Stahl, care, ulterior, afirma că Gherea „a

fost printre primii teoreticieni a căror descriere a procesului de penetrare a capitalismului în țările înapoiate și integrarea lor în sistemul mondial a rămas validă și în prezent”⁷.

Este interesant de urmărit în acest studiu felul în care, din implicarea în polemica Zeletin-Voinea, Stahl ajunge la sociologie:

„Voinea lucra la Paris. Îi trimitea lui Stahl capitol după capitol pentru evaluare critică și verificarea citatelor⁸. În timp ce consulta literatura extrem de stufoasă, Stahl și-a dat seama că, deși știa foarte bine ce înseamnă capitalismul și penetrarea lui într-o societate înapoiată, Gherea nu știa prea multe despre această țară înapoiată, chiar dacă, în mod obiectiv, ar fi putut să știe. Stahl era tot mai mult preocupat de probleme de genul: care sunt formele actuale, existente ale democrației rurale, țărănești? Avea dreptate Iorga când a susținut că majoritatea țăranimii din România medievală era liberă? Răspunsul la aceste întrebări nu putea fi dat decât de realitatea socială contemporană, dat fiind că urmașii răzeșilor din Moldova și ai moșnenilor din Țara Românească erau încă în viață. [...] Școala sociologică de la București era unica instituție din întreaga Europă care oferea în acel moment cele mai bune oportunități pentru cunoașterea acestei realități”⁹.

Afilieră la sociologia gustiană

Istoricul Miskolczy, deschis la încercările de transgresare a frontierelor dintre discipline, fascinat de opera de istorie socială a lui Stahl, a studiat amănunțit și mediul său de sociologi, școala gustiană, pe Gusti însuși: „Profesorul Gusti a fost o personalitate aparte. În timp ce Zeletin a rămas ideolog al neoliberalismului chiar și după șocul înfrângerii în război și în ciuda multelor umilințe, Gusti a ajuns la concluzia că știința, cunoașterea științifică, constituie singura bază solidă pentru politicile de construcție națională și statală și pentru reforma socială care promitea revigorarea societății românești¹⁰, nu în ultimul rând din cauza diversității regionale existente”¹¹. Dar, dincolo de lectura atentă a teoriei monografiei sociologice (ceea ce nu am văzut la alți istorici), a consemnat toate conceptele fundamentale de la cadre și manifestări sociale, de la legea paralelismului până la ideea voinței sociale, terminând cu sublinierea importanței interdisciplinarității.

Miskolczy – împreună cu Stahl – consideră iluzorie dorința lui Gusti ca, pe baza acestui sistem, să se realizeze monografia fiecărui sat din România, dar arată că „sociologii români au fost, fără îndoială, printre primii care au organizat grupuri de cercetare interdisciplinară”¹². Această evoluție a școlii gustiene explică și interesul intelectualilor din Ungaria de a urmări îndeaproape maniera de lucru a gustienilor pe teren. În legătură cu aceasta, Miskolczy evocă poziția¹³ lui Stahl, care

„în 1980, încurajează prelucrarea comparativă și de anvergură fără precedent a relațiilor româno-maghiare din anii '30 nu doar prin evocarea acestor mici episoade ale experienței proprii, ci și prin scrieri despre nevoia de a

constitui grupuri de cercetare multinaționale și de a cerceta viața socială a națiunilor conlocuitoare, recunoscând că, în perioada respectivă, nu putea face decât foarte puțin în acest sens și mărturisește că păstrează idealul unei munci care va fi odată și odată demarată. Regretă doar că va fi prea târziu pentru a lua parte la ea”¹⁴.

Urmărind evoluția școlii gustiene în anii '30, istoricul budapestan sesizează evoluții contradictorii, în care fenomene de criză și oportunități bine exploatare se amestecau. Bunăoară, consideră că asumarea de către Gusti a conducerii Fundației Culturale a întărit școala sociologică și a lărgit sfera de acțiune spre intervenție socială la sate, în primul rând pe linia culturii sănătății și a muncii.

„Criza școlii – opinează autorul studiului – este ilustrată poate cel mai clar de eșecul celor care doreau să aprofundeze – apelând la fenomenologie – chiar substratul filosofic al abordării gustiene. Oricât ar fi fost de scilipitori, nu au reușit să ajungă la o viziune sintetică. Studiile lor au rămas valoroase datorită materialului empiric, nu al ideologiei, care, deși poate fi evocată, a trecut [...] În comparație, liberalismul școlii a permis crearea a trei orientări și metode trainice: sociologia istorică a lui Stahl, teoria muzicologică și colecția de folclor a lui Constantin Brăiloiu (1893–1958) și anchetele empirice pe bază de date statistice concentrate pe o singură problemă sociologică ale lui Anton Golopenția (1909–1951).”¹⁵

Din prezent spre trecut

Între crizele și șansele, între decepțiile și succesele anilor '30, bine conturate de Miskolczy în studiul său, Stahl continuă munca de îndrumare la Fundație, prelegerile la universitate, construirea Muzeului Satului, munca de cercetare cu noi monografiști pentru completarea studiilor parțial realizate, dar mai cu seamă aprofundarea și publicarea cercetărilor de istorie.

„Puterea de muncă și creativitatea – apreciază Miskolczy – i-au fost puse cu adevărat la încercare în momentul în care – după o serie lungă de mai multe comunicări – a redactat studiul pentru *Enciclopedia României*, coordonată de Gusti, în care a trecut în revistă istoria organizării sociale a țărănimii române; o lucrare extraordinară într-o întreprindere cu totul excepțională. [...] Cititorul va fi surprins de perspectiva originală și personală a studiului semnat de Stahl. Intră în domeniul istoriei în calitate de sociolog explicând limpede surplusul de cunoaștere adus de metoda ce avansează din prezent spre trecut, numită de el arheologie socială. Pe fundamentul ferm și sigur al experienței empirice date de cercetarea de teren și prin angajarea gândirii sociologice cu cel mai înalt nivel de profesionalism, Stahl a reușit să-și expună viziunea în cele mai controversate probleme de istorie, saturate de pasiuni politice, în așa fel încât, în cele din urmă și în ciuda «actualității» lor imediate, să poată

fi integrate în istoria cercetării științifice, mai precis, în perspectiva proprie a lui Stahl, în care toate problemele deveneau spontan elemente de sociologie istorică”¹⁶.

Vremuri grele

În ciuda atmosferei de insecuritate internațională, instituțiile gestionate de Gusti – în care se sprijinea pe profesionalismul lui Stahl – deveneau din ce în ce mai puternice, astfel că anul 1939 trebuia să aducă un plus de prestigiu școlii gustiene.

„Reputația sociologiei românești s-a îmbunătățit într-atât – aprecia autorul studiului –, încât Bucureștiul a fost desemnat pentru organizarea și găzduirea congresului internațional din 1939. Pregătirile pentru Congresul Internațional de Sociologie au avut și darul de a produce singura monografie comprehensivă a școlii lui Gusti publicată în întregime. Este vorba despre monografia satului Nerej, coordonată de Stahl. Volumul ne oferă o introducere în lumea rurală pornind de la prezent și plonjând imediat în trecut, totul sub umbra amenințătoare a viitorului. Trecutul, prezentul și viitorul sunt indisolubile, ne spune și azi Stahl, iar monografia, iluminând trecutul Europei rurale, care altfel ar fi fost pierdut pentru totdeauna¹⁷, nu face decât să confirme adevărul acestei convingeri”¹⁸.

După cum se știe, Congresul Internațional de Sociologie, care urma să înceapă de la 29 august 1939, a fost contramandat din cauza atmosferei politice internaționale încărcate. Cum războiul a și izbucnit la 1 septembrie, o altă instituție inițiată de Gusti, Serviciul Social a fost suspendată de către rege. Deteriorarea situației este descrisă și de Miskolczy, amintind că, peste un an, sub regim legionar, a urmat „alungarea regelui și, din dorința de răzbunare, Garda de Fier l-a torturat și asasinat pe Iorga, iar Gusti s-a găsit obligat să se ascundă din cauza atitudinii sale anti-hitleriste. Lui Stahl nu i s-a permis să intre în clădirea universității, iar unii membri mai recalcitranti ai școlii au fost trimiși pe frontul de est. După terminarea războiului, se părea că soarele va răsări și pentru sociologie. Stahl a întocmit două manuale, încredințat că România va deveni o civilizație-sinteză, un creuzet al influențelor culturale occidentale și orientale deopotrivă¹⁹. După care sociologia a fost interzisă și în România”²⁰. Nu este de mirare că tot ceea ce s-a întâmplat după 1940 nu a constituit decât o sumedenie de „încercări de salvare a ce se mai putea, din preocupările noastre științifice”²¹.

Volumele satului devălmaș

În volumul *Amintiri și gânduri*, pe care Miskolczy l-a avut la îndemână la pregătirea culegerii, Stahl se oprește cu povestirea amintirilor la anul 1948. Probabil însuși profesorul i-a relatat angajarea sa la Bibliotheca Romanica de la Institutul de Istorie, mijlocită de fostul său student, Miron Constantinescu, fost lider PCR trimis la „munca de jos” la sfârșitul anilor '50. Această angajare a făcut posibilă realizarea

cele mai importante lucrări ale sale, *Contribuții la studiul satelor devălmașe*, în trei volume. Se cuvine să amintim, precum Miskolczy, măcar pentru viitoarele ediții că: „volumul al patrulea a rămas în formă de manuscris²², iar versiunea prescurtată a fost publicată în italiană, franceză și engleză”²³.

Merită să insistăm aici asupra manierei nonconformiste a lui Stahl, care nu se blochează când este vorba despre revizia propriului text.

„Reia de mai multe ori problemele abordate, reformulează și actualizează rezultatele obținute, modifică, nuanțează concluziile în funcție de materialele noi apărute între timp. Atitudinea lui față de monografia Nerej este un bun exemplu în acest sens. La apariție, ecoul internațional al volumului Nerej nu putea fi foarte însemnat. Congresul Internațional de Sociologie a fost suspendat din cauza războiului. Critica cea mai avizată a fost semnată chiar de coordonatorul-autor Stahl în 1942, după trei ani de la apariția volumului. De vreme ce materialul cuprins în cele trei volume a fost organizat în funcție de «cadre» și «manifestări», volumele au devenit foarte stufoase și ar fi necesitat un indice care să arate ce pagini pot fi sărite pentru urmărirea expunerii fără a fi sufocat de detaliile materialului²⁴. Autocritica este în același timp o evaluare critică a perspectivei gustiene. Stahl a susținut întotdeauna că această perspectivă nu este pentru el decât o metodă, însă a redactat cele mai bune manuale despre tehnica cercetării monografice a satelor²⁵. La vederea monografiei a pus la îndoială modelul, propunând investigațiile centrate pe probleme. Consideră azi că penetrarea capitalismului este o astfel de problemă. «Dacă ar fi să reeditez monografia Nerejului – scria în anii 1980 – așa aș proceda: aș redacta un volum în care aș face teoria proceselor de geneză și dezagregare a comunităților devălmașe sătești, adăugându-i o anexă documentară»²⁷. În tot acest timp, a elaborat studii de caz cu o acribie demnă de invidiat chiar și de istorici, studii care ofereau și concluzii teoretice de anvergură. Nici nu ne dăm seama ce volum de muncă și experiență, câtă istorie se ascunde în articolele despre tehnicile agricole sau formațiunile tributare – incluse în volumul de față – mai ales dacă ne gândim la faptul că gândirea socială și politică românească a fost incomparabil mai preocupată decât celelalte state est-europene de ceea ce poate fi considerat particular și general în dezvoltarea țării și de modul în care acesta se raportează la un model general²⁸. [...] Însă Stahl a dezvoltat ideea lui Iorga care spunea că un popor cuceritor va fi alungat de un altul, iar locul cumanilor din Țara Românească a fost preluat de o pătură de conducători români, autohtoni, descriind legătura dintre această formație și modul de producție tributual în care forțele de producție se află la un nivel de dezvoltare semnificativ mai scăzut decât în modul de producție feudal”²⁹.

Răsturnarea dogmelor istoriei

Deși Stahl, după 1965, s-a aruncat în vâltoarea reînălțării învățământului și cercetării sociologice, nici un moment nu a părăsit studiile de istorie. După cele trei volume consacrate satului devălmaș au apărut mai multe volume, studii în străinătate și seria de culegeri amintite la începutul articolului. Pe baza acestora putea să propună o primă concluzie și Miskolczy:

„Stahl este unul dintre istoricii care știu să arate în mod credibil, atât din punct de vedere etic, cât și științific, traiectoria particulară, diferită, pe care a evoluat feudalismul în Europa de Est comparativ cu Occidentul³⁰. Deși descrierea proceselor pe baza surselor documentare este o sarcină importantă și serioasă, azi este deja un clișeu că trebuie să ne gândim la presiunea exercitată de aplicarea schemelor occidentale, pentru că astfel se puteau legitima interese de putere, politice pe de o parte, iar dezvoltarea țării putea fi accelerată retrospectiv, pe de altă parte; iar mândria națională era alimentată – după cum arată și exemplele de la noi – cu ascunderea sau cosmetizarea unor momente de iraționalitate. [...] Stahl a interogat sursele cu siguranța celui care vizitase deja lumea despre care vorbesc sursele și nu se lasă înșelat de aparențe. A pornit în căutarea funcțiilor vechilor noțiuni și formule juridice și nu a citit documentele *ad litteram*. Mai cu seamă pentru că nu avem certitudini decât în cazul în care există doar o singură sursă pentru un fenomen. De îndată ce apar și altele, trebuie să explicăm contradicțiile dintre ele. [...] Așadar, sursele sunt mărturii ale unor moravuri ciudate și sunt lipsite de fundament juridic³⁰, nu sunt sursele unui sistem juridic, ci arată, mai degrabă, psihologia actului de judecată. Doctrinile juridice presupun existența unor condiții sociale – ne spune Stahl”³¹.

Anii '80, o nouă marginalizare

Sociologia abia renăscută în anii '60, după numai un deceniu a și fost din ce în ce mai restricționată. Spre uimirea lui Stahl, chiar și istoria sociologie românești³² a intrat într-un con de umbră în instituțiile academice. S-a amplificat mai strident curentul etnicist în politica partidului comunist de la sfârșitul anilor '70, devenind obsedant în anii '80. Toate acestea l-au determinat pe Stahl să publice la o editură literară o istorie a Școlii sociologice de la București, deghizată în memorii, de altfel sigura istorie cuprinzătoare produsă în regimul comunist. Și întrucât curentul etnicist se alimenta dintr-o abordare revolută a culturii populare, cu care se confruntase deja în anii '30, Stahl a republicat o serie de eseuri vechi, dar devenite deosebit de actuale.

Volumul *Eseuri critice* (și atacurile formulate față de autor) i-au atras atenția lui Miskolczy, care le-a explicat astfel cititorilor săi poziția științifică a lui Stahl: „Dacă în cazul elementelor arhaice ale organizării rurale identificate în prezent a încercat să reconstruiască organizarea de odinioară, în cercetările de folclor a ales o cale diferită. Ne avertizează frecvent cât de înșelătoare poate fi colectarea tradițiilor

în scopul reconstituirii unei culturi din trecut, armonios construite ca un întreg coerent din elemente disparate, după care să se publice așa-zisele opere alese ale poporului român³³. Perspectiva ne conduce inevitabil la glorificarea etnicității, la *Volksgeist*, la spiritul poporului, dacă nu cumva fusese chiar punctul nostru de pornire, subminând astfel întreg demersul științific. Este perspectiva și poziția din care Stahl a polemizat încă din 1930 cu personalități de marcă ale vieții culturale românești de talia lui Lucian Blaga (1895–1961), considerat azi un mare clasic al literaturii române, sau Mircea Eliade (1907–1986), istoric de renume mondial. A fost o polemică unilaterală, în sensul în care Blaga nu a răspuns criticilor aduse de Stahl, în care acesta din urmă diseca cu precizia unui bisturiu lauda răsunătoare adusă satului atât în discursul inaugural de la Academia Română, cât și în tratatele de filosofie publicate de autor³⁴. Menționează evenimentul și în memoriile lui, care sunt adevărate perle ale genului, mai ales datorită modului în care sunt evocate experiențele trăite și redată învățămintele pe cât de amare, pe atât de utile. Și după ce și-a reglat conturile cu trecutul și viitorul, în anii 1980 publică un volum de eseuri critice destinate nu atât lui Blaga și Eliade, ci mai ales epigonilor angrenați în vulgarizarea celor doi³⁵.

După ce Miskolczy detaliază pentru cititorii maghiari poziția de sorginte filosofică-literară a lui Blaga și Eliade, respectiv critica sa bazată pe cercetarea științifică din anii '30, el se oprește la polemica din anii '80:

„[Polemica] a continuat în sensul în care a fost atacat virulent în publicistica vremii, însă nu avem și răspunsul lui la aceste atacuri³⁶. Se vede mai clar trecutul decât viitorul polemicii, pentru că rădăcinile ei merg până la Blaga și Eliade, ambii alimentându-se din învățăturile lui Nae Ionescu, un profesor popular în cea de-a doua jumătate a anilor '30 și în prima jumătate a anilor '40³⁷. [...] Așadar, trebuie să facem diferența între cultura populară și sistemele filosofice despre ea, care pot fi în sine valoroase. Din perspectiva unui oarecare formalism naiv, am putea crede că eseurile lui Stahl nu sunt constructive, ci doar destructive. Stahl spune cu un dram de amărăciune că încă nu a reușit să analizeze în profunzime sistemul de idei populare despre moarte, iar în note sugerează că nu a reușit decât parțial să se achite de această promisiune în memoriile sale (în capitolele publicate în acest volum)³⁸. Totodată, se pare că a găsit formula propice pentru a-și exprima ideile despre mentalitatea populară, în lipsa unui termen mai bun: teoria obștei pe bază de tradiții difuze. Lucrările despre această temă, incluse și în prezentul volum, vorbesc de la sine și pentru sine, de aceea doar semnalăm că descrieseră obștea bazată pe tradiții difuze deja în *Nerej*, în partea intitulată cadre psihice, iar mai apoi o caracterizase ca un grup rural arhaic, în care viața membrilor este integrată printr-un mecanism psihologic³⁹. Găsim aici o imagine autentică și credibilă despre legitățile interne ale reproducerii folclorului. Și chiar pasaje cutremurătoare

despre moartea folclorului autentic, transformarea culturii populare în marfă, în articol de consum de masă. Stahl nu deplânge trecutul, nu dorește să-l readucă în prezent. Deplânge anihilarea – din perspectiva viitorului. Întreaga sa operă e o mărturie a responsabilității sale față de trecut. Este atitudinea care transpare și în aparent aridul manual de metode sociologice și parabola Stelei Polare pe care o invocă frecvent⁴⁰. Să avem curajul să fim utopiști. Să ne călăuzească Steaua Polară, chiar dacă nu o putem atinge. Important e că ne veghează și ne ajută să nu ne rătăcim”⁴¹.

Un volum cu structură originală

Din prezentarea de mai sus se poate bănuși la ce profunzimi a ajuns Ambrus Miskolczy în cunoașterea vieții și a operei lui Henri H. Stahl. O cunoaștere care cuprinde nu numai operele majore, ci și articole, nu numai date de biografie individuală, ci și radiografia colectivităților în care s-a implicat sau cu care era în opoziție. Astfel, nu ne mirăm că a ales studii sau fragmente din originala sociologie a istoriei despre satul devălmaș („Organizarea social a țăranimii”, „Techniques agraires, coutumes juridiques et paysages ruraux”, „The Romanian Tributary Sistem”), dar și fragmente semnificative din monografia sociologică a Nerejului, patru eseuri interbelice („Satul”, „Prilej de îndoială”, „Teoria obștei pe bază de tradiție difuză” și „Folclor autentic și folclor profesional”) republicate în *Eseuri critice*, și două capitole („Campania din Nerej-Vrancea 1927” și „O refugiere în folclor”) din *Amintiri și gânduri*.

În loc de încheiere

Nu știu când și în ce context l-a descoperit Ambrus Miskolczy pe Stahl. Fiind istoric, presupun că a fost interesat nu numai de relațiile istorice dintre cele două țări (ca vicepreședinte al Comisiei mixte ungaro-române de istorie a Academiei Ungare de Științe, fost șef al Catedrei de filologie română de la Universitatea Eötvös Loránd din Budapesta), ci și de evoluția istoriografiei române și a rămas surprins de originalitatea și modernitatea cercetărilor lui Stahl. Cum Miskolczy nu s-a mulțumit doar cu constatarea noutății unei opere, a investigat mediul lui Stahl din tinerețe, trecând prin școala sociologică gustiană, până la maturitatea atinsă în anii '60–'80. Și pentru că sociologia istoriei practicate de Stahl putea să intereseze comunitatea istoricilor (dar și a sociologilor și etnologilor) din Ungaria, a realizat această culegere de texte. Fiindcă viața și opera lui Stahl au deschideri spre multe probleme curente, personalități și instituții, sunt convinși că studiile consacrate, printre altele, baladei Miorița, lui Ion Luca Caragiale, Mihail Sebastian, Emil Cioran, Bela Bartok, Gărzii de Fier în ultimi treizeci de ani își au rădăcini în studiul lumii în care a trăit și a creat Henri H. Stahl.

Note:

1. Henri H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines* (București, Paris: Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969).
2. Henri H. Stahl, *La comunità di villaggio* (Milano: Jaca Book, 1976).
3. Henri H. Stahl, *Traditional Romanian Village Communities*, prefață de Daniel Chirot (Cambridge, Paris: Cambridge University Press, 1980).
4. Henri H. Stahl, *A régi román falu és öröksége* [Satul vechi românesc și moștenirea sa], texte selectate, introducere și note de Ambrus Miskolczy, post-față de Zoltán Rostás (Budapesta: ELTE Román Filológia Tanszék, 1992).
5. Mihai Berza, *Nicolae Iorga, istoric al evului mediu* (București: f.e., 1944).
6. Ambrus Miskolczy, „Bevezetés Henri H. Stahl világába és történeti szociológiájába [Introducere în lumea și sociologia istorică a lui Henri H. Stahl], în Henri H. Stahl, *A régi román falu és öröksége* [Satul vechi românesc și moștenirea sa] (Budapesta: ELTE Román Filológia Tanszék, 1992), 9.
7. Henri H. Stahl, „Théories de C. D. Gherea sur les lois de la pénétration du capitalisme dans les «pays retardataires»”, *Review*, nr. 1 (1978): 114.
8. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Editura Minerva, 1981), 19.
9. Miskolczy, „Bevezetés”, 11–12.
10. Dimitrie Gusti, „Virgil Madgearu și Institutul de Științe Sociale al României”, *Sociologia Românească*, nr. 7–12 (1942): 552.
11. Miskolczy, „Bevezetés”, 13.
12. Miskolczy, „Bevezetés”, 12.
13. Stahl, *Amintiri*, 349.
14. Miskolczy, „Bevezetés”, 13.
15. Ibid., 14.
16. Miskolczy, „Bevezetés”, 15.
17. Afirmția lui Daniel Chirot în introducerea la lucrarea despre comunitățile rurale românești publicată de Stahl în limba engleză.
18. Miskolczy, „Bevezetés”, 15.
19. Șerban Voinea și Henri H. Stahl, *Introducere în Sociologie* (București: Editura Partidului Social Democrat, 1947), 192–193.
20. Miskolczy, „Bevezetés”, 16.
21. Stahl, *Amintiri*, 400.
22. Stahl, *Amintiri*, 400.
23. Miskolczy, „Bevezetés”, 16.
24. Henri H. Stahl, „Cercetări și discuții monografice”, *Sociologie Românească* 7–12 (1942).
25. Henri H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice* (București: Editura Institutului Social Român, 1934); Henri H. Stahl, *Monografia unui sat* (București: Editura Fundațiilor Regale, 1939).
26. Stahl, *Amintiri*, 384.
27. Pentru o prezentare mai întâi laudativă, pe urmă ironică, fără menționarea lui Stahl sau a școlii monografice, vezi Paul E. Michelson, „Romanian Perspectives on Romanian Development”, *Balkanistica* (1981, 1982); Paul E. Michelson, *Myth and Reality in Romanian National Development*, lucrare prezentată la „The International Romanian Studies Congress”, Paris, 1–4 iulie 1986, Separatum.
28. Miskolczy, „Bevezetés”, 17.
29. Este singurul autor din Europa de est prezent cu un articol într-o culegere reprezentativă de articole despre problemele tranziției de la feudalism la capitalism: Henri H. Stahl, „Voie prussienne et «deuxième servage»”, în Maurice Dobb și Paul M. Sweezy, *Du féodalisme au capitalisme: problèmes de la transition* (Paris: Éditions François Maspero, 1977). Pentru o prezentare clasică a evoluției „cele de a doua iobăgii” în Transilvania, vezi David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I–II (București: Editura Academiei RSR, 1968).
30. Henri H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească* (București: Editura Științifică, 1969), 28.
31. Miskolczy, „Bevezetés”, 17–18.
32. Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl* (București: Editura Paideia, 2000), 193–195.
33. Henri H. Stahl, „Folclorul și obiceiul pământului”, *Studii de folclor și literatură* (1976): 6.
34. Henri H. Stahl, „Satul românesc. O discuție de filosofie și sociologia culturii”, *Sociologie Românească*, nr. 11–12 (1937); Henri H. Stahl, „Teoria abisală a d-lui Blaga”, *Sociologie Românească*, 1938, nr. 1–3; Henri H. Stahl, „Filosofarea despre filosofia poporului român”, *Sociologie Românească*, nr. 4–6 (1938).
35. Henri H. Stahl, *Eseuri critice despre cultura populară românească* (București: Editura Minerva, 1983), 7.
36. Fiindcă presa vremii trebuia să refuze eventualul răspuns a lui H. H. Stahl (n. n.).
37. Stahl, *Eseuri*, 173.
38. Stahl, *Eseuri*, 159.
39. Henri H. Stahl, *Sociologia satului devălmaș românesc* (Bucharest: Editura Fundația „Mihai I”, 1946), 35. O sarcină separată ar fi descrierea modului în care perspectiva și metoda lui Stahl pot fi comparate cu a lui Roman Jakobson și Piotr Bogatirov.
40. Henri H. Stahl, *Teoria și practica investigațiilor sociale*, vol. II (București: Editura Științifică, 1975), 227.
41. Miskolczy, „Bevezetés”, 22–23.

Bibliography:

- Chiot, Daniel. *Social Change in a Peripheral Society*. New York, San Francisco: Academic Press, 1976.
- Dobb, Maurice, and Paul M. Sweezy. *Du féodalisme au capitalisme: problèmes de la transition*. Paris: Éditions François Maspero, 1977.
- Gusti, Dimitrie. "Virgil Madgearu și Institutul de Științe Sociale al României" [Virgil Madgearu and the Romanian Institute for Social Sciences]. *Sociologia Românească*, no. 7–12 (1942).
- Berza, Mihai. *Nicolae Iorga, istoric al evului mediu* [Nicolae Iorga, A Historian of the Middle Ages]. Bucharest: n.e., 1944.
- Miskolczy, Ambrus. "Bevezetés Henri H. Stahl világába és történeti szociológiájába [Introduction to the World and Historical Sociology of Henri H. Stahl]. In Henri H. Stahl, *A régi román falu és öröksége* [The Old Romanian Village and Its]. Budapest: ELTE Román Filológia Tanszék, 1992.
- Miskolczy, Ambrus. *Eszmék és téveszmék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről* [Ideas and Illusions about Books that Treat Controversial Facts on the Romanian Present and Past]. Budapest: Bereményi Kiadó, 1994.
- Miskolczy, Ambrus. *Cioran hosszú kamaszkora avagy mi legyen a fasiszta múlttal?* [The Long Adolescence of Cioran or What are We Going to Do with the Fascist Past?]. Budapest: Gondolat Kiadó, 2014.
- Miskolczy, Ambrus. *A Vaszárda (1927–1937). Antisemitizmus, mitológia, vallás. I. kötet* [The Iron Guard (1929–1937: Antisemitism, Mythology, Religion, vol.I]. Budapest: Gondolat Kiadó, 2015.
- Miskolczy, Ambrus. „A Sátán jegyében” avagy a törtélem terrója (Románia 1918–1945) [“In the Zodiac of Satan” or the Terror of History (Romania, 1918–1945)]. Budapest: Napkut Kiadó, 2019.
- Miskolczy, Ambrus. *A Vaszárda II (1937–1964). Antisemitizmus, mitológia, vallás. II. kötet* [The Iron Guard (1929–1937: Antisemitism, Mythology, Religion, vol.II]. Budapest: Gondolat Kiadó, 2019.
- Prodan, David. *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I–II [Serfdom in Transylvania during the 16th Century]. Bucharest: Editura Academiei RSR, 1968.
- Rostás, Zoltán. *Monografia ca utopie: interviuri cu Henri H. Stahl (1985–1987)* [Monography as Utopia: Interviews with Henri H. Stahl]. Bucharest: Editura Paideia, 2000.
- Stahl, Henri H. *Tehnica monografiei sociologice* [The Sociological Monograph Technique]. Bucharest: Institutul Social Român, 1934.
- Stahl, Henri H. *Monografia unui sat* [The Monograph of a Village]. Bucharest: Editura Fundațiilor Regale, 1939.
- Stahl, Henri H. *Sociologia satului devălmaș românesc* [The Sociology of the Romanian Village]. Bucharest: Editura Fundației „Mihai I”, 1946.
- Stahl, Henri H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* [Contributions to the Research of the Romanian Village], vol. I. Bucharest: Editura Academiei RPR, 1958.
- Stahl, Henri H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* [Contributions to the Research of the Romanian Village], vol. II, Bucharest: Editura Academiei RPR, 1959.
- Stahl, Henri H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* [Contributions to the Research of the Romanian Village], vol. III, Bucharest: Editura Academiei RSR, 1965.
- Stahl, Henri H. *Controverse de istorie socială românească* [Romanian Social History Controversies] Bucharest: Editura Științifică, 1969.
- Stahl, Henri H. *Teoria și practica investigațiilor sociale* [Theory and Practice of Social Investigations] vol. II. Bucharest: Editura Științifică, 1975.
- Stahl, Henri H. *La communauté di villaggio*. Milano: Jaca Book, 1976.
- Stahl, Henri H. *Les anciennes communautés villageoises roumaines*. Bucharest, Paris: Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969.
- Stahl, Henri H. "Folclorul și obiceiul pământului" [Folklore and the Custom of the Land]. *Studii de folclor și literatură*, no. 6 (1976).
- Stahl, Henri H. *Traditional Romanian Village Communities*, foreword by Daniel Chiot. Cambridge, Paris: Cambridge University Press, 1980.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [Memories and Thoughts from the Old School of Sociological Monographs]. Bucharest: Minerva, 1981.
- Stahl, Henri H. *Eseuri critice despre cultura populară* [Critical Essays on Folk Culture] Bucharest: Minerva, 1983.
- Stahl, Henri H. *A régi román falu és öröksége* [The Old Romanian Village and Its Heritage], edited by Ambrus Miskolczy, afterword by Zoltán Rostás. Budapest: ELTE Román Filológia Tanszék, 1992.
- Stahl, Henri H. *Contribuții la studiul satului devălmaș românesc* [Contributions to the Study of the Romanian Village], vol. I–III, 2nd Edition. Bucharest: Editura Cartea Românească, 1998.
- Stahl, Henri H. "Théories de C. D. Gherea sur les lois de la pénétration du capitalisme dans les «pays retardataires»." *Review*, no. 1 (1978).
- Voinea, Șerban, and Henri H. Stahl. *Introducere în Sociologie* [Introduction to Sociology]. Bucharest: Editura Partidului Social Democrat, 1947.

REVIEW: ZOLTÁN ROSTÁS, THEODORA-ELIZA VĂCĂRESCU, EDS. IN HONOREM SANDA GOLOPENȚIA

Maria LARIONESCU

Universitatea din București
University of Bucharest

Personal e-mail: maria.larionescu@gmail.com

REVIEW: ZOLTÁN ROSTÁS, THEODORA-ELIZA VĂCĂRESCU, EDS. IN HONOREM SANDA GOLOPENȚIA

Abstract: This volume is a surprise-gift offered by the informal research and debate group coordinated by Professor Zoltán Rostás, dedicated to Sanda Golopenția. A prestigious researcher, she is the daughter of the well-known sociologist Anton Golopenția, member of the Bucharest Sociological School. The volume brings together fifty-one studies, pieces of research, archive notes, essays, letters, prose, poems, which the editors have gathered from valued members of the global academic community, with whom Sanda Golopenția has exchanged messages. In this comment I have chosen to focus on several of the diverse interests and passions of Sanda Golopenția (S.G.). She brought significant contributions to linguistics, ethnography, semiotics, theater, sociology, and social history, among others. Among these, I will discuss selected aspects that are highly relevant to the Sociological School of Bucharest and to the activity of her parents, Anton Golopenția and Ștefania Cristescu-Golopenția, as also highlighted by the study authors. This shortlist includes: 1) A comprehensive profile of Sanda Golopenția's life and career, which sheds light on the history of the Bucharest Sociological School; 2) "The Epistolary Rhapsody" – a benchmark achievement within the frame of modern historiography; 3) The reconstruction of a major chapter in the history of sociology, serving as a window towards a "total editorial fact"; 4) The project of interventionist sociology, comprised in the student campaigns of the Social Service in Romanian villages, aiming for the emancipation of the peasantry, which was also a strategic component in the national mass-media of that time; 5) Sanda Golopenția's personality, serving as an inspirational model for young and aspiring intellectuals.

Keywords: Dimitrie Gusti, Bucharest Sociological School, Anton Golopenția, Sanda Golopenția, Ștefania Cristescu-Golopenția, monographical teams, Royal student teams, action-research, the peasant issue, cultural action, The Gusti Cooperative.

Citation suggestion: Larionescu, Maria. „REVIEW: Zoltán Rostás, Theodora-Eliza Văcărescu, eds. In honorem SANDA GOLOPENȚIA”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 119-124.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.15>.

O carte monumentală surprinde publicul iubitor de cultură prin mărturiile unor vieți exemplare, reprezentative pentru științele socio-umane, ce acoperă un întreg secol.¹ Volumul a fost proiectat ca un „cadou surpriză” pentru eminenta cercetătoare Sanda Golopenția, fiica sociologilor Anton și Ștefania Golopenția, membri marcant ai Școlii Sociologice de la București, din anii interbelici. Cartea este oferită de către cunoscutul grup informal de cercetare și discuții „Cooperativa Gusti”, inițiat, după anul 2000, de prof. dr. Zoltán Rostás cu absolvenții studiilor doctorale în sociologie pe care i-a îndrumat în domeniile istoriei sociale, istoria sociologiei românești și est-europene și istoria științelor sociale. Proiectul s-a dovedit o veritabilă surpriză și pentru inițiatorii săi, după mărturiile editorilor, datorită multivalenței și diversității domeniilor profesionale și efervescenței creatoare a Sandei

Golopenția (S.G.): lingvistică, teatru, semiotică, sociologie, istorie socială și etnografie.

Lucrarea este structurată în trei părți, însumând cincizeci și unu de studii, cercetări, note de arhivă, eseuri, scrisori, proză, poezii, solicitate și obținute de editori, de la personalități științifice de notorietate pe plan național și internațional, cu care S.G. a interacționat. Partea I, „Despre operă”, cuprinde treisprezece contribuții de o varietate caleidoscopică, pe măsura diversității debordante ale preocupărilor autoarei. Partea a II-a, „Dincolo de operă”, conține douăzeci de scrieri personale ale unor cunoscuți oameni de știință care au prețuit-o pe S.G. Partea a III-a, „În jurul operei”, cuprinde optsprezece studii și articole de factură academică, în domenii în care s-a manifestat, cu excelență, S.G.

Cine este Sanda Golopenția? În cele ce urmează îmi

propun să sugerez un răspuns succint și parțial, întrucât din diversitatea extinsă a preocupărilor cercetătoarei am reținut, în comentariul de față, câteva direcții și contribuții subliniate de autorii studiilor, în legătură cu Școala Sociologică de la București și cu activitatea părinților săi, Anton Golopenția și Ștefania Cristescu Golopenția.

1. Cine este Sanda Golopenția? Un profil cuprinzător al vieții și carierei

Însumarea pieselor tabloului „polifonic” al identității științifice a S.G. deschide volumul cu un titlu semnificativ: „Reîmproprietărea sociologiei românești cu opere de valoare”, redactat de Acad. Mihai M. Cernea, sociolog român de notorietate națională și internațională. Cititorii află detalii semnificative din biografia S.G. privind familia, studiile primare și universitare și evoluția carierei sale științifice. Autorul atrage atenția publicului că întreaga viață a S.G. a purtat amprenta stigmatului de fiică a sociologului Anton Golopenția, membru marcant al Școlii sociologice de la București, ucis, fără proces, în temnița comunistă în 1951.

Voi sugera, în cele ce urmează, câteva elemente care mi-au atras atenția cu privire la biografia extraordinară a S.G. Împărtășesc sentimentul editorului Zoltán Rostás, care remarca, pe bună dreptate, cât de dificil este să decizi „la ce anume din opera Sandei Golopenția să atragi atenția cititorului”, din pricina dimensiunii „prea extinse pentru a-i face o caracterizare sintetică” (p. 142). Voi încerca, solicitând îngăduința cititorilor, să rețin câteva aspecte legate de interesele S.G. privind istoria sociologiei, cu accent pe Școala Sociologică de la București.

Sinteza vieții S.G. este urmărită de prof. Mihai Cernea pe două traiectorii esențiale: în primul rând, „o reparație istorică”, anume constând în „reconstrucția și reconstituirea unui capitol major în istoria sociologiei din România – capitolul personificat de marele sociolog și statistician Anton Golopenția” (p. 21). În al doilea rând, sunt oferite interpretări și evaluări asupra „operelor originale ale profesoarei Sanda Golopenția” (p. 30). Studiul prezintă, succesiv, contribuții inovatoare ale sociologului Anton Golopenția, scoase la lumină de fiica acestuia, prin „acțiunea de asamblare în volume atent structurate a operei antume a lui Anton Golopenția” (p. 22), cum sunt: „opera statistică, practic necunoscută majorității cercetătorilor de azi” (p. 22); analize statistice, „lucrări de maturitate, apărute în publicații mai rar consultate”, în „publicații ocazionale sau de uz intern ale Institutului Central de Statistică” (p. 22); opera sociologică, conținând, în premieră, traducerea unor cercetări, cum sunt: teza de doctorat, susținută în Germania în 1936 (p. 23) și studiul „Sociologia românească” din volumul clasic „La Sociologie au XXe siècle”, Paris, PUF, 1948, editat de Georges Gurvitch și Wilbert E. Moore.

Sunt oferite și o serie de detalii cu caracter metodologic, instrucțiuni de cercetare și acțiune socială, o cronologie a activității lui Anton Golopenția, date privind eseuri pe teme de literatură, estetică, filosofie, însemnări, pagini de jurnal, fragmente de roman ale tatălui.

În continuare, prof. Cernea prezintă un ghid prețios de lectură a volumelor „Românii de la Est de Bug”, „Ultima carte”, „Rapsodia epistolară”, precum și lucrări de specialitate ale Ștefaniei Cristescu-Golopenția (folclor, etnografie, antropologie, sociologie), atrăgând atenția cititorului asupra unor contribuții inedite, de profundă valoare științifică și etică. Cititorii pot afla, de pildă, aspecte necunoscute ale fenomenelor migrației spre est ale țăranilor în sec. XVIII și XIX și impactul acestora asupra identității naționale. Cu atât mai interesante sunt aceste lecturi, cu cât ele au fost ascunse publicului, vreme de peste patru decenii (între 1948 și 1989), aflându-se în custodia Securității comuniste.

Publicul interesat de istorie socială are oportunitatea să descopere informațiile, cu deosebită încărcătură emoțională, din evaluările prof. Cernea asupra volumului „Ultima carte” (1990), în care autoarea „ia decizia inspirată și îndrăzneată de a da statut de carte declarațiilor, în anchetă, ale lui Anton Golopenția” (p. 25), aflate în Arhivele S.R.I. O altă contribuție remarcabilă a S.G. la „reparația istorică” a memoriei părinților este, în opinia prof. Cernea, „o fereastră nouă, monumentală”, deschisă de aceasta „pentru prima oară spre viața culturală a României în perioada interbelică”, prin vizualizarea dialogului între „personalități de frunte ale științelor, literaturii, artelor, filozofiei și vieții publice din România perioadei interbelice” (p. 28).

Referitor la Operele prof. Sanda Golopenția, totalizând cincizeci de volume (dintre care douăzeci și șapte de lucrări originale și douăzeci și trei de volume editate sau coordonate) și peste două sute de lucrări în domeniile lingvisticii, poeziei, semioticii, antropologiei și sociologiei (pp. 33–34), prof. Cernea atrage atenția asupra a două monografii: „Arhipelagul gustian” (2016) și „Constantin Brăiloiu sau despre globalizarea etnomuzicologiei” (2016). Analizele întreprinse dezvăluie publicului puncte de vedere originale asupra semnificației Școlii sociologice de la București, pe baza cercetărilor proprii ale S.G. Astfel, aceasta argumentează, invocând „patru valuri de publicații”, între 1936 și 1989, că „Școala de la București a fost, în fapt, o mișcare culturală vie, cu multe fațete, care s-a extins treptat, prin publicații, expoziții, Muzeul Satului”, etc. (p. 31). Așa cum observă, cu perspicacitate, prof. Cernea, autoarea izbuteste să prezinte prima sinteză asupra Școlii gustiene bazată pe o perspectivă largă, integrând documente și cercetări necunoscute anterior (p. 30).

Un portret plin de sensibilitate al S.G. îl oferă sociologul Sorin M. Rădulescu. Acesta împărtășește amintiri emoționante din copilăria și adolescența sa, evocate, la distanță, cu neasemuită măiestrie de S.G. în legătură cu evenimente, întâlniri providențiale, evoluții științifice și cotidiene, comparate cu „o înaintare de-a lungul a trei bulevarde bucureștene...” și a unuiia de peste ocean (p. 107) – comparații cu multe coincidențe și nostalgii ale propriei evoluții biografice a sociologului. Autorul pune în lumină calitatea de „cotrocenist” a ambilor, exprimând, din punct de vedere sociologic, „o stare de spirit comună, conștiința și sentimentul unic al apartenenței la comunitatea” cartierului Cotroceni (p. 111). Studiul semnat de S. M. Rădulescu cuprinde evaluări interesante despre conținutul informativ al cărții

„Bulevardele vieții”, carte considerată „o veritabilă premieră în literatura memorialistică românească, deoarece este scrisă, în bună măsură, pe baza notelor scrise ale filatorilor temutei Securități, care au consemnat cu <<acribie mecanicistă>>... mișcări, cumpărături, întâlniri, convorbiri telefonice, discuții la restaurant sau pe stradă ale familiei Golopenția, „129 zile de urmărire continuă” din perioada 1947-1950 care au „precedat arestarea și, ulterior, asasinarea reputatului sociolog” (p. 109).

O carte document o reprezintă, în opinia lui S. Rădulescu, „Fluviul Alfeu sau despre exil și întoarceri”, unde S.G. reia legenda fluviului, în calitate de „metaforă a exilului și a revenirii la matcă” (p. 111). Autorul studiului recomandă cititorilor narațiunile autoarei despre „experiența exilului, a «deștărârii», semnificând: „asumarea voluntară a unei despărțiri programate, prin renunțarea la limbă sau la obiceiuri cotidiene, curmarea unor prietenii de suflet...” (p.111); conturarea reperelor unei „culturi a exilului”, conținând creațiile literare și artistice ale intelectualității românești și americane; „abordarea relației dintre intelectualitatea românească și integrarea europeană” (p. 112).

Aprecieri privind abnegația și devotamentul filial al S.G., subliniate de Sorin Rădulescu, se concretizează și în șansa oferită istoriei sociologiei românești de a se îmbogăți cu idei inovatoare susținute de Anton Golopenția, cum sunt: „viziunea integralistă asupra paradigmei gustiene, extinsă la întreg mediul rural românesc (p. 115); idei originale în ramurile statisticii, demografiei, geopoliticii, lingvisticii, etc., validate în cercetări ample ale Institutului Central de Statistică, sub conducerea lui Anton Golopenția, finalizate în volumul „Românii de la est de Bug” (2006); la acestea se adaugă valoarea documentară excepțională a celor patru volume de corespondență, primită și expediată de Anton Golopenția, din „Rapsodia epistolară” (2004-2014) (p. 116 și urm.). În ansamblu, în viziunea S.G., scrisorile „constituie o oglindă cu fațete multiple a României interbelice” (p. 117).

2. „Rapsodia epistolară” – o performanță etalon din perspectiva istoriografiei moderne

O concepție originală asupra competențelor S.G. în istoriografie este formulată de prof. Zoltán Rostás în studiul „Rapsodia epistolară: un ego-document unic – o abordare inovatoare” (pp. 142-156). Analiza aprofundată a imensei opere editate de S.G. l-a condus pe autorul studiului la o evaluare calificată drept inovatoare. Voi încerca să identific, în textul prof. Rostás, câteva aspecte care legitimează contribuția creativă a personalității S.G. în câteva fațete, după cum urmează: crearea unei specializări noi, într-o optică istoriografică modernă, având ca obiect (re)construirea operei științifice a părinților, „prin utilizarea ego-documentelor moștenite de la părinți” (p. 142-143); „concepția de organizare și de editare a corespondenței” părinților, bazată pe „cuprinderea totală a scrierilor și adnotarea – comentarea amănunțită a textelor publicate”, constituie o performanță, un „model de ediție critică” ce trebuie, de acum înainte, să fie considerat ca etalon” (p. 143, 144); „ingeniozitatea organizării și adnotării

corespondenței” de către S.G. surprinde prin spargerea barierelor tradiționale ale istoriei sociologiei românești și prin tratarea disciplinei „din perspectiva istoriei sociale”, precum și prin încorporarea în textul editat a întregii experiențe sociale, nu doar profesionale” a reputaților sociologi (p. 144); opțiunea S.G. pentru varianta inedită de „dialog epistolar”, în care „interacțiunea primează... ca parte a unității de comunicare interpersonală dintr-o rețea socială mai amplă”, este o mărturie a unui transfer interdisciplinar din cercetarea etnologică a anilor '70 în investigarea istorică a documentelor personale (p. 147); instituirea unei noi definiții a „documentului scrisoare” ca „ego-document”, în care se cumulează atât experiența personală, cât și „experiența socială” a individului și modul în care acesta percepe societatea în care trăiește, o situează pe S.G. în topul creatorilor de noi resurse sociale. În cazul de față, este vorba despre evidențierea „unității de comunicare interpersonală dintr-o rețea socială mai amplă”, ce „vizează iminent și nemijlocit epoca «la firul ierbii»” (p. 146-147); sporirea vizibilității relațiilor instituționale și informale din Școala sociologică de la București, prin publicarea „ansamblului epistolar”, oferă șanse nebănuite de reinterpretare a semnificațiilor experimentului «Gusti», cum ar fi: relevanța grupurilor implicite în dinamica relațiilor din jurul unei instituții și, în același timp, o poartă de acces spre înțelegerea „vieții culturii interbelice” (p. 154); generarea unei sociologii de ramură de viitor, „aceea a rețelelor sociale”, prin „pătrunderea în viața culturală științifică implicită”, oferind resurse pentru cercetarea culturii generației lui Anton Golopenția dintr-o perspectivă de antropologie istorică (p. 154). În concluzie, prof. Zoltán Rostás consideră, în chip inspirat, că „numai prin inovare putea [S.G.] să redea întreaga bogăție a acestei moșteniri” (p. 155).

Rămânând în același perimetru al inovării în istoriografie, remarcăm abordarea inedită a contribuției S.G. ca „istorie totală”, aparținând prof. Ionuț Butoi. Autorul observă că maniera de a face reconstrucția moștenirii părinților aparține „istoriei totale”, care include atât istoria cotidianului, cât și cea instituțională, a documentului scris. Prof. Butoi argumentează, pe bază de evidențe istorice consistente, că „abordarea polifonică” a S.G., în care „memoria materială” a „caselor, a hranei, a hainelor și a podoabelor”, a „multiplelor voci și discursuri care se intersectează”, oferă o arheologie „culturală și existențială” care face posibilă „ieșirea din dualism”, prin depășirea „vechiului conflict al reprezentărilor despre lume”, în care domina cearta despre prevalența naturii sau a culturii (pp. 249-251). Publicul va fi plăcut surprins să afle experiențele „inițiatice” care l-au condus pe prof. Butoi la această nouă perspectivă a istoriei sociale ca istorie totală, ca evidență a „ieșirii din dualism”, cum sunt travaliul documentării în arhive sau istoria orală, așa cum a fost experimentată de prof. Zoltán Rostás și Sanda Golopenția (p. 250-251).

3. Reconstrucția unui capitol major din istoria sociologiei – ca o deschidere către „un fapt editorial total”

Rânduri de neasemuită frumusețe literară, cu privire la „dubla implicare” a S.G. în editarea corespondenței „profesionale, de cercetător” și „biografice, de moștenitoare directă a familiei Golopenția-Cristescu”, sunt oferite publicului de prof. Rodica Zane. Autoarea împărtășește cu cititorii câteva surse ale „emoției care i-a transformat lectura profesională într-o experiență deviată” (p. 191). Vomevoca, succint, câteva momente ale trăirilor autoarei în contact cu Rapsodia epistolară, cu deosebire ale interpretărilor oferite de aceasta. Plecând de la informațiile privind „dramatismul detaliilor despre curmarea corespondenței și a vieții lui Anton Golopenția” pentru o „vinovăție de ordin politic” (p. 191), Rodica Zane oferă o explicație inedită în legătură cu semnificația uluitoare a construcției schimbului epistolar. S.G. a reușit performanța unică de a realiza un transfer de memorie „din spațiul intim ce se configurează în cel public”, editarea devenind o practică memorială, în măsură să stimuleze memoria colectivă să-și asume trecutul recent (și) ca istorie individuală (p. 192). Decizia S.G. de a lua cu sine, în exilul voluntar, arhiva familiei și de a o edita este calificată de Rodica Zane drept un act „fondator al unui timp recuperat, prin trecerea unei forme de memorie (și de moștenire) de familie (corespondența parentală) în memorie socială, care face societatea românească de astăzi mai bogată” (p. 193).

O idee de subtilă înțelegere a operei S.G. este recursul prof. Zane la metafora limbajului muzical, pentru a explica „amplul transfer al memoriei din cadrele sociale ale familiei în cadrele sociale ale comunității, în fapt, ale societății românești postcomuniste” (p. 194-195). În felul acesta, explică autoarea, „polifonia își subsumează însuși principiul organizator al editării corespondenței” (p. 195). Cu intuiție sociologică profundă, autoarea studiului explicitează sensul *polifoniei*, care, în dialog cu cel de *rapsodie*, reflectă „raportul dintre individualitate și grup, angajarea în interacțiune a individului...” (p. 196). De asemenea, prof. Zane observă faptul că terminologia muzicală permite rezolvarea „tensiunii dintre cele două fațete identitare asumate, cercetătoarea și fiica moștenitoare” (p. 196). Publicul interesat de istoria culturii, inclusiv a culturii muzicale, află că autoarea a asociat preferința S.G. pentru limbajul muzical, restituind corespondența ca «rapsodie», cu contribuția clasică a lui Maurice Halbwachs la studiul memoriei colective a muzicienilor. Sunt de remarcat și conexiunile făcute, în contextul ipostazierii lui Anton Golopenția, cu aprecierile prof. Rostás referitoare la personalitatea acestuia în termenii de „spirit activ cultural, în interacțiune epistolară și culturală, fiind fermentul unei generații” (p. 197).

Personalitatea S.G. dezvăluie noi adâncimi prin evocările „din interior” ale cercetărilor monografice interbelice, aduse la lumină de aceasta prin strădaniile sale de editare, cum sunt cele prezentate de prof. Vasile Șoimaru, „fiu al satului Cornova”. În studiul său „Sanda Golopenția pe urmele părinților, la est de Prut și de Nistru” (p. 318-325), prof. Șoimaru

identifică trăirile sufletești ale sătenilor din Cornova și alte comunități din Transnistria, luând contact, după 60 de ani, cu cărțile, fotografiile și filmul din cercetările monografice din 1931, în bună măsură, prin aportul S.G. Pentru zelul dovedit în eforturile sistematice de atestare a identității românilor din afara granițelor actuale, sătenii i-au decernat acestuia, în 2011, titlul de „Cetățean de onoare al Cornovei”, într-o dată simbolică pentru celebrarea monografiei în Cornova: împlinirea a 80 de ani de la acordarea aceleiași recunoașteri lui D. Gusti și 6 ani înainte de a fi onorat, post-mortem, cu același titlu, pe Anton Golopenția. Ulterior, în 2017, au primit titlul și alți membri ai echipei Gusti, precum Mircea Vulcănescu, Henri H. Stahl și Iosif Bergam; urmează Ștefania Cristescu-Golopenția (p. 324, 325).

Publicul interesat de istorie socială are oportunitatea de a afla, în studiul Danei Costin, informații și evaluări de mare profunzime și noutate despre un proces fundamental pentru modernizarea României, anume „pătrunderea unor forme urbane în viața rurală”, proces conceptualizat de Anton Golopenția prin termenul de *orășenizare*. Preferința pentru conceptul de *orășenizare* și nu pentru cel de *urbanizare*, îmbrățișat de cercetarea sociologică în deceniile următoare, este explicată de Dana Costin prin preocuparea lui Anton Golopenția de a legitima dinamica specifică a transformărilor din satele cercetate, „ca pe o iradiere în cercuri concentrice, care pleacă de la centrele urbane spre cele rurale”, nefiind vorba de „transformarea unei comunități dintr-o comunitate rurală într-una urbană” (p. 440). Autoarea studiului remarcă, în chip ingenios, că sociologul Anton Golopenția se distanțează de viziunea clasică a lui Alfred Weber care „concepea urbanizarea ca pe un proces rectiliniu, continuu și universal” (p. 440). Dana Costin a izbutit să surprindă și să prezinte datele esențiale ale schimbărilor petrecute în Cornova și în satele învecinate și, cu totul remarcabil, cauzele formelor specifice de manifestare și consecințele procesului, așa cum au fost gândite în proiectul sociologului gustian. Câteva argumente sunt edificatoare: originea socială a satelor în funcție de istoria dezrobirii și împrumutării sătenilor, diferențele între foști clăcași și mazili generând nivele și forme diferențiate de urbanizare, în multiple domenii: în ținuta sătenilor, țesături, covoare, portul tradițional, muzica și dansul preferate de diferite categorii sociale, etc.; fenomene precum „prezența negustorilor și răspândirea căii ferate” au accelerat procesul orășenizării felurite a satelor (p. 444, 445); situația favorabilă creată, în unele sate, cum este proximitatea unor târguri ce au beneficiat de rețeaua locală de căi ferate; întoarcerea soldaților din război, după 1920, care au fost promotorii unor noi mentalități; rolul clerului, a familiilor preoților și tineretului studios din seminariile religioase, ca vectori ai civilizării satelor; dispariția naturală a bătrânilor satului și slăbirea presiunii de conformare la tradiții; nu în ultimul rând, este invocată natura umană, și anume „competiția socială” pentru statut, semnificând o ofensivă continuă pentru un loc fruntaș în ierarhia socială a satului; cu toate acestea, atrăgea atenția Anton Golopenția, acest „individualism acerb dispare” când sătenii sunt „puși în fața străinului” (p. 446); spiritul analitic al autorului (A.G.) nu putea să ignore faptul

că această „dinamică a concurenței” a avut și o consecință mai puțin fastă, anume „o destrămare a spiritului de comunitate”, „lipsa unei structuri unitare a vieții sufletești atrage după sine un scepticism desăvârșit...”, dar care „nu lasă în urmă un loc gol”, ci „un nou fel de a valorifica, de a-și trăi viața” (p. 446, 447); autorul cercetării se simte legitimat să corecteze o greșală a multor istorici, de „a considera comunitățile rurale de până la începutul secolului al XX-lea ca fiind statice”; în realitate, procesul de orășenizare „e în curs din toată vremea; s-a accelerat doar vertiginos acum, datorita puterii de expansiune a economiei capitaliste” (p. 447).

Analiza Danei Costin o îndreptățește să susțină o teorie originală asupra contribuției lui Anton Golopenția, argumentând că munca sa constă într-un „studiu al instituțiilor sociale, economice și culturale ale unei comunități”, fiind „un studiu de istorie socială” în care a folosit „metode tipice istoriei sociale”, de exemplu „interviurile de istorie orală, studiul vieții de zi cu zi, analiza manifestărilor artistice și sociale într-o cheie temporală” (p. 448, 449). În concluzie, apreciază autoarea, textele școlii monografice sunt relevante atât pentru sociolog și antropolog, cât și pentru istoricul preocupat de microistorie, de „istoria la firul ierbii” (p. 449).

4. Proiectul sociologiei intervenționiste al campaniilor studențești ale Serviciului Social la sate, în vederea emancipării țărănimii – componentă strategică a mass-media naționale

Studii surprinzătoare pentru cititorii interesați de istoria Școlii sociologice de la București sunt oferite de cercetătoarea Corina Iosif și scriitorul și cineastul Vasile Bogdan. Lucrarea Corinei Iosif prezintă rezultatele preliminare ale unui proiect de cercetare la Muzeul Național al Țăranului Român, centrat asupra funcției folclorului ca domeniu al culturii media în România (p. 506), în conexiune cu „proiectul sociologiei intervenționiste” al Școlii sociologice de la București, concretizat prin prezența campaniilor studențești ale Serviciului Social la sate, în vederea emancipării țărănimii.

Noutatea excepțională a cercetării rezultă dintr-o fericită, triplă coincidență de debut pentru trei procese: de configurare a folclorului ca produs media; de start al dezvoltării radiofoniei în România și a instituționalizării Societății Române de Radiotelefonie în perioada 1925-1928 (p. 509); de formulare a unui document de excepțională însemnătate de către prof. Gusti, care era la acea dată, în 1932, Președinte al Societății de Radiodifuziune – document statuând rolul programatic pe care radiofonia urmează să-l joace în cultura românească; documentul face referire expresă la activități ale echipelor studențești implicate în „acțiunea de lucru social universitar” în satele României (p. 517), cum sunt programele de „sănătate și cultură populară”, precum și cele de „literatură, limbă și folclor” (p. 510).

Corina Iosif scoate la lumină o serie de idei inovatoare generate de interacțiunea emisiunilor radiofonice cu echipele studențești ale Serviciului Social, plecând de la explorarea a patru emisiuni cu programe radiofonice difuzate, în perioada

1932-1933, de Ion Cornea, Emanoil Bucuța, H. H. Stahl și Traian Herseni. Menționăm, pe scurt, câteva dintre acestea, care privesc campaniile de teren ale echipelor studențești la sate.

a) Una dintre ideile programatice difuzate, încă de la începuturile radiofoniei românești, atrage atenția asupra necesității conservării culturii populare ca „tradiție” ce susține identitatea națională, în condițiile provocărilor generate de procesul de globalizare, care antrenează răspândirea „civilizației materiale moderne”, atât cu „binefacerile”, cât și cu „relele” ei (p. 515). Conexiunea pe care Corina Iosif o face vizibilă între nevoia susținerii culturii naționale prin cultura țărănească și campaniile echipelor studențești la sate este explicită, valorizând contribuția Universității și Serviciului Social în comunitățile rurale, cu „personajele principale: Profesorul Gusti și studenții” (p. 516).

b) O cale sugestivă de a explica „acțiunea de lucru social universitar” la sate, invocată de Corina Iosif, este cea de a oferi fragmente lămuritoare din textele radiofonice ale gustiștilor. De pildă, Em. Bucuța surprinde audiența cu argumente emoționante privind „fenomenul de miragiu social” generat de „noțiunea de student” în lumea satelor, care a condus la o adevărată „identitate sociologică, dar și politico-ideologică” între „intelectuali în curs de formare” și „țărani” (p. 517, 519).

c) „Noțiunea de social”, o noutate radiofonică difuzată de H. H. Stahl, în martie 1933, a fost evaluată de Corina Iosif ca o dublă performanță, atât din punct de vedere al conținutului emisiunii, cât și al „construcției discursive” a textului, care a marcat prezența monografiștilor în producțiile radiofonice (p. 521, 522). Publicul va fi surprins să afle, prin vocea eminentului sociolog al școlii monografice, că „studiul științific al realității sătești”, având ca urmări înfăptuirea de „cooperative, biblioteci, asistență sanitară organizată și alte îndreptări și înfrumusețări” necesită o reorientare a priorităților politico-ideologice ale statului român: „Nu nația, nu țara, nu cultura națională” sunt „eroii principali ai unui viitor de luat în seamă, ci societatea” (p. 521).

d) Comentariile autoarei studiului asupra prezenței campaniilor studențești ale Școlii sociologice de la București în emisiunile radio din anii 1928-1945 pun în lumină integrarea sistematică a „proiectului sociologiei intervenționiste și al beneficiilor pe care acesta” le poate aduce societății românești a anilor 1930-1940 (p. 526). Printre efectele acestor emisiuni difuzate sunt amintite: familiarizarea publicului larg cu temele și scopurile proiectului gustian; stabilirea unei „conexiuni sociologice” și ideologice „între ruralitate, ca realitate sociologică românească a vremii și procesul de urbanizare, ai cărei reprezentanți efectivi erau considerați a fi studenții” (p. 527); construirea unor „modele ale emancipării”, susținute de proiectul gustian al sociologiei intervenționiste (p. 528).

Cititorii preocupați de un portret cinematografic al sociologului Anton Golopenția pot afla detalii fascinante din povestea filmului documentar consacrat acestuia, relatată de scriitorul și cineastul Vasile Bogdan, în studiul său „În căutarea părintelui pierdut. Speranța nu moare niciodată – un film despre Anton Golopenția” (pp. 231-243).

Publicistul dezvăluie momente pline de dramatism

din confesiunile S.G., făcute pe parcursul documentării cinematografice: miracolul salvării arhivei familiei de la perchezițiile Securității; călătoria incredibilă a arhivei spre America; „cariera frântă la 40 și ceva de ani” a tatălui; filmul devastator al anchetelor Securității comuniste, încheiate cu asasinarea părintelui pentru „vinovății politice” și cu finalul tragic, ca un destin implacabil: „Jilava a devenit cimitirul familiei mele”, după ce Ștefania Golopenția a cerut să fie înmormântată acolo (p. 243).

5. Personalitatea Sandei Golopenția – un model inspirațional pentru tinerii intelectuali

Cititorii vor fi surprinși să afle o ipostază diferită a personalității S.G., ca model inspirațional pentru tineri intelectuali, așa cum rezultă din studiul Rucsandrei Pop (p. 302-309). Cu încărcătura simbolică a unei mărturii întemeiate pe o „moștenire de familie”, Rucsandra Pop fiind nepoata folcloristului și antropologului Mihai Pop, prieten și colaborator apropiat al părinților Sandei Golopenția, autoarea studiului dezvăluie faptul că se raportează la S.G. „ca la un model după care să îmi construiesc un set de standarde în munca mea intelectuală” (p. 304). O traiectorie surprinzătoare, cum numai viața poate oferi, experimentează Rucsandra Pop, atunci când descoperă, din arhiva familiei, momente și coincidențe miraculoase cu cele trăite de S.G. Pe de o parte, avem adopția simbolică a fiicei, după moartea lui Anton Golopenția, de către bunicul Rucsandrei Pop, cu tot cortegiul de atitudini protectoare privind educația, cariera profesională, eforturile de reabilitare a numelui și recunoașterii științifice a lui Anton Golopenția. Pe de altă parte, nepoata lui Mihai Pop a resimțit impactul decisiv pe care l-a avut contactul personal și epistolar cu S.G. asupra destinului său ca cercetătoare și ca antropologă, oferindu-i încredere în sine, împărtășindu-i secrete ale meseriei și disciplinei intelectuale (p. 304).

Lista impresionantă de publicații ale S.G., atât cele prezentând cercetările personale, cât și rezultatele activității de restituire a operei părinților, este apreciată ca un simbol al calității morale a acesteia de către cunoscutul critic literar Mircea Martin, în studiul său, „Emigrația ca descoperire de sine” (pp. 284-292). Plecând de la interogația autoarei, „de

ce scriu emigranții?”, Mircea Martin relevă o contribuție de pionierat în cultura română a S.G., privind destinul emigrantului în fața alternativei de a gândi și a scrie în limba „minoră” „a minții noastre” sau în limba „majoră” a țării de adopție, cu audiență recunoscută internațional (p. 291). Eseistul Mircea Martin apreciază profunzimea, „coerența și, mai mult, organicitatea” argumentelor S.G., care sublinia că „a da României o șansă” înseamnă „să ne înscriem într-o continuitate esențială față de principiul vitalității noastre intelectuale” (p. 291).

Cititorii volumului de față pot afla puncte de vedere, analize și observații de o mare bogăție și diversitate, din studiile și articolele specializate pe domenii, mai mult sau mai puțin apropiate, Sandei Golopenția, cât și din cercetări ale unor personalități de rezonanță științifică actuală, în disciplinele socio-umane. De pildă, prof. Dumitru Sandu oferă un studiu de înaltă anvergură academică, valorificând contribuții interbelice referitoare la ariile culturale, cum sunt cele elaborate de Ion Conea și Anton Golopenția, din anii 1938 și 1939, „în formula *țărilor*, ca microregiuni relativ izolate, de mare consistență istorică-etnografică”, sau „ca regiuni de știință de carte”, îndeosebi pentru mediul rural (p. 608). Cititorii interesați descoperă informații și evaluări excelent documentate metodologic asupra „ariilor culturale ca generator de modele culturale de timp liber” în România de azi (p. 620 și urm.). Publicul cititor are oportunitatea de a intra în contact cu subiecte, puncte de vedere, evaluări de mare interes pentru opinia publică, din studiul prof. emerit Septimiu Chelcea, despre „mass media și opinia publică: derapaje și manipulare” (pp. 357-383). Lista temelor abordate de personalități cu statură academică înaltă poate fi extinsă în multiple arii de specialitate ale disciplinelor socio-umane.

Îmi exprim convingerea că lectura studiilor din volumul onorific Sanda Golopenția va sensibiliza cititorii, studenții și cercetătorii din diverse specialități umaniste cu problematica modernă a complexității și incertitudinilor cunoașterii și acțiunii sociale, beneficiind de elemente semnificative ale interacțiunii sociale din perioada interbelică, ce pot servi ca repere pentru societatea românească și europeană contemporană.

Note:

1. Zoltán Rostás, Theodora-Eliza Văcărescu, eds. *In honorem SANDA GOLOPENȚIA* (București: Spandugino, 2020). Paginile din carte pentru citate vor fi notate în interiorul textului.

Bibliography:

- Rostás, Zoltán, and Theodora-Eliza Văcărescu, eds. *In honorem SANDA GOLOPENȚIA*. Bucharest: Spandugino, 2020.

REVIEW: ZOLTÁN ROSTÁS, SCRISORI INEDITE ADRESATE LUI DIMITRIE GUSTI

Antonio MOMOC

Universitatea din București, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării
University of Bucharest, Faculty of Journalism and Communication Studies
Personal e-mail: antonio.momoc@fjsc.ro

REVIEW: ZOLTÁN ROSTÁS, SCRISORI INEDITE ADRESATE LUI DIMITRIE GUSTI

Abstract: The volume “Unprecedented letters addressed to Dimitrie Gusti” captures the world of the interwar Romanian village and episodes from the daily life of the monographers in 40 unpublished letters. It includes an introduction, notes and comments signed by sociologist Zoltán Rostás. The first part comprises the letters addressed by the villagers from Drăguș to Gusti between 1929-1954, while the second part reveals 26 letters sent by Traian Herseni between 1927-1942 to his mentor, the sociologist Dimitrie Gusti. The volume ends with 8 letters sent by other foreign disciples and researchers to the founder of the Sociological School in Bucharest. The letters reveal unknown facts about the inner organisational conflicts within the Monography School.

Keywords: Sociological School of Bucharest, social history, alternative history of sociology, monography

Citation suggestion: Momoc, Antonio. „REVIEW: Zoltán Rostás, Scrisori inedite adresate lui Dimitrie Gusti”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 125-128.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.16>.

Volumul *Scrisori inedite adresate lui Dimitrie Gusti* scoate la lumină informații noi, de context, de atmosferă și de adâncime, despre organizarea și funcționarea Școlii Sociologice de la București, despre relațiile de comunicare internă, despre conflictele organizaționale, despre constrângerile mediului extern asupra Școlii monografice, despre lipsurile financiare și condiția socială modestă a celor mai mulți dintre membri, dar și despre invidiile sau ambițiile personale, de cercetare și de carieră, ale unora dintre discipolii cei mai apropiați de profesorul Gusti. Cu publicarea acestor documente inedite, istoricul sociologiei românești, Zoltán Rostás, coordonatorul grupului de cercetători și doctoranzi autointitulat *Cooperativa Gusti*, forează în profunzimea relațiilor personale, academice și profesionale dintre sociologii Școlii Gusti într-o perioadă marcată de turbulențe politice și economice, dar în același timp propice pentru știință și cercetare.

De altfel, *Cooperativa Gusti*, o echipă alcătuită din foști studenți, foști și actuali doctoranzi ai profesorului Zoltán Rostás, ne-a obișnuit în ultimii ani cu preocuparea constantă pentru studierea și înțelegerea, în context interbelic și postbelic, a istoriei Școlii gustiene și a membrilor săi. Apelând la martori și mărturii, la interviuri de istorie orală cu membrii Școlii gustiene, la corespondența privată, la

amintiri sau memorii, Rostás și *Cooperativa Gusti* contribuie la scrierea unei istorii alternative a sociologie românești, la dezvăluirea cercurilor informale și a grupărilor interne, dar și a *networking*-ului gustian care a făcut posibilă dezvoltarea organizațională și funcționarea Școlii Monografice. Neobișnuit în spațiul academic românesc ca demers științific, metodă și mod de organizare, grupul *Cooperativa Gusti* se autodefineste ca fiind unul *marginal*, informal, colegial, fără a deține vreo infrastructură de cercetare sau de editare, dar deosebit de inovator și productiv din punct de vedere al cercetării și publicării; numai în ultimii ani, pentru a exemplifica, au apărut: *Marginal și experimental - Cooperativa Gusti: două decenii de cercetare în istoria sociologiei*, coordonat Ionuț Butoi și Martin Ladislau Salamon; *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist. Școala gustiană după 23 august 1944*, coordonat de Zoltán Rostás.

Cooperativa Gusti se remarcă astfel printr-o producție impresionantă de articole științifice, studii, conferințe, dar și numeroase volume de istorie orală ale căror obiect de investigație sunt nu doar membrii Școlii de Sociologie de la București, ci, nu de puține ori, și grupuri sociale marginale din istoria recentă: migranți, bișnițari, mici activiști comuniști, revoluționari, protestatari etc. Utilizarea

interviurilor de viață, apelul la biografii, memorii, amintiri, sau publicarea corespondenței inedite a membrilor Școlii gustiene reprezintă, cu toate limitele lor științifice, o plonjare în perioada interbelică sau postbelică, pentru a surprinde în firescul ei nefardat, atât lumea gustiană, universul monografiștilor în spațiul academic și la cercetările de teren, cât și lumea obișnuită, autentică, a satelor cercetate de echipele de sociologi, viața socială cotidiană a intelectualilor și a oamenilor simpli din societatea românească interbelică prin ochii celor care au trait-o în contextul epocii. Atunci când propune o istorie alternativă a sociologiei, profesorul Zoltán Rostás și grupul de cercetători adunați în jurul *Cooperativei Gusti* prezintă de fapt o istorie socială nu doar a sociologiei, ci și a interbelicului și postbelicului românesc. Volumul *Scrisori inedite adresate lui Dimitrie Gusti* nu face excepție. Lumea satului și a țăranilor, precum și episoade din viața socială cotidiană a monografiștilor sunt dezvoltate în conținutul celor 40 de scrisori inedite, păstrate la Muzeul de Etnografie din Brașov și publicate în 2020 cu o introducere de Zoltán Rostás. Notele și comentariile lui Rostás însoțesc permanent textul *scrisorilor*, pun informațiile în context, separă opiniile expeditorului de fapte, coroborează cu date din alte surse, clarifică subînțelesurile din subtext, explică atitudinile sau frustrările corespondenților.

În prima parte a volumului sunt grupate scrisorile oamenilor din Drăguș adresate lui Gusti în perioada 1929-1954. Faptul că sătenii i se adresează ministrului, profesorului sau chiar *nașului* Gusti este explicat de Z. Rostás¹ prin relația de durată și de încredere dintre oamenii Drăgușului și membrii echipelor gustiene; satul a fost frecventat și investigat de echipele de monografiști de mai multe ori în perioada 1929-1939. Dacă monografiștii doreau „să obțină participarea localnicilor pentru rezolvarea problemelor” comunității locale și „pentru a le câștiga încrederea”, metoda cercetătorului era aceea de a se prezenta în postura cuiva care nu predă lecții, ci care învață de la sătean. Dialogul cu țăranii și petrecerea unui timp de învățare reciprocă sunt instrumentele de lucru pe teren la care recurgeau echipele; *educarea îndoită*: a satului de către echipă, a echipei de către sat, observa Dumitru Sandu într-un studiu² despre Școala Sociologică de la București, coordonat de Sanda Golopenția.

În cea de-a doua parte a volumului descoperim 26 de scrisori trimise între 1927 - 1942 de către teoreticianul metodei monografice, Traian Herseni, către mentorul său, sociologul Dimitrie Gusti. În ultima parte sunt colectate 8 scrisori adresate fondatorului Școlii monografice de către discipolii săi, printre care Dumitru C. Amzăr, Tudor Vianu, Gh. Vlădescu-Răcoasa, precum și din partea unor sociologi din străinătate, Guillaume Jacquemyns de la Univ. din Bruxelles și Leopold von Wiese, preș. Asociației germane a sociologiei. Volumul *Scrisori inedite...* este în fapt numărul 10 al revistei muzeului etno.brașov.ro, apariția fiind dedicată *in honorem* profesorului Gusti, cum precizează Dr. Ligia Fulga în *Nota asupra ediției*. Portretele care ies în evidență în partea a doua a volumului aparțin celor doi oameni de bază ai Monografiei, Traian Herseni și Henri H. Stahl. Primul din ei este unul

dintre autorii *Scrisorilor inedite...*, celălalt este subiectul multora dintre episoadele relatate în aceste epistole. Primul este teoreticianul Monografiei (T. Herseni, *Teoria monografiei sociologice*, 1934), celălalt este tehnicianul ei (H.H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*, 1934). Ceea ce surprinde în aceste scrisori este portretul pe care discipolul lui Gusti, Traian Herseni, i-l zugrăvește începând cu anul 1933 colegului său, Henri H. Stahl.

Metodologul Școlii Monografice³, sociolog socialist pe linia social-democrației austriece⁴, membru al Partidului Social-Democrat,⁵ revoltat de boala legionară care afectase în interbelic tânăra generație de studenți și universitari, amuzat de „rinocerizarea” intelectualilor contemporani⁶, imun la fanatism și la ideile mistice și antisemite ale lui Codreanu, neatins de „vraja” metafizică a profesorului-filozof Nae Ionescu⁷ care îi fascina pe colegii săi de generație, neatrăs de Nae spre dezamăgirea colegului său, Mircea Vulcănescu⁸, Henri H. Stahl este descris în *Scrisorile* lui Herseni ca un boem, nu foarte dedicat muncii de echipă, oricum „nu atât de devotat profesorului Gusti și Monografiei” pe cât se aprecia pe sine Traian Herseni. Într-o scrisoare din 1933, Herseni îi acuza pe H. H. Stahl și pe folcloristul și muzicologul Constantin Brăiloiu că „au lucrat în tot decursul campaniei (Drăguș) împotriva lui Gusti și a monografiei”⁹, iar pe alți monografiști de chefuri și scandaluri. Herseni povestește o istorioară în care Stahl i-ar fi înscenat „camaradului” Bernea furtul unei icoane pe care și-o dorea Brăiloiu. În alte scrisori, din septembrie 1939, Herseni îi bârfea pe Stahl nu-și cursurile din cauza Serviciului Social iar pe Răcoasa că degeaba ține orele, iar în luna mai '39 raporta că aceeași Stahl și Brăiloiu nu se ocupau de redactarea articolelor științifice pentru monografia Drăgușului sub pretextul că sunt ocupați cu Serviciul Social.

Introdus la sfârșitul anului 1938, Serviciul Social a fost interpretat ca un act politic al dictaturii regale carliste îndreptat împotriva Mișcării Legionare¹⁰. Obligatorietatea muncii la sat la care Legea Serviciului Social îi obliga pe toți absolvenții care urmau să fie licențiați a fost justificată ca o contrapondere la ascensiunea organizației extremiste Garda de Fier care în anii 30 a folosit munca voluntară la sate ca o formă de educare legionară¹¹. Într-un comentariu din *Scrisori inedite...*, Rostás¹² subliniază că birocratizarea și organizarea paramilitară din cadrul Serviciului Social și implicarea „bătrânilor” monografiști în administrarea instituției în care urmau să fie coordonați zeci de mii de absolvenți trebuie să îi fi ținut ocupați pe sociologi, reducând astfel numărul de cercetări științifice care puteau fi publicate.

În contextul în care după 1934, după ce profesorul Gusti a fost numit director al Fundației Culturale Regale, echipelor de cercetare monografică li s-au adăugat treptat pe teren echipele regale studențești, cercetători ca Dumitru Sandu au rezerve cu privire la faptul dacă sociologii angajați la Fundație au servit cu adevărat monarhiei sociale a lui Carol al II-lea¹³ și nu cumva mai degrabă au contribuit științific la ridicarea satului prin el însuși.¹⁴ Grupare monografistă de la Fundație, alcătuită din H.H Stahl, A. Golopenția și O. Neamțu, a fost percepută într-o anumită măsură ca „echipă de PR și comunicare sub

conducerea profesorului Gusti cu misiunea de <<reconstrucție a României sub conducerea monarhului Carol al II-lea>>.¹⁵ Sandu interpretează că nu se poate trage această concluzie doar prin raportare la textele din *Curierul Echipelor*, revista lunară fondată în 1934 care în anii de muncă culturală în mediul rural a avut rolul de îndrumare, instruire și orientare a membrilor echipelor regale studentești. Dar articolele semnate de Henri H. Stahl¹⁶ arată că școala gustiană nu a abandonat de fapt cercetările științifice monografice, ci că a adăugat în a doua parte a anilor 30 o formă de voluntariat specifică muncii culturale la sate în trend pe plan internațional la vremea respectivă.¹⁷

Unii participanți la munca echipelor regale studentești au perceput totuși activitatea la sate ca „propagandă în slujba dictaturii regale”.¹⁸ Munca culturală, direct sau indirect în favoarea carlismului, precum și tentativa de contracarare prin echipele regale a ascensiunii legionare pot fi legitime dacă este avută în vedere preocuparea pragmatică a unor discipoli apropiați de Gusti, ca Henri H. Stahl, de a implementa sistemul științific gustian de cercetare și acțiune socială. Concepția Sociologie – Etică – Politică,¹⁹ care lua forma intervenției la sate pentru cercetare și modernizare, este în acord cu proiectul gustian de monografie a națiunii și de construcție națională.²⁰ Se poate observa și din *Scrisori...* că influența în sate a muncii culturale a echipelor Fundației și efectele acestui PR politic a avut însă un impact minor, insignifiant, sociologii fiind preocupați mai mult de cercetare decât de propagandă în favoarea lui Carol. Acest fapt ar putea explica și lipsa de susținere financiară din partea unei părți a Guvernului Armand Călinescu pentru Școala Gusti și echipele regale studentești, subfinanțare pe care o constată într-un comentariu la *Scrisori...* Zoltán Rostás.²¹

Evident, în tot acest context social și politic dificil, sociologul și istoricul Henri H. Stahl, a fost mai mult un cercetător de teren decât un administrator sau instructor al unor echipe regale cu misiune politică de contracarare a Legiunii. Pragmatismul său de influență gustiană l-a determinat să cerceteze prin lentila istoriei sociale satul românesc și să acționeze pentru „ridicarea” lui și a națiunii mizând, la fel ca alți monografiști angajați la Fundație, pe o mișcare susținută și finanțată de rege,²² ca alternativă la extremismul legionar. Finanțarea de la stat nu doar că a fost mereu insuficientă, ci *Scrisorile...* descriu situația materială precară a unora dintre membrii Școlii, precum Traian Herseni, mereu în așteptarea unui sprijin material din partea profesorului sau ministrului Gusti.²³

Spre deosebire de figura lui Stahl, portretizat ca un bucureștean boem, de viață, căruia în plăcea să iasă în lume, Traian Herseni se dezvăluie în *Scrisori...* ca un personaj solitar, retras, aproape monahal. Corespondența inedită cu Gusti confirmă imaginea pe care i-o creionează Stahl în interviul cu Rostás din anii 80: „Herseni era un hirsut, închis la el în casă. N-avea legături de prietenie, să meargă el seara, să-și piardă vremea la cafenea.”²⁴ Teoreticianul Monografiei, gânditor preocupat mai mult de metafizică și fenomenologie, Traian Herseni a refuzat munca culturală de la Fundație după 1934 și aderat în schimb la Mișcarea lui Codreanu. Și-a continuat în această perioadă activitatea ca universitar și sociolog

la Seminarul de Sociologie și în cercetări monografice. În 1937 când adera la Legiune, Herseni a publicat două broșuri de popularizare a gândirii legionare: *Mișcarea Legionară și Muncitorimea*, *Mișcarea Legionară și Țărănimea*. În a a doua parte a anilor 30 a păstrat cu Fundația Regală relații de colaborare. Discipolul lui Gusti, Traian Herseni, a participat la cercetările de completare începute în 1938 pentru monografia Drăgușului pentru a fi publicate în cinstea Congresului Internațional de Sociologie din 1939.

După instalarea dictaturii personale a lui Carol al II-lea în februarie 1938, represaliile antilegionare și condamnarea din luna mai a lui Corneliu Zelea Codreanu, într-o scrisoare din 16 septembrie 1938 Traian Herseni îl asigura pe Gusti care îi oferise rolul de inspector de echipă regală că în activitatea sa de teren „nu face altceva decât politica culturală a Fundației”. Zoltán Rostás notează că Herseni bănuia că scrisoarea adresată profesorului Gusti ar fi putut fi citită de agenții de contrainformații. În cuprinsul scrisorii Herseni își declara atașamentul pentru proiectul gustian de la Fundație, dar pentru structurile de informații nu era important faptul că Herseni își exprima fidelitatea față de Dimitrie Gusti, cât față de Rege și instituțiile sale. Herseni își etichetează textele pro-legionare semnate cu un an în urmă drept „broșurile vechi”²⁵ accentuând astfel că activitatea sa legionară este de domeniul trecutului.

Devotamentul lui Herseni pentru Școala Monografică, efortul și munca asiduă de cercetare nu pot fi contestate. Traian Herseni a avut o atitudine diferită față de Școala Sociologică prin raportare la grupul de la revista *Rânduiala*. Herseni nu a discreditat niciodată pe Gusti sau echipele sale, așa cum au făcut-o D.C. Amzăr sau E. Bernea. Neimplicarea lui Herseni sau Vulcănescu în munca culturală de ridicare a satului de după 1934 nu a însemnat și o negare a doctrinei gustiene.

Volumul *Scrisori inedite adresate lui Dimitrie Gusti* în care se remarcă unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai profesorului Gusti, Traian Herseni, trebuie citit împreună cu cele patru volume ale *Rapsodiei epistolare* a lui Anton Golopenția, publicate de Sanda Golopenția și cu *Epistolar monografist*, ediție de Zoltán Rostás din arhiva de scrisori a lui H. H. Stahl. Aceste documente de istorie socială exprimă starea de spirit a vremii, confruntarea tinerilor cercetători cu neajunsurile materiale, modul în care monografiștii gestionau problemele lor de fiecare zi, mecanismele prin care discipolii lui Gusti își construiau cariera și relațiile sociale în acel moment. Ambiguitatea misiunii Școlii monografice în privința cercetării și a acțiunii, precum și personalitatea profesorului Gusti au generat în anii 30 o acerbă competiție internă și au alimentat o serie de conflicte între monografiști nu doar în spațiul cultural, politic, academic, ci și științific. În acest context tensionat, Zoltán Rostás observă că în viziunea lui Herseni pentru „salvarea monografiei” ar fi fost posibilă dacă Dimitrie Gusti ar fi luat măsuri împotriva oponentilor săi. Un demers pe care Profesorul evident că nu l-a luat niciodată în considerare, dar care indică natura relațiilor conflictuale organizaționale din interiorul Școlii de Sociologie care au afectat la rândul lor îndeplinirea obiectivelor științifice ale Monografiei.

Note:

1. Zoltán Rostás, *Scrisori inedite adresate lui Dimitrie Gusti* (Braşov: Creator, 2020), 29–30.
2. Dumitru Sandu, „Ridicarea satului prin el însuși. Ideologii și practici în interbelicul românesc”, *Secolul 21*, nr. 1–6 (2012): 223–224.
3. Dumitru Sandu, „Policentrismul Școlii Sociologice de la București: Calea metodologică la Henri H. Stahl”, în *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”. Series Humanistica* (Cluj-Napoca: Academia Română, 2014), tom. XII, 7–18.
4. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri...* (București: Minerva, 1981), 19–20.
5. Alina Juravle, „Henri H. Stahl – un sociolog social-democrat”, *Sfera Politicii*, nr. 175 (2013): 51.
6. Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl (1985–1987)* (București: Paideia, 2000), 222.
7. Antonio Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism* (București: Curtea veche, 2012), 293.
8. Stahl, *Amintiri și gânduri...*, 214–217.
9. Rostás, *Scrisori...*, 45–46, 81–82, 92.
10. Zoltán Rostás, „Contextul cristalizării Școlii Sociologice de la București în anul 1936”, *Revista Română de Sociologie*, anul XXVII, nr. 5–6 (2016), 389.
11. Zoltán Rostás și Dragoș Sdrobiș, *Culturalizarea în uniformă. Articole și documente privind legea Serviciului Social 1938–1939* (București: Paideia, 2017): 10, 13–14.
12. Rostás, *Scrisori...*, 96.
13. Antonio Momoc, „H.H. Stahl – from Social Research to Social Monarchy”, in *ACUM: Social Space and Its Actors* (Braşov: Editura Universității Transilvania din Braşov, 2011), 47–54.
14. Sandu, „Ridicarea...”, 218.
15. Momoc, *Capcanele politice*, 314–315.
16. Henri H. Stahl, „Zări noi în munca noastră”, *Curierul echipelor studentești*, an II, Serie II, nr. 2, 15 ianuarie 1937.
17. Rostás și Sdrobiș, *Culturalizarea în uniformă*, 9.
18. Zoltán Rostás, *Atelierul gustian. O abordare organizațională* (București: Tritonic, 2005), 45.
19. Dimitrie Gusti, „Sistemul de sociologie, etică și politică”, în *Opere, Vol. 4*, ed. Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu (București: Ed. Academiei RSR, 1970), 9–10.
20. Antonio Momoc, „Știința și politica în sistemul sociologic gustian: Proiectul de societate al Școlii Sociologice de la București”, *Sfera Politicii*, nr. 3, (2013): 101–107.
21. Rostás, *Scrisori...*, 72–74, 79, 95.
22. Rostás, *Atelierul gustian*, 41.
23. Rostás, *Scrisori...*, 95.
24. Rostás, *Monografia ca utopie*, 223.
25. Rostás, *Scrisori...*, 64–65.

Bibliography:

- Gusti, Dimitrie. “The System of Sociology, Ethics and Politics.” In *Paperworks*, vol. 4, edited by Ovidiu Bădina and Octavian Neamțu, 9–10. Bucharest: Ed. Academiei RSR, 1970.
- Juravle, Alina. “Henri H. Stahl – un sociolog social-democrat” [Henri H. Stahl: A Social-Democrat Sociologist]. *Sfera Politicii*, no. 175 (2013): 46–56.
- Momoc, Antonio. “H.H. Stahl – from Social Research to Social Monarchy.” in *ACUM: Social Space and Its Actors* 5, no. 1 (2011): 47–55.
- Momoc, Antonio. “Știința și politica în sistemul sociologic gustian: Proiectul de societate al Școlii Sociologice de la București” [Science and Politics in Gusti’s Sociological System: Sociological School of Bucharest Project]. *Sfera Politicii*, no. 3 (2013): 101–107.
- Rostás, Zoltán. *Scrisori inedite adresate lui Dimitrie Gusti* [Unprecedented Letters to Dimitrie Gusti]. Braşov: Creator, 2020.
- Zoltán Rostás, “Contextul cristalizării Școlii Sociologice de la București în anul 1936” [The context in which Sociological School of Bucharest crystalized itself]. *Revista Română de Sociologie*, no. 5–6 (2016): 387–402.
- Rostás, Zoltán. *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl (1985–1987)* [Monography as Utopia. Interviews with Henri H. Stahl (1985–1987)]. Bucharest: Paideia, 2000.
- Rostás, Zoltán. *Atelierul gustian. O abordare organizațională* [Gusti’s Workshop: An Organizational Approach]. Bucharest: Tritonic, 2005.
- Rostás, Zoltán, and Dragoș Sdrobiș. *Culturalizarea în uniformă. Articole și documente privind legea Serviciului Social 1938–1939*. [Culturalization via uniform. Articles and Documents about Social Service Law 1938–1939]. Bucharest: Paideia, 2017.
- Sandu, Dumitru. “‘Ridicarea satului’ prin el însuși. Ideologii și practici în interbelicul românesc” [“The Rise of the Village” by Itself. Ideologies and Practices in Romania during the Interwar Period]. *Secolul 21*, no. 1–6 (2012): 215–241.
- Sandu, Dumitru. “Policentrismul Școlii Sociologice de la București: Calea metodologică la Henri H. Stahl”, [The Polycentricism of the Sociological School of Bucharest: Henri H. Stahl’s Methodological Path] in *Yearbook of “George Barițiu” Institute of History. Series Humanistica*, edited by Virgil Ciomoș, tom. XII, 7–18. Cluj-Napoca: Academia Română, 2014.
- Stahl, Henri, H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [Memories and Thoughts from the Old School of “Monographic Sociology”]. Bucharest: Minerva, 1981.
- Stahl, Henri H. “Zări noi în munca noastră” [New Dawn in Our Work]. *Curierul echipelor studentești*, January 15, 1937.

REVIEW: MARITTA KOCH-WESER, SCOTT GUGGENHEIM, EDS. SOCIAL DEVELOPMENT IN THE WORLD BANK. ESSAYS IN HONOR OF MICHAEL M. CERNEA

Marian ZULEAN & Andrada NEDELICU

Universitatea București
University of Bucharest

Personal e-mail: marian.zulean@faa.unibuc.ro; andrada.nedelcu@s.unibuc.ro

---

REVIEW: MARITTA KOCH-WESER, SCOTT GUGGENHEIM, EDS. SOCIAL DEVELOPMENT IN THE WORLD BANK. ESSAYS IN HONOR OF MICHAEL M. CERNEA

Abstract: The main goal of this review is to present a book that describes the recent history of the World Bank and the contribution of Michael M. Cernea (a sociologist of Romanian origin) to the organizational transformation and adaptation of the World Bank missions. The book is organized in three parts and world-known personalities and World Bank specialists explain not only the organizational adaptation of the World Bank and the way in which social sciences contributed to the structuring of public policies, but also the influence that a social scientist - Michael M. Cernea - had on those processes.

Keywords: World Bank, social development, Michael M. Cernea, applied sociology, development anthropology.

Citation suggestion: Zulean, Marian; Andrada, Nedelcu. „REVIEW: Maritta Koch-Weser, Scott Guggenheim, eds. Social Development in the World Bank. Essays in Honor of Michael M. Cernea”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 129-131.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.17>.

Scopul acestei recenzii este de a prezenta publicului român o carte ce înfățișează istoria Băncii Mondiale, dar și contribuția celui mai cunoscut sociolog român din afara țării, Michael M. Cernea, la adaptarea misiunii și politicilor Băncii Mondiale.¹ Cartea, apărută la prestigioasa editura Springer în anul 2021, este inedită prin faptul că își propune să documenteze modul în care concepte specifice științelor sociale aplicate pot să îmbunătățească politicile de dezvoltare și, în final, calitatea vieții oamenilor. Michael M. Cernea este sociologul român (primul sociolog angajat de către Banca Mondială, în 1974) care a influențat atât organizația respectivă, cât și ideile și politicile Băncii Mondiale. Deși subiectul cărții este reprezentat de transformările organizaționale și adaptarea politicilor sociale ale Băncii Mondiale, „firul roșu” ce străbate întreaga carte este dat de biografia și contribuțiile teoretice și practice ale lui Michael M. Cernea. Abordarea acestei recenzii este subiectivă: după o prezentare descriptivă a capitolelor și a conținutului vom pune accent pe câteva elemente

inedite legate de contribuția lui Cernea. Când avem ca autori personalități mondiale de genul directorului Băncii, James Wolfensohn, Leif Christofersen (șeful Diviziei de Dezvoltare Rurală, care l-a recrutat pe Cernea), Charles Weiss (Science and Technology Adviser), Ismail Serageldin, Huw Evans or Jonathan Brown, alături de colegii din departamentul de sociologie (Sociological Group) vorbind elogios despre Michael M. Cernea și despre contribuțiile sale, atunci abordarea nu poate fi decât subiectivă, făcând publicul român mândru, iar pe cercetătorii și profesorii de științe sociale și de politici publice măcar curioși.

Cartea este structurată în patru părți. Prima parte oferă o perspectivă asupra modului în care profesorul Cernea a fost angajat și cum a reușit să facă față ostilității și birocrăției organizației ca, mai apoi, să implementeze programe de dezvoltare socială în interiorul Băncii Mondiale. Cea de-a doua parte trece în revistă provocări reale, experiențe profesionale personale din diferite regiuni, care au condus

la obținerea unor practici de dezvoltare generale în urma analizelor empirice ale cunoștințelor sociale. A treia parte aduce în atenție controversile și provocările întâmpinate de Banca Mondială și de personalul său în proiectele de relocare și problemele de etică ridicate de această situație. Ultima parte prezintă succint biografia lui Michael M. Cernea.

Creșterea cererii de analize sociale în cadrul Băncii Mondiale

Primul capitol rezumă colaborarea lui Michael M. Cernea cu Banca Mondială, angajarea acestuia ca prim sociolog în cadrul organizației și modul în care contribuie la schimbarea unei agenții mondiale. El este descris ca lider, dar și ca agent al schimbării. Sociolog cu experiență, a știut să aplice politici sociale și să consolideze politici de dezvoltare socială, influențând misiunea Băncii Mondiale către reducerea sărăciei și creștere economică. Din poziția de prim sociolog al băncii, ajunge să câștige încrederea colegilor și să facă înțeleasă utilitatea cercetărilor sale. Astfel, începe o campanie de lobby prin care susține angajarea mai multor sociologi și antropologi în organizație. A fost o luptă grea pentru a introduce științele sociale într-o bancă dominată de economiști și ingineri. El explică motivele pentru care banca are nevoie de o analiză socială a proiectelor pe care le finanțează. Astfel, profesorul Cernea pune bazele Diviziei de Dezvoltare Rurală în interiorul băncii și se ocupă de reformele agrare, de dezvoltarea agriculturii și de dezvoltarea urbană, a locuințelor, din diverse regiuni.

Cernea este descris de colegii cu care lucra ca fiind un lider, dar și om de echipă, capabil să rezolve probleme aducând alternative funcționale, dând dovadă de inventivitate socială și capacitatea de a gândi în termeni politici. El este liderul și purtătorul de cuvânt al comunității de sociologi și antropologi ai băncii. Prin demersurile sale, el contribuie la eficientizarea politicilor de dezvoltare. Susține că politicile sociale sunt menite să repare situații în care oamenii nu sunt tratați bine și pentru acest fapt se ocupă de justiția socială a comunităților din regiuni finanțate. Michael M. Cernea reușește să creeze capitalul social al băncii de la un sociolog, în anul 1974, la 160 de sociologi și antropologi, în anul 1990.

Dezvoltare socială

Cea de-a doua parte este bazată pe mărturia mai multor personalități importante din bancă, sociologi și antropologi recunoscuți, care au făcut echipă cu Michael M. Cernea și care au avut experiența muncii de teren. Aceștia prezintă din perspectiva experiențelor personale, pe teren, derularea cercetării socio-antropologice; astfel se consideră că știința începe cu aplicarea ei, iar fiecare proiect este un proces social ce implică o multitudine de actori sociali de care trebuie să se țină cont. Rolul sociologilor, prin munca lor de teren, este de a trasa calea acțiunii sociale și de a include în proiect variabile precum organizarea socială și culturală. Un pas important de depășit în interiorul Băncii Mondiale de către sociologi și antropologi a fost reprezentat de egocentrismul economic și

tehnic al acestor două părți principale ale băncii. Mai exact, s-a dovedit că proiectele exclusiv economic-tehnice eșuează pentru că nu țin cont de latura de dezvoltare socială. Ideea de bază fiind că nu este suficient să ai o tehnologie corectă dacă nu ai și infrastructură socială pentru ea.

Concluziile celor implicați se întrepătrund prin identificarea unor trăsături comune, precum necesitatea de a integra actorii sociali în dezvoltare și de a introduce modele de organizare socială în cercetarea aplicată. Doar așa apare schimbarea realității sociale. Este esențială dezvoltarea politicilor, iar Michael M. Cernea este primul care scrie Politica de Relocare, aceasta fiind adoptată de Banca Mondială în 1980 și extinsă apoi la nivel global, prin însușirea acesteia de către diverse guverne membre. Mărturiile acestora prezintă experiențele pe teren ca o cooperare interdisciplinară, unde partea lor era aceea de a facilita observarea participativă, cercetarea empirică și de a contribui semnificativ la găsirea de soluții pentru provocările sociale.

Relocarea populației

Cea de-a treia parte se concentrează în jurul ideii de relocare a populației și descrie anumite comunități și daunele provocate societăților de acolo. Astfel, strămutarea este descrisă ca un proces forțat, ce are loc în urma proiectelor de dezvoltare finanțate de bancă. Riscurile descoperite în urma studiilor de caz din diferite țări evidențiază că relocarea involuntară reprezintă o problemă de relevanță mondială. La toate acestea, se adaugă și problema refugiaților dislocați în urma conflictelor militare care prezintă aceleași caracteristici. Situația acestor grupuri vulnerabile reprezintă o problemă globală. Efectele sunt ușor de identificat: pierderea terenurilor, destrămarea comunităților, imposibilitatea îndeplinirii nevoilor de bază. Pe scurt, riscul multilateral al sărăciei este identificat de M. Cernea ca fiind inevitabil în rândul acestor comunități.

Întrebarea ridicată în urma acestei situații este: care este răspunsul la această patologie a dezvoltării? Michael M. Cernea este cel care propune politici publice de combatere a acestei patologii și alcătuiește un model numit IRR. Acesta evidențiază existența anumitor concepte precum nedreptatea socială și justiția socială, explicând guvernelor vizate că lipsa atenției pe aceste zone poate distruge progresele economice. Prin toată cariera sa la Banca Mondială, Michael M. Cernea dovedește că este un om de bază, menit să aducă schimbare și să ajute la înțelegerea mai aprofundată a problemelor globale cu care se confruntă omenirea. Contribuția acestuia ca teoretician este clar marcată de îmbunătățirea și schimbarea anumitor politici și filosofii ale băncii, oferind un model pentru toate instituțiile guvernamentale interesate să îl urmeze. Meritele lui Michael M. Cernea sunt atent identificate, relatate și omagiate de foștii săi colegi și colaboratorii prin intermediul acestui volum, însă autorii acestei recenzii ar vrea să scoată în evidență câteva momente inedite. Deși Michael M. Cernea este membru al Academiei Române și *doctor honoris causa* al câtorva universități din România, precum și deținător al Premiului Opera Omnia al Societății Sociologilor Români, considerăm

ca unele contribuții nu sunt îndeajuns cunoscute în contextul adaptării politicilor Băncii Mondiale, iar volumul prezintă celor interesați tocmai această dimensiune instituțională internațională a personalității sale.

Printre contribuțiile care au schimbat fundamental paradigma Băncii Mondiale am vrea să evidențiem influența cărții *Putting People First: Sociological Variables in Development* (editată în 1998 și 1991), care prezintă modelul teoretic al riscurilor de sărăcire și de reconstrucție a climatului existențial (Impoverishment Risks and Reconstruction model, IRR). Acesta nu este locul unei prezentări detaliate ale acestor contribuții, dar detalii despre ele se pot găsi în cele două

capitole ale lui Michael M. Cernea din această carte, respectiv „The 1995 Malinowski Award Lecture: Social Organization and Development Anthropology” și „The Risks and Reconstruction Model for Resettling Displaced Populations”.

Nu poate fi un final mai potrivit pentru a-l descrie pe Michael M. Cernea decât utilizând caracterizarea elogioasă pe care i-o face Leif Christofersen, cel care l-a angajat în anul 1974: „Competența sa profesională, militantismul său pentru schimbare, competențele analitice și de scriere, spiritul de echipă și capacitatea de leadership sunt mai mult decât coincidențe. Era omul de știință pe care îl căutam și care nu ne-a dezamăgit” (p. 24).

Note:

1. Maritta Koch-Weser, Scott Guggenheim, eds. *Social Development in the World Bank: Essays in Honor of Michael M. Cernea* (Berlin: Springer Nature, 2021).

Bibliography:

Koch-Weser, Maritta, and Scott Guggenheim, eds. *Social Development in the World Bank: Essays in Honor of Michael M. Cernea*. Berlin: Springer Nature, 2021.

REVIEW: ZOLTÁN ROSTÁS, ED. CONDAMNARE, MARGINALIZARE ȘI SUPRAVIEȚUIRE ÎN REGIMUL COMUNIST. ȘCOALA GUSTIANĂ DUPĂ 23 AUGUST 1944

Gabriela Cătălina DANCIU

Universitatea din București, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării
University of Bucharest, Faculty of Journalism and Mass Communication
Personal e-mail: danciug21@gmail.com

REVIEW: ZOLTÁN ROSTÁS, ED. CONDAMNARE, MARGINALIZARE ȘI SUPRAVIEȚUIRE
ÎN REGIMUL COMUNIST. ȘCOALA GUSTIANĂ DUPĂ 23 AUGUST 1944

Abstract: The recent publication of the volume *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist. Școala gustiană după 23 august 1944* [Condemnation, marginalization, and survival in the communist regime. The Gustian School after August 23, 1944], surprises the reader from the first moment. The volume is a necessary, inspired, provocative reading, a valuable contribution in the process of rediscovery and reinvention of the Gustian school, in the slump of the communist regime.

Keywords: Bucharest Sociological School, Dimitrie Gusti, communist regime, Central and Eastern Europe, survival strategies, Mircea Vulcănescu, Henri H. Stahl, Anton Golopenția.

Citation suggestion: Danciu, Gabriela Cătălina. „REVIEW: Zoltán Rostás, ed. Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist. Școala gustiană după 23 august 1944”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 132-137.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.18>.

Apariția în condiții excelente, la Editura Cartier din Chișinău, a volumului *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist. Școala gustiană după 23 martie 1944*¹, sub coordonarea profesorului Zoltán Rostás, constituie o contribuție notabilă la studierea contextului care a dus la desființarea Școlii sociologice de la București. În literatura științifică, analiza perioadei de după 23 august 1944 este lacunară. Însă acest volum combină date și aspecte care privesc mai multe domenii, sub o ingenioasă umbrelă atotcuprinzătoare, care se intitulează sugestiv: „supraviețuire”. Este vorba despre supraviețuirea școlii gustiene, a membrilor ei, a proiectelor și a acțiunilor acestora după terminarea războiului, în procesul sinuos al instaurării treptate a regimului comunist. Coordonatorul cărții (Zoltán Rostás) și cei 13 autori (Ionuț Butoi, Corina Doboș, Sanda Golopenția, Alina Juravle, Svetla Koleva, Eva Laiferová, Irina Nastasă-Matei, Bogdan Popa, Dragoș Sdrobiș, Marek Skovajsa, Vera Szabari, Levente Székedi, Balázs Telegdy) ne creează cadrul prin care

putem desluși în ce context s-a desființat Școala sociologică de la București (și unele sociologii est-europene), ce anume a supraviețuit, cum au fost afectați unii membri ai școlii Gusti și în ce măsură au reușit să promoveze planurile și acțiunile lor.

Potrivit cuvântului de început, volumul se structurează în trei părți. Prima parte este dedicată unor nume sonore ale școlii, precum Dimitrie Gusti, Anton Golopenția, Mircea Vulcănescu, Henri H. Stahl, Traian Herseni, a căror viață și carieră, la intersecția cu regimul comunist, au fost afectate ireversibil. A doua parte creionează soarta sociologiei în câteva țări din Europa Centrală și de Est (Cehia, Slovacia, Ungaria, Bulgaria) și prezintă influența sociologiei lui Gusti în unele dintre aceste țări. Iar cea de-a treia parte reprezintă un studiu privind aplecarea către recuperarea sociologiei monografiste din perioada 1969–1970 prin intermediul sociologiei sportului.

Primul studiu îi aparține lui Zoltán Rostás și se intitulează „Dimitrie Gusti și școala sa după 23 august 1944”. Profesorului Rostás începe analiza școlii gustiene cu momente importante,

care au precedat anul 1944, anume dezbaterele interne privind apariția alternativei monografiei sumare a lui Anton Golopenția față de cea exhaustivă a lui Dimitrie Gusti, iar, pe de altă parte, suspendarea legii de înființarea a Serviciului Social de regele Carol al II-lea, acțiune produsă ca urmare a mobilizării cauzate de război (octombrie 1939). La începutul anului 1944, Gusti preia conducerea Academiei Române, poziție care îi conferă posibilitatea reluării unor idei mai vechi de continuare a activității sociologice. Cea mai cunoscută idee a fost înființarea Consiliului Național al Cercetării Științifice, un proiect care a avansat lent și nu a fost subvenționat de Guvernul Groza. Profesorul Gusti avea, ca și în perioada guvernului Antonescu, o atitudine rezervată față de viața politică. „Dacă, totuși, proiectul mergea înainte, atunci acest lucru se datora politicii echilibrate a lui Gusti. Fără să se implice în politica niciunui partid, profesorul se implica în activitatea asociațiilor de prietenie cu URSS și cu SUA” (p. 24).

Studiul profesorului Rostás subliniază însă anumite concesiile explicabile pe care le-a făcut Gusti: „Gusti republica inventarul cercetărilor monografice interbelice întocmit de Lucia Apolzan. Evident, cu alt titlu, cu o nouă prefață și cu eliminarea capitolelor privind Basarabia și Bucovina de Nord, reocupate de URSS, și a Cadrilaterului, cedat în 1940 Bulgariei. Tot așa, scoate o nouă ediție a operei sale fundamentale, *Sociologia militans*, cu adăugiri și eliminări (importante în momentul respectiv, dar nesemnificative pentru concepția sa) din textele vechi” (pp. 24–25). Studiul prezintă și o parte a activității lui Gusti în afara granițelor țării, evident, tot pentru oferirea unei protecții pentru sociologia românească. În Franța, la Academia de Științe Morale și Politice, susține o comunicare despre lansarea unui proiect de cunoaștere a fiecărei națiuni („Știința națiunilor”). Proiectul este prezentat de Gusti la New York, în cadrul reuniunilor unor comisii ale ONU, unde primește cuvinte de laudă dar și de scepticism. Întâlnirea cu Robert Morrison MacIver „a fost de bun augur” (p. 26), deoarece, în urma ei, s-a înființat Institutul Social al Națiunilor din New York, al cărui președinte a devenit MacIver, iar vicepreședinți au fost numiți Boris Mirkine-Guetzévitch și Dimitrie Gusti.

Întorcându-se în țară, Gusti prezintă rezultatele sale într-o amplă comunicare, însă nici lumea politică și nici parte a lumii științifice din România nu sunt entuziasmate de valoarea proiectului internațional gândit de Dimitrie Gusti. Prin obligarea de a se pensiona începând cu 1 septembrie 1947 începe marginalizarea *de facto* a lui Gusti și a școlii pe care o conduce. Au urmat măsuri administrative represive, arestări, suspendarea unor publicații, desființarea catedrei de sociologie, încetarea activității Fundației Culturale „Regele Mihai I”.

În ciuda acestor lucruri, Gusti încearcă, prin comunicări academice, să ducă mai departe stindardul sociologiei și proiectele sale de-o viață. O parte a lucrărilor sale sunt interzise, sociologia dispare ca disciplină, Academia Română se transformă în Academia Republicii Populare Române, Gusti nemaifiind păstrat printre membrii săi. I s-a retras pensia și a fost izgonit din locuința sa. Este de menționat că, „după 1948,

soarta școlii gustiene s-a înrăutățit și mai mult. După reținere lui Mircea Vulcănescu, a venit rândul lui Victor Rădulescu-Pogoneanu, Anton Golopenția, Traian Herseni, Ernest Bernea, Octavian Neamțu, Harry Brauner, Lena Constante, George Reteganu. Dintre ei, primii trei au murit în detenție. Ceilalți au ispășit pedepse de diferite durate, dar majoritatea au fost reabilitați abia în anii '60” (p. 33).

„Mircea Vulcănescu după 23 august: o dare de seamă”, studiul lui Ionuț Butoi, are ca obiectiv declarat descoperirea „strategiei de supraviețuire și de adaptare a lui Vulcănescu la schimbările dramatice din țară și din viața personală” (p. 37). Articolul scris de Butoi zugrăvește o „iminentă incertitudine”, într-un comunism de tranziție, care străbate dincolo de granițele României, arătând faptul că ceea ce s-a întâmplat în România nu era departe de ceea ce se întâmpla peste tot în Europa, cu diferențe majore între Est și Vest. Epurările din Est și „exterminarea forțelor politice și sociale necomuniste” (p. 41) erau vădit politice, mergându-se până la ascunderea probelor necesare, fapt clamat de Lucrețiu Pătrășcanu, ministru al justiției și promotor al legii 312/1945 pentru pedepsirea criminalilor de război, el însuși condamnat și executat sub acuzația protejării „bandiților” sau „criminalilor de război” (p. 50).

În acest context eminamente nefast, se înscrie prima arestare a lui Mircea Vulcănescu, alături de alți demnitari ai guvernului. La Arsenal, Vulcănescu gândește o strategie de apărare, pornind de la clasificarea acuzațiilor în economiști, militari, intelectuali și cei cu legile rasiale (p. 52), el văzându-se în categoria economiștilor. Potrivit apărării formulate, atribuțiile exercitate de Mircea Vulcănescu în cadrul ministeriatelor în care a funcționat, au fost de „sfătuitor”, „informator”, „pregătitor” al „măsurilor și politicii financiare, de supraveghere a cheltuielilor administrației și de întreținere a armatei, precum și de participant la negocierile delegațiilor economice ale guvernului” (pp. 54–55). Era limpede că rolul lui a fost acela de tehnician, fiind lipsit de răspunderea semnării unor acte cu valoare legislativă.

Deși dosarul a fost clasat, Vulcănescu a fost din nou arestat pentru a fi trimis în judecată, autorul studiului inducând ideea că această înșiruire a perioadelor de arest, fără ordin judecătoresc, la scurt timp de la clasarea primului dosar, ar putea avea la bază anumite influențe extrajudiciare. Vulcănescu este nevoit să-și pregătească din nou o strategie de apărare, într-un așa-zis proces al „miniștrilor” antonescieni, deși majoritatea erau subsecretari de stat. Strategia sa era aceea de a dovedi, prin martorii solicitați, Dumitru (Mitu) Georgescu, Henri H. Stahl, Dimitrie Gusti (care vine din proprie inițiativă) și alții, că și-a adus contribuția în calitate de finanțist. Este de menționat analiza în cele mai mici amănunte a depozițiilor, rechizitoriilor, pledoariile avocaților apărării, notițelor din jurnalul Mărgăritei Vulcănescu, fapt ce consfințește o interpretare clară și veridică a proceselor instrumentate lui Mircea Vulcănescu. Sunt subliniate elementele care dovedesc faptul că procesul a fost unul rău-voitor, politic, fără probe.

Mai reținem din acest studiu și modalitatea în care Vulcănescu a încercat să-și continue preocupările sale

intelectuale, după 23 august, pe parcursul celor aproape doi ani de libertate, schițând planul unei teze de doctorat, „Problemele economiei românești după al doilea război mondial”, elaborând studii despre Karl Marx și economie, ajutând la editarea jurnalului lui Francisc Rainer, traducând în română poeme de Reiner Maria Rilke. Finalul studiului despre Mircea Vulcănescu ne aduce în atenție modul în care a reintrat în circuitul cultural. În același timp, autorul promovează o explicație privind distanța dintre Vulcănescu și Mișcarea Legionară, precum și explicații cu privire la rolul și statutul lui în cultura națională și în memoria publică, în disonanță cu unele abordări minimaliste și controversate bazate pe un fals istoric.

Cel de-al treilea studiu îi aparține Alinei Juravle, care, cercetând manualul de sociologie al lui Henri H. Stahl și Șerban Voinea (1947), abordează problema cunoașterii ca mijloc de acțiune și supraviețuire. „Am putea bănuși și contura existența unor elemente ce țin de o strategie de supraviețuire în spatele ideilor publicate aici?” (p. 97). Iată o întrebare la care autoarea caută un răspuns prin analiza conținutului manualului de sociologie *Introducere în sociologie*, comparând textele din prima editare (1945), cea de-a doua (1946) și ultima, din 1947. „O diferență esențială între aceste ediții ar fi, astfel, un mai pronunțat, extins și fățiș exprimat punct de vedere marxist al celei din 1947” (p. 98).

Analiza conținutului edițiilor acestui manual relevă folosirea unor metode și mijloace (este subliniat inclusiv limbajul dublu) prin care autorii doresc re poziționarea sociologiei și a sociologilor într-un mod avantajos față de cei care controlează societatea și dețin puterea politică. De pildă, „în perioada războiului, în 1942, Stahl își afirmă public poziția în raport cu o chestiune ce ține de politica de dezvoltare a spațiului rural românesc – problema cooperăției și a înființării obștilor agricole – și se situează pe o poziție puternic antisovietică în ceea ce o privește” (p. 109), pentru ca, cinci ani mai târziu, să susțină rezultatele regimului sovietic. Publicarea manualului în luna mai 1947 a oferit, pentru scurt timp, încredere autorilor că-și vor găsi un loc printre intelectualii vremii, pentru ca, în toamna aceluiași an, Paul Cornea să critice acid tot ceea ce se putea construi în paginile manualului. Sociologia nu mai avea valoare în afara materialismului istoric, sociologia monografică a lui Gusti era lipsită de validitate, o serie de norme erau demontate, limbajul dublu era taxat.

Menționăm faptul că demersul lui H. H. Stahl de a da o nouă imagine unui manual de sociologie, în concordanță cu vremurile și cu oamenii, nu este o noutate pentru școala gustiană, însuși Dimitrie Gusti recurgând la republicarea volumului *Sociologia militans*, cu o serie de modificări care să evite coliziune cu noua putere. Astfel, putem conchide că acțiunile membrilor școlii erau concertate și țineau de un efort comun de supraviețuire și de încercarea de a continua proiectele și acțiunile gustiene, chiar dacă pentru acest scop era nevoie de concesi.

Un alt exemplu de supraviețuire prin acțiune ne este oferit de Anton Golopenția, care, în ultimii șase ani de viață, folosește toate metodele pentru a duce mai departe stindardul

sociologiei. Sanda Golopenția, autoarea studiului „Ultimele lucrări și proiecte ale lui Anton Golopenția (1945–1951)”, prezintă ultimii ani din viața tatălui său distribuiți pe trei etape: „1) etapa 1945–1948, în care A. Golopenția continuă să lucreze la Institutul Central de Statistică (I.C.S.), unde fusese angajat de Sabin Manuila în anul 1940; 2) etapa 8 septembrie 1948 – 16 septembrie 1950, în care, devenit șomer după ce fusese silit să-și dea demisia de la I.C.S., A. Golopenția lucrează pentru Comisia de Stat a Planificării și își caută, în paralel, un post în învățământ sau în cercetare; 3) etapa care începe la 16 ianuarie 1950, în care A. Golopenția, reținut pentru informații ca martor în ancheta Pătrășcanu, moare la 9 septembrie 1951 în urma tratamentului la care a fost supus” (p. 141).

În cadrul I.C.S., Golopenția îndeplinea funcția de director al Oficiului de Studii și Publicațiuni, funcție care l-a ajutat să angajeze foști studenți de la Institutul Social Român și să „transplanteze” aici ceva din Seminarul de sociologie și din Institutul Social Român. Sub conducerea lui A. Golopenția se puneau bazele unui atlas sociologic al României, se realiza un buletin intern al I.C.S. numit, *Cronica Institutului Central de Statistică*, se veghea la apariția periodicelor. Golopenția efectuează o cercetare între 9–31 august 1945 în satul Hodac, Mureș, al cărei scop era cercetarea conviețuirii româno-maghiare și analiza evenimentelor din perioada 1940–1944.

Pe rând, după 23 august 1944, Golopenția refuză diverse funcții, sub pretextul preocupărilor științifice. Deși anii 1945–1946 sunt „ani apăsători de marginalizare asumată” (p. 149), Golopenția execută toate lucrările tehnice care îi sunt cerute. În 1947, „A. Golopenția e cooptat membru al Comisiunii de Cercetări Sociale pe teren a Institutului Social Român, care-și propune ca temă de cercetare sociologia României prin cercetări pe teren în satele, orașele și regiunile țării, material menit a servi de bază operei de legiferare socială” (p. 151). În 1947 devine, timp de 13 luni, director general delegat al I.C.S., calitate care i-a conferit dreptul de a solicita sprijin financiar pentru Institutul de Cercetări Sociale. În 1948 conduce recensământul general de populație și agricol al României. După 1948, deși șomer, Golopenția realizează lucrări pentru Comisia de Stat a Planificării. Încarcerat, considerat „dușman al poporului”, fără a mai avea multe zile de trăit, în 1950, Golopenția îi lasă lui Miron Constantinescu o sinteză a lucrărilor pe care le avea în proiect, fapt ce arată că erau foarte multe lucrări și studii de realizat folositoare noului regim instaurat.

Cazul lui Gh. Retegan, unul dintre cei care au reușit să supraviețuiască închisorii, este analizat de Corina Doboș prin prisma a trei momente relevante: „Anchetarea bugetelor de familie din 1948–1950, coordonată de Retegan la Institutul Central de Statistică, cercetarea monografică coordonată de Retegan la Institutul de Cercetări Economice între 1957–1959 și despărțirea sa de sociologie și specializarea în demografie începând cu anii '60” (p. 169).

Autoarea trece în revistă parcursul profesional al lui Retegan, apropiat al lui Golopenția, subliniind principalele realizări sociologice și ca șef la statistica muncii din cadrul Institutului Central de Statistică (cea mai notabilă fiind „Ancheta asupra condițiilor de viață familială, 1948–1950” (p. 179) din punctul de

vedere al contribuției privind metodologia anchetei). După cei patru ani petrecuți în detenție, Gh. Retegan ajunge să lucreze la Institutul de Cercetări Economice, unde coordonează cercetări monografice (1957–1959), alături de Octavian Neamțu, episod ce „reprezintă un moment semnificativ în procesul de reabilitare a științei sociologice în România comunistă” (p. 192.).

Un alt destin inclus în volumul de față este cel al lui Ernest Bernea, intelectual deviat spre idealuri de extremă dreapta, naționaliste. Irina Năstasă-Matei subliniază că Ernest Bernea s-a remarcat în cadrul grupului gustian ca asistent al profesorului Dimitrie Gusti (apoi al lui Simion Mehedinți), dar și prin tensiuni și conflicte în cadrul campaniilor, contribuind la acutizarea crizei școlii sociologice. Din 1935, Bernea nu a mai participat la campaniile monografice și a înființat, cu alți trei colegi, revista *Rânduiala – Arhivă de gând și faptă românească*, publicație ce reflecta ruptura de școala Gusti prin polemizarea cu alți monografiști (Stahl, Herseni) și apartenența la Mișcarea Legionară.

„Aventura” lui Bernea cu Garda de Fier se termină în 1940, când se pare că a fost exclus din Legiune. Arestat, a fost ținut pentru scurt timp în lagărele de la Vaslui (1939), Tg. Jiu (1942–1943), de unde a ieșit datorită intervențiilor prietenilor. După venirea comuniștilor la putere, Bernea a mai fost arestat și închis de două ori (1952–1954 și 1955–1962), după care a fost „recuperat de regimul comunist” și ținut la un nivel acceptabil. După ieșirea din închisoare i s-a refuzat o vreme publicarea lucrărilor, o explicație dată de autoarea capitolului fiind stagnarea lui E. Bernea la un nivel academic specific sfârșitului anilor '30.

Exemplele destinelor prezentate în volum provoacă imaginația cititorului contemporan, invitându-l să exploreze atitudinile și comportamentele gustiștilor, motivele acțiunilor premeditate sau total neașteptate. Adeseori, producerea unor evenimente este evidentă, de cele mai multe ori, însă, mai ales în perioada comunistă, evenimentele se produc surprinzător, obligându-i și pe gustiști la acțiuni total nejustificate. Acesta ar putea fi liantul sub care este scris de Dragoș Sdrobiș studiul „Un aranjament de conjunctură? Traian Herseni în timpul regimului comunist”.

Autorul reconstituie traseul biografic a lui Traian Herseni, „pentru a putea contextualiza, nuanța și explica acțiunea represivă dusă împotriva sa de autoritățile antonesciene și, mai apoi, comuniste” (p. 254). După ce ocupă postul de secretar general al Ministerului Educației Naționale în timpul regimului legionar, a fost supus unei „persecuții penale din partea regimurilor antonescian și comunist”, fapt ce a condus la o „reorientare a pozițiilor sale publice” (p. 254). Autorul studiului subliniază faptul că toate alegerile și acțiunile politice ale lui Herseni reprezintă „alegeri raționale făcute într-un anumit context” – ceea ce a condus la „construirea unui refugiu (a) moral prin apelul la figura «tehnicianului», strategie de supraviețuire individuală, utilizată în toate anchetele la care a fost supus între 1941 și 1952” (p. 255). Putem vedea un Herseni care se reorienta ideologic, în funcție de insuccese, își calcula colaborările în funcție de *mainstream*-ul cultural al epocii, ceea ce nu era un comportament singular în epocă.

Următoarele două studii se referă la „Situția sociologiei maghiare din Ardeal ilustrată prin evenimentele din viața lui József Venczel”, scris de Balázs Telegdy, și „Încercări de salvare a gândirii sociologice maghiare din România stalinistă: refugiile discursive ale sociologiei”, scris de Levente Székedi. József Venczel s-a remarcat ca și gustist maghiar din Ardeal, om de știință cu o orientare conservatoare, de dreapta. În argumentarea traseului gustist, B. Telegdy prezintă relatări conform cărora J. Venczel „a introdus în practică și modelul de organizare a predării aplicat pentru prima oară de Dimitrie Gusti [...] Venczel organiza seminare unde erau invitați diferiți oameni de știință, care au avut experiențe concrete legate de cercetările de teren” (p. 292). Destinul sumbru al sociologiei și sociologilor l-a afectat și pe Venczel, care, timp de douăzeci de ani, începând cu martie 1947, a fost marginalizat total, în pofida rolului important pe care l-a jucat în tratativele premergătoare înființării Universității „Bolyai”, în 1945.

Levente Székedi analizează, pe de altă parte, anumite particularități ale destinului sociologiei maghiare de după 1944. „Focusul cercetării sociale s-a deplasat însă de la rural la urban: în 1946 s-a desfășurat o anchetă de anvergură despre opțiunile de carieră ale liceenilor maghiari și au fost inițiate pregătirile pentru primele cercetări sociografice industriale” (p. 301). Pentru a dovedi faptul că viziunea și gândirea sociologică au rezistat în ciuda epurărilor masive, Székedi recurge la analiza unor publicații științifice de limbă maghiară din România anilor 1948–1955 și constată faptul că sociologia a supraviețuit în așa-zise „ramuri de evadare”, pe domenii, cum ar fi: economie politică (monografiile economice, cercetări de dezvoltare regională, fundamentarea deciziilor de industrializare, procesul de cooperativizare), folcloristică (campanii de culegere a creației populare, cercetări pentru documentarea artei și muzicii populare, culegere de cântece și melodii), istorie (istoria prin prisma conviețuirii popoarelor, mișcări muncitorești, istoria comunismului, lupta țărănimii, revolte și războaie țărănești, revoluții și alte lupte de eliberare, viața revoluționarilor, a conducătorilor de neam, viața personalităților „progresiste”, istorie economică (mai ales pentru documentarea luptei de clasă din capitalism), istorie socială (obiceiuri din satele secuiești etc.), lingvistică (dialectologie, influențe interculturale în limba vorbită) (pp. 303–304). În continuarea analizei, Székedi urmărește la firul ierbii cum erau realizate aceste evadări ale sociologiei, ce metode erau utilizate, aduce argumente referitoare la faptul că articolele și relatări de cercetare din săptămânalul *Utunk* sau alte publicații de limbă maghiară constituiau cercetări sociologice – ceea ce, în aritmetica acestui volum, constituie reale strategii de supraviețuire ale unei discipline interzise.

Volumul cuprinde în continuare câteva studii privind legăturile școlii gustiene în state din Europa Centrală și de Est. Studiul referitor la influența Școlii sociologice de la București în Cehoslovacia, scris de Marek Skovajsa, subliniază încă din primele rânduri faptul că subiectul nu a fost explorat în detaliu. Plecând de la instituționalizarea sociologiei ca disciplină academică (1918), arătând importanța Școlii sociologice de la Brno și ajungând până în anul 1950, autorul studiului

identifică similitudini și diferențe între grupurile sociologice din România și din Cehoslovacia. Ipotezele de lucru sunt clar definite: sociologia cehoslovacă pare să fi fost un domeniu disciplinar național mai descentralizat și mai eterogen decât a fost în România; niciun sociolog cehoslovac nu a fost capabil să combine statutul academic cu puterea politică la un nivel atât de înalt ca Dimitrie Gusti (pp. 335–336).

Autorul studiului face referiri la: cercetări monografice realizate în 1932 de Inocenc Arnošt Bláha de la universitatea din Brno, care seamănă foarte bine cu cele efectuate de Dimitrie Gusti (Gusti și Bláha s-au și întâlnit în 1928 la, Expoziția de cultură contemporană din Cehoslovacia), dar și despre cercetări asupra urbanizării împrejurimilor Pragăi. Aflăm din acest studiu că răspândirea cunoștințelor privind Școala sociologică de la București se realiza și prin intermediul istoricului Robert Joseph Kerner, sociologului Joseph Slabey Rouček și sociologului și politicianului Anton Štefánek, probabil unice în sociologia cehoslovacă, datorate unor întâlniri cu Dimitrie Gusti. Studiul face referire la impactul războiului asupra instituțiilor de învățământ, sociologiei și sociologilor (Bláha – pensionat forțat, în schimb Štefánek – promovat în funcția de profesor de sociologie; p. 349). După război, sociologii cehi au fost repuși în funcții, seminariile sociologice au fost redeschise, fapt care nu a durat decât până în 1948, când epurările și expulzările motivate politic au reprezentat un dezastru în rândul sociologilor și intelectualilor în general. Sociologia a fost eliminată în 1949, publicațiile sociologice au fost interzise.

Un alt studiu se referă la influența școlii gustiene asupra formării sociologiei în Slovacia și este scris de Eva Laiferová. Autoarea face referire la influența și contribuția lui Anton Štefánek asupra sociologiei slovace, menționând principalele sale lucrări și cercetări. Semnalăm faptul că, în cea mai importantă lucrare a sa, intitulată „Fundamentele sociografiei Slovaciei”, Štefánek are un capitol despre „Cercetarea monografică în România” și despre profesorul Dimitrie Gusti (pp. 369–370), care subliniază două valențe importante: pe de o parte, ca demers orientat spre cercetare și, pe de altă parte, ca efort educațional. În opinia lui Štefánek, originalitatea sociologiei românești venea din faptul că punea accent pe cercetarea colectivă (p. 371).

Mai aflăm din acest studiu că Štefánek, vizitând Bucureștiul, a fost impresionat de cercetările din satele Fundul Moldovei și Drăguș, de Muzeul Satului, „construit în stilul unui muzeu norvegian” (p. 372), folosirea filmului pentru documentarea vieții sociale, care era o inovație metodologică la acea vreme. În Slovacia nu existau suficiente resurse financiare și nici suficienți experți calificați pentru o cercetare atât de amplă precum cele efectuate de experții români, prin urmare Štefánek a decis să se limiteze la surse statistice, producând, chiar și așa, prin metoda sociografică, una dintre cele mai cuprinzătoare descrieri a societății slovace.

„Oportunitățile sociologiei maghiare între 1945–1948”, studiul realizat de Vera Szabari, se referă la contextul reînființării instituțiilor sociologice după 1945 și rezultatele numirii lui Sándor Szalai ca șef la Catedra de sociologie. În

ipostaza mai amplă a discontinuității istoriei științelor sociale din Ungaria, autoarea studiului menționează începuturile sociologiei (aparitia Asociației de Științe Sociale înainte de Primul Război Mondial, lansarea „primului atelier de sociologie maghiară”; p. 390).

Trecându-i în revistă pe principalii promotori ai științelor sociale maghiare, cum ar fi, de pildă, Ferenc Erdei – interesat de utilizarea metodologiei și teoriilor științifice sociale sau Gyula Rézler – care a cercetat formarea clasei muncitoare industriale în Ungaria 1867–1914, Szabari se întreabă de ce nu s-a permanentizat instituționalizarea sociologiei în Ungaria. Modelul este asemănător Slovaciei: în Ungaria nu a existat un cadru teoretic și metodologic integrat, profesional; producția de lucrări era caracterizată prin lucrări teoretice, descriptive, cercetători și autori care lucrau singuri; nu a existat o rețea puternică de cercetători; schimbările politice au avut un impact semnificativ asupra reprezentanților științelor sociale, sociologii fiind activi în sfera politică și publică (pp. 394–395). Mai precis, reprezentanții științelor sociale au folosit sau au încercat să-și folosească statutul politic pentru a-și consolida poziția științifică sau a dobândi o poziție într-o instituție academică. Bunăoară, și numirea a lui Sándor Szalai ca șef la Catedra de sociologie a fost de aceeași natură, nu a avut experiență profesională semnificativă, dar a reușit să formeze în jurul său o grupare de tineri cercetători care au efectuat două cercetări neterminate (p. 402). În 1948, după modelul sovietic, Academia Maghiară de Științe și Oficiul Central de Statistică au fost reorganizate. Szalai a fost pus sub acuzare și în 1950 a fost condamnat la închisoare pe viață. Oficiul Central de Statistică a fost instituția care constituia un refugiu al cercetătorilor sociali, care, prin anchete de natură sociologică, găseau modalități de supraviețuire.

Un articol care ne propune aceeași temă, a supraviețuirii în regimul comunist, este cel referitor la sociologia din Bulgaria, scris de Svetla Koleva. În Bulgaria, același an 1948 pune capăt publicațiilor sociologice, Institutului de Sociologie înființat în 1947, cursurilor de sociologie de la Facultatea de Drept din Sofia. În 1959, a fost înființată Societatea Sociologică, redenumită, după 10 ani, Asociația Sociologică Bulgară. Pe parcursul timpului, până în 1989, au mai fost înființate un Centru de Cercetări Sociologice pentru Tineret, care s-a transformat în Institut de Cercetare Științifică a Tineretului, un Centru de Cercetări Sociologice pe zona sindicalistă, o secție de cercetare sociologică în cadrul Institutului pentru Studiul Televiziunii și Radioului. De menționat este observația conform căreia Bulgaria a avut mai mulți sociologi cu statut dublu de savanți/politicieni decât orice altă țară socialistă (p. 416), fapt care permitea cercetătorilor să apere proiectele de cercetare. Aproape niciun cercetător în anii '60 nu era și nici nu putea fi sociolog format oficial, de unde rezultă că cei cu dublu statut își confereau un titlul științific doar de dragul acestuia.

Ultimul studiu al volumului abordează sociologia sportului, pornind de la o serie de articole de sociologie publicate între octombrie 1969 și februarie 1970 în revista *Educație fizică și sport*, semnate de Iacob Mihăilă, Tiberiu Corneșanu, Ovidiu

Neamțu. Articolele sunt urmate, în 1971, de un interviu cu Henri H. Stahl și pot fi înscrise în procesul de recuperare a școlii monografice a lui Dimitrie Gusti.

Demersul academic promovat de acest volum trebuie salutat și încurajat din mai multe considerente. În primul rând, este vorba despre o abordare unică în spațiul academic gustian, prin maniera comparatistă a unor studii privind sociologia românească și sociologia din alte țări (Ungaria,

Slovacia, Cehia, Bulgaria), de după al Doilea Război Mondial. În al doilea rând, îi inspiră pe cei interesați în a descoperi noi posibilități de cercetare în ceea ce privește Școala sociologică de la București. În al treilea rând, chiar dacă studiile surprind lumii diferite, există o unitate în diversitate, care tocmai din acest motiv invită la (re)citirea acestui volum. Și, în al patrulea rând, subliniem caracterul educativ, în sensul descoperirii unor identități est-europene în destinul științelor sociale.

Note:

1. Zoltán Rostás, ed., *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist. Școala gustiană după 23 august 1944* (Chișinău: Editura Cartier, 2021).

Bibliography:

- Rostás Zoltán, ed. *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist. Școala gustiană după 23 august 1944* [Condemnation, marginalization, and survival in the communist regime. The Gustian School after August 23, 1944]. Chișinău: Editura Cartier, 2021.

REVIEW: REVISTA POLIS NR. 4 (2021): 130 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI PETRE ANDREI

Sorin MITULESCU

Cercetător independent

Independent researcher

Personal e-mail: sorin_mit@yahoo.com

REVIEW: POLIS JOURNAL NO. 4 (2021): 130 YEARS SINCE THE BIRTH OF PETRE ANDREI

Abstract: The latest issue [no. 4 (34) in 2021] of the journal Polis presents a group of articles dedicated to the sociologist Petre Andrei (1891-1940). The Petre Andrei Academic Foundation also published a volume of papers dedicated to the work and life of the sociologist who asserted himself at the University of Iași in 1991. Now we have a new file dedicated to the same topic but more consistent and more informed. From this issue of the political science journal Polis we learn about the latest achievements regarding the republish of P. Andrei's work. In addition to the reprint of the original works, translations and exegesis on the work of Petre Andrei will soon appear. Several comments draw attention to the topicality of some concerns and achievements that we find in the work of the sociologist. New hypostases of the one who tragically disappeared under the legionary dictatorship are also brought to light. Interest in Petre Andrei's work is proving to be growing, both nationally and internationally.

Keywords: sociological heritage, present interest, republish and translation, social pedagogy, fascist movement examination.

Citation suggestion: Mitulescu, Sorin. „REVIEW: Revista Polis nr. 4 (2021): 130 de ani de la nașterea lui Petre Andrei”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 138-140.

<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.19>.

Până în anii '90, de moștenirea intelectuală rămasă de la Petre Andrei se ocupa (cred că în exclusivitate) un foarte activ *aparatec* al ideologiei de la noi, pe nume Mircea Măciu, produs 100% al Academiei „Ștefan Gheorghiu”. Din postura sa de editor șef la Editura Politică și mai apoi de director al Editurii Științifice și Enciclopedice, acesta părea că obținuse monopolul editării lucrărilor lui Petre Andrei, evident numai acelea care primeau girul cenzurii comuniste. Sub această îngrijire (discutabilă) au fost publicate până în 1989 o parte din lucrările lui Petre Andrei, dar au lipsit din circuitul public altele, poate dintre cele mai interesante, cum a fost studiul despre fascism, publicat de autor prin anii '20. Lucrarea prezenta la apariție o remarcabilă notă de sincronism european de care nici moștenirea lui Petre Andrei și nici România nu au reușit să profite la timp, în lipsa unei participări la dezbaterile de idei internaționale.

După 1990, sarcina de a întreține memoria și interesul intelectual pentru opera sociologului născut la Brăila, dar format și afirmat la universitatea din Iași și-a asumat-o, în mod cu totul îndreptățit, Fundația Academică Petre Andrei cu sediul în capitala moldavă. Dintre inițiatorii fundației făcea parte și principalul legatar al sociologului tragic dispărut, fiul acestuia, inginerul Petru P. Andrei. Sub egida acestei instituții se vor

desfășura de atunci și până în prezent cele mai importante manifestări omagiale dedicate lui Petre Andrei și se va realiza totodată editarea în întregime a operelor sale. Așa se face că Revista *Polis* susținută în seria sa nouă de Facultatea de Științe Politice și Administrative din cadrul Universității Petre Andrei dedică ultimul său număr pe 2021, comemorării a 130 de ani de la nașterea marelui sociolog, profesor și om politic¹.

Seria manifestărilor și volumelor colective dedicate lui Petre Andrei după 1989 a fost deschisă în 1991 de amintita fundație prin organizarea la Iași a unei sesiuni științifice pentru comemorarea a 100 de ani de la naștere și publicarea în volum a comunicărilor². Cu acel prilej, 29 de participanți, în marea lor majoritate universitari ieșeni de cele mai diferite specializări academice, de la pedagogi la ingineri și economiști (printre ei un singur nume notabil de sociolog din perioada respectivă, Elisabeta Stănculescu) produceau comunicări pe diverse teme mai mult sau mai puțin legate de contribuțiile lui Petre Andrei (să menționăm titlul unei asemenea comunicări prezentată probabil de complezență: *Ingineria valorii*). Curios, lipsa de la acel eveniment mai sus pomenitul editor al operei lui P. Andrei din anii '80, deși se găsea încă în activitate. Deducem de aici că transferul de responsabilități în privința

custodiei operelor lui P. Andrei nu s-a realizat în cele mai bune condiții. Dar în timp, lucrurile s-au așezat, se pare, pe făgașul lor normal. La un interval de 30 de ani avem (în revista *Polis*) o nouă listă de comunicări (articole³) dedicate memoriei lui Petre Andrei. Dintre participanții la sesiunea din 1991 se mai menține între semnatori un singur nume, al profesorului Doru Tompea care atunci prezenta împreună cu fiul celui comemorat o listă bibliografică (aproape) completă a lucrărilor lui Petre Andrei. Astăzi Doru Tompea semnează (împreună cu Teodora Tompea) editorialul revistei, intitulat „Petre Andrei – Omul și opera”. Implicați în activitatea Fundației Academice „Petre Andrei”, autorii menționează cu satisfacție republicarea integrală a operei rămase de pe urma savantului ieșean, într-o serie intitulată *Petre Andrei. Omul și opera*. Ni se spune că aceasta a ajuns până în prezent la nouă titluri, cuprinzând texte fără amputări (nu cum procedase editorul operelor în 4 volume publicate între 1973 și 1983). Sunt efectiv menționate titlurile *Țurnal*, *Memorialistică*, *Corespondență* (volumul de deschidere al seriei apărut în 1993), un volum cuprinzând lucrarea *Fascismul* din 1927, *Sociologia generală* (în 1999), *Filozofia valorii* (teza de doctorat), *Sociologia revoluției și Studii de sociologie politică* și, în fine, cel de al nouălea volum (dar probabil nu cel din urmă), conținând *Prelegeri de etică* (în 2001, distins cu premiul Academiei Române). Dacă facem un calcul, ne iese în total 6 titluri. Este posibil să fi scăpat câteva, dar nu este clar nici planul editorial urmat, deoarece, o bună parte din volumele menționate au fost publicate la editura Polirom, în timp ce autorii ne asigură că proiectul reeditării a fost realizat împreună cu editura Tipo Moldova din Iași. Dincolo de orice inexactități, întârzieri sau suprapuneri, reeditările s-au realizat efectiv și munca celor care le-au făcut posibile (probabil nu ușoară) trebuie lăudată.

Din paginile prezentului număr omagial al revistei *Polis* mai aflăm despre un proiect editorial ce vizează reeditarea unora dintre scrierile lui P. Andrei, dar de data aceasta va fi vorba și despre traducerea lor într-o limbă de circulație mai largă, limba italiană. Un prim pas îl va reprezenta publicarea în Italia (cu sprijinul unei finanțări internaționale) a volumului *Sguardi dalla est. Dal Fascismo italiano al fascismo rumeno: l'analisi di Petre Andrei*. Volumul este îngrijit de un colectiv din care face parte și profesorul italian Angelo Chielli (cu o contribuție legată de opera lui Andrei și în paginile prezentului număr al revistei *Polis*) iar traducerea textului este asigurată de Sabin Drăgulin (autor în revistă al articolului *Petre Andrei și fascismul în cultura europeană. Un eseu despre libertate*) și Ioana Drăgulin. Cu o întârziere de circa 50 de ani, studiul lui Petre Andrei din 1927 va ajunge în fine, să fie cunoscut în Italia unde în anii '80 s-a desfășurat o amplă dezbateră pe tema răstăcirilor ideologice ale fascismului dar nu se cunoșteau atunci valoroasele contribuții ale autorului român.

Dincolo de valoarea în sine a comemorării unui intelectual de marcă al României, numărul din revista *Polis* are și meritul de a atrage atenția asupra unor elemente de actualitate pe care putem să le descoperim în lucrările din variate domenii elaborate de savantul român în urmă cu aproape 100 de ani. Iată mai jos (cu titlu de exemple) câteva dintre acestea.

Într-o Românie care încă nu a reușit să definitiveze regionalizarea și reforma administrativă în concordanță cu cerințele administrării moderne și ale gestionării fondurilor europene, sunt încă de actualitate contribuțiile din 1929 ale profesorului și parlamentarului ieșean cu privire la descentralizare. Așa cum constată Cristian Bocancea („Descentralizarea administrativă în opera politico-juridică a lui Petre Andrei”) în susținerea reformei, deputatul țărănist Petre Andrei combătea argumentația liberalilor conform căreia descentralizarea ar produce „destructurarea statului național unitar” explicând profesorul că „descentralizarea nu înseamnă federalism”. Una dintre izbânzile parlamentare ale lui Petre Andrei pe acest front a fost în cele din urmă, recunoașterea ca entitate cu personalitate juridică a asociației de județe (un fel de regiune de dezvoltare în termenii zilelor noastre). Și în prezent, ca și atunci când trăia Petre Andrei mulți compatrioți (români cu r-ul foarte apăsător) par să dea uitării o parte dintre angajamentele luate în 1918 (în plus cele asumate prin aderarea la Uniunea Europeană). Pentru aceștia, frecventarea unor texte aparținând lui Petre Andrei, care înțelegea să se lupte pentru păstrarea valorilor consfințite la formarea României Mari ca stat întemeiat pe o societate multiculturală, ar fi de un mare ajutor.

Pe aceeași direcție a actualității contribuțiilor lui Andrei avansează și Cristina Gavriluță și C. M. Dalban („Semnificațiile clasice ale revoluției în gândirea lui Petre Andrei. Interpretări și relevanțe actuale”) constatănd că astăzi sunt de actualitate înțelegeri preponderent procesuale asupra revoluțiilor și care astfel, se apropie de concepția lui Andrei. În schimb, alte abordări actuale, acordând atenție preponderentă forțelor material exterioare – tehnologice și globale, în detrimentul laturii spirituale și a participării individuale, se îndepărtează de înțelegerea umanistă pe care o promova Petre Andrei asupra fenomenului revoluției. Dar, în concluzie autorii remarcă faptul că ideile lui Andrei „încă inspiră, rămân valide peste timp și pot constitui adevărate grile de lectură ale lumii în care trăim” (p. 121).

De actualitate sunt și o serie de recomandări pedagogice pe care le făcea profesorul comemorat, izvorând din experiența sa nemijlocită la catedră dar și din back-ground-ul său teoretic sociologic, filozofic și etic. Articolele semnate de Sorin Cristea și de Gabriela Cristea pun în lumină valoarea ideilor reformatoare ale „pedagogului social” care a fost Petre Andrei.

Într-o altă abordare din volum, actualitatea lui Petre Andrei rezultă din nostalgia celor din prezent pentru lumea celui evocat din trecut. Tudor Pitulac („Imposibila întoarcere”) încearcă o paralelă între lumea academică a lui Petre Andrei și cea contemporană. Prezentul, nu doar la nivel local dar și la nivel global îi apare autorului ca fiind în mare suferință datorită deficitului de valori meritocratice, adică tocmai acele valori pe care Petre Andrei le aprecia mai presus de orice.

Un aspect interesant abordat în paginile numărului 4 (34)/2021 al revistei *Polis* este cel privitor la relațiile dintre Petre Andrei și primul său mentor spiritual de la Universitatea ieșeană, Dimitrie Gusti. Chiar dacă cei doi au avut parcursuri intelectuale diferite, în sensul că Petre Andrei nu a aderat în nici un fel la Școala monografică a conducătorului său de

doctorat (ceea ce se întâmplă mai rar în mediul academic) și nici nu s-a sfiit să critice abordarea gustiană, nu este mai puțin adevărat că relațiile dintre cei doi s-au derulat într-o notă de respect reciproc și de colaborare, mai ales pe linia reformei din domeniul educației și învățământului. Gabriela Cristea („Politica educației în pedagogia sociologică a lui Petre Andrei”) semnalează că Petre Andrei promova o „pedagogie sociologică”, adică întemeiată pe rezultatele cercetării sociologice care în epoca interbelică conducea către „regionalism și localism educativ”. Ori pe această linie el se întâlnea în mod firesc cu Dimitrie Gusti – care în propria perioadă de ministeriat încurajase specificitatea regională a învățământului. Că între concepțiile pedagogice ale celor doi mari sociologi era o potrivire considerabilă este probat – după cum constată aceeași autoare – de includerea de către D. Gusti în cartea elaborată la finalul mandatului său ministerial în 1934 (*Un an de activitate la Ministerul Instrucției, Culturii și Artelor, 1932-33*) a studiului semnat de P. Andrei, în calitatea sa de subsecretar de stat la același minister și intitulat *Politica culturală a noului stat român*. Urmărind și el relația Petre Andrei – Dimitrie Gusti pe anumite porțiuni ale acesteia, Zoltan Rostas („Doi miniștri sociologi în anul Serviciului Social. Note despre relația dintre Petre Andrei și Dimitrie Gusti în 1939”) ajunge la concluzia că cei doi mari sociologi aveau „convingeri moral-politice apropiate, ceea ce a favorizat buna lor colaborare pe parcursul tumultuosului an 1939. Intervenția brutală a istoriei în chiar cursul anului următor le-a zădărnicit amândurora planurile dar a făcut și ca pilda colaborării lor să rămână exemplară pentru generațiile următoare” (p. 157).

Din fericire pentru cititor și acest număr de revistă dedicat lui Petre Andrei beneficiază de căutările unor harnici scormonitori prin arhive. Dacă la sesiunea de comemorare menționată din 1991, Al. Ioniță aducea date foarte interesante (inedite la acel moment) despre activitatea lui Petre Andrei în fruntea Bibliotecii Universitare din Iași (între 1922 și 1927), acum avem informații proaspete, oferite de C. Turliuc despre apartenența la francmasoneria ieșeană („Petre Andrei și Francmasoneria ieșeană interbelică”). Aflăm că aici Petre Andrei s-a bucurat de compania „frățescă” a unor intelectuali ieșeni cum au fost Tr. Bratu (rector al Universității), Ionel Teodoreanu, Octav Botez, Mihail Ralea și alții. Este un argument în plus de a susține ideea că Petre Andrei nu a fost un intelectual izolat, singuratic chiar dacă pe durata carierei sale academice nu a putut să se înconjoare cu studenți și asistenți pe care să îi călăuzească pe linia cercetărilor (așa cum a procedat Dimitrie Gusti la București). Probabil, pentru asta ar fi avut nevoie de mai mult timp, dar istoria nu i-a oferit această șansă nici lui și nici Universității ieșene.

Inițiativa Universității Petre Andrei de a mai adăuga în acest an încă un dosar de reflecție pe marginea activității patronului său spiritual s-a dovedit o realizare notabilă, cu meritul de a suplini – pentru moment – insuficienta exegeză a operei sale. Lucrările de referință despre viața și activitatea sociologului ieșean (eventuale teze de doctorat dedicate unor asemenea teme, cum sugerează profesorul C. Schifirneț în răspunsul său la ancheta revistei) sunt încă așteptate să apară, după cum și participarea la un eveniment de comemorare ca cel de față a mai multor contributory, dintr-un areal mult mai larg decât cel ieșean ar fi fost de dorit.

Note:

1. *Polis. Revistă de științe politice*. Volum IX, nr. 4 (34), Serie nouă, septembrie-noiembrie 2021.
2. *Comunicări prezentate la sesiunea științifică de comemorare a 100 de ani de la nașterea lui Petre Andrei*, Fundația Academică Petre Andrei, Iași, 1991.
3. Sunt publicate 13 articole dedicate lui Petre Andrei plus trei răspunsuri la ancheta revistei cu privire la opera și personalitatea aceluiași personaj.

Bibliography:

- Bocancea, Cristian. “Descentralizarea administrativă în opera politico-juridică a lui Petre Andrei” [The Administrative Decentralization in the Political and Juridic Works of Petre Andrei]. *Polis Journal of Political Science* 9, no. 4 (34) (2021): 89-101.
- Tompea, Doru, and Anca Teodora Tompea. “Petre Andrei – omul și opera” [Petre Andrei – The Man and the Work] 9, no. 4 (2021): 7-23.
- Gavriliuță, Cristina, and Costel Marian Dalban. “Semnificațiile clasice ale revoluției în gândirea lui Petre Andrei. Interpretări și relevanțe actuale” [Classical Significations of the Revolution in the Thought of Petre Andrei: Contemporary Interpretations and Relevance]. *Polis Journal of Political Science* 9, no. 4 (2021): 109-122.
- Cristea, Sorin. “Pedagogia social în concepția lui Petre Andrei” [Social Pedagogy in Petre Andrei’s Perspective]. *Polis Journal of Political Science* 9, no. 4 (2021): 123-136.
- Cristea, Gabriela. “Politica educației în pedagogia sociologică a lui Petre Andrei” [Politics of Education in the Sociological Pedagogy of Petre Andrei]. *Polis Journal of Political Science* 9, no. 4 (2021): 137-150.
- Pitulac, Tudor. “Imposibila întoarcere” [The Impossible Return]. *Polis Journal of Political Science* 9, no. 4 (2021): 169-178.
- Rostas, Zoltan. “Doi miniștri sociologi în Serviciul Social. Note despre relația dintre Petre Andrei și Dimitrie Gusti în 1939” [Two Sociologists as Ministers in the Social Service: Notes on the relationship between Petre Andrei and Dimitrie Gusti in 1939]. *Polis Journal of Political Science* 9, no. 4 (2021): 151-158.
- Turliuc, Cătălin. “Petre Andrei și Francmasoneria ieșeană interbelică” [Petre Andrei and the Interwar Freemasonry in Iasi]. *Polis Journal of Political Science* 9, no. 4 (2021): 159-168.

REVIEW: VERA SZABARI, ED. (DISZ) KONTINUITÁSOK. A MAGYAR SZOCIOLÓGIA 1960 ÉS 2010 KÖZÖTT

Balázs TELEGDY

Universitatea Sapientia, Cluj-Napoca, Facultatea de Științe Economice, Socio-Umane și Inginerești, Miercurea Ciuc
Sapientia University, Cluj Napoca, Faculty of Economics, Socio-Human Sciences and Engineering, Miercurea Ciuc
Personal e-mail: telegdybalazs@uni.sapientia.ro

REVIEW: VERA SZABARI, ED. (DISZ)KONTINUITÁSOK. A MAGYAR SZOCIOLÓGIA 1960 ÉS 2010 KÖZÖTT

Abstract: (Disz)kontinuitas. A magyar szociológia 1960 és 2010 között [(Dis)continuities. Hungarian Sociology between 1960 and 2010], edited by Vera Szabari, proves that, at least in Central and Eastern Europe, it is both meaningless and impossible to study the history of sociology in isolation, without the political and historical context. The main argument in favor of this claim is the first article, written by the editor, which breaks down Hungarian (by which is meant Hungarian in Hungary) sociology into its phases, and these phases are all linked to the political and historical changes that have shaped the history of Hungary in the 20th century.

Keywords: history of sociology, Hungary, the communist period.

Citation suggestion: Telegdy, Balázs. „REVIEW: Vera Szabari, ed. (Disz)kontinuitások. A Magyar Szociológia 1960 és 2010 között”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 141-142.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.20>.

(Disz)kontinuitas. A magyar szociológia 1960 és 2010 között [(Dis)continuities. Hungarian Sociology between 1960 and 2010], edited by Vera Szabari, proves that, at least in Central and Eastern Europe, it is both meaningless and impossible to study the history of sociology in isolation, without the political and historical context. The main argument in favor of this claim is the first article, written by the editor, which breaks down Hungarian (by which is meant Hungarian in Hungary) sociology into its phases, and these phases are all linked to the political and historical changes that have shaped the history of Hungary in the 20th century. This kind of political and economic ‘vulnerability’ of sociology is not new to those interested in the history of sociology, because when reading the book edited by Szabari, the reader from Transylvania, for example, will inevitably feel compelled to draw parallels with the history of Romanian sociology, for instance, which is characterized by the same vulnerabilities.

Already in the introduction, the narrative of discontinuity appears, which allows us to grasp the decisive moments in the history of sociology in both Hungary and Romania. It seems that discontinuity characterizes the institutional development of sociology, since the broad political context of the 50-year period analyzed did not allow the institutional framework of the pre-World War II period to continue. At the individual level, the narrative of discontinuity is much more nuanced, because,

as some chapters of the book show, the careers of some practitioners were interrupted by confrontation with politics, while others sometimes paused and then resumed over time – either in Hungary or abroad – and there were also those who continued their research uninterrupted for many decades.

This is also confirmed by the fact that the editors consciously followed the triple conceptual framework of heritage, appropriation (imitation was thus modified by the editors) and discovery, elaborated by Kovács (2002).

After an initial introduction to the history of science and institutions, the editor presents some of the authors’ central areas of research that have been decisive for Hungarian sociology during the fifty-year period under analysis. The condensed historical presentation of each topic provides an eloquent portrait of Hungarian sociology, as these chapters cover both the conceptualization of the phenomena under study and the development of conceptual frameworks and their changes over time, as well as methodological developments

The first chapter, written by the editor of the volume, briefly reviews the institutional changes that have accompanied sociology in Hungary from its beginnings to the present day. Szabari sets out to outline the main periods of Hungarian sociology (1900–2010). Reading this article from another country with a partly similar, partly radically different historical background, one can see the fault lines that have

had a similar impact in both countries, as well as those that represent unique patches of color. Suffice it to say, for example, that although sociology as a science emerged in both countries (Hungary and Romania), it was through the democratizing and liberalizing economies of these countries that it emerged as a tool to help these processes, after the First World War, whereas in Hungary sociology was associated with left-wing political ideology and therefore took a back seat in the interwar period. On the other hand, in Romania, it was precisely after the First World War when sociology, which Dimitrie Gusti called the science of the nation, took off, and thus acquired a right-wing overtone. On the contrary, while in Hungary, after the rewriting of the Stalinist principles, an opening up took place that allowed the study of sociology, with the availability of specialists, institutions, and resources, in Romania the opening of the 1960s lasted only for a very short period, after which, in the period marked by the name of Ceaușescu, sociology and sociologists were marginalized again, until 1990 (Larionescu 2007).

In the following, I will briefly describe the chapters of the volume, which will give the reader an insight into the main research themes prevailing in Hungarian sociology during the period of analysis of the volume. Judit Gárdos, “The research of the prejudices”: As prejudice research has accompanied Hungarian sociology and social psychology throughout the years, the author presents in the article the normative character of the results, in addition to the main research fields. Judit Gárdos and Bence Ságvári, “The promise and reality of value research. Research on values”: In this case, too, the authors, in addition to presenting the concrete research results, also discuss the politicized and ideologized nature of the presentation of the results. Róza Vajda, “On the political dimensions of academic representations of Roma”: The author draws attention to the politicized nature of Gypsy/Roma research, as the concept is in itself a political construct. According to the author, Roma research always draws attention to some kind of anomaly, making it particularly suitable for systemic critique. Vera Szabari, “The new ways of modernization. Theories of social structure, research of social strata and mobility”: In addition to the specific research results, the author also points out that it was this research topic which,

in addition to legitimizing sociology, aimed at a critical analysis of the state socialist system and at extending the Marxist social and conceptual framework. Tímea Tibori, “From dream to reality. Lifestyle – theory and practice”: In many cases, lifestyle studies have provided a basis for comparing socialist and capitalist societies, but at the same time Hungarian sociology has introduced significant innovations in this field in terms of research methodology, even in the international arena. Erzsébet Takács, “The possibilities of the sociology of the family in the 1970–1980 period”: Since the sociology of the family is a distinctive and special sociology, the author of this chapter traces the infiltration of typically Western sociological paradigms into Hungarian sociology quite precisely. András Vigvári, “The conceptual history of informality in the Hungarian social sciences”: This chapter is an excellent example of how the socialist nomenclature was also interested in research that investigated social phenomena over which it had no or only indirect control. As a result, the analysis of “second economy” became an important field of research in Hungarian sociology. Ibolya Czibere, “Poverty Studies in Hungary”: This chapter also provides an excellent illustration of how sociology in the socialist period was able to research a phenomenon that was absent from the official discourse of the time. Luca Kristóf and Vera Szabari, “Who are the elites? The possibilities and boundaries of elite research”: The chapter explores the concept in the title from the perspectives of the history of science, politics and research methodology.

These themes, ultimately, are the conceptual history and methodological analysis of the research areas that define the period 1960–2010 in Hungarian sociology. These areas are lifestyles, values, prejudice, stratification, informality, family, elites, poverty and Roma people. Last but not least, the book edited by Vera Szabari would be a good example for other authors or editors from Eastern and Central Europe to come up with a similar work, because in this area of Europe it is important to know the past and thus the tradition of the profession, not that without this knowledge one cannot do sociology, even at the academic level, but I think that it is this knowledge of the history of sociology that distinguishes the technical professional from the real sociologist.

Bibliography:

- Kovács, Éva, ed. *Mi újság a kelet-közép-európai szociológiában?* [What is new in Central and Eastern European sociology?]. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.
- Larionescu, Maria. *Istoria Sociologiei Românești* [The history of Romanian Sociology]. Bucharest: Editura Universității din București, 2007.
- Szabari, Vera, ed. *(Dis)kontinuitas. A magyar szociológia 1960 és 2010 között [(Dis)continuities. Hungarian Sociology between 1960 and 2010]*. Budapest: Napvilág Kiadó – ELTE Eötvös Kiadó, 2020.

REVIEW: SORIN MITULESCU, ED. SOCIOLOGI ÎN COMUNISM. ÎNCEPUTURILE UNEI PROFESII FĂRĂ STATUT

David ILINA

Cercetător independent
Independent Researcher

Personal e-mail: davidilina@yahoo.com

REVIEW: SORIN MITULESCU, ED. SOCIOLOGI ÎN COMUNISM. ÎNCEPUTURILE UNEI PROFESII FĂRĂ STATUT

Abstract: "Sociologists in Communism. The beginnings of a profession without status" is a collective volume coordinated by Sorin Mitulescu and contains the stories of some sociology graduates in 1975 and of some of their teachers at that time. The book is both an essay in sociology and a collection of oral history papers. We understand from reading the book that sociology was at that time the victim of the oscillations in Romanian politics between the desire for modernization (especially technological) and the fearful and dogmatic conservatism that had penetrated all social levels. Sociologists in communism want to be a starting point in a broader debate on the role of sociology and the sociologist, both in the past and in the present. He discusses several topics such as the relationship between sociology and power, the professional mobility of sociologists, the relationship between personal life and the career of a practicing sociologist.

Keywords: oral history papers, practicing sociologists, communism, collective paper.

Citation suggestion: Ilină, David. „REVIEW: Sorin Mitulescu, ed. Sociologi în comunism. Începuturile unei profesii fără statut”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 143-145.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.21>.

În luna septembrie (2021) editura Tritonic a scos de sub tipar un nou volum în seria sa de sociologie. Se numește *Sociologi în comunism*, cu subtitlul *Începuturile unei profesii fără statut*.¹ Pe coperta exterioară a cărții, sub semnătura lui Zoltán Rostás (autorul Cuvântului înainte), găsim următoarea apreciere: „Această carte este un document unic produs de foștii studenți ai secției de sociologie a Universității din București”. Afirmatie incitantă pentru cititor: despre ce „document” ar putea fi vorba și în ce constă „unicitatea” lui?

Ideea alcătuirii acestui inedit volum ce adună evocări („texte-amintiri”), interviuri, însemnări, considerații și evaluări în formulă eseistică, i-a aparținut lui Sorin Mitulescu, absolvent (șef de promoție, 1975) al Secției de sociologie a Facultății de filosofie din Universitatea București. În calitatea asumată (de coordonator) el avertizează în privința dificultății clasării acestei lucrări colective, afirmând că îi e greu să-și dea seama dacă e vorba de „un document de istorie orală, o culegere de memorii sau un eseu sociologic”. La rândul meu, după lectura cărții, sunt înclinat să spun: câte un pic din toate

trei. În definitiv pare o soluție nimerită, dacă în acest fel cartea poate stârni interesul unui public cititor mai larg.

Ceea ce, în primă instanță, putea fi doar un florilegiu de amintiri individuale despre primii ani ai carierei profesionale a căpătat treptat valențele unui succint *raport colectiv de activitate* asupra modului în care se practica sociologia în România acum aproape 50 de ani. Dincolo de coloratura subiectivă a evocărilor, de trăirile idiosincratice ale celor implicați în acest „joc al amintirilor”, răzbate intenția de a radiografia (pe cât posibil) obiectiv situația disciplinei sociologie în sistemul de învățământ românesc și a profesiei dobândite prin studiul ei academic. Se face saltul de la „pățania” personală la evoluția instituțională a unei profesii sau – am putea zice – de la istoria „mică” la istoria „mare”. În acest fel, după opinia mea, putem admite ca legitimă ideea de „document”. El are un caracter *sui-generis* întrucât e mai mult decât o simplă evocare, dar mai puțin decât un adevăr obiectiv obținut, canonic, printr-o anchetă sau cercetare propriu-zisă. Poate fi socotit *unic* pentru că e singurul de acest fel (după

cunoștința mea) încercat la noi, dar mai ales prin intenția de recuperare a unui trecut ingrat ce a stat sub semnul „cacealmalei politice”.

În perioada la care face trimitere cartea, meseria de sociolog a fost una „cu cântec”, ceea ce înseamnă că, cel puțin sub aspectul statutului oficial, această profesie și-a avut propria „aventură dramatică”, determinată înainte de orice de contextul politic în care și-a croit drum. În 1970, predarea sociologiei (am în vedere toate subdisciplinele aferente domeniului) beneficia deja de un cadru instituțional legal (facultăți și catedre de profil, laboratoare sau centre de cercetare, reviste de specialitate, campanii de practică și de cercetare cu studenții). În aceste condiții, iată un prim paradox: deși exista un cadru instituțional adecvat pentru pregătirea de profil, iar absolvenții facultăților de sociologie din București, Cluj și Iași ocupau un loc de muncă prin repartitie guvernamentală, profesia de sociolog nu figura în nomenclatorul oficial al profesiilor. Domina impresia că meseria de sociolog era *tolerată*, dar nu dorită, încurajată, susținută de factorul politic. Motivul principal putea fi acesta: prin cercetările lor de teren, sociologii puteau ajunge la concluzii care puneau sub semnul îndoielii „justețea” deciziilor politice.

În anii '70 ai secolului trecut, România se ambiționa să țină pasul cu noile tendințe din știința și tehnologia epocii postbelice. Dezvoltarea noilor industrii (de la industria oțelurilor speciale la industria electronică și mecanica fină, de la industria materialelor de construcții la industria chimică și farmaceutică), folosirea tehnicii electronice de calcul, inclusiv în proiectare, au consacrat noi meserii, profesii, specializări. Creștea rolul specialiștilor, cu deosebire al celor din rândurile intelectualității tehnice, prilej cu care au pătruns în limbajul academic și administrativ noi termeni: inginer electronist, inginer proiectant, informatician, operator chimist, designer, ergonom etc. În același context au apărut termeni noi și în câmpul specializărilor aferente științelor socio-umane: antropolog, etnolog, sociolog, psiholog, psihiatru, psihosociolog, psihopedagog.

Termenii sociologie, sociolog erau în circulație, dar presa, radioul, televiziunea, școala vorbeau foarte rar despre știința sociologiei, despre profesia de sociolog, despre foloasele practice ale cercetării sociologice pentru înțelegerea corectă (științifică) a anumitor fenomene sociale în curs, pentru fundamentarea deciziilor specifice politicilor publice. În permanență (deși cu accente diferite de la o perioadă la alta) s-a manifestat o *tensiune* între exigențele științifice proprii disciplinei și voluntarismul politic de sorginte ideologică al partidului unic (partidul-stat) ce monopolizase întreaga putere în societate. Era o situație stânjenitoare, neprielnică pentru afirmarea noii științe.

Câteva întrebări firești legate de alegerea profesiei de sociolog: cum ajungeau tinerii absolvenți de liceu să susțină examen de admitere la Facultatea de filosofie, Secția sociologie? Cum se informau? Care era în perioada respectivă cota de popularitate și de atractivitate a profesiei? Din păcate, cei mai mulți tineri nu beneficiau de orientare profesională calificată (nu că astăzi lucrurile ar sta mult mai bine), nici nu

dispuneau de surse diversificate de informare, prin urmare nu prea aveau habar ce înseamnă sociolog, ce presupune munca sau activitatea de sociolog. Nu știau dacă au aptitudinile cerute de acest tip de activitate. Mulți aflau câte ceva întâmplător, pe căi indirecte sau pe ocolite, prin confruntarea cu relatările altora. Urmau să afle pe parcurs, când ajungeau în amfiteatru ori parcurgeau primul stagiul de practică. În aceste condiții cu greu s-ar fi putut vorbi de o *alegere* (una chibzuită, în cunoștință de cauză).

După modelul formativ practicat de Politehnică sau Medicină s-a hotărât și la Sociologie introducerea unor specializări: 1/ sociologie economică și a muncii; 2/sociologie rural-urbană; 3/sociologia educației și culturii. Doar că, la repartizarea în producție, acele specializări nu mai erau luate în seamă (ca și cum, la Medicină, un absolvent specializat în ORL ar fi repartizat la o clinică de ginecologie sau invers.) Prin repartitie (în funcție de media fiecăruia), unii ajungeau în institute de proiectări ori în institute de cercetare (specializate sau multidisciplinare); alții ocupau posturi în structurile (direcțiile) județene; în fine, cei mai mulți ajungeau în unități de producție (din industrie, transporturi, servicii). Trebuie spus că și în privința alegerii locului de muncă, lucrurile funcționau în bună măsură „în orb”. Tinerii absolvenți aveau sub ochi o listă cu unitățile angajatoare, dar nu aflau mai nimic despre locurile și condițiile în care urmau să-și desfășoare activitatea. Abia la momentul prezentării la post aflai „ce și cum”, de pildă dacă exista un laborator în funcțiune, o echipă deja formată sau urma să o iei de unul singur de la zero. Cel mai rău era să constăți că locul de muncă pentru care ai optat și ai primit repartitie, nici nu există. În plus, nu erai primit neapărat cu brațele deschise. Unii directori de întreprinderi erau la curent cu problema, dar alții nu înțelegeau la ce folosește un sociolog, care e rostul lui „în producție”. Oricum, după logica sumativă a principiului „una peste alta”, s-ar putea spune: numele locațiilor înscrise în listă, abstracte la o primă citire, au primit în cele din urmă contur și consistență. Cu acest prilej, foștii viitori sociologi și-au descoperit în mod concret țara, unii stabilindu-se definitiv în localitățile respective.

Cele trei părți ale volumului (la care s-a adăugat un interesant Post Scriptum aparținând profesorului – astăzi nonagenar – Ioan Drăgan) sunt consistente, dezvăluind informații relevante despre avaturile profesiei de sociolog în anii comunismului românesc. Sorin Mitulescu își exprimă speranța că multe din informațiile cuprinse în cartea coordonată de el vor „reprezenta o sursă valabilă și pentru alte analize, din perspective, unghiuri sau abordări diferite”.

În partea întâi, pe lângă expozeul introductiv al coordonatorului, găsim contribuțiile celor care au acceptat să intre în jocul evocărilor. Aceste „povești” personale (25 la număr) din perioada tinereții constituie în opinia mea partea cea mai savuroasă a volumului. Când spun „savuroasă” am în vedere nu doar bogăția de întâmplări, faptele de viață (mai mult sau mai puțin dramatice), ci și neașteptatele virtuți *literare* ale unora din textele publicate. Fiecare autor, cu sensibilitatea și cu harul lui de povestitor, cu disponibilitatea lui de a rememora trecutul în cheie liric-nostalgică ori în cheie

precumpănitor ironică, s-a străduit să livreze un text coerent și relevant pentru scopul urmărit. Fiecare autor – cu „pățania” lui, cu bune și cu rele, determinate de confruntarea dintre aspirațiile și așteptările individuale și condițiile reale găsite de fiecare pe „teren”. În toate textele impresionează decența, tonul echilibrat specific celor trecuți prin viață, caracterizați de ceea ce astăzi poartă numele de „intelligență socială”: fără exaltări, fără resentimente. În definitiv, viața e pentru toți un amestec de lumini și umbre, al cărui dozaj e mereu schimbător. La fel e descrisă și epoca în care s-au format din punct de vedere profesional și intelectual. Care ar fi bilanțul după 50 de ani? Nu există, nici n-ar fi putut să existe un unic răspuns. Evident, pentru detalii trebuie citită cartea.

Partea a doua a cărții e contribuția exclusivă a coordonatorului și are funcție de bilanț provizoriu (sub forma unor „comentarii transversale”) pe marginea textelor din prima parte. Deși e cea mai restrânsă ca număr de pagini alocate, această parte e cea mai consistentă din punct de vedere informațional și teoretic. Ea oferă o imagine de ansamblu, bine articulată, asupra societății românești din perioada 1970–1980

și, în acest fel, cheia înțelegerii „aventurilor profesionale” ale generației ’75 în confruntarea ei cu birocrăția comunistă. Sunt puse în discuție câteva teme cum ar fi relația dintre sociologie și putere, mobilitatea profesională a sociologilor, relația dintre viața personală și cariera de sociolog practician în condițiile societății de tip comunist.

În partea a treia pot fi parcurse interviuri cu foști dascăli de la Secția de sociologie: profesorii Ioan Drăgan, Virgil Constantinescu Galiceni, Septimiu Chelcea. Amintirile lor sunt prețioase și indispensabile pentru „echilibrarea imaginii” de ansamblu a epocii în care se încerca reabilitarea și totodată reinventarea profesiei de sociolog.

Sociologi în comunism se vrea un punct de plecare pentru o dezbateră mai largă, de interes pentru cei din branșă. De bună seamă, uneori e mult mai important să deschizi o discuție, să o stimulezi, decât să-i pui capăt prin concluzii pripite. Un merit tacit, dar nu mai puțin real, al cărții e acela că face din evocare, specifică istoriei orale, un instrument de provocare a prezentului: ce înseamnă sociologie azi?

Note:

1. Sorin Mitulescu, ed., *Sociologi în comunism. Începuturile unei profesii fără statut* (București: Tritonic, 2021).

Bibliography:

- Mitulescu, Sorin, ed. *Sociologi în comunism. Începuturile unei profesii fără statut* [*Sociologists in Communism. The beginnings of a profession without status*]. Bucharest: Tritonic, 2021.

REVIEW: IOANA-RUXANDRA FRUNTELATĂ, DESPRE INTERPRETAREA ETNOLOGICĂ

Ioana REPCIUC

Departamentul de Etnologie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română – Filiala Iași
Department of Ethnology, The A. Philippide Institute of Romanian Philology, The Romanian Academy – Iasi
Personal e-mail: irepciuc@gmail.com

REVIEW: IOANA-RUXANDRA FRUNTELATĂ, DESPRE INTERPRETAREA ETNOLOGICĂ

Abstract: The book entitled “About the ethnological interpretation”, by Ioana-Ruxandra Fruntelată, is a selection of the author’s previously published essays and articles devoted to the main instruments of knowledge production belonging to the field of Romanian ethnology. A professor of ethnology at the University of Bucharest, Fruntelată expresses the need to generate a critical and self-reflexive background of the discipline she teaches, a reflection also inspired and informed by her vast experience as a fieldworker undertaken with her students and colleagues over the last years.

Keywords: Romanian ethnology, ethnological text, monograph, folklore archive, interpretation, textualization, heritagization.

Citation suggestion: Repciuc, Ioana. „REVIEW: Ioana-Ruxandra Fruntelată, Despre interpretarea etnologică”. *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 146-152.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.22>.

Manifestându-se în descendența altor universitari bucureșteni preocupați de edificarea metodologiei cercetării etnologice, așa cum e cazul profesorilor Mihai Pop și Nicolae Constantinescu, Ioana-Ruxandra Fruntelată a abordat constant, de la începuturile carierei sale academice, ipostaze teoretice și practice ale configurării cunoașterii etnologice, ale mecanismului prin care realitatea socială devine document științific, situându-se în dialog explicit cu tradiția intelectuală a domeniului și răspunsurile deja configurate la întrebările teoretice fundamentale. Primele astfel de reflecții sunt prezente încă din lucrarea sa de doctorat – o cercetare aplicată asupra unui tip de text folcloric mai puțin popular în etnologia românească tradițională, și anume narațiunea personală de război, prilej cu care oferă cercetătoarea propune deja o inspirată definire a „documentului etnologic”. De atunci și până astăzi, Ioana-Ruxandra Fruntelată a meditat asupra unor piese „canonice” ale etnologiei autohtone, cum ar fi: textul etnologic, monografia, arhiva, ancheta de teren, patrimoniul și patrimonializarea, memoria colectivă ș.a. A contribuit astfel cu propriile resurse analitice și creative la valorizarea potențialului metodologic al etnologiei, așezat de unii sub semnul evidenței sau al unei grăbite auto-legitimări sub impulsul unor ingerințe politice. Miza științifică a acestor regăsiri, reluări, sinteze, enunțare a unor teze și programe

reprezentative ale domeniului, raportarea la dezvoltările din etnologia și antropologia internațională pare a fi aspirația de a îndrepta etnologia autohtonă spre o conștiință a propriilor resurse, posibilități și, de ce nu, limite, și de a explora tocmai zone indicibile, ambigue, evanescente ale experienței etnologice.

Atitudinea critică a cercetătoarei este mereu una echilibrată, ponderată; fiind ea însăși „în mijlocul lucrurilor”, adică al domeniului, cercetătoarea își construiește argumentația subliniind avantajele și dezavantajele unui model metodologic sau ale altuia, așază vechi poziționări teoretice în lumina adecvată a contextului istoric și academic ce le-a generat, extrage cu răbdare din experimente și curente de gândire dezavuate între timp, lăsate de alți exegeți în „penumbră”, eventualul lor câștig epistemologic de durată. Deși pune sub semnul întrebării automatismele profesionale ale domeniului, clișeele cvasi-omologate și aparent subînțelese, universitara bucureșteană își manifestă cu modestie netrucată limitele propriului proiect interogativ, nearogându-și epuizarea temelor clasice abordate. De altfel, cunoscută fiind preocuparea constantă a autoarei pentru cercetarea de teren, alături de studenți sau colegi, reflecțiile de față nu pot fi bănuite de excese speculative, ci ele sunt, cu siguranță, un contrapunct substanțial al cercetărilor experimentale

concrete, meditații pe baza auto-observației proprii situării în situația tipică a oscilației etnologului între „teren” și „birou”, între realitate și text.

Cartea de față oferă o selecție a celor mai importante texte scrise în direcția meta-etnologiei de profesoara bucureșteană, pornind de la tradiția etnologiei de origine filologică, filon căreia îi aparține de altfel autoarea și continuând cu alte componente specifice cercetării calitative. Această metodică reconsiderare a bunurilor epistemice ale științei etnologice poate servi oricărui cititor preocupat să înțeleagă cum se produce cunoașterea etnologică, care este procesul intern prin care interacțiunea interumană a anchetei de teren, observația, conversația, privirea de aproape a lucrurilor și a oamenilor devine text științific. Interpretarea, ca rezultat manifest, vizibil și ireversibil al unui lanț de acțiuni de cunoaștere a faptului social concret, este puternic dependentă de acțiunile care-o preced. De aici și titlul bine ales al volumului, capabil să capteze esența meta-critică a acestuia și valoarea de interfață și în același timp de rezultantă a cunoașterii etnologice pe care interpretarea o îndeplinește. În ceea ce privește cupola terminologică a tradiției academice în care se integrează, Ioana-Ruxandra Frunteală alege să folosească denumirea „etnologie”, și nu se arată atrasă „prejudecățile terminologice” (p. 8) recurente, încă, la noi și în alte contexte central-est-europene care plasează „etnologia” și „antropologia” pe poziții epistemologice distincte și uneori chiar concurențiale. Această preferință terminologică și disciplinară este validată repetat în cartea de față, atribuindu-i-se drept obiect principal de studiu „cultura informală”: „Folosesc sintagma «științe etnologice» pentru a cuprinde toate denumirile validate de tradițiile academice și universitare naționale pentru știința având ca obiect de studiu generic cultura informală” (notă, p. 67).

La o primă vedere, „interpretarea etnologică” e un concept generic, dificil de delimitat și de sondat argumentativ. Profesoara bucureșteană reușește însă în mod convingător să creioneze contextul, traseele posibile și frecvente și capcanele procesului de interpretare specific etnologiei. O premisă necesară a acestui drum analitic pornit de autoare este respingerea diviziunii etnografie – etnologie – antropologie, diviziune populară în mediile etnologiei autohtone prin tezele antropologiei structurale enunțate de Claude Lévi-Strauss, conform căreia cele trei domenii de cunoaștere sunt trei etape ale aceleiași cercetări. Din contră, spune autoarea de față, o separare între etnografie – ca descriere brută a realității sociale și etnologie – ca demers interpretativ, este illogică, având în vedere că „realizarea unei descrieri etnografice nu poate fi făcută în absența interpretării” (p. 39). Prin urmare, ancheta face parte integrantă din cercetarea etnologică, iar cunoașterea etnologică este implicată în fazele cele mai timpurii ale „terenului”. Metodele principale ale cercetării etnologice sunt: analiza de text, studiul de caz și construcția de modele, explicate fiecare pe scurt în textul *Interpretarea etnologică prin construcția de modele*.

Conceptul de „cultură informală” revine sistematic în volum, marcându-se în mod clar preferința autoarei pentru a caracteriza obiectul de studiu al disciplinei

drept cultură „informală” sau „vernaculară”, „implicită”, „neoficială”, „negramaticalizată”² (p. 19), și nu „tradițională” sau „populară” sau „țăărănească” sau „rurală” cum este cazul altor opțiuni terminologice trecute sau prezente ale colegilor de disciplină. De asemenea, autoarea insistă asupra naturii calitative a cercetării etnologice într-un text de sinteză ce tratează principalele probleme metodologice ale domeniului, concluzionând asupra necesității delimitării unui specific al etnologiei în cercul mai extins al cercetărilor calitative în științele socio-umane: „una dintre caracteristicile cercetării calitative de tip etnologic este utilizarea datelor din toate sursele accesibile: oficiale și neoficiale, ale reprezentanților minorităților sau marginalilor” (p. 24), fie acestea documente de arhivă, cărți, manuscrise, statistici, desene sau fotografii, înregistrări video sau audio. Interpretarea etnologică se conturează astfel drept o veritabilă „operă deschisă”, îmbogățită de diversitatea surselor de informare și procurare de date necesare. Un accent important este pus de cercetătoarea bucureșteană pe îmbinarea atentă a surselor prezentului etnografic cu cele ale istoriei socio-culturale și de arhivă:

„Desigur, etnologul este interesat și de prezent și de trecut, dar împreună, pentru că ele se luminează reciproc, după cum demonstrează ampla discuție despre istorie și etnologie din bibliografia de specialitate” (p. 50).

Într-un alt capitol, este măsurat cu luciditatea critică a prezentului, modelul lingvistic în științele etnologice sau antropologice, unul atât de important în crearea și profesionalizarea sistemelor teoretice și metodologice ale disciplinei. Ioana Frunteală constată că, dintre toate domeniile etnologiei, folclorul literar este cel care se pretează și s-a pretat cel mai mult pe experiențele de aplicare ale modelului lingvistic (p. 55). Deși, la rândul ei, autoarea face parte din categoriei etnologilor-filologi, nu uită să precizeze că, în procesul de interpretare a unui conținut etnologic, acesta fiind prin excelență dependent de context, pe lângă abordarea formală, este obligatorie „o întoarcere la procesele concrete ce explică dinamica faptelor specifice acestei culturi și mutațiile suferite de normele și formele ei” (p. 55).

Un text este dedicat *studiului de caz* „ca metodă de cercetare și interpretare etnologică”, în care cercetătoarea face apel la experiența acumulată de antropologia socială în cadrul Școlii de la Manchester, de grupul de antropologi creat în jurul lui Max Gluckman, și remarcă bune exemple de folosire a acestui model metodologic cercetarea lui Nicolae Panea (în *Zeii de asfalt*, din 2001) sau Ștefan Dorondel (într-un studiu publicat în 2002, despre raportul dinamic dintre apartenență confesională și identități locale în Lăpușul românesc).

Capitolul despre „monografia în interpretarea etnologică” este edificator asupra capacității autoarei de a aborda problemele majore ale domeniului; aceasta subliniază că „demersul monografic este un catalizator indispensabil pentru interpretarea culturilor vii” (p. 88), iar monografia „nu constituie doar un catalog de date despre comunitatea/comunitățile dintr-un sat/un oraș/ o zonă/o regiune sau

un instrument de lucru necesar unei (noi) descinderi pe teren, ci reprezintă în primul rând o interpretare a culturii informale circumscrie spațial și cercetate calitativ” (p. 92). Ioana-Ruxandra Frunteletă pornește de la proto-monografiile antice, pentru a se îndrepta apoi spre momentele-cheie ale profesionalizării acestui model de cercetare în științele socio-umane, în cadrul cărora va juca un rol exponențial: „monografiile au fost și rămân «scriitura» etnologică/ antropologică prin excelență, consacrată ca atare începând de la Malinowski, părintele funcționalismului” (p. 77-78). Modelul monografic și discuția asupra monografiei „ideale” îi permite să revină la relevanța interpretării în etnologie: „Observăm că această «monografie ideală» nu implică doar un demers descriptiv, de înscriere de informații, ci și o viziune de ansamblu asupra subiectului, imposibilă în absența unei interpretări orientate spre o anumită finalitate” (p. 80). Ceea ce primează este, astfel, valoarea interpretativă a monografiei, și nu cantonarea, limitarea la simpla culegere de informații. Face apoi importanta distincție între funcționarea monografiei în faza ei romantică, inițială (monografia sătească din zorii folcloristicii ne-profesioniste) la monografia în filologie (*Graiul din Țara Hațegului* a lui Densusianu), monografia în etnografie (volumul lui T. Frâncu și Gh. Candrea despre moții din Apuseni) și ajunge la monografiile sociologice și marile reușite ale școlii gustiene în această direcție. În fine, monografia etnologică reprezintă proiectul de cunoaștere care „ar trebui să pornească de la identificarea unui «fapt social total» din comunitatea studiată”, ce reclamă o muncă asiduă, asemănătoare râvnei aproape fără finalitate a căutătorului de aur (p. 88), și care a fost însă, de pildă, realizată de Ion I. Ioniță în monografia despre ceremonia agrară a cununii din Țara Olului.

Nu putea lipsi în acest context un studiu despre istoria, structura și rolul arhivelor etnologice, principala instituție-suport care legitimează cercetarea etnologică. Cercetătoarea ne oferă o prezentare didactică aproape al acestui depozit de informație specializată, conturat atât în mediul autohton, cât și pe plan internațional. Revine acum asupra problemei „textualizării” sau „producerii documentului etnologic” și subliniază importanța conștientizării distanței de la fragmentul de concret ce a stat la baza documentului respectiv și formula inevitabil artificială și aproximativă a textului rezultat (p. 96). Un text special este dedicat în acest volum tocmai diverselor ipostaze ale textualizării, văzută de autoare ca „grad zero” al prelucrării datelor de teren și care precede arhivarea (p. 117). Parcurgând variate experiențe și modele ale textualizării consacrate de tradiția intelectuală a domeniului, Ioana Frunteletă afirmă explicit necesitatea sondării motivațiilor care stau la baza decupajului pe care etnologul îl aplică realității. În secolul nostru, sugerează cercetătoarea, „pare să se încurajeze textualizarea pentru patrimonializare, adică instrumentalizarea discursului antropologic în construcția unor proiecte de valorificare a diferențelor cu ajutorul comunităților purtătoare de patrimoniu” (p. 123).

Problema *textualizării* în etnologie și a textului etnologic a fost pentru prima dată introdusă la noi de profesorul Mihai

Pop într-un text prezentat inițial în cadrul primului congres internațional de etnologie europeană, de la Paris, din 1973 și apoi publicat într-un volum colectiv apărut la Universitatea de Vest din Timișoara, în 1977. Acolo, Mihai Pop face distincția dintre textul folcloric, ca text „efectiv”, rezultat al comunicării orale în mediul folcloric, textul propriu-zis de literatură populară, și textul pe care l-am putea numi „etnologic”, și anume un text care descrie un obicei, un procedeu tehnic, costume sau obiecte, considerate astfel nu în materialitatea lor, ci în funcționalitatea lor³. Sugestia lui Mihai Pop este dusă mai departe de Nicolae Constatinescu în volumul său despre lectura textului folcloric. Constatinescu, pornind de la disocierea operată de mentorul și antecesorul său la catedra bucureșteană de profil, concluzionează că, în afara textului de literatură populară, a cărui expresie este deja una verbală, toate celelalte fapte ale culturii tradiționale sunt textualizabile; în acest caz, este necesară intervenția etnologului pentru a verbaliza realitatea și a da o natură palpabilă, fixă „textului non-verbal (un obicei, o practică rituală, de exemplu)”. Rezultatul acestui proces este un „text-construit, făcut de noi, urmare a observației directe, anchetei de teren, reconstituirii etc.”⁴.

Fațetele și funcțiile variabile ale procesului de *patrimonializare*, un subiect frecvent abordat de Ioana-Ruxandra Frunteletă în texte științifice mai recente, care redau experiențele sale de teren, sunt tratate în studiul despre memorie prezent în această carte: *Încăperile memoriei: o circumscriere etnologică*. Atunci când se realizează în zona cercetării științifice și este operată de cercetători, patrimonializarea presupune identificarea, fixarea, validarea unor trăsături identitare, a profilului unor comunități creatoare de patrimoniu: „intelectualii au un rol foarte important în consolidarea unei «memorii culturale» ce permite nu numai conștientizarea patrimoniului imaterial al unei comunități, ci și «trăirea» acestuia ca un fel de negiciere continuă între «amintirea» tradiției și «monumentalizarea» acesteia” (p. 128-129). În eseuri diferite de cele incluse aici, autoarea numește și abordează și fenomenul „auto-patrimonializării”⁵ – înțeles ca proces în care membrii de seamă ai unei comunități își creează și își asumă „tradiția pentru exterior”, „formată din embleme culturale care și-au întărit semnificația prin aprecierea lor superlativă dincolo de hotarul satului”⁶.

Probă convingătoare a faptului că reflecția teoretică nu devine un scop în sine pentru cercetătoare și că interacțiunea cu terenul îi este o preocupare extrem de apropiată este capitolul despre memorie în etnologie. Din nou, avem de-a face cu o remarcabilă exegeză ce vizează exhaustivitatea asupra implicațiilor memoriei în demersul etnologic; surprinzător aici este că la pletora tipurilor de memorie situate în fundamentul disciplinei se adaugă perspectiva mai puțin analizată și intens subiectivă a „terenului”, și anume *memoria etnologului*. Pasionată de transformarea „mostrelor” de cultură informală în scriitură etnologică, autoarea este conștientă însă și de informațiile „care nu încap” în textul științific, legate de experiența totală pe care o reprezintă terenul⁷ și care rămân oarecum suspendate în memoria personală a cercetătorului, sărăcind în definitiv

scriitura academică de această dimensiune circumstanțială. Un text despre emoții în cercetarea etnologică circumscrie tema emicului în antropologie (p. 134), într-o antropologie practică, cum e cazul etnologiei românești, „acasă” și inevitabil și asumat „emoțională” (p. 139). Autoarea abordează și în chestiunea mai puțin discutată la noi a eticii cercetării etnologice, atrăgând atenția asupra unui fapt valabil, dar puțin observat direct: „terenul etnologiei este poate, în primul rând, un teren despre etnolog/antropolog și abia în planul doi unul despre cultura studiată” (p. 168).

Ultimele două texte din volum sunt destinate unor cercetări de etnologie filologică propriu-zisă, sau pot fi calificate drept mostre de interpretare etnologică. Unul este dedicat analizei Zorilor ca reprezentări mitice prezente în mai multe zone ale imaginarului tradițional românesc. Ultimul capitol reprezintă o revizitare contemporană, recentă și echilibrat critică a interpretărilor baladei Miorița, prilej pentru profesoara

bucureșteană de a dovedi beneficiile critice ale conceptul de textualizare. În acest sens, recuză opiniile cărturarilor nefolcloriști care-l acuzau pe Alecsandri drept inventator și falsificator al baladei în forma ei clasicizată. Din contră, privită prin prisma mecanismului textualizării etnologice, Alecsandri nu a făcut decât să genereze „prima textualizare cunoscută a cântecului, făcută după regulile vremii lui” (p. 186).

Este sigur că reflecțiile teoretice și aplicarea concretă și avizată a metodologiei științelor etnologice vor genera în continuare ocazii pentru Ioana-Ruxandra Frunteletă de a ne oferi noi repere în tradiția intelectuală a domeniului. Dublarea teoriei cu practica, a cercetării fundamentale cu eludarea tezelor și programelor disciplinei în mediul didactic de specialitate o așază pe cercetătoare în poziția de grație a căutătorului de aur menit să aibă parte de victorii binemeritate și să se convingă de eficiența instrumentelor sale de sondare.

Note:

1. Ioana-Ruxandra Frunteletă, *Narațiunile personale în etnologia războiului* (București: Editura Ager, 2004), 13 : „Simplificând, am putea spune că *documentul etnologic este un înscris prin care unui fapt din realitate i se atribuie valoare etnologică*” (s.a.).
2. După o sugestie a lui Mihai Pop din Mihai Pop, „Problèmes généraux de l’ethnologie européenne”, în *Folclor românesc*, vol. I. *Texte și interpretări*, eds. Nicolae Constantinescu și Alexandru Dobre (București: Editura „Grai și suflet – Cultura națională”, 1998), 267. Mihai Pop propune aici adjectivul „negramaticalizată” ca alternativă la „orală”, întrucât o categorie foarte largă a culturii europene a stat, pentru o lungă perioadă de timp, în mediul oralității.
3. Pop, *Problèmes*, 268.
4. Nicolae Constantinescu, *Lectura textului folcloric* (București: Editura Minerva, 1986), 62.
5. Ioana-Ruxandra Frunteletă, „Purtători și promotori ai tradiției locale”, în *Starchiojd*, vol. II. *Sărbători, obiceiuri, repertoriu folcloric, tradiții locale reprezentative*, eds. Ioana-Ruxandra Frunteletă și Cristian Mușă (Ploiești: Mythos, 2015), 17.
6. Ioana-Ruxandra Frunteletă, „Întoarcere în inima Vrancei”, în *Nereju – Patrimoniu viu*, ed. Ioana-Ruxandra Frunteletă (Focșani: Editura Terra, 2014), 7.
7. Ioana-Ruxandra Frunteletă, „Etnologia: a fotografia timpul. Schițe dintr-un pseudojurnal de teren etnologic”, *Anuarul societății prahovene de antropologie generală*, nr. 3 (2017): 37-39.

Bibliography:

- Constantinescu, Nicolae. *Lectura textului folcloric* [Reading Texts of Folklor]. Bucharest: Minerva, 1986.
- Frunteletă, Ioana-Ruxandra. *Despre interpretarea etnologică* [About the Ethnological Interpretation]. Bucharest: Editura Etnologica, 2020.
- Frunteletă, Ioana-Ruxandra. „Etnologia: a fotografia timpul. Schițe dintr-un pseudojurnal de teren etnologic” [Ethnology: To Photograph Time. Sketches from a Pseudo Ethnological Field Diary]. *Anuarul societății prahovene de antropologie generală*, nr. 3 (2017): 37-39.
- Frunteletă, Ioana-Ruxandra. „Întoarcere în inima Vrancei” [Return to the Heart of Vrancea]. In *Nereju – Patrimoniu viu*, edited by Ioana-Ruxandra Frunteletă. Focșani: Terra, 2014.
- Frunteletă, Ioana-Ruxandra. „Purtători și promotori ai tradiției locale” [Bearers and Promoters of Local Tradition]. In *Starchiojd*, vol. II. *Sărbători, obiceiuri, repertoriu folcloric, tradiții locale reprezentative*, edited by Ioana-Ruxandra Frunteletă and Cristian Mușă. Ploiești: Mythos, 2015.
- Frunteletă, Ioana-Ruxandra. *Narațiunile personale în etnologia războiului*. Bucharest: Editura Ager, 2004.
- Pop, Mihai. „Problèmes généraux de l’ethnologie européenne.” In *Folclor românesc*, vol. I. *Texte și interpretări*, edited by Nicolae Constantinescu and Alexandru Dobre. Bucharest: Editura „Grai și suflet – Cultura națională”, 1998.

